

ТОФИГ МАҲМУД

ҶЕРҶ ДАҒЫЛАН МУНЧУГЛАР

ТОФИГ МАЪМУД

**ЖЕРӘ ДАҒЫЛАН
МУНЧУГЛАР**

КӘНЧЛИК
БАҚЫ. 1983

Тоғиг Маһмуд.
М31 Ерə дағылан мунчуғлар. Б., Кəнчлик. 1983. — 328 сəһ.

Китаба јазычынын «Јерə дағылан мунчуғлар», «Кечə гапы дејулур», «Тил-тил мешэсинин пајызы» повестлэри во бир нечə некајэси дахил едилмишдир.

Јенијетмэлэрин дунјаја бахышы, онларын гуруб-јаратмағ, севиб-севилмэк арузлары, мə'нэви пақлығ бу эсэрлэрин эсас мөвзусуну ташкил едир.

70802 59—83
М М653(12)—83

4702060000

Аз2

© «Кəнчлик», 1983.

ПОВЕСТЛƏР

ЈЕРЭ. ДАҒЫЛАН МУНЧУЛАР

Бу повести онунчу синифдә охумуш, охујан өө охујачаг бүтүн шакирд достларыма итнаф едирәм.

Онунчу синиф вағзала, лимана, јахуд финишә бәнзәјир. Бу синиф мактаблә һәјат арасында көзәл көрпүдүр. Бу көрпүдән кечиб-кедән ора бир даһа гајыда билмир. Анчаг бу, һәмишәлик онун гәлбиндә јашајыр, бүтүн варлығыны хатирә ишығы илә долдурур!

1969-чу илин јанвар ајынын әввәлиндә бир дәстә кәнч дәмир мәнәччәрә сөјкәниб тәјјарә мејданына бахырды. «ТУ-134» лиманын јахынлығында сакит дајанса да, һәлә она көрпү верилмәмишди. Не'ман дәстәдән ајрылыб, гапыја тәрәф кетди, мејданчаја чыхмаг истәјәндә ағ шубалы гадын ону кери чағырды. Оғлан гапынын јанындача дајанды, гадынын бөјрүндәки балачабој Бикәјә тәрс-тәрс бахды. Бикәнин хырдача көзләри тез-тез гырпылды, ишарә етди ки, «мәним күнаһым јохдур». Бу вахт Јусиф гышгырды:

— Шәнәр кәлир!

Һамынын көзү мејданчада иди, тәјјарәдән дүшәнләр сүр'әтлә лимана јахынлашырдылар. Онларын арасында узун, арыг бир кәнч, өзү кими арыг, арбәниз, гырмызы палтолу бир гызла кәлирди. Не'ман гапычы гызын е'тиразына бахмајыб ирәли чумду. Оғланлар да онун далынча гачдылар. Мејданчада Шәнәрә чатан кими һәјкүлә ону дөврәләјиб гучагладылар. Шәнәр бу көзләнилмәз «һүчүм»дан, синиф достлары тәрәфиндән һәрарәтлә гаршыланмасындан көврәлди, һәтта јол јолдашыны белә унутду. Гыз тәбәссүмлә, марагла онлара бахырды. Бирдән өз синиф гызларыны көрдү, голларыны ачыб јүјүрдү.

Шәнәр оғланларын әһатәсиндә гапыја јахынлашанда, ағ шубада дајанмыш гадынын күлә-күлә кәлдијини көрүб әлини узатды:

— Шаһизә мүәллим! — дејә онунла көрүшдү. Һәр тәрәфдән гызларын гәһгәһәси голду. Шәфәг, Бикә, Гәмәр — бүтүн гызлар она гәрәнфил узатдылар. Гәрәнфилләр Шәнәрин әлиндә бир дәстә олду. Не'ман Шәнәрдән јүк кағзыны алыб чамаданларын кәтирилдији јерә чумду, нөмрә илә сары чамаданы ахтармаға башлады. Јусиф јүк отағынын гапысы ағзында онун көмәјинә јетишди. Шәнәр һәлә де ушагларын әһатәсиндә иди. Бу вахт аралыда гырмызы палтолу гызы көрдү. Гыз она баха-баха достларына нәсә дејирди. Һәр икиси ејни вахта дәстәдән ајрылыб бир-биринә јахынлашды:

— Сағ ол, Фирәнкизи!

— Сағ ол, Шәнәр! Унутма һәрдәнбир зәнк вур.

— Јахшы, Манана илә әлағәни кәсмә.

— Елә шеј олар? Манана һөкмән мәктуб јазачаг. Сәна хәбәр едәчәјәм. Кәрәк ону Бақыја дә'вәт едәк.

— Һөкмән! Мән мүәллимәјә дејәчәјәм.

— Мән дә!

Гызлар Фирәнкизи чағырдылар, о, Шәнәрин әлини сыхыб узаглашды. Шәнәр достларынын јанына гајытды. Јашыл рәнкли, шүшәли, балача автобуса долушдулар. Автобус тәрпәнәндә Гәмәрин гышгырығы аләмнә көтүрдү. Ајаг үстә олдуғундан мүвазимәтини сахлаја билмәјиб Не'манын үстүнә әјилди. Не'ман дәрһал јана чәкилди, анчаг Гәмәр онун јох, Јусифин јанында әјләшди.

— Нә олду, бөјәнмәдин мәни?! — Не'ман инчик-инчик Гәмәрә бахды.

— Бәли, бөјәнмәдим!

Шәнәр Шаһизә мүәллимин јанында, Шәфәгин арха тәрәфиндә әјләшмишди. Шәфәг тез-тез онлара тәрәф чеврилди. Шәнәр деди:

— Бақынын һавасы нә јумшагдыр, јаз кими.

— Бәк Новосибирск нечәдир? — Шәфәг сорушду.

— Шахта. Гырх дәрәчә!

Не'ман архадан дилләнди:

— Гулагларын хоруз пипији кими гызарыб јәгин?

— Гулагларым јох, бурнум...

Сағ тәрәфдә эда илә әјләшмиш Јусиф әлини астача Шәнәрин чјинләринә гојуб сорушду:

— Олимпиадаја дүшән мәсәлә чәтин иди?!

— Чәтин иди, ше'р јазмаг кими чәтин...

Не'ман женә архадан дилләнди:

— Јусиф даһа ше'р јазмыр, драма јазыр...

— Шәнәр күлә-күлә Јусиф бахды:

— Доғрудан? — Јусиф тәсдиғ едәндән сонра женә сорушду: — Нәдәндир?!

— Тарихдән. Ширваншаһ Ибраһимин һәјатындан!

— Сағ ол, Јусиф! — бу дәфә архадан Закирин сәси кәлди.

Шәнәр әтрафа бахыб сорушду:

— Бәс Күлбәниз һаны, көзүмә дәјмир?

— Күлбәниз Москвада, атасы апарыб.

Автобус Сураханы јахынлығындакы јолу дөврәләмә кечиб сүр'әтлә шәһәрә доғру кедирди. Јусиф Новосибирск һаггында, Академик шәһәрчик һаггында данышмағы женә Шәнәрдән хаһиш едәндә һамы марағланды. Шәнәр физика олимпиадасынын нечә кечдијәндән мә'лумат верди. Сонра зарафатлашдылар.

— Шәнәр, Бикәни дә кәрәк апараджын.

— Бикәни нијә, елә сәни, Не'ман.

Һамы күлүшду, чүнки Не'ман да сүрүнә-сүрүнә охујанлардан иди. Оғлан пәрт олуб бу сөзләри дејән Јусиф һирсли-һирсли бахды.

— Нә олсун ки, әдәбијјаты беш бармағын кими билирсән, физикадан елә мәним тајымсан!

Ушағлар Шәнәрин сөһбәти илә марағландығлары үчүн әтрафа һеч бахмырдылар. Буруглар, гәсәбәләр, ағачлар архада галырды. Електрик гатары кечдији үчүн јол бағлы иди, автобус бир-биринин архасында дурмуш машынларын јанында дајанды.

— Eh! — кимсә дилхор-дилхор дилләнди. — Автобус да дајанмаға вахт тапды.

Шлаббаум ачылан кими машынларын сигнал сәсләри әтрафы бүрүдү. Автобус јериндән тәрпәнди, сүр'әтлә ирә-лилајиб, Монтин гәсәбәсинә јахынлашды, ордан исә стадиону јанындакы Кәнчлик мејданына чыхды. Мејданын кеншилији, әтрафындакы һүндүр ебиләр, саясыз-һесабысыз пәнчәрәләр, ејванлар, орталыгда әвдәјә бәнзәјән дирајин кәбәләк папағындан сүзүлән ағ ишығлар...

Јусиф көзләрини Шәнәрдән чәкмирди:

— Гырмызы палтолу гыз да сәнинлә кетмишди?

— Бәли.

— Нечәнчи јери тутду?

— Үчүнчү.

— Јәгин орада тәзә достлар газанды?

— Чох... Саша, Володја, Борис, бир дә Манана!

— Манана? — бајағдан сақит өјләшән Бикә бирдән-бирә чанланды. — Көзәл гыздыр?

— Көзәлдир.

Башга, кичик күчәләрдән сонра Бакыханов күчәсинә чыхан машын автовағзала аз галмыш саға бурулду, дөврәләмә кечиб, «Азәрбајчан» меһманханасынын јанында Иншаатчылар проспектинә дахил олду. Санки нәһәк биһналар арасындан сақит бир дағ чаы ахырды. Автобус ашағысы Универмаг олан чохмәртбәли бинанын јанында, даһа һүндүрдә јерләшән, пәнчәрәләри проспектә ачылан евләрин пилләләри алтында дајанды.

— Бурада нијә? — Шәнәр тәәчүблә чижинләрини атды. — Мән ки Мирзә Фәтәли күчәсиндә јашајырам.

— Душ, душ, — Не'ман јавашча ону итәледи. — Сәни көјүн једди гатында гаршыламағ истәјирик.

Чохмәртбәли бинанын лифтинә әввәлчә Шаһизә мүәллимлә гызлар мннди, тәкчә Бикәјә јер олмады. Гапылар өртүләндә Бикә ағламсынды, јазыг-јазыг оғланлара бахды.

— Мән пијада галхачағам! — дејә пилләләрә доғру кетди, оғланлар ону нә гәдәр сәсләдиләрсә дә, гыз керијә дәнмәди.

Лифт ашағыја енди, Не'ман чәлд гапыны ачды. Ичәри кечдиләр.

— Ушағлар, Бикәјә чатанда маһны охујарыг...

Елә дә едәдиләр, лифт дөрдүнчү мәртәбәдә Бикәјә чатанда оғланлар хорла охудулар:

Сәнә, ај көзәл Бикә,
Нә олду бирдән-бирә,
Бирә, Бирә, ај Бирә!!!

Һамы сәккизинчи мәртәбәдәки киюотағлы, јарашығлы мәнзилә топлашды. Тәнкнәфәс, јорулмуш Бикә гапыда дајананда ону һај-күјлә дартыб ичәри салдылар. Бикә һирсли-һирсли Не'мана бахды. Бу заман гапынын зән-ки чалынды. Гәмәр чумуб гапыны ачды. Узун палтода, бир әлиндә скрипка, саз, о бириндә тар, нағара Закир ичәри кирди. Ушағлар ону шәнликлә гаршыладылар. Шәнәр јахынлашыб голларыны ачды, Закир палтосуну Бикәнин үстүнә атыб Шәнәри гучағлады. Бикә јекә, узун палтонун алтында галды. Ону апарыб асды.

Закир соргу-суалдан сонра үзүнү Не'мана төрөф чевирди:

— Көлөндө Рза мүөллимлэ растлашдым. Деди ки, Не'ман «ики» гижмэгини нагара чалмагла дүзөлтмөк ич-төйр?

Не'ман өзүнү эшитмөмөзлижэ гојуб сүфрә ачылмыш стола төрөф кетди. Башда Шаһизэ мүөллим әјлөшмиши. Онун сабун көпүјү кими шишмиш исти, јумшаг, јун жакеги олдугча көзөл иди. Ишыгы төбөссүмү варды. Ушаглара баханда бу төбөссүм даһа да ишыгланырды. Гөмөр гышгырды:

— Ушаглар, стол башына!

Намы әјлөшөн кими, бир сөслө Јусифи масабәји сөтдиләр. Јусиф әда илә, ағыр-ағыр ајаға галхды:

— Бөјүк Азәрбајчан алими Нәсирәддин Туси көстөрмишиди ки, — дејэ чыхыша башлајанда гөһгөһә гопду. Чүнки Јусиф һәр дөфә сөзүнә бу чүмлө илә башлајырды. О, күлүшүн кәсилмәсини сабирсизликкә көзләди, сонра нитгинә давам етди. Кимсә сөз атды:

— Мә'рузә башланды.

Бу, Јусифин узун-узуда нитг сөјләмәсинә хәбәрдарлыг олса да, тә'сирини көстөрмәди. Јусиф бөјүк физикләри: Нјутону, Фарадеји, Резорфорду бир-биринә гатды. Бәрк ачмыш ушаглар јериндә гурчаланыр, бир-биринә нәсә пчылдајыр, сөз атыр, анчаг Јусифин илк сағлыгы баша чатмырды. Дәрсләрдә, јығынчагларда белә узун данышдыгы үчүн ушаглар ону өз араларында «чәнә Јусиф» чағырдылар. Бир аз әда илә, јашлы адамларә мәхус тәмкиннә данышмагы сөвөн Јусиф инди төләсмир, ағыр-ағыр нитгини давам етдирирди. Шаһизә мүөллим она баха-баха күлүрдү. Нәһәјәт, о, Шәнәрин көләчәји шәрәфинә бадә галдырмагы тәклиф едөнә, нитгин гуртармасына севинән ушаглар севинчлә ајаға галхдылар, бир-бир кәлиб Шәнәри өпдүләр.

— Бикә, нә олуб, јемәк көрмәмисән? — Не'ман гәсдән гызә саташыб, гаршысындакы тојугун будуну көтүрдү. Бикә «јазыг чаным» — дејэ гөһгөһә чәкөн ушагларә бахды, билди ки, јенә күлүш һәдәфи олмушдур. Не'ман буду ләзәтлә јејә-јејә Бикәнин тез-тез ишләтдији «атамын гәбри һаггы» ифадәсини онун тәрзиндә дејөндә, гыз чин атына минди.

— Мүөллим! — гышгырды.

— Нә олуб, Бикә?! — һеч нәдән хәбәри олмајан Шаһизә мүөллим она төрөф чөндү.

— Не'ман мәнә саташыр.

Мүөллимнә күлмәк тутду. Не'мана төрөф баханда чиддиләшди, оғланын јемөјиб дајандыгыны, башыны ашаға дикдијини көрүб һеч нә демәди. Кимсә «Шәфәг ше'р охусун» сөјләди, һамы сәс-сәс верди: «охусун, охусун!» Не'ман јенә дилини динч сахламады:

— Бу дөфә гојун Бикә охусун!

Гөһгөһә гопду. Бикә ән балача ше'ри белә эзбәрләјә билмирди. Әзбәрләјөндә дә тез-тез чашырды. Бир дөфә «атымы јол боју чапыб сүрүрәм» мисрасыны «атамы јол боју чапыб сүрүрәм» шаклиндә охиду. Ушагларын күлдүјүнү көрөндә һејрәтлә бахды. Өз сәһвини тута билмәси вә һејрәтләмәси күлүш даһа да артырды.

Шәфәг ушагларын арзусуну јеринә јетириб балача, лирик бир ше'р охуду. Сонра Шаһизә мүөллим сағлыг деди: «Гој Шәнәрин сәси сабаһ елми симпозиумлардан кәлсин!» О, Шәнәри бир даһа тәбрик едиб, кетмөјә һазырлашды. Ушаглар нә гәдәр јалвардыларса да, галмады. Ағ шубасыны кејиб мөзнилдән чыхды. Гызлар ону өтүрүб кери гајыданда Не'манын нагара чалдыгыны көрдүләр. Не'ман көзөл чалырды. О, нагарасы илә бүтүн мәктабдә мөшһур иди. Бә'зән ону «нагарачы Не'ман» дејэ чағыранда гәзәбинин һәдд-һүдуду олмурду. Гөмөр онун чалмасына тамаша едә-едә бирдән Бикәјә төрөф чөндү:

— Ај Бикә, нә дурмусан, ојна!

— Нәвәсим јохду!

Намы Не'маны алгышлады. Јусиф:

— Диггәт! — дејэ элини јухары галдырды: — Инди Паганини чыхыш едөчөк!

Гөмөр о бири отаға кечмишиди. Әлиндә тутдуғу скрипка илә кери гајытды. Узун палтар кејмишиди. Сачларыны да Паганининин сачлары кими дүзөлтмишиди. Ејни илә бөјүк сәнәткара охшајырды. Скрипканы вәчдлә, гәрибә, күлмәли һәрәкәтләрлә чалды.

Сонра Закир сазла ирәли чыхды. Сазы елә мөһарәтлә чалмаға башлады ки, ушагларын ағзы ачыла галды. О, сазы дөшүнә сыхыб, көзләрини јумду, дүнјаны унудуб чалды. Әввәлләр Закир һеч кәс севмирди. О, бу сингә Кәлбәчәрдән, сентјабрын орталарында кәлмишиди. Гарфабаг, кобуд, Јусифин тә'биринчә десәк, «јонулмамыш ағач» кими јөндәмсиз олан бу оғланы Не'ман бәрк инчидирди: каһ чинләдир, каһ әлә салыб күлүр, каһ да өзү үчүн ишләдириди. Кет-кедә Закир Не'манын әмрләри-

ни сөзсүз јеринә јетирмәјә башлады. Бир партада отурдулар. Гарада Не'ман, орда Закир! Һәр јердә, һәр заман Закир онун далынча кедирди. Буна көрә Закирә адјутант адыны вердиләр. Гәрнбә бир адәти варды, һөкмән әлиндән јерә бир шеј дүшмәли иди. Бу да чох заман күлүшә сәбәб олурду. Инди, көзләнилмәдән, онун јени бир чәһәти—мәһарәтлә саз чалмасы ашқара чыхды. Ушаглар вәчдә кәлиб ону дәнә-дәнә алгышладылар.

— Афәрин, Закир, афәрин!

— Папаг алтда огуллар вармыш!

Закир сонра мөлаһәтли, чох сәслә бир ашыг маһнысы охуду. Бикә көзләрини гырпа-гырпа:

— Јенә оху! — севинч ичиндә гышгыранда һамы күлдү.

Закир Бикәнни хаһишини јерә салмады. Ушаглар она мө'чүзә кими бахырдылар. Закирин нә көзөл сәси вармыш! Гәмәр ири көзләрини сүзә-сүзә пычылдады:

— Закир, «Раст» чала биләрсән?

— Чаларам.

Закир чалды, Гәмәр охуду, оғлан сазы гыза јахынлашдырыр, каһ аста, каһ һезин халлар вурур, каһ дајаныб ону көзләјир, каһ да чошурду.

Ахшам дүшәндә палтоларыны кејиб һај-күлә мәнзил тәрк едән ушаглар Шәнәрин сары чамадананы да көтүрүб, ону Мирзә Фәтәли күчәсиндә, һамамын јанындакы далана гәдәр өтүрдүләр.

Сәһәр тездән Закир Чәфәр Чаббарлы күчәси илә јухары галхырды. Гар һавасы варды, бу, сојуглуг вә сәртлик кәтирмишди. О, трамвај јолуну кечиб, о бири сәкидә дәлләк дүканындан бир аз јухарыдакы афишаја бахды. Илк дәфә көзүнә дәјән «Игор Кионун сон гастроллары» сөзләри олду. Газет витринләринә јахынлашды. Бүтүн гәзетләрдә космонавтларын ири шәкилләри верилмишди. Закир дајаныб мараг ичиндә онлары көздән кечирди, јазылары охуду.

Бирдән саата бахды, гачмаға башлады. Күчәни бурулуб мәктәбә јахынлашанда, әлләрини архасында тутуб, ағыр-ағыр кәлән Јусифи көрдү. Јусиф чантасыз иди, јәгин ки, китабларыны һәмишә олдуғу кими, тоггасынын алтына кечирмишди.

— Салам, Јусиф! — дејә Закир онун чијинә тохунду. — Хәбәрин вар, Шаталовун далынча көјә үч космонавт галхыб?!

— Еһ, дүнән кечә билирдим буну. Онлара бир ше'р дә јазмышам.

— Бәрәкаллаһ, Јусиф!

Мәктәбин гаршысындакы күчәнин о бири сәкисиндән Не'ман әлини јелләјиб:

— Еј, Закир, тут! — дејә гышгырды вә чантасыны топ кими атды. Закир чөлд тәрпәнә билмәдији үчүн чанта ајаглары алтына дүшдү. Не'ман «фәрсиз» дејә гәһгәһ чәкә-чәкә һараса гачды. Күлбәниз онун бөјрүндән чыхыб саламлашды вә Закирkilә чатды. Закир әјилиб чантаны јердән көтүрдү.

— Сабаһыыз хејир, ушаглар! — дејә Күлбәниз онлара әлини узатды.

— Паһо, кими көрүрәм, Күлбәниз, хош кәлмисән, нә вар, нә јох?! Москва нечәдир?

— Әнитгә! — Күлбәниз күлә-күлә Јусифә бахды.

— Сән нечәсән! Драман нечә кедир?

— Сағ ол, Күлбәниз, — Јусиф әда илә дилләнди.

— Драмын да бир шәклини битирмишәм. Сәни јад етмишик. Шәнәрин гајытмасы мүнәсибәтилә кеф еләјәндә... — Хәбәрин вар. Бирә мәнә һәр шеји данышыб.

Онлар синфә кирәндә космонавтларын һаггында гызғын сөһбәт башланмышды. Гәмәр ири көзләрини һејрәтлә сүзә-сүзә дејирди:

— Көјдә космик кәмиләр нечә бирләшәчәкләр, буну баша дүшә билмирәм.

— Баша дүшмәк үчүн кәрәк баш олсун!

Гәмәр тәрс-тәрс Закирә бахды:

— Көрүрәм, сәнин башын чох јекәдир.

Гызлар Күлбәнинин үстүнә чумдулар. Сорғу-суала тутдулар. Зәнк вурулду. Бу заман кимсә гышгырды:

— Ушаглар, көрүн нә гар јағыр...

Һамы пәнчәрәјә чумду. Күчәјә бахдылар. Күчлү гар јағырды. Ири-ири гар дәнәләр о гәдәр иди ки, сарсыз-һесабыз. Чөлдә титрәјән ағаппаг бир дунја варды. Ушаглар елә һәвәс вә марагла бахырдылар ки, мұәллимин синфә кирмәсиндән хәбәр туту билмәдиләр. Мұәллим јазы столуна јахынлашыб онлары сөсләди.

Бүтүн дәрс боју ушагларын көзләри чөлдән чәкилмәди. Гар да кәсилмәди. Даһа да күчләнди. Бир ан ичиндә һәр јер ағаппаг олду. Бақы һәлә белә гар көрмәмишди. Ушагларын севинч јерә-көјә сымғырды. Биринчи дәрс гуртаран кими јенә пәнчәрәјә чумдулар. Күчә башда-баша ағ олмушду. Бөјүк тәнәффүсдә исә һамы күчәјә чыхмаға чан атырды. Гапыларын бағлы олмасына

бахмажараг, нараданса гар тапырдылар. Тон кими јумру-
лајыб, эллөриндө ојнадыр, зарафат едир, күлүшүрдү-
лөр. Не'ман бөјүк гар топасыны элинде тутуб синифдө
мејдан сулајырды: Гызлар гәһгәһ чекә-чекә ондан узаг
гачырдылар.

Дәһлиздә Күлбәниз Шәфәгә Москва хати-
рәләрини данышырды:

— О гөдөр кәзмишәм ки! Музејләр, театрлар, Сум,
Горки күчәси, Гызыл мејдан, Останкино. Билирсиниз,
нарада олмушам? Десәм инанмазсыныз. «Мосфилм» ки-
ностудијасында. Өзү дә кими көрмүшәм — Алексей Ба-
талову! Һә, һә, ону. Автограф дә алмышам. Орада нә
гәдәр павилјон вар! Кино чәкирдиләр. Баталов нечә са-
дәдир! Ушаг кими. Мәэттәл галдым.

— Таныш олдуруз?

— Элбәттә, атам таныш етди. Мәнә бахан кими
«шәрг пәрисис» деди. Әсл шәрг пәрисис...

Әслиндә гартопу тутмуш Не'ман онларын бөјрүндө
дајаныб гулағыны Күлбәнизә тәрәф чевирмишди.

— Сән һеч шәрг пәрисинә охшајырсан? Әсл Авропа
пәрисисән. Шәрг пәрисис һа...

— Сән кет, ушаг кими гартопу ојна...

Не'ман «шәрг пәрисис» дејә-дејә синфә кирди.

— Баталов киноја чәкилди?

— Јох! Костјумда иди. Гәһвәји рәнкли. Елә бил мәш-
һур адам дејил.

— Бәхтәвәрсән, Күлбәниз. Јәгин артистләрин тәзә
шәкилләрини алмысан?

— О гөдәр! Бир күн кәтирәрәм.

Балача гартопу Күлбәнизин јанындан кечиб, Шә-
фәгин синәсиндә пара-пара олду. Шәфәг од кими синфә
чумду. Бу заман Не'ман элиндә дәфтәр күллә кими дәһ-
лизә чыхды. Гәмәр дә онун далынча.

— Нә олуб? — Шәфәгин суалына һеч бири чаваб
вермәди. Бикә Шәфәгин гулағына пычылдады: «Не'ман
Гәмәрин күндәлијини көтүрүб гачды.» Шәфәг онларын
далынча кетди. Дәһлизин сонунда дәјирми мејданча,
бурадан ашағы исә пилләләр дүшүрдү. Шәфәг пилләлә-
рин мәһәччәринә сөјкөниб һөнкүр-һөнкүр аглајан Гәмә-
рин јанына чумду. Ашағыдан-јухары чыхан Шаһизә мұ-
әллим Гәмәри гучаглајыб, мейрибанлыгла өзүнә тәрәф
чәкди:

— Нә олуб, гызым?

— Һеч нә...

— Бәс нијә аглајырсан?

Гәмәр чаваб вермәдән јајлығны чыхарыб ири көз-
ләринин јашыны силди. Мүәллим Шәфәгә тәрәф бахан-
да, о дәрһал дилләнди:

— Не'ман дәфтәрини көтүрүб гачы.

— Даһа бунун үчүн нијә аглајырсан, Гәмәр?!

— Ади дәфтәр дејил, күндәлијидир. Истәмир ки, баы-
гасы охсун.

— А... белә де...

Не'маны ахтардылар Ахырда синифдә тапдылар. Мү-
әллим синфә кириб дајанды. Не'ман партанын үстүнә
чыхыб, элиндә тутдуғу дәфтәрдән әтрафына топлашан
ушағлара бәрк-бәрк охујурду:

— «Мән севмәк истәјирәм, севмәк! Үрәјим севки илә
долудур. Истәјирәм ки, севәчәјим оғланын үрәји тәмиз
олсун, көзәл олсун!»

Закир Не'мана бир дүртмә вурду, о, сәсини кәсиб ар-
хаја чөндү, партадан јерә һоппанды. Шаһизә мүәллим
јахынлашанда, һәр шеји баша дүшүб элиндекә дәфтәри
она узатды.

— Дејәсән, гәһрәманлыг көстәјирсән?!

Һеч нә Не'манын вәчинә дејилди. Мүәллимин суалына
чаваб вермәдән күлүрдү. Бирдән мүәллимин кәскин ба-
хышларыны көрүб өзүнү јығышдырды, күлүшүнү кәсиб
башыны ашағы дикди. Сүкүт чөкдү. Күлбәниз күлә-кү-
лә синфә кириб, бәркдән гишгырды:

— Жерар Филиппин иштиракы илә тәзә кино...

Ушағларын һим-чимини көрүб сәси јаваш-јаваш ен-
ди вә тамам кәсилди. Кәркинлији азалтмағ үчүн бу,
Шаһизә мүәллимә бәһанә олду. Чүнки Не'маны һамы-
нын көзү габағында данламағ истәмирди. Күлә-күлә:

— Јахшы кинонда, мән көрмүшәм, — деди, — Кедди,
бахын, бир рәссамын һәјатындандыр. Модилјанинин...

Мүәллим дәфтәри Гәмәрә вериб, синифдән чыхан ки-
ми Не'ман чумуб јенә дәфтәри гыздан алмағ истәди.
Гаршысында Јусиф дајанды.

— Јусиф, чәкил! — дејә Не'ман дәлисов бир һәрәкәт-
лә элини јелләди. — Ешитмирсән?!

Ријазиијат мүәллиминин шишман портфелинин кө-
рүнмәси Не'маны керн чәкилмәјә мәчбур етди. Һамы
јеринә чәкилди. Балачабөј, арыг, дәјирмисифәт Рәзә
мүәллим азча ахсајырды. Чох јекә, галын портфели вар-
ды. Ону һәмишә өзү илә кәздирәди. Һәмишә дә долу
оларды. Ичинә футбол топу гојулмуш кими шишәрди.
Аз гала партласы. Ушағларын чоху она «һәмилә порт-

фел» адыны гојмушду. Мүәллим гапыны ачан кими, әв-валчә портфелини ичәри салар, сонра өзү кирәрди. Буна өјршән ушаглар зәнк вуруландан сонра сакит оту-руб бармагла көстәрәрдиләр:

— Бахын, бахын, инди портфел ичәри кирәчәк.

Һөгигәтән, гапы ачылан кими, шишман портфел кө-рүнәр, ушаглар күлүшәрдиләр. Инди дә о, јахынлашыб һәмишәки кими өзүндән бөјүк көрүнән портфели стола гојуб ацды, ичиндән кағыз-куғуз чыхарда-чыхарда:

— Не'ман! — дејә сәсләнди, оғланын бузүшә-бузүшә ајага галхдығына бахыб сорушду: — Нијә «Пифагор клубу»на кәлмәмисән? Ријазијјаты белә кәзәл билирсән?!

Дашдан сәс чыхды, Не'мандан јох. Башыны ашағы дикиб кирпи кими јығылды. Рза мүәллим суалыны тәк-рар етдисә дә, Не'манын јенә динмәдијини көрүб һирсли-һирсли ону данлады. Ахырда:

— Әјләш! — дејә үзүнү Бикәә сары чевирди. Бикә Рза мүәллимин она мүрациәт едәчәјини билир, һәр ан буну көзләјирди. Чүнки о да клубун мәшғәләсинә кет-мәмишди. Инди мүәллимин үзүнә дикилән бахышлары-ны көрүб гызарды, башыны партаја ендирди. Синяф сакит олдуғу үчүн Рза мүәллимин «Бикә» — дејә сәсләнмә-си кур вә зәһмли чыхды. Һәтта гыз дик атылды, көзләри-ни гырпыб јазыг-јазыг ајага галхды, бу јазыглығына ујғун кәлмәјән бир чәлдликлә — сөзләри автомат кими далбадал јағдырмаға башлады:

— Үзр истәјирәм, мүәллим, бу ахырынчы дәфә ола-чаг, даһа һәмишә кәлчәјәм, һәмишә!

Рза мүәллим онун бу һәрәкәтинә күлә-күлә деди:

— «Пифагор клубу» Не'мана, бир дә сәнә даһа чох лазымдыр. Һөкмән мәшғәләләрә кәлиң!

— Баш үстә! — дејә Бикә көркин вәзијјәтдән чыхдығы үчүн севинди, балача көзләри парылдады.

Бу сәһәр јенә гар јағырды. Шәфәг евдән чыханда даланын башында о јан-бу јана кедән, гар үстүндә из-ләр ачан, сонра да позан Шәнәри көрдү. Палтосунун јахасы ачыг иди, портфелини голтуғуна вурмушду. Шә-фәг јахынлашды:

— Сабаһын хејир, Шәнәр! Нијә бурадасан?

— Сәни көзләјирәм.

— Мәни?! — Шәфәг елә һејрәтлә сорушду ки, Шәнәр өзү дә дурухду — Нә әчәб?! Не'ман көрсә, зурна чалачаг.

— Гој чалсын. Көрүрсән, нә јахшы гар јағыр!

Шәфәг башыны галдырыб көјә бахды. Мин-мин ар-дәнә фырлана-фырлана јерә төкүлүрдү. Арасы касилмир-ди. Дәнәләр Шәфәгин көзүнә, гашына, бурнуна, јана-ғына дүшүрдү.

— Јаһагларың неча гызарыб! — Шәнәр онун үзүнә бахды. — Чијәләк кими...

Мустафа Сүбһи күчәси сакит иди, мејнәләрин галың будаглары иланвары шәкилдә бир ејвандан о биринә узанырды. Гар азча маили јағыр, онларын үзүнә чыр-пылырды. Шәфәгин бојуну тутмуш јун шалын үстүнә гонаг гар дәнәләри әријир, ишым-ишым ишылдајырды. Онлар күчәнин ортасы илә, јанашы ирәлиләјирдиләр.

— Шәфәг, даһа мунчуғлардан данышмырсан?

— Мунчуғлар нәнәмин сандығында. Сандыг да ју-хары отагда. Отаг бумбуз, ора һеч ким кирмир.

— Мән сәнә һадијјә мунчуғ кәтирмишәм.

— Сән һа... һаны, көстәр көрүм.

— Тахтадандыр...

— Ој... мәним белә мунчуғларым јохдур — дејә Шәфәг бәзәкли, нахышлы, јумру, дәрдуңч мунчуғлардан ибарәт бојунбағыны әлиндә ојнатды. — Нә гәшәңдир! Новос-бирскдән алмысан?

— Бәли. Мехманханадан.

— Ким сечиб, Манана, јохса гырмызы палтолу гыз?!

— Өзүм сечмишәм.

— Чох сағ ол, Електрон!

— Сән дә мәнә Електрон дејирсән?

— Чашдым, Шәнәр, дилим өјрәшиб!

Һапы Шәнәри «Електрон» чағырды. Бу ләғәбин гәрибә тарихи варды. Онлар һәлә једдинчи синифдә оху-јан вахт физика дәрси тәзәчә башлајанда, гәфләтән гапы ачылды. Директор, Шәһизә мүәллим, бир дә ушагларын танымадығы ики нәфәр ичәри кирди. Физика мүәллими һәјәчәнләниб, көркин вәзијјәт алды. Дәрһал Шәнәри јазы ләвһәсинә чағырды. Шәнәр електрон бәһсини, Иоф-фенин, Милликенин тәчрүбәсини мүкәммәл данышды, һәм мүәллим, һәм дә гонаглары һејрәтдә гојду. Гонаг-лардан ағбаш, ири сифәтли киши Шәнәрә суаллар вер-ди, суалларын бирини Резерфордун јени кечәчәкләри тәчрүбәси илә әлағәләндрди. Буна да чаваб аланда һејрәт вә севинчлә ајага галхыб бәркдән сәсләнди:

— Електрон! Електрон! Ән чәтин бәһсдир! Ән чәтин!

Сән ки буну көзөл билирсэн, демек физиканы башдан-ајага билирсэн!

О вахтдан Шәнәрин ады Електрон галды. Эввэл гejри-ади сәсләнән, күлүшә сәбәб олан бу ләгәб кет-кедә елә адиләшди ки, анаданкәлмә верилән ад кими олду.

Онлар Хосров Рузбег күчәсинә чыханда гар даһа да күчләнди. Тез-тез, сүр'әтлә, бол-бол јағмаға башлады. Күчә бир ан ичиндә агаппа олду. Шәнәр деди:

— Кәл, гача-гача кедәк.

— Нә данышырсан, сүрүшәрәм, јыхыларам... Вај, вај...

Шәнәр тез онун голундан тутду, Шәфәг она миннәт-дарлыгга бахды:

— Бах, сән олмасайдын, јаман јыхылачагдым.

Шәфәг портфелини ачыб бунбағаны ичәри гојду, күлдү, кистәјирәм ки, һеч ким кәрмәсин» деди. Серетели күчәсинә дөндүләр. Бу балача күчәдә һеч кәс јох иди. Сағ тәрәфдәки ағачларын гунгуру будаглары сачлар кими салланырды. Күчәнин јухарысына чатанда кимсә онларын үстүнә гар топалары атды. Шәнәр Шәфәги горујуб:

— Горхма, — деди, — даһа сәнә дәјмәз!

Бу дәфә гар топасы Шәнәрин палтосунда парчаланды. Шәфәг һирсләнди:

— Бу, Не'манын ишидир. Һансы дамаса чыхыб.

— Кәл, гачаг, әлини вер...

Шәнәр онун әлиндән тутду. Гачдылар. Тиндән јенә бир гар топасы атылды. Јанларындан кечиб дивара дәјди. Онлар мәктәбә кирдиләр. Һамынын үст-башы гар ичиндә иди. Бурадача, гапы јанында гары чырпыб дәһлизләрә доғру кедирдиләр.

Шәнәр Шәфәглә синфә кирәндә Гәмәрлә Бикәнин парта архасында сөһбәт етдијини көрдүләр. Гәмәр галыбы Шәнәрә јалварды:

— Ријазийәт дәфтәрини вер, көчүрүм.

Бикә дә дилләнди:

— Мән дә көчүрмәк истәјирәм. Елә чәтин мәсәлә иди ки, башым чыхмады.

Шәнәр портфелини ачыб, дәфтәрини ушагларә верди.

Бу заман Закир ики портфеллә ичәри кирди. Портфелин бири Не'манын, о бири өзүнүнкү иди, онлары јеринә гојду. Күлә-күлә Шәнәрә јахынлашды:

— Әр-арвад кими кәлирдиниз, Електрон!

— Ағыллы сөз даныш!

— Паһо, ағыллы... Не'ман аләмә чар чәкиб.

Күлбәниз Не'манла гәһгәһ чәкә-чәкә ичәри кирдиләр. Сәсләрини кәсип Шәнәрлә Шәфәги мә'налы-мә'налы сүздүләр. Не'ман күлә-күлә:

— Балам, бәлкә тојунуз олуб?!—сорушду.

Шәнәр она чаваб вермәди, Шәфәг исә илдирым кими Не'манын үстүнә чумду:

— Һә, тојумуз олуб, нә истәјирсән? — Не'манын јун свитериндән тутуб ону мөһкәм силкәләди.

Јусиф ичәри кирән кими Шәнәрә јахынлашыб она пычылдады:

— Ашағыда сәни гырмызы палтолу бир гыз көзләјир. Биринчи мәртәбәдә, гапы јанындакы мејданчада гырмызы палтода Фирәнкиз дајанмышды. Шәнәри көрән кими үзү ишыгланды.

— Салам, Фүлдүз!—Шәнәр онун әлини сыхды.— Нә эчәб сәндән?

— Манана мәктуб көндәриб. Хаһиш едиб ки, сәнә чатдырым, бујур.

Мәктубу Фирәнкиздән алыб, тәшәккүрүнү билдирди. Сорушду.

— Бәс Манананы нә вахт Бакыја дә'вәт едәк?!

— Һавалар гызан кими... Директорла, мүәллимлә данышмаг лазымдыр.

— Мән данышмышам. Разылыг верибләр. Һазырлаға башламышыг. Бүтүн синиф!

— Биз дә көмәк едәрик. Онда һәләлик.

— Һәләлик, Фирәнкиз!

Шәнәр синфә кирәндә ушагларын көзү дөрд олмушду. Не'ман чумуб мәктубу онун әлиндән алмаг истәди.

— Ким јазыб о мәктубу?— Гәмәр марагла сорушду.

— Манана...

Закир күлә-күлә архадан авазла охуду:

Од кими јана-јана

Мәктуб јазыб Манана!

Тарих мүәллими гатланмыш хәритә илә синфә кирди. Илк бахышда зәһмли, сәрт адама бәнзәјирди. Фәгәт јумшаг, һәлим хасијәти варды, һәлә һеч кәс онун бәркдән гышгырдығыны ешитмәмишди. Көзләриндә мөһрибанлыг гәјнајырды.

— Бу күн сиздән дәрс сорушмајачағам,— деди — Чүн-ки марағлы бир мөвзу кечәчәјик.

Гәмәрин алудәликлә нәјсәсә бахдығыны көрүб она тәрәф кетди.

— О нәдир елө?— сорушанда гыз партанын алтында нәсә кызлатди.—Вер көрүм, тез елө, Гәмөр. Дәфтәрдир ки! Гүм! Хатирә дәфтәри! Буну нијә синфә кәтирмисән? Кизләт! Бир дә дәрәс вахты белә шејләрлә мәшгул олма! Нијә палтолу отурмусан?!

— Үшүјүрәм.

— Бәлкә хәстәсән? Еләсә кет евә...

— Јох, мүәллим, хәстә дејиләм. Олар палтолу әјләшим?

О, ири көзләрини галдырыб бахан Гәмөрә ичазә верди, јазы столунун гаршысында дајанды:

— Индичә Гәмөрәни хатирә дәфтәрини көрдүм. Орада нә јазылыб билмирәм. Анчаг елә хатирә дәфтәрләри вардыр ки, онлардан тарих јараныр. Бөјүк Вәтән мүһарибәсини көтүрөк. Кенералларын, маршалларын, мүхбирләрин, јазычыларын хатирә дәфтәрләриндән китаблар јазылыб. Мәсәлән, јазычылардан Еренбургин, Симоновун, Полевојун, сәркәрдәләрдән Жуковун, Јеременконун, Коневин хатирәләриндән. Инди сизә Сталинград вурушмасы һаггында данышмаг истәјирәм. Бу вурушма әфсанәви, мөчүзәли бир тарихә чеврилиб. О гәдәр јени хатирәләр, мәлүматлар топланмышдыр ки, Сталинград вурушмасы һаггында бөјүк бир дастан јаранмышдыр.

Мүәллим арам-арам гејри-ади дөјүшләрдән, мөчүзәјә бәрәбәр гәһрәмәнлиглардан данышырды. Синиф сүкт ичиндә она гулаг асырды.

— Инди сизи бир эпизодла таныш едәчәјәм. Бир дәфә кечәјарысы фашистләр бир бинаны сәнкәрә чевирмиш совет әскәрләрини мәһв етмәк истәдиләр. Һәр тәрәфдән һүчүм етдиләр. Јердән, көјдән од јағырды. Сержант Павловун рәһбәрлији алтында әскәрләр ики ајдан чох мүдафиә етдикләри бу бинаны дүшмәнә вермәдиләр.

Бу заман астадан синфин гапысы ачылды: ичәри бир баш узанды: ишым-ишым ишылдајан ики хырда көз бүтүн синфә бахды. Бајагдан мүәллимин сөһбәтиндән һәјәчанланмыш синифдә һејрәт далғасы ахды. Мүәллим һејрәти дуду, бунун өз сөһбәти илә әләгәдар догдуғуну күман едиб даһа да һөвәсә кәлди. Баш ејни сакитликлә гапыдан керн чәкилди. Ушаглар ону унудуб, јенә алудәликлә мүәллима гулаг асдылар.

Зәнк вуруланда ушаглар Не'манын башына јығылдылар:

— Сејид кәлиб, ону нә вахт бурахыблар?

— Бир һәфтәди.

— Тамам бурахдылар?

— Тамам.

Сејид Не'манын гоһуму иди, ики ил бундан габаг хулиганлыг үстүндә һәбс олунмушду. Онун јенидән көрүнмәси—ушагларә һәм горхулу, һәм дә ваһимәли кәлди. Не'ман һәрләниб, һәрләниб, сонра аста-аста, һеч кимә һисс етдирмәдән синифдән чыхыб һараса кетди. Шәфәг Шәнәрә јахынлашды:

— Манана нә јазыб сәнә?!

— Кәл, охујум, мезәли мектубдур.

— Оху көрүм.

« — Сиздән сәс чыхмыр. Нә кечәм вар, нә күндүзүм. Отуруб дуруб дө'вәтинизи көзләјирәм. Горхмајин, кәлиб Бақыда галмајачағам, сәни дә Бақыдан көтүрүб гачмајачағам. Дүздүр, истәјирәм сән мәним әрим оласан, елә ракет ихтира едәсән ки, мәни дә көтүрүб аја учасан! Фирәнкизә, бир дә синфиниздәки гызларә де ки, көзләрини сәндән чәксинләр. Ешитдин? Чүнки сән мәним олачгасан. Елә сәнин кими фағыр бир оғлан мәнә чох лазымдыр. Ај Шәнәр бирдән горхуб еләрсән, горхма! Мектубунузу көзләјирәм. Сизин Манана!»

— Нә үзлү гыздыр!—Шәфәг күлдү.

— Үзлү дејил. Од парчасыдыр.

Шәфәг ештијатла, горха-горха сорушду:

— Дејәсән, сәни сеvir?

— Нә данышырсан, һамысы зарафатдыр.

Гәмөр онларә јахынлашды:

— Ај Електрон, — деди, — хатирә дәфтәримә тәкчә сән һеч нә јазмамысан.

— Мән белә шејләри сеvirәм ахы...

— Бу дәфтер һәмшичә мәндә галачаг, әмрүмүн ахырына гәдәр! Хатиш едирәм, Електрон, бах, бурадакы суалларә чаваб јаз, өз фикрини, нечә истәјирсән, амма јаз! Јалварырам.

Шәнәр дәфтәри ондан көнүлсүз алды.

Инкилис дили дәрсиндә ушаглар билдиләр ки, Не'ман синифдә јохдур. Закир әјилиб партаја бахды:

— Портфели бурададыр, — деди.

О күн Не'ман гајытмады. Портфелини һәмшичәки ми јенә онун адјутанты—Закир апармалы олду.

Шәнәр ахшам отагда Гәмөрүн хатирә дәфтәринә бахырды. Бу, нә гәрибә дәфтер иди. Үз габығында гызылкүл шәкилдәри јапышдырылмышды. Биринчи сәһифәдә сәли:

гә илә суаллар жазылмышды: Һәҗәт нәдир, кәләчәкдә нә олмаг истәрдиниз, мәһәббәт нәдир, севирсиннизми, идеальниз, севдижиниз мәшгулијјәт, нә арзулардыниз?! О бири сәһифәләрдә исә синиф ушаларнын шәкилләри, бу суаллара чаваблары верилмишиди. Шәнәр дәрһал Шәфәгин чаваблары илә марагланды. Ахы нијә онун, башгасынын јох?! Өзү дә һансы суалын чавабы илә марагланды: «севирсиннизми?» суалынын чавабы илә. Шәфәг жазмышды: «Билмирәм. Амма үрәјимдә исти бир даҗға вар. Бу севкидирми? Бәлкә дә!» Шәнәр Шәфәгин шәклинә бахды. Дәјирми сифәтли, тотуг јанаклы, бантлы, мәктәбли формасында бир гыз! Шәфәг јапон гызларына охшайрды. Шәнәр зарафатла она һәрдән «Јапон гызы» дәјир, нәдәнсә Шәфәг бутдан инчијирди. Бирдән пәнчәрә дөјүлдү.

- Шәнәр, мәнәм, Шәфәг...
- Кәл ичәри, һәјәтдән.
- Гаршыма чых, Шәнәр, утанырам.
- Јахшы...

Отаға кирәндә әлиндә тутдуғу дәфтәри узадыб деди: «Мәсәләни һәлл едә билмәдим, кәлдим ки, көмәк едәсән.

- Палтону сојун.
- Јох, ев палтарындајам...

Шәнәр ики дегигә ичиндә мәсәләни һәлл етмәкдә она көмәк етди. Шәфәг палтосунун дүјмәләрини ачыб:

— Оф... евиниз нә истидир! — деди. — Јандым. Чох сағ ол, Шәнәр сәһвими билдим инди. Билирсән нә олуб, Шәнәр!

— Јох.
— Сәнин вердијин о бојунбағыны кимсә мәндән оғурлајыб.

- Елә шеј олмаз.
- Мән дә мәттәлл галмышам. Һеч инана билмирәм.
- Бәлкә портфелиндәдир?

— Јох, портфели алт-үст етмишәм. Јохдур ки, јохдур. Шәфәг дәфтәри кәтүрүб кетмәјә һазырлашды, «өтүр мәни, Шәнәр—деди,—даландан кечмәјә горхурам».

Шәнәр кејиниб онун далынча кетди. Балача һәјәтдән дар даладан сонра күчәјә чыханда, онлар һаванын сакит вә мүлајим олдуғуну көрдүләр. Гар даһа јағмырды. Шәфәг дил-дил өтүрдү.

- Бир биләјдим, мунчуғларымы ким кәтүрүб?!

Мәнчә, Нәманын ишидир. Ондан чох шүбһәләнирәм. Әкәр әлинә кечибсә, һеч нә, даһа алмаг олмаз.

Мирзә Фәтәли күчәси илә Мустафа Сүбһи күчәсини бирләшдирән бу јарымгаранлыг далан гују кими сакит вә дар иди. Онлар бир јердә бу даладан кечиб-кетмишдиләр. Бу көј гапы, үстүнә эеиф ишыг дүшән һасар, далана ачылан дәмир чәрчивәли кичик пәнчәрәләр... Даланын ичиндә лап дар далан. Даланын башына чатанда Шәфәг дајаныб әлини узатды:

- Даһа бәсдир, өзүм кедәрәм.
- Јох, гој ахыра гәдәр өтүрүм.
- Нә галыб ки, беш аддым.

Шәнәр ону тәк бурахмады, күчәнин о тәрәфиндәки даланын башына гәдәр өтүрдү. Шәфәг әлини узатды, анчаг Шәнәр ону бурахмады.

- Гој кедим.
- Бир аз дајан.
- Сөзүн вар?!
- Вар. Гәмәрин хатирә дәфтәриндә шәклинә бахмышам.

— Еһ, о пис шәклимдир.
— Нијә, лап јахшыдыр. О шәкилдә сән јапон гызларына охшайрсан. Әсл јапон гызысан.

Шәфәг наразы бахыб додағларыны назла бүздү:

- Бир дә мәнә елә демә.
- Дәјечәјәм. Сән әсл јапон...
- Сағ ол! — Шәфәг сөзүнү кәсиб ачыгла, һирслә үзүнү чевириб кетди. Даланын ахырына аз галмыш, балача гапынын јанында дајаныб керижә çevрилди, гапы ачылды, сонра да зәрблә өртүлдү. Шәнәр һәлә дә даланын башында дајаныб бахырды. Бу заман гырмызы рәнкли бир машын јанындан өтдү. Нәман башыны машынын пәнчәрәсиндән чыхартды:

— Електрон, привет! Кими көзләјирсән, арвадыны?! Шәнәр машынын далынча баханда, Нәман әлини јелләјиб јенә бәркдән гышгырды:

— Бәлкә ону гачырдылар?!

Машын узаглашды, Шәнәр исә евә кетди. Сәһәр Шаһизә мүәллимин дәрс иди. О, архаја кечиб ики чәркәнин арасында, дивара сөјкәниб бүтүн синифә бахырды. Шаһизә мүәллим Закирдән дәрс сорушду:

- Нијә дајандын, Закир?!
- Инди нәји данышым?!

— Нэ данышмысан ки?!
— Нијэ, мүәллим, сәһәрдән бәс...
— Сәһәрдән данышырсан, амма мәтләбдән узаг, бош вә мө'насыз сөзләр. Романын әсас хүсусијјәтләрини, мөваусуну, идејасыны, характерләрини, композисијјасыны бир кәнара гојмусан.
— Данышдым да... — Закир мызылданды.
— Кеч отур, Закир, назыр дејилсән.
— Мүәллим, ахы, ахы...
— Кеч, отур! — Шаһизә мүәллимин сәсиндәки аһәнк сәрт олду. Назыр галан Закир динмәз-сөјләмәз кедиб јериндә әјләшди.

— Гәмәр, бујур, кеч габаға...
Гәмәр назлана-назлана ајаға галхды. Үзүнү синфә тәрәф чевриб ири көзләрини сүзә-сүзә дајанды.
— Кими көзләјирсән, Гәмәр?!

Гәмәр јенә бир аз сүкут етди, сонра башлады: јенә башыны тәрпәдә-тәрпәдә, ири көзләрини сүзә-сүзә. Шаһизә мүәллим јаваш-јаваш ирәлиләди. Елә бу вахт гапы ачылды, хидмәтчи гадын ичәри кирди:

— Мүәллим, бағышла, — деди. — Буну тапмышам, дүнән јығышдыранда, киминдир, верин она.

Арвад Шәһәрин Шәфәгә һәдијјә кәтирдји тахта мунчулгардан ибарәт бојунбағыны мүәллимә узатды. Шаһизә мүәллим бунлара һәм мараг, һәм дә һәјрәтлә бахыб күлә-күлә синфә мүрачиәт етди:

— Бу, киминдир?!

Шәфәг гыпгырмызы гызарды, бирдән-бирә «мәним-дир» дәмәјә чәсарәти чатмады. Һәдијјәнин ким тәрәфиндән верилдији илә һамынын мараглана чағыны дүшүнүб, нәдәнсә сарсылды. Гәбаһәтлә бир иш тутмуш адам кими, башыны јерә дикиб һәјчан ичиндә галды. Һеч кимин чаваб вермәдијини көрән хидмәтчи гадын Шәфәгин әјләшдији партаны көстәрди:

— Бунун алтындан тапмышам, — деди вә синифдән чыхды.

Шаһизә мүәллим Шәфәгә јанашды:

— Сәниндир, Шәфәг?

— Бәли! — Шәфәг гызара-гызара бојунбағыны ондан алды.

Тәнәффүс вахты, Шәһәр сары рәнкли чантасыны сәјлигәјә салан Шаһизә мүәллимин јанына кәләндә гыздарын Шәфәгин башына јығышдыгларыны көрдү. Һамы-

сы суал верди: «О мунчулгары һарадан алмысан?», «Нијә сусурдун?», «Кестәр бир бахаг».

Мүәллим синифдән чыха-чыха Шәһәрә тәрәф дөндү:
— Күрчү достларынызы нә вахт дө'вәт етмәк истәјирсиниз?

— Баһарда.

— Директорла данышмышам. Разылыг вериб.

— Онда мән Мананаја хәбәр верә биләрәм?

— Әлбәттә.

Мүәллим дајанды. Дәһлиз ашыб-дашырды. Ушаглар о јан бу јана гачыр, сәс-күј далга-далга ахырды.

— Бир шеј дә демәк истәјирәм. Билирсән, Сејид кәлиб?!

— Бәли, мүәллим.

— Не'ман јенә онун тә'сири алтындадыр.

— Сејид чох дәјишиб, мүәллим.

— Инанмырам, Шәһәр, инанмырам. Не'маны горулар лазымдыр. Һеч олмаса, онунчу синфи битирә билсин.

Шаһизә мүәллимин сәсиндә һәјчан да, тәләш да, мәнәббәт дә варды. Амма Не'ман? Илдырым кими јанларындан күлә-күлә кечиб кетди. Бөјүк оғландыр, нә едәсән, һәлә ушаглыгындан әл чәкмир.

Шәһәр синфә гајыданда көрдү ки, гызларын арасында мубәһисә кедир. Шәфәг һирсли-һирсли Күлбәнизә бахырды:

— Сән дејирсән ки, Севил Газыјева гәһрәман дејил?!

— Бәли, мән дејирәм. Ахы о нә едиб? Ади бир меканизатор иди. Машынала памбыг јығырды. Сонра?!

— Олма-сәјди, бәлкә һеч гәһрәман адыны вермәздиләр.

— Сәһв едирсән!

— Һеч дә јох!

— Севил од парчасы иди, од! Өзү үчүн јашамырды.

Күлбәниз гәһгәһә чәкди:

— Бәс кимин үчүн?!

— Халг үчүн, Вәтән үчүн...

— О... нә курултулу сөзләр... Бәсдир, Шәфәг, Севил гәһрәманлыгын јох, шәһрәтпәрәстлијин гурбаны олду.
— Дүз дејил! — дејә Шәфәг бәркдән, һирслә гышырды.

О бири гызлар да Шәфәгә сәс вердиләр.

— Дүз дејил!

— Дүз дејил!

Күлбәниз пәрт олуб онлардан узаглашды, Бикәјә јадварыб инкилис дили мүәллимни кими чығырмасыны

дөнө-дөнө хаһиш едөн ушагларга тошулду. Бикэ буну эле мөһарэтлэ бачарырды ки, һаманы күлдүрүрдү.

Не'ман илдьырым кими синфэ кирди, санки ону гурдулар. Кирэн кими дэ Бикажэ јахынлашды, голларындан тутуб:

— Сән атанын гәбри!—дејэ эле бич-бич јалварды ки, Бика дәрһал ушагларын хаһишини јеринэ јетирди. Инкилис дили мүәллиминин чыр сәси ешидилән кими, онун далынча ушагларын гәһгәһәси далгаланды. Елэ бу вахт кәзәл кейнимиш бир гадын—инкилис дили мүәллими ичәри кирди.

Онун әдалы, инчә, назлы һәрәкәтләри варды, ушаглар бунлары јамсылајыр, күлүрдүләр. Мүәллим аста-аста јеријир, кобуд бир сәсдән диксиниб горхарды. Бә'зи дәчәлләр бу нөгсәндән истифадә едиб, бир дәфә доггузунчу синифдә оларкән, иланвары тогга кәтирмишдиләр. Тогганы илана охшадан мүәллим елэ чыр сәслә гышгырмышды ки, бу узун мүддәт сөз-сөһбәтә сәбәб олмушду. Мүәллим дәрси данышмақ үчүн Бикони чағыранда, синифдә гәһгәһәни голдугуну көрүб һейрәтләнди, бир шеј баша дүшмәјиб — Сизә нә олду?!—дејэ јенә чыр сәслә гышгырды.

Бикә күлә-күлә ајаға галхды. Башга фәннләрдән јахшы гүјмәтләр алан, аңчаг инкилис дилиндән бәрк ахсајан бу гыз мәтни охумаға башлајан кими, мүәллим әсәбиләклә гышгырды:

— Дүз охумурсан!

Күчәдән фит сәси ешидиләндә Не'ман өзүнү пәнчәрәјэ тәрәф атды, мүәллимин гышгырығына фикир вермәдән ашағы бојланыб әлини јелләди, сонра үзр истәјә-истәјә өз јеринә кечди. Кәзалты она бахан Шәнәр биллирди ки, фит чалан Сејиддир. Бир аз кечмәмиш Не'ман әлини галдырды:

— Мүәллим, бир дәгигә чөлә олар? Бир дәгигә!

— Олмаз!

— Хаһиш едирәм, мүәллим, бир дәгигәлијә гајдырам.

— Дедим ки, олмаз.

— Ахы, мүәллим, јалварырам, хаһиш едирәм.

— Дәрсә мане олма, Не'ман!

Бикәнин инкилисчә тәләффүзү пис олдуғу үчүн мүәллим әсәбиләшкиб мәтни она дөнә-дөнә тәқрар етдирирди. Јенә фит сәси ешидилди, јенә Не'ман јалвара-јалвара

ичәзә истәди. Мүәллимин сәртләшдијини көрүб һирсли-һирсли Гәмәрә сары чеврилди.

— Бир чүмләни инкилис дилинә тәрчүмә едәрсән?

— Нијә етмирәм?!—Гәмәр ири көзләрини марагла она дикиб деди.—Јаз вер, тәрчүмә едим.

— Јазмаг нә үчүн, дејим, тәрчүмә ет!

— Де.

— Мән севмәк истәјирәм, севмәк!

Гәмәрин ири көзләри од сачды, Не'манын күрәјинә бир-ики јумруг илишдирди.

— Мүәллим, Гәмәр мәни вурур!—дејә оғлан јазыг-јазыг гышгырды.

Мүәллим онларга тәрәф чевриләндә һейрәт етди:

— Гәмәр, бу нә демәкдир, Гәмәр?!

Бајар өзүнү јазыг көстөрән Не'ман бу гәләбәсинә көрә ләззәтлә, ичин-ичин күлүрдү. Гәмәр гашгабағыны төкүб, башыны ашағы әјмишди. Не'манын јанында әјләшән Закир пычылты илэ Гәмәрә тәсәлли версә дә, бунун фәјдасы даһа јох иди.

— Закир—Мүәллим инди ондан дәрс сорушмаг истәди.— Кәл, көрәк.

Закирин ајаға галхмасы илэ китабынын јерә дүшмәси бир олду. Әјилиб китабы көтүрдү вә ирәли чыхды.

Феврал ајы өзүнү јаман көстәрди. Гар, күләк, човғун бир нечә күн далбадал давам етди. Белә һаваларын бириндә синфә кирән Бикә Не'манын кичик зарәфатындан нәинки күсүд, һәтта көз јашларыны ахытды. Үч ил оларды ки, атасы вәфат етмишди. Ону унуда билмир, һәр дәфә бу барәдә данышыр, анд ичәндә дә «атамын гәбри һаггы» дејирди. Не'ман гызын бу мәнәббәтини көрүб Бикәјә саташмаг, ону чинләтмәк үчүн атмачалар атырды. Бикәнин бәрк һирсләнмәси Не'манын хошуна кәлир, она көрә дә бу атмачаларынын сајыны артырды. Бу дәфә дә она саташымыш, Бикә дөзмәјиб әсәби бир һәрәкәтлә үз чевирмишди. Буну көрән гызлар онун башынын үстүнү кәсдириб дајанмышдылар. Күлбәниз јанындан әл чәкмир, сачларыны сығаллајыр, көнлүнү алырды. Шәфәг дә нәсә дејирди. Бир аз сонра сөһбәтдән мә'лум олду ки, Бикәкилә тәзә бир киши кәлиб-кәдир: узунбој, бығлы бир киши! Бикәнин бу кишидән хошу кәлмирди. Күлбәниз бу сирри һамыја ачды. Не'манын көзләри гајнады:

— Демек, Бикәнин төзә папашасы вар!—пычылдады. Бикәнин гашгабагы ачылмады. Гава да кет-келдә пис-лешди. Күлөк күчләнди, шиддәтлә әсиб јаған гары зәрб-ләнә пәнчәрәләрә чырпырды. Шүшәләр нахыш-нахыш ол-мушду.

— Рза мүәллими көзләјән ушаглар бирдән синифдә дәр-сисә мүдирини көрәндә тәәччүбләндиләр.

— Мүәллиминиз хәстәдир. Хаһиш едирәм сакит ә-јләшин, дәрсләриниз һазырлајын.

О, бу сөзләри дејиб синифдән чыхды. Синиф дән-зими габарыб далғаланды. Не'ман партанын үстүндә ә-јләшиб динизни динизин үстүнә ашырды.

— Еј, Закир, мәним меһрибан адјутантым, јахына кәл!

Закир она тәрәф чеврилиб, гаршысында шах дајан-ды:

— Ешидирәм сизи, јолдаш кенерал!

— Шәрг пәрсинә де ки, артисләрин шәкилләрини версин, мән дә бахым.

— Бу дәгигә, јолдаш кенерал!

Бир аздан рәнкли, тәшәнк шәкилләр Не'манда иди. Шәнәр мүәллим столунун архасында дајаныб:

«Ушаглар, диггәт» — дејәндә һамы сөз-сөһбәти кәс-ди.—Сизә бир хәбәр вермәк истәјирәм. Бизим Јусифин космонавтлара јаздыгы ше'р букүнкү гәзетдә чап ол-уб.

— О... нә јахшы!

— Јусиф, тәбрик!

— Гәзет һаны?!

— Бәхтәвар!

Ушаглар Јусифи дөврәләдиләр. Гашгабаглы Бикә дә-јериндән галхды, онлара јахынлашды. Һамы гәзетә бах-маға чан атырды.

Не'ман Закирә әмр верди:

— Адјутант! Гој Јусиф о ше'ри охусун!

Ушаглар да гышгырдылар:

— Охусун! охусун!

Јусиф ағыр-ағыр јериндән галхды, јазы лөвһәсинә тәрәф кетди, үзүнү ушаглара чевирәндә Күлбәниз сәбир-кәтирди. Ше'ри охумаг истәјирди ки, икинчи сәбир сәс-ләнди. О, күлүб гыза бахды:

— Билә-билә еләмирәм... Һәпчи...—Күлбәниз јайлы-ғыны додагларына тутду.—Һәпчи...

Закир горха-горха деди:

— Күлбәнизә јәгин һонконг грипи тутуб!

— Нә грипи?!

— Һонконг. Америкада јайлыб. Ондаң 652 нәфәр өлүб.

— Паһ атоннан! Бунлары һарадан билирсән?!

— Мәнә хүсуси мә'лумат кәлиб!

Күлбәниз далбадал сәбир кәтирдикчә һамы күлүр, Јусиф дә дајаныб көзләјирди. Нәһәјәт, о ше'ри охумаға башлады. Үч бәнддән сонра, јәнә Күлбәнизин «Һәпчи» сәси ешидилди. Јусиф она фикир вермәјиб ше'ри баша вурду. Алгыш гопду.

— Афәрин, Јусиф! — дејә Не'ман ајаға галхды, пар-таларын үстү илә јүјүрүб дүз Јусифин гаршысында јерә һоппанды, ону бағрына басды.

— Һәпчи! — Күлбәниз ара вермәдән асгырды.

— Еһ, зәһләмнзи төкдүн ки! Бәсдир, Күлбәниз!

— Мән нә едим... һәпчи...

Кимсә Шәнәрә суал верди, бу суал әтрафында гыз-ғын мүбаһисә башлады. Не'ман мүбаһисәјә гошулмајыб кәнара чәкилди. Бир дә көрдү ки, Гәмәр пәнчәрә тәрәф-дә дајаныб, һараса, узаглара бахыр, фикрә, хәјала да-лыб. Тамам һәр шеји унуду. О, јаваш-јаваш кәлиб гы-зын архасында дајанды вә бирдән ону горхутду.

— Уј! — дејә Гәмәр елә гышгырды ки, һамы она бах-ды.

— Дүзүнү де, һансы планетдә идин?!

— Әл чәк, Не'ман! — Гәмәр һирсләнди. — Јаман ко-будсан!

— Доғрудан, һара учмушдун? Марса, јохса Непту-на?!

— Ән узаг улдуза. О јерә ки, сәнин кими кобуд адам-лар јохдур. Билдин?!

Закир о тәрәфдән сөз атды:

— Де ки, хошбәхтлик планетинә!

Човгун икинчи күн дә давам етди. Бикә ушаглары јалвар-јахар евләринә апарды. Мә'лум олду ки, анадан олан күнүдүр. Јолда автоматдан дәрсә кәлмәјән Күлбә-низә зәнк чалды. Анчаг Күлбәниз хәстә иди, дүнәнки сәбир мәнәсыз дејилмиш. Ушаглар Бикәкилин мәнзи-лине кирәндә көрдүләр ки, анасы кезәл сүфрә ачыб. Јемәк-ичмәјә тәзә башлајанда узунбој, бығлы бир киши әлиндә бөјүк бир тортла ичәри кирди. Бикә ону көрәндә гашгабағын төкдү. Гызлар исе күлмәкдән өзләрини күчлә сахладылар. Башы аз гала тавана дәјән бу бығлы кишинин гармон көтүрүб чалмасы ушаглара гәрибә кәл-

ди. Она бахыб о гэдэр күлдүлөр ки! Гармону дартдыгча өзү дэ дартылыр, башы жухары галхыр, быглары әжилди. Демә, бу гармон Бикәнин имши. Анчаг ону чала билмирди. Ушаглар жалвардылар ки, азда да олса, гармону сәсләндирсин. Һәтта гармону гучагына тојдулар. Балача олдуғундан өзү гармонун далында көрүнмәди, Лап күлмәли олду. Гәмәр һөвәсә кәлди:

— Верни, ону мән чалым!

Гәмәр гармону көтүрүп кәмәрләри чијинләринә керчирди. Бу заман Јусиф дилләнди:

— Паганини гармонла чыхыш едир!

Бикокилдән чыхандан сонра ушаглар көрдүлөр ки, күләк дајаныб. Гава јумшаг вә көзәл иди. Онлар јолбоју бығлы кишинин дурушуну, гармон чалмасыны јамсылајыб күлдүрдүлөр.

Кет-кедә човғун тамам совушду. Инди һәр јердә сакитлик һөкм сүрүрдү. Гар әримәнциди. Күчәләр, мејданлар ағаппаг гарла долу иди. Човғунда илим-илим итмишә: Сејид инди тез-тез мәктәбин әтрафында фырланыр, бә-зән фит верир, Не'маны тиндә дајаныб көзләјирди.

Сејид үзү чопур-чопур, балачабој, арыг бир кәнч иди. Қирпи тиканлары кими димдик дуран сачлары варды. Палтосунун бир кәнарыны галдырыб, о јан-бу јана кердирди. Не'ман башы ачыг, палтосуз кәләндә:

— Һарада галмысан?! — дејә һирсли-һирсли онун үстүнә дүшдү. — Белә һара кедәчәксән? Сојугдан донарсан ки!

— Шаһизә мүәллимин дәрси иди. Орадан чыхан кими гачмышам. Инди палтом да кәләчәк. Одур бах!

Мәктәбин үчүнчү мәртәбәсиндәки пәнчәрәдән Закир онун палтосуну јерә тулады.

— Бәс чантан? — Сејид сорушду.

— Адјутантым кәтирәчәк.

— Сәнин далынча кәзән оғлан?! —

— Һә, кәл көрәк. Бизи көрәрләр.

Гыш ушагларын күлүшләри алтында керижә чәкилирди. Даһа гар јағмырды. Амма тез-тез күләкләр әсирди. Баһар јахынлашыр, нәфәси һәлә ајдын дујулмур, чүнки гыш тәслим олмаг истамир, каһ күләјини, каһ јағшыны көндәриб һәр јердә мејдан сулајырды. Сојуға бахмајараг оғланлар палтоларыны чыхартмышдылар. Тәкчә Закир узун палтосунда кәлиб-кедирди. Буна көрә һамы ону әлә салыб күлдүрдү. Закир һеч кәсә әһәмијјәт

вермирди. Кимсә палтонун архасына кизличә гыз тоғгасы бағламышды. Закир һамынын күлүшләри алтында бир голтуғунда Не'манын, о бири голтуғунда өзүнүн портфели, мәктәбдән чыхыб бир эда илә кетмәјә башлады. Палтонун архасындакы тоғга јерлә сүрүңүрдү. Лап гујруг кими.

Тоғганын палтоја бағланмасы—бүтүн синфин марағына сәбәб олмушду. Закир өзүнү елә апарырды ки, санки һеч нә олмајыб. Һараданса, бу хәбәр Не'мана чатды. Һирсләнди, кошду, Закирә гәзәбләнниб деди:

— Ахы ким едиб буну? Ким сәнә саташыб?! —

— Һеч ким.

— Мәндән нәји кизләдирсән? Не'ман өлүб ки, ону адјутантына саташысыллар? Бу дегигә тапачағам.

Күлбәниз күлә-күлә деди:

— Һирсләнмә, јолдаш кенерал!

Не'ман бүтүн синфә мүраҷит едиб, тоғганын ким тәрәфиндән палтоја бағланмасыны сорушанда чаваб өзәзинә күлүш голду. Ахы һамы бу гәрибә, көзәкөрүнмәз адамла марағланырды! Гәмәр сорушду:

— Нејнирсән ону?!

Күлүшләр алтында Јусиф Гәмәрә бахды:

— Мүкафат верәчәк!

— Сәнә галмајыб, Јусиф! Мән билирәм нејнәрәм она.

— Оһо! Синфимизин нағарачысы ган-ган дејир. Хух! Нағарачы Не'ман, һирсләнниб јаман! Елә биз өзүмүз дә бунун ким тәрәфиндән едилдији илә аз марағланмырыг.

— Јахшы, башлама...

— Кишисән, тап ким едиб?! Тап да! Нә дурмусан, јапыш јахасындан де ки, сән пис јолдашсан!

— Тәкчә билсәјдим, ким едиб?

— Бәлкә сән өзүн етмисән? — Шәфәг кинајә илә дилләнди. — Сонра да арадан чыхмысан.

— Бу иш Не'ман кедәндән сонра баш вериб.

Һүчүн мөвгејиндә дајанан, һамыја мејдан охујан Не'ман әдәбијјат дәрсиндә гузу кими сакитләшиб бүзүшмүшдү. Чүнки Шаһизә мүәллимин од кими јанан бахышлары ондан чәкилмирди. О, башыны галдырыб мүәллимә баха билмирди. Мүәллимин чиддилијини көрән ушагларын һамысы нә исә бир һадисәннин баш верәчәјини көзләјирди. Мүәллим Не'маны ајаға галдырыб сорушду:

— Дунэн није ахырынчы дәрсдән кетмисән?

Сүкүт. Не'ман гуруду.

— Сәниллә дейләм?! Није чаваб вермирсән?! Ешит-мирсән, Не'ман?! Бәлкәһә кетдијини мән дейим?! Бу, биринчи дәфә дейил. Һәтта палтон да мәктәбин пәнчә-рәсиндән атылыр. Ағлан, шуурун һарададыр?! Билир-сәни ки, инди һәр дөғигән ғызылдыр?! Сејидлә үзләш-мәк истәмирәм, аңчаг дөјәсән она бир-ики кобүд сөз демәјә мәчбур олачағам. Дәрсдән ғачмағы бачарырсаң, дәрси өјрәнмәји јох! Није дәрсинә һазыр кәлмәмисән?!

Јенә сүкүт. Не'ман бајаг нечә дурмушдуса, инди дә ејнин елә ғалмышды. Тәрләнә билмирди. Шаһизә мүәл-линн белә чошмасы, јана-јана данышмасы сәбәбсиз дейилди. Ахы, онунчу синиф иди; онунчу вә сонунчу си-ниф!

Бу һадисәдән сонра бир-ики һәфтә Не'ман өзүнү мөһ-кәм јығышдырды. Сејид дә бу тәрәфләрдә көрүнмәди. Бирдән Закирин палтосуна тоғта бағлајанын ким олдуғу ашкара чыхды. Буна һеч ким инанмаг истәмәди, һәтта бу ады ешидәнләр һејрәтләниб бир аңлыг дајандылар. Сонра күлмәјә башладылар. Бәли, буну Бикә етмишиди. һамыдан фағыр, сакит бир ғыз олан Бикә Гәрибәдир ки, өзү буну кизлин сахлаја билмәди. Күлбәниз онун бир сөзүндән шүбһәләниб сорғу-суала тутду:

— Сән билмәмиш олмассан, Бикә, о тоғтаны ким Закирин палтосуна бағламышды?

Бикәнин көзләри тез-тез ғырпылды:

— Мән.

— Нә?! — Күлбәниз гулагларына инанмады. — Сән һа?!

— Һә, бурада нә вар ки?!

Күлбәниз бу барәдә ғызлара хәбәр верди. Гәмәрин ири көзләри даһа да ириләшти. Шәфәг Бикәдән соруш-ду:

— Нечә олду ки, бу иши тутдун?

— Бирдән ағлыма кәлди. Көтүрдүм тоғтамы тикдим палтонун архасына. Сонра ушағлар көрүб күлмәјә баш-ладылар. Һәғигәтән дә күлмәли иди.

Бакынын Һималај күчәсиндә јерләшән, сүтунлары ағаптаг, дөрдмәртәбәли, диварлары ғарамтыл олан мәктәб бинасы этрафдакы кичик евларин фонунда даһа бөјүк, даһа эзәмәтли көрүнүрдү. Башга евларин әһа-тәсиндә олан кениш һәјәти һәр сәһәр ушағларла долур-ду. Һаваларын истиләтмәси—һәјәтин курлуғуна вә

ушағларын әјләнчә јеринә чеврилмәсинә сәбәб олмушду. Онунчу синиф—ән ахырда, һүндүр һасарын јанына јығышырды. Бу синфин ушағларыны мәктәбдә һамы та-нығырды. Билирдиләр ки, онлар көчәри гушлара бәнзә-јирләр. Олур ки, бу синфин чоғ ғалхан һөрмәт вә нүфу-зунда бә'зән көзәкөрүнемәз, јүнкүл бир кәдәр, көврәклик, тәәссүф, бә'зән дә кизли мөһәббәт өзүнү бүрүзә вериди. .

Бу күн һамыдан тез кәлмиш Шәнәр һәјәтдә, һасарын јанындакы ағачын көвдәсинә сөјкәниб китаб охумаға башлајанда, киминсә она јахынлашдығыны дујуб башы-ны галдырды. Һаршысында Шәфәг дајанмышды. Ағым-тыл плашыны ачыб, бојундан асдығы рәнкли мунчуғла-ры көстәрди.

— Нечәдир?

— Мәктәбли формасына јарашмыр.

— Сәнә көстәрмәк үчүн тахмышан.

Ғыз говлуға бәнзәкән гара чантасыны јерә гојуб мун-чуғлары бојундан ачыб она узатды. Шәнәр сапа кечи-рилмиш мүхтәлиф рәнкли мунчуғлары овчуна көтүрүб, онларын көзәллијинә бахды.

— Билирсән, бунлардан мәндә нә гәдәр вар? Бир сандыг! Һамысыны сәнә көстәрәчәјәм. Нә охујурсаң?

— Фарадеј...

— А... о кимдир елә?

— Танымырсан? Физика дәрсиндә кечмишик ки...

— Еһ, јадымдан чыхыб. Дајан, о дәфә бош дәрси-миздә сән бундан да данышдын... магнитлә әләгәдар... Һушуну итирәнә гәдәр чалышыб... Олур?

— Бәли. Марағлыдыр јәгин?

— Чоғ.

Узағдан күлә-күлә Не'ман кәлирди. Шәфәг тез мун-чуғлары Шәнәрдән алыб кизләтди:

— Не'ман көрсә мәндән әл чәкмәјәчәк!

Оғлан јахынлашан кими баһалы, сарымтыл портфе-лини голтуғундан јерә атды. Архадан, кизличә Шәнәрә бир дүртмә вурду:

— Нә тез кәлмисән, Електрон?! Сәбәбини демә, баша дүшүрәм — күлә-күлә Шәфәгә ишарә етди.

Шәфәг бу ишарәни көрүб һирсләнди:

— Нә демәк истәјирсән, Не'ман?

— Һеч нә! О овчундакы нәдир, јохса Електрон сәнә нишан үзүјү вериб?

— Һә, вериб сонра?!

Не'ман гәһгәһә чәкди. Бир дәстә ушағ һај-күјлә ја-хынлашды. Бикә бәркдән чығырды:

— Ушаглар, тээ хэбэр! Күлбәнизи киноја чәкәчәкләр.

— Паһ атоннан! Доғрудан?

— Әлбәттә, она киностудиядан мәктүб кәлиб.

Һаһы чөнүб Күлбәнизе бахды. Күлбәниз шаһанә бир көркәм алмышды. Әлиндәки кичик чантасыны сажмазјана јелләдирди. Гызлар севинч ичиндә ону дөврәјә алдылар.

Һаһы һај-күлә синфә кирәндә зәнк вурулду. Не'ман портфелини Закирин үстүнә атты:

— Гој јеринә! — деди, өзү исә гапынын јанында дајанды. Тез-тез башыны әјиб дөшәмәси пар-пар парылдајан, узун дәһлизе бахыр, сонра синфә тәрәф чеврилиб «мүәллим јохдур» дејә гышгырды. Киминсә китабы јерә дүшдү. Бу, јенә Закирин китабы иди. Әјилиб ону јердән көтүрдү.

Гызлар пәнчәрә тәрәфдә бир јерә јығышмышдылар. Не'ман каһ гапыдан бахыб, «сон хәбәрләр» верир, каһ да гызлара јахынлашыб, онларын башынын үстүндән әјилир, киностудиядан Күлбәнизе кәлән мәктүба бахмаг истајирди. Гызлар ону јахына гојмурдулар. Бикә Не'маны бир балача итәлдәи. О, куја јыхылырмыш кими сәндирләди, өзүнү о бири гызларын үстүнә салды. Күј-мә'рәкә голду.

Не'ман Бикәни јанына чағырыб астадан сорушду:

— Бығлы папашан нечәдир?

Бикә өзүндән чыхыб јумругларыны ишә салды. Не'ман күлә-күлә дивара гысылды.

Танкнафәс синфә кирән Јусиф мүәллими көрмәјиб севинди, раһатча јеринә кечди. Закир әјилиб онун гулағына пычылдады:

— Мән өлүм, Јусиф, Күлбәнизе бир бах!

— Нә олуб ки?

— Киноја чәкәчәкләр. Әдасындан јерә-көјә сығмыр.

Јусиф Күлбәнизе бахды. Гыз мәктәб формасында дејилди. Баһалы јун палтарын үстүндән ачыг-гырмызы рәнкли жакет кејинмишди. Кәнчлик тәрәватилә нурланан үзү ишыг кими јанырды. Устәлик, бу ағ ишыға севинч парылтылары гарышмышды.

Шәһәрин алһына јумурланмыш бир қағыз парчасы дәјди. О, башыны галдырыб бахмады. Алудәчиликлә китаб охујурду. Шәфәг гышгырды:

— Нијә она саташырсан, Не'ман?

— Әчәб еләјирәм. Сән кимсән?

Не'ман башыны гапыдан чыхартды, чәлд-керијә чәкәчәк гышгырды:

— Чинар кәлир!

Чинар учабојлу кимја вә биолокија мүәллиманә верилән ләгәб иди. Һаһы јериндә әјләшмәјә тәләсди. Мүәллимин уча гамәти гапы ағында көрүнән кими, синфә сақитлик чөкдү. О, еһтирамла салам вериб, бир-бир ушаглары нәзәрдән кејирди. Көзләри Күлбәнизин үзүндә дајанды. Ағыр, тәмкинли, артыг сөз данышмајан чиди бир мүәллимин гыза белә диггәтлә бахмасы һаһыга тәәччүблү кәлди. Гыз башыны дик тутуб, мүәллимин бахышларына әһәмијәт вермәдән әдә илә, вугарла әјләшмишди. Мүәллим көзләрини Күлбәниздән чәкиб, бир мүддәт сүкут ичиндә дүшүндү. Сонра јенә гыза бахды:

— Күлбәниз, кәл кечән дәрсни даныш.

Гыз буну һеч көзләмирди. Диксинди, јаваш-јаваш ајаға галһса да, ирәли чыхмады. Јенә башыны дик тутушду.

— Нә олду, Күлбәниз?

— Һазыр дејиләм.

— Нә үчүн?!

Сүкут чөкдү. Мүәллим Күлбәнизе баха-баха көзләјирди. Гызын суслуғуну көрүб дәринә кетмәди.

— Әјләш, Күлбәниз, — деди. — Тәәссүф, чох тәәссүф! Дәрсини дә ә'ла билсәјдин...

Чоху онун мә'на илә дедији сөзләри баша дүшмәди. Аһы мүәллимин Күлбәнизе диггәтлә бахмасы илә дедији сөзләр арасында һансы ујғунлуғ варды?! Јәгин ки, бу күн көзәл көрүнән Күлбәнизин дәрсини дә көзәл билмәсини истајирди. Һәгигәтән белә олсајды, Күлбәниз көзәллијин шаһлыг тахтына галһмаздымы?! Амма һеч вәчинә алмады. Она бах, нә утанды, нә гызарды. Јенә әдә илә отуруб. Мүәллимин көзүнә нечә дә дик бахыр. Һәлә бир кинајә илә дә күлүмсүнүр!

Не'ман башыны әјиб, гарышындакы оғланын архасында сақитчә кизләнмишди. Бајаг гапынын јанында дајанан, көзләри од сачан, гајым-гајым гајнајан оғлана һеч охшамырды. Мүәллимин бахышлары јаваш-јаваш она тәрәф јөнәлди. Не'ман буну һисс едиб бүзүшдү, башыны партанын лап үстүнә ендирди. Инди мүәллим она бахырды. Закир Не'мана ишәрә етди ки, башыны галдырсын, јахшы дејил. Не'ман көнүслүз дикәлди. Үзү һәјчәһәндән гызармышды. Мүәллим онун бу һалына кү-

дүмсүнүб башга бир шакирди жазы лөвһәсинә чагырды. Бу заман Не'ман өзүнө кәлди, Закире - бахыб бич-бич күлдү. Күрәйини архажа раһатча сөйкөйб синфә мөз кәз-лирди. Хәбәри јох иди ки, мүәллим онун бүтүн һәрәкәт-ләрини изләјир.

Тәнәффүсдә Шәнәр ачыг пәнчәрәңни јанында дур-муш Шәфәгә јахынлашды. Гыз шәһәрә бахырды.

— Көрүрсән, нә көзәл һавадыр?!

Һава јадә олдуғу кими сакит, көзәл вә мүләјим иди. Шәфәгләрин болдуғундан һәр тәрәф бәрг сачырды. Кө-зү охшајан бу һава дамларын үстүнү, дәнизи, үфүғү, је-ри-көјү тамам тутмушду. Узагдакы һүндүр биналар шәфәф шүшәнин ичинә салынмыш кими көрүнүрдү.

— Кәл, дәрсдән сонра Саһил бағына кедәк.

— Јахшы! — Шәфәг дәрһал разылашды.

Онларын архасында синиф ашыб-дашырды. Не'ман һәр икисини кәстәрди, — «с...» дејә һамыја сакит ол-мағы тапшырды.

Мараг ичиндә дәрјанб көзләдиләр. Әввәл һеч нә һис-сәтмәјән вә пәнчәрәдән баха-баха данышан бу ики кәңч бирдән архаја чевриләндә синиф гәһгәһә илә долду. Күлбәниз күлә-күлә Шәфәгә деди:

— Балам, Електрондан горхмурсан?

Не'ман Шәфәгин чаваб вермәсини көзләјиб диллән-ди:

— Нијә горхур ки! Ады Електрон олса да, өзү буз кими сојугдур.

Шәнәр бу атмачалара, күлүшләрә фикир вермәјиб өз-јеринә кечди. Шәфәг исә Не'маны, Күлбәнизи чавабсыз-гојмады. Сөзләри од кими јағдырыб һәр икисини сус-дурду.

Онлар трамвај дајаначағында көрүшдүләр. Чәфәр Чаббарлы күчәсиндән дөнүб кәлән трамвај тиндә дајан-ды. Һәр икиси трамвајын арха тәрәфиндә, үз-үзә әјләш-дйләр. Бирдән Шәфәг Шәнәрин әлиндән тутду:

— Ора бах, Сејид дајаныб.

Шәнәр күчәнин о бири башында Сејиди көрдү.

— Јәгин Не'маны көзләјир.

Трамвај тәрпәнди. Онлар пәнчәрәдән бахырдылар. Трамвај Сејидә јахынлашанда, Не'манын гача-гача баш-га бир күчәдән кәлдијини, Сејидә чатан кими әл вериб нәсә пычылдадығыны көрдүләр. Трамвај онлардан узаглашды. Шәфәг тәссүфлә башыны јыргалады:

— Сејид Не'мандан һеч әл чәкмир. Бахдын ора, лап-чына охшајыр. Гәбсханадан чыкдығы ики ә-дејил: јенә-гајнајыр. Нијә сурсурсан? Сәнин бу хәсијјәтиндән хошум кәлмир. Чох мүләјимсән, фәрырсән! һамыја күзәшт-едирсән! Ахы бу јахшы дејил.

Трамвај Бәсти Бағырова күчәсиндән јаваш-јаваш, Совет күчәсинә дөндү. Онларын көзләри гаршысындакы һүндүр евләрин пәнчәрәләри сыра-сыра кәлиб кечди.

Шәфәг деди:

— Дејәсән, мөндән ичиндин? Дүзүнү де, Шәнәр, нијә белә гәрнбәсән?

— Нијә динмирсән, Шәнәр?

— Афишалары көрмүсән? Дејирләр, Коперник һаг-гында филм олачар.

— Каш Коперник ролуну сән ојнајајдын. Ахы она чох охшајырсан.

— Мән?! — Шәнәр күлдү — заһирән охшаја биләрәм, вәссалам.

Трамвај дөврәләмә кечиб јенә Совет күчәсинин баш-шында дајанды. Онлар дүшдүләр. Күчәнин о тәрәфинә кечәндә бирдән-бирә гаршыларында бүтүн Бақынын әзә-мәтли вә нәһәк мәнзәрәси ачылды. Бура елә һүндүр-јерди ки, Бақы советинин гүлләси, сирк, минарәләр, ев-ләр, ағачлар, онларын арасындан көјдәләнләр овуч ичи кими көрүнүрдү.

— Бурадан шәһәрә бахмағы чох севирәм. — Шәфәг вәчдлә дилләниб көзүнү бу тәбин таблодан чәкмирди. Узаг үфүгләрдә һаваја гаршыб сәјрәлмиш думан тит-рәјирди. Шәфәг пилләләрә кәстәрди:

— Кәл бурадан дүшәк.

— Јох дөврәләмә кедәк.

Саһил бағына кәлиб чатдылар. Саһил ораг шәклин-дә әјлиб, узагда, дәнзин ичиндәки јарымдада би-тирди. Дәниз сакит иди, үфүглә саһил арасында чәрчивә-јә салынмыш нәһәк шүшә кими күнәшин алтында бәрг сачырды. Онлар дәнизә јахын кәлиб, һәр ики тәрәфиндә отурачаглары олан дәмир мөһәччәрә сөјкөндиләр. Ајаг-лары алтында сулар мави атлас кими титрәјирди. Шә-фәг күлдү:

— Билирсән, нә јадыма дүшдү, Шәнәр?! Бешинчи синифдә охујанда Шаһизә мүәллим бизи саһилә кәтир-мишди, о күн бир көзүн Наркин адасында галмышды. Дејирдин ки, ора үзә-үзә кетмәк олар, јохса јох?! һамы-сыз күлдүк. Сән де һирсләндин. Јадына дүшүр? Инди нәчә, Наркинә үзә биләрсән?!

— Јох! — деје гәтијәтлә дилләнди. — Бу, нечә дә
јадында галыб?

— Сәниң кејминдә дә јадымдадыр. Сары пенчәјин
варды, золаг-золаг. һәмишә дә тәк кәзәрдин. Онда лап
фағырдын, гузудан да фағыр.

Шәфәг чеврилиб үзүнү шәһәрә тәрәф тутду:

— Јухарыја бах, Шәнәр, Дағусту паркдан бәридә,
о уча дағларын үстүндә тикилмиш һүндүр евләр бура-
дан нә јашы көрүнүр! Булудлар ичиндә тикилмиш ев-
ләр кими. О евләрин пәнчәрәләриндән дәнизә бахсан,
јәгин ки, гејри-ади мәнзәрә ачылар. Истәјирсән, Бакы
һагғында бир ше'р охујум, истәјирсән, һә, онда гулаг ас!

Шәфәг астадан охумаға башлајанда Шәнәр гызын
тотут јанағларына, сәлигә илә даранмыш сачларына,
плашынын үстүндә, бојнуна сарынмыш күллү, ипәк јәј-
лыгына, шән көзләринә бахыр вә кечән ил јәјдә көрдү-
јү бир сәһнә көзләри өнүндә чанланырды.

Шәнәр сүбһдән көзләрини ачан кими китабы дөшләр-
ринә сыхыб һүндүр пәнчәрәнин дәмбир чәрчивосинә сөј-
кәнмиш Шәфәги көрдү. Гыз сәһәр дүз алтыда кәләчәјини
вә'д етмишди. Гәрибәдир ки, Шәнәр ејни вахта көзләри-
ни ачды. Нәдәнсә бу аң оғлан үчүн мө'чүзәјә бәрәбәр
олду. Шәфәг дә динмәдән, тәрпәнмәдән сакитчә бахырды.
Бәлкә дә Шәнәр ади јухудан јох, ушағлыгын јухусундан
ајылды вә бирдән-бирә, индијә гәдәр дүлмадығы хош,
көзәл бир әһвали-руһијәјини гөјнүндә, Шәфәгдән даһа
чоһ нағыллардакы көзәлләрә бәнзәјән бир көзәлә тама-
ша етмәјә башлады. һәр шеј; Шәфәгин пәнчәрәјә сөј-
кәнмис илә Шәнәрин көзләрини ачмасы, илк кәнчлијин
биһушдары кими мәстедичи тилсими ичиндә бир-биринә
баха-баха ејни дүјү илә сәһрләнмәси, фүсункарлыгла,
көзәлликлә, ишыгла долу иди. Шәнәр јарымзирзәмилли
отагдакы чарлајыдан аза јухарыда ачыг пәнчәрәдә һеј-
кәлә дөһмүш Шәфәгин көзләринә бахса да, бүтүн дунја-
ны көрүрдү.

— Салам, Шәнәр! — гыз астадан дилләнди.—Мән пән-
чәрәјә сөјкәнән кими, сән көзләрини ачдын. Јәгин бүтүн
кечәни мәни көзләмисән. А... нијә динмирсән?! Бәлкә мән
нә гапыны ачмаг истәмирсән?!

Шәнәр она бахыр, бу мәнзәрәдән, кечирдији гәрибә,
хош дүјүлардан ајрылмаг истәмирди. Ше'ри һәвәслә
охујуб гуртаранда Шәнәр деди:

— Мәктәб сәһнәсидән һеч белә јажшы охумурсан.

— Хошуна кәлди?!

— Ше'р јох, охумагын.

Шәнәр јалан дөмирди. һәгигәтән Шәфәгин ифасындә
тәбини бир мәләһәт варды.

Саһиллә јанашы кетдиләр. Ушағлар јелләчкәдә
јелләнирдиләр. Ачылмыш јеллинч кими көрүнән «Мирва-
ри» кафеси саһилин һүндүр јериндә гојулмуш бұллар ва-
за бәнзәјирди. Шәфәг чантасыны јелләдә-јелләдә кедир-
ди.

— Бир сөз сорушмаг истәјирәм, Шәнәр. Новосибирск-
дән кәлән вахт сәниңлә бир гыз варды: гырмызы палтолу,
узун. О да физиканы сәниң кими көзәл билир?

— Әлбәттә!

— Она зәнк вурурсан?

— Бир дөфә Сәккиз Мартда.

— Бәс о?!

— Ики-үч дөфә.

— Нә дејирди?

— һеч...зәнк етмәдијим үчүн данлајырды.

— Белә дә!

— Бунлары нә үчүн сорушурсан?

— Нә билим, елә-белә...

Шәфәг саһилә јажын кәлиб, дәнизә чыхан катери она
көстәрди. Шәнәр күлә-күлә сорушду:

— Минмәк истәјирсән?

— Јох! Күндүз истәмирәм. Ахшам Бакы дәниздән
көзәл көрүнүр. һеч бахмысан?

— Бир дөфә...

Јенә јанашы кетдиләр. Шәфәг Шәнәрә сары дөндү:

— Кимја мүүллиминин Күлбәнизә дедјини баша
дүшдүн? Күлбәнизин өзүнә чатмады. Мән әввәлләр Чи-
нары севмирдим. Сән вахтлар севмәјә башламышам. Чоһ
мәдәни, нәзакәтли адамдыр. Кечән ил бизим ушағлар она
Дон Кихот адыны гојмушдулар. Узун бојуна көрә. Сонра
дәјишдиләр. Көрдүләр ки, һәм јажшы мүүллиmdir, һәм дә
јажшы инсан. Инди һамы ону Чинар чағырыр.

— Күлбәнизин јеринә бу күн мән хәчаләт чәкдим.

— Nahar!—Шәфәг дајанды.—Сән нијә?! Кејиниб, ке-
чиниб шаһ гызы кими. Узүндәсә бир дамчы су јох. Дәрс
билмәмәји бир јана дурсун, гырмызы-гырмызы мүүлли-
мин дик көзүнә бахыр. Өзү дә артистка олмаг истәјир.
— Бөјүк исте'дады вар.

— Нә дедин?! Онда бир килә исте'дад јохдур. Атасы
режиссордур. һамы она көрә һөрмәт едир.

— Инсафсыз даягыша, Шэфэг. Бизим мектеб сөнүө-синде көзөл чыкыш едир.

— Меним ки хошума келмир. Кимжа мүөлүмү мэдени шэкилдэ она чох сөз деди. Чох! Инсаф олсајды, јерэ киррди. Неч вечино алмады. Рза мүөлүм дөзмөз. Онун абрыны этэјинэ бүкөр. Көрөрсөн, нэјэ десэн анд ичэрэм, сабап о, Рза мүөлүмим элинэ дүшсө, сујуну сыкыб ашыны вермөсө, нэ дејирсэн де мәнэ. Рза мүөлүм сөзү адамын үзүнэ шах дејэндир!

Саһилдөн дөнизин ичинэ доғру естакада узанырды. Сағ в сол тәрәфдэ дөниз бәрг сачырды. Онлар балача, шүшәли кафејэ гәдәр кедиб көри гајытдылар. Јенэ саһиллә әрләлэјиб, һөкүмәт евинин бинасы гарышындакы мејдана чыхдылар.

— Бурада нэ тикирләр?!—дејэ Шэфэг һүндүр бинаны көстәрди.

— Мейманхана.

— Нэ көзөл олачаг!

— Сән о дөфә мәнән инчимишдин?

— Бәрк. Бир дэ мәнэ јапон гызы демә, ешидирсэн, Шәнәр?!

— Онда вјетнам гызы дејәрәм.

Шэфэг јолун дүз ортасында дајаныб, һирслә она бахды:

— Бах, күсәрәм һа...

— Күсмәзсэн!

Шэфэг үзүнү чевириб сүр'әтлә ондан узаглашмаға башлады. Шәнәр күлә-күлә онун архасынча кедиб чагырырды:

— Јапон гызы, дајан, јапон гызы!

Шэфэг даһа да һирсләнди, троллејбус дајаначағына чатыб троллејбусса минди. Шәнәр исә она чата билмәди.

Шэфэг бир нечә күн далбадал Шәнәри диндирмәди, ону көрөндө үзүнү чевириб узаглашды. Шәнәр алтдан-алтдан һәмишә она фикир верир, мухтәлиф бәһанәләр кәтириб јахынлашыр, лакин гызын гашгабаг төкдүјүнү, әмәлли-башлы сојуг мүнәсибәтини көрүб тәшвишә дүшүрдү. Сәһәр Мустафа Сүбһү күчәсиндәки даланын башында дајаныб көзләди ки, Шэфәглә сөһбәт едә-едә дәрсә кәлсин. Беләликлә, онунла барышсын. Шэфэг даләндакы гапыдан чыхан кими Шәнәри көрдү, башыны ашағы дикиб јанындан сәјмәзјана, илдырым кими өтдү. Оғлан гызы астадан сәсләсә дэ, архаја дөһмәдөн сүр'әтлә кетди. Шәнәр пәрт олду, бу пәртик үрәјиндә инчиклик,

наразылыг јок, интизарды. Һәјәчаны, титрәк бир дүјүв ојатды.

Бу күсү узун чәкмәди, Шэфэг өзү дөзмәјиб Шәнәри көрөндә даһа гашгабаг төкмәди, үзүнү јаһа чевириб, гәрибә бир тәбәссүмлә јанындан өтүб кечди. Бир дөфә ријазиләт дәрсиндә исә Шэфэг һәр шеји унутду, Рза мүөлүм Күлбәнизни јазы лөһәсинә чагыранда чевирилиб, күлә-күлә Шәнәрә бахды. Мүөлүм буну дәрһал көрдү, дәрһал да сорушду:

— Шэфэг, нә олуб, нә үчүн күлүрсән?!

Шэфэг күлмәјини кәсиб өзүнү јығышдырды. Башыны ашағы дикиб гызарды. Мүөлүм ајаг үстә дајанан, бу дөфә дэ тәзә, көзәл палтар кејинән Күлбәнизә бахды:

— Нә олду, Күлбәниз?!

Күлбәниз чаваб вермәјиб әдә илә чийнләрини атды. Рза мүөлүм онун бу әдасындан әзәбиләшли:

— Бу нә һәрәкәтдир, Күлбәниз? Дејәсэн, һарада олдуғуну унутмусан? Көзәл кејинмәји бачарырсан, мүөлүмә чаваб вермәји јок. Белә олмаз!

Шэфэг һеч чүрә өзүнү әлә ала билмәди. Гәһгәһә чакиб күлдү. Шәнәр онун Саһил бағында дедији сөзләри хатырлајыб күлмәмәк үчүн бүтүн ирадәсини топлады. Рза мүөлүм сөзүнү кәсиб һејрәт ичиндә Шэфәгә тәрәф дөндү. Онун дәрсиндә бәркдән күлмәк! Һәлә индији гәдәр буна һеч кәс чәсарәт етмәмиши. Ушағлар да Шэфәгә һејрәтлә бахырдылар. Ахы гыза нә олмушду?! Мүөлүм чийнләрини галдырыб,—һым,—дејэ һејрәтини бир даһа билдирди вә Күлбәнизә тәрәф дөндү:

— Демәк, дәрсә һазыр дејилсэн? Јазыг атан, јазыг анал! Чаңларыны сәнин үчүн верирләр. Аз галыр, үрәкләрини дэ сәнин үчүн чыхартсынлар. Һәр шејин вар: шәраитин, јемәјин, ичмәјин, кејмәјин. Өзүн дэ гәшәнк гыз. Нә истајирсэн, оху да! Хејрин үчүн дејирәм, сәнсә һеч вечинә алмырсан. Ајыбдыр, Күлбәниз. Белә кетсә, сәни имтаһанлара бурахмарам. Инди «ики» јазырам, кәлән дөфә сәндән сорушагам. Әлләш!

Шэфэг һәлә дэ күлүрдү. Башыны партаја гојса да, чийнләри титрәјрди.

Мүөлүм Күлбәнизин гијмәтини јаздыгдан сонра башыны галдырыб, бүтүн синфи нәзәрән кечирмәјә башлады.

— Не'ман, нијә кизләһирсэн?—дејэ сәрт бир аһәнклә дилләнди.—Елә билирсэн, сәни көрмәјәчәјәм?! Дур, кәл көрүм.

Неман тәнбэл-тәнбэл ајага галхды, ирәлијә кәлиб јазы лөвһәсинни јанында дајанды. О, тәптәзә кәстјум кејмишиди. Ушаглар буну анчаг инди көрдүләр. Она бах, кејнаји дә тәптәзәдир. Јәгин Күлбәнизә көрә кејиниб. Еләдир ки вар. Ахы, Немаң Күлбәнизин хәтрини чох истәјирди. О, кәсик-кәсик, кәлмәләри ајдын демәдән, јавашчадан, горха-горха данышмаға башлады. Бәзән дајаныб узун фасилә верир, бәзән тавана бахыр, бәзән ушагларла ишәрә едирди ки, она көмәк кәстәрсинләр.

Мүәллим синиф журналында нәсә јазырды. Габаг сырада отурмуш Шәфәг онун башы гарышыг олдуғу үчүн пычылты илә Немаңа көмәк едирди. Бирдән мүәллим башыны галдырды:

— Немаң, нијә сусдун?! Бәлкә истәјирсән ки, Шәфәг сәнин јеринә данышыр? Бујур, Шәфәг, бәркдән сөјлә, Немаң да тутугушу кими тәкрат етсин.

Шәфәг гызарды. Рза мүәллим ајага галхыб Немаңын јанына кетди:

— Паһо...сән дә тәзә кәстјум кејмисән. Мүбарәкдир! Устунү бәзәмәк һәлә шәрт дејил. Индики дөврдә башы бош олмаг—чыллап галмаг кими бир шејдир! Сәнә дә ики гијмәт верирәм. Кеч, әјләш!

Мүәллим әјилиб журнала гијмәти јазанда, бирдән башыны галдырыб Шәфәг бахды:

— О нәдир елә?—јахына кәлди.—Вер бура, тез ол, вер көрүм о нәдир? Ким атды буну сәнә?

— Билмирәм.

Мүәллим Шәфәгдән алдығы бүрмәли кағызы јаваш-јаваш ачды вә бәркдән охумаға башлады:

—Јапон гызлары дүнјада ән көзәл гызлар һесаб олу-нур. Һым... Ријазияјат дәрсиндә јапон гызларындан даныш-ырлар. Бәһ, бәһ, јапон гызлары... Јахшы, ким буну ја-зыб. Дурсун көрәк, дүнјадакы ән көзәл гызлары һарада көрүб?

Рза мүәллим синфә бахды. Һеч кәсдән сәс чыхмады.

—Тәкрат едирәм, буну ким јазыб?!

Бирдән Шәнәр ајага галхды:

—Мән јазмышам, мүәллим!

—Сән?!—мүәллим һејрәтиндән донду, —Сән?!

—Бәли, мән...

Һејрәт тәкчә Рза мүәллимин үзүндә јох, бүтүн ушаг-ларын үзүндә ишыг кими јанырды. О, чаш-баш галмыш-ды, Шәнәрлә нечә рәфтар етсин, билмирди. Ахырда:

—Ахы, оғлум, адам дәрсдә белә шејләрлә мәшғул ол-маз.

—Күнаһкарам, мүәллим.

—Јахшы, әјләш, биринчи вә ахырынчы дәфә олсун.

Шәнәр әјләшәндә көрдү ки, Шәфәг јенә күлур. Рза мүәллим она сәрт бир нәзәр салды:

—Бу күн сәнә нә олуб, билмирәм,— деди.—Кәл, дәр-си даныш!

Рза мүәллим ону бир аз динләјиб сонра суал-чаваба кечди, ахырда наразылыгла башыны булады:

—Даһа јахшы өјрәнә биләрдин, Шәфәг. Бу билликлә Немаңа көмәк едирдин? Гијмәтин үчдур. Бир дә дәрс вахты сәнә јерсиз күлмәји мәсләһәт көрмүрәм.

Тәзә дәрси кечәндә Рза мүәллим һәр шеји унутмушду. Синиф сүкут ичиндә нәфәс алырды. Һамынын көзү, фик-ри, диггәти онда олдуғундан даһа да һәвәсләнир, бәзән дајаныб дүшүнур, чәтин мәсәләни ичәликләринә гәдәр тәкрат-тәкрат изаһ едирди. Онун әлчәри табаширдән ағаппаг олмушду. Бирдән електрик вурмуш кими дајан-ды. Чүнки сүкут долу синифдә чырчырама сәсинә охшајан бир сәс ајдынча ешидилди. Гәрибә бу иди ки, һамы са-кит, һәрәкәтсиз әјләшмишиди. Бу сәсин нечә пејда олунду-ғуну билмәјән мүәллим баха-баха галды. Кимсә чох бө-јүк мәһарәтлә дәрси позмушду. Рза мүәллимин әсәбилик-лә ирәлијә кәлмәси, һамыны бир-бир, диггәтлә кәздән ке-чирмәси ушаглары көркин вәзијәтә салды. Мүәллим һеч бир әләмәт тапа билмәдији үчүн сацитләшди, дәрсини һа-зача чатдырмаға чалышды. Зәнкин вурулмасындан азча өввәл јенә чырчырама сәси ешидилди. Һамы сәс-күјлә ајага галхды. Рза мүәллим ири, шишман портфелини кө-түрүб гапыдан чыхан кими, Јусиф чошду нә чошду:

—Ушаглар, ајыб дејил?! О чырчырама сәси ким чы-хардыр? Ар олсун она! Бәсдир, ахы онунчу синифдир! Гојун јахшылыгла һәр шеји баша вураг. Ким иди о сәси чыхаран?

Кимсә кинајә или күлдү:

—Бикә.

Күлүш сәси синиф титрәтди. Бикә күләнләрә һејрәт-лә бахды. Закирин китабларындан бири -"тап" јерә дүш-дү. О, әјилиб китабы көтүрә-көтүрә дилләнди:

—Балам, Јусифин сөзләрини гәриблјә салмајын. Ки-ши ағзында күл кими сөз данышыр. Дәрс вахты Бикәнин нәфәси кәдиб-кәлмир, һеч чәсарәт едиб, чырчырама сәси чыхардыр?!

— Сәнә гүјруг баглајандан нә десаң чыхар!
Јусиф гәһгәһәјә фикир вермәдән өз фикриндә мөһкәм дајанмышды:

— Намыңыздан бир хәһишим вар: Бир дә синифдә о чырчырама сәсини чыхармајын, ајыбдыр, Шаһизә мүәллимдән ајыбдыр!

Шаһизә мүәллим бешинчи синифдән тутмуш индијә гәдәр онларын синиф рәһбәри иди. Бу беш ил онун үчүн мәктәбин ичиндә мәктәб кими кечмишди. Нәләр олмамышды! Намысыны хатырламаг мүмкүн дејилди. О, бу синиф күлл һалында бир варлыг кими тәсәввүр едир, ушагларын араларында чоһ фәрг олса да, бу фәрги нәзәр чапдырмадан һамыны сеvirди.

Мүәллим көј лентлә бағланмыш бир дәстә дәфтәрлә синфә дахил оlanda јарашыглы үзүндә кәдәр вә чиддијәт варды. Ленти ачыб дәфтәрләри бир-бир ушагларла пәјлады. Намы гижмәти илә марағланыр, дәфтәри алан кими дәрһал ону ачыб бахырды. Онларын башлары дәфтәрә гарышдығы үчүн мүәллим һеч фикир вермирдиләр. Мүәллим пәнчәрәнин јанында дајанды вә онлара тамаша етди. Бир-биринин дәфтәринә бахан, тәәссүфлә башыны булајан, севинән, кәдәрләнән, мүбаһисә едән, сәһвләрини нәзәрдән кечирән бу ушаглар онун бахышларыны көрмүрдүләр.

Шаһизә мүәллим һәм онлара бахыр, һәм дә кәдәр ичиндә дүшүнүрдү. Беш ил әрзиндә ушагларла өзү арасында мөһкәм бир көрпү јаранмышды. Һеч чүр инана билмирди ки, бир нечә ајдан сонра бу көрпү көтүрүлчәк, учачаг, јериндә һәсрәт долу бир бошлуг галачагдыр. Беш ил әввәл һамысы балача ушаг иди, анчаг инди онлара ушаг демәк олардымы?! Бу илләр әрзиндә онун көзү өнүндә дәјишмиш, һәдди-бүлуға долмуш, бөјүмүшдүләр. Бирдән шакирдләрин көзләри мүәллимни ахтарды. О, кәдәрли һиссләрини билдирмәмәк үчүн дәрһал пәнчәрәдән араланыб, јазы тахтасына тәрәф кетди. Онлара јазы үчүн сәрбәст мөвзу верди: "Мәним Азәрбајҗаным!"

Һамы фикирләшмәјә, башыны ашағы дикиб, јазыны јазмаға башлајанда, Шаһизә мүәллим архаја аддымлады вә бош парталарын бириндә әјләшди. Шакирдләрин бә'зиси дөзмәјиб архаја бахды. Санки синифдә һеч кәс жох иди: нә мүәллим, нә шакирдләр. Шаһизә мүәллим бу сәкитлији вә архада әјләшбә дүшүнмәји сеvirди.

Ким ки гуртарыр, дәфтәри апарыб мүәллимә верир, дәһлизә чыхырды. Не'ман вә Бикә кечикирдиләр. Зәнкә

лаш аз галырды. Чыханлар дәһлиздә нечә јаздығлары һаггында астадан данышырдылар: Синифдән сонунчу Не'ман чыхды. Бу заман зәнкә вурулды.

Ушаглар шејләрини јығышдырыб кимја кабинетинә кетдиләр: Сағ вә сол тәрәфдә шкафлар варды. Парталарда колбалар, чиһазлар көрүнүрдү. Отағын башында, гапы јанында су кранына узун резин бору кечирилмишди. Шәфәг Шәһәрин јанына кәлди:

— Сән јазыны нечә јазмысан?

Оғлан она мазмуну данышанда, Шәфәг тәәссүфлә башыны јыргалады:

— Еһ, мәнимки һеч јахшы дејил.

Бикәнин гапы гаралмыш, долухсунмушду. Чүнки јенә она Не'ман саташмышды. «Бығлы папашана ешг олсун» демеш, нечә дәфә тәкрар етмишди. Шәфәг онун көнлүнү алмаға чалышды:

— Она фикир вермә, Бикә. Кәл јанымыза. Һә, Шәһәрин бөјрүндә әјләш! Көр нәдән өтрү гапыны гаралдырсан.

— Нә едим, мәнә көз верир, ишыг вермир. Мин дәфә демешәм ки, атама саташма! Кимә дејирсән?! Даша, дивара?! Һеч веһинә алмыр. Ај Шәфәг, сәһәр дедин ки, мунчуғлар кәстәрәчәјәм. Һаны, кәстар дә.

— Јахшы јалдыма дүшдү, — дејә Шәфәг чантасыны ачыб, балача, бағлы, ағ торба чыхартды. Ону ачыб мунчуғларла овчуну долдырды. Ноғул кими јумру, шүшә кими шәффаг, рәнкли, алабәзәк мунчуғлар чоһ көзәл иди. Бу вахт кимсә гәһһилдән Шәфәгин овчуна алтдан бир јумруг вуруды. Мунчуғлар бүтүн синфә сәпәләнди. Бир һај-күј голду ки! «Вај... мунчуғларым!» Шәфәгин ғышығығы гызларын, оғланларын гәһгәһәләрнә гарышды. Бикә «ој» дејә онлары јығмаға башлады.

— Чанын јансын, Не'ман!

Не'ман бу әмәлиндән ләззәт ала-ала, гапынын јанында дуруб күлүрдү.

Һамы мунчуғлары ахтарырды. Шәһәр партанын алтына әјлмишди. Не'ман да ушаглара гарышды. Јусиф јахынлашыб:

— Нә ахтарырсыныз? — марагла сорушду.

— Мирвари...

Не'ман беш-алты мунчуғу Шәфәгә узатды. Гыз она тәрс-тәрс бахыб, әлини һирслә керижә итәләди. Мунчуғлар јенә јерә дағылды, Шәһәр онлары да јығыб Шәфәг верди. Бир дијирләниб шкафын алтына кирмишди. Шәһәр јерә јатыб ону чыхартмаг үчүн чалышырды. Ким-

ја мүөллимнин чинар гамәти гапы јанында көрүнөндө һамы өз јеринә чәкилли. Тәкчә Шәнәр јердә, бир голуну шкафын алтына узатмышды. Мүөллимин кәлмәјиндән хәбәри јох иди. Кимја мүөллими бирдән ону көрб:

—Шәнәр орада нә едир? — дејә күлүмсүнүб мараг ичиндә сорушду.

—Мунчуг ахтарыр.

Мүөллим дә, синиф дә бу сөзә күлдү. Шәнәр јердән галкыб алабәзәк мунчугу Шәфәгә вермәк истәјәндә мүөллими көрдү, өзүнү јығышдырды. Чинар мүөллим нәзәкәтлә:

—Ејби јох, Шәнәр, — деди. — Нараһат олма!

Дәрсин гуртармасына аз галмыш күчәдән кәлән фит сәсини ешидән Не'ман јериндә гурчаланды. Закир ону дүмсүкләди, јәни сәни чағырырлар. Ушагларын бир чоху Не'мана тәрәф бојланды. Мүөллим синфин дәјишдијини көрүб сәртләшди, јашшы ки, зәнк олду. О, синифдән чыхан кими, Јусиф гапы ағзында дајанды. Не'ман јахынлашыб ону тәрә-тәрә сүздү.

—Һара кедирсән, Не'ман?!

—Сәнә нә. Сән кимсән? Чәкил гапыдан! Тез ол, јох са...

—Елә билирсән, һеч нәдән хәбәрим јохдур. Сәни Сејид чағырыр. Унутма ки, һәлә ики дәрсимиз вар.

—Ики дәрсимиз вар! — Не'ман ону лага гојду. — Нә олсун? Мән билмирәм?! Чәкил гапыдан!

Шәнәр јахынлашыб:

—Һирсләнмә, Не'ман. — деди. — Јусиф сәнин хејрин үчүн чалышыр.

—Електрон, кет әлләш јериндә, сән бурнуну узатма! Онун хејри өзү үчүн галсын. Мәнә лазым дејил.

Не'ман әјиллиб Јусифин бөјрүндән кечиб-кетди. Бу, елә көзләничмәз, елә сүр'әтлә баш верди ки, Јусиф дә, Шәнәр дә чаш-баш галдылар. Закир пәнчәрәдән бојлашыб гышгырды:

—Не'ман күчәдәдир, Сејидин јанында!

Не'манын илдырым сүр'әти илә күчәјә чатмасы һамыны һејрәтә салды. Гызлар пәнчәрәјә јүјүрдүләр.

—Һаны, һаны?

—Доғрудан, одур!

—Вај, Сејид нә күндәдир.

—Елә бил Әлибаһанын гырх гулдурундан биридир.

Күлбәниз пәнчәрәнин бир тајыны ачыб гышгырды:

—Не'ман, зәнк вурулду, Не'ман!

Не'ман ешитмәди. Мәктәбә сары белә бахмады, Сејидә гошулуб һараса кетди. Јусиф пәрт олуб һирсли-һирсли портфелини ешләјирди. Шәнәр китаб охујурду. Закир һәр икисинә јахынлашыр, нәсә демәк истәјирди.

—Не'манын адјутанты, нә һәрләнирсән?! — Јусиф кинајә илә дилләнди.

—Һеч... Буну Шаһизә мүөллимә демәјин.

—Нијә?!

—Елә-белә!

Шәнәр о тәрәфдән сәсләнди:

—Һөкмән демәк лазымдыр. Јохса Не'маны имтаһан-лара бурахмазлар. Һөкмән.

—Демәјин, јохса сизин үчүн сонра пис олар!

Јусиф од тутуб алышды, һирслә Закирин үстүнә чумду:

—Нијә горхудурсан! — дејә онун синәсиндән јапышды, гәзәблә дивара гыснады. — Нә Сејиддән, нә Не'ман-дан горхурам.

—Онлара да белә едәрсән?

—Едәрәм!

Гызлар төкүлүшүб Јусифи Закирдән ајырдылар.

Мәктәбдә кечириләчәк «Күрчүстан күнү»нә бир һәфтә иди ки, һазырлыг кедирди. Бир нечә күн габаг Шәнәрлә Шәфәг һәјәтдә бадминтон ојнајанда Фирәнкиз кәлди. Көрүшлә әлағәдар хејли сөһбәт етдиләр. Фирәнкиз дә синиф јолдашларыны көмәјә кәтирди. Һәмин күн мунәсибәтилә мәктәбдә сәрки ачылды. Дәһлиزلәри бәзәдиләр. Бөјүк залда исә скамјалар кәнара чәкилли, үстүнә сүфрә салынан столлар дүзүлдү. Бура зијафәт залы кими гәшәнк вә јарашыглы олду. Столлара күрчү лимонадлары, кексләри, тортлары, мәдән сулары, конфетләри, һәтта шампан шүшәләри гојулду.

Шәнәр Фирәнкизлә, Шәфәглә бирликдә сәһәр вағ-залда күрчүстанлы гонаглары гаршылајанда, гатардан дүшән Манана һај-күјлә онларын үстүнә кәлди. Мананадан башга ики гыз, бир оғлан да варды. Манана һамыны бир-бири илә таныш етди:

—Бу — Нонадыр, бу — Етери, бу да Датодур. Рәссам Дато! Иши-пешәси шәкил чәкмәкдир. Вах, бу да Шәнәрдур, бу да Фира, јәни Фирәнкиз! Биз үчүмүз олимпиадија достларыјыг. Бәс бу гыз кимдир?

Манана Шәфәги кестәриб Шәнәрә бахды. Шәнәр:

—Шэфэгдир, бизим синфин гызларындандыр, — деди.
— Шэфэг... нэ јахшы ады вар. Өзү дэ гэшәнк гыздыр.
Чох кезәл. Намыныз билин, Шәнәр мәним нишанлымдыр.
Намыдан кизлин нишанланмышыг. Сән, Дато, бу гызларың голуна кирә биләрсән, бизим гызлар өзләри кедә биләрләр. Мән дэ Шәнәрлә... Гој неч кәс бизә гысгамасын. Ешитдиниз?

Намы күлүшдү. Бир дэстә кәч оғлан вә гыз балача, шүшәли автобуса долушдулар. Манана дил-дил өтүр, Шәнәрә саташыр, гәһгәһә чәкирди. «Шәнәри өзүмлә апармаг үчүн кәлмишәм. Бәс Гыз галасы һаны? Мән сәһилдә пијадә кәзмәк истәјирәм. Шэфәг, бу Шәнәр нијә гыз кими утанчагдыр? Һә, Шэфәг, нијә динмирсән? Фира, сәнә нә олуб, нијә белә фикирлисән? Мәктәбиниз һаны? Бәрк ачмышам. Бизи ресторана апарачагыныз, јохса кафејә?! Шәнәр, әвиз Шәнәрчик, неч билмирсән, сәнин үчүн нечә дарыхырдым. Манана әдә илә, шәнликлә, актриса кими данышдыгча һамыны күлмәкдән өлдүрүрдү.

«Күлшән» кафесиндә әлләшәндә һәр ики диварда парпар парылдајан күзкүјә, бир нечә јердән асылмыш гәдим, балача фәнәрләрә бахан гонаглар ири, јумшаг креслоларда раһатландылар. Манана јенә зарафатындан галмырды:

—Чаным, бизә Азәрбајчан шәрабы вермәк истәмирсиниз? Неч олмаса, бир дамчы?! Шәнәр, сифариш вер, горхма... Бәлкә ата-ананыз сизә ичазә вермир?! Биз ки ушаг дејилик. Бөјүјүк.

Шәнәр хидмәтчи гадыны чағырмаг истәјәндә Манананын гәһгәһә илә күлдүјүнү көрүб дајанды. Дато сакит-сакит чантасыны гурдалады, узунсов бутулка чыхартды.

— Бу, лимон сујудур, — дејә Манана бутулканы кес-тәрди, сонра Датоја күрчүчә нәсә деди. Шэфәг күлдү:

—Һә, бизә шәраб вермәк истәјирсән?

—А... сән күрчүчә билирсән? Дејирәм ахы, нијә белә сују ширин гысзан! Јахшы билирсән күрчүчә?!

—Азча.

—Бу шәраб дејил, Шэфәг. Инан, спирти јох дәрәчәсиндәдир. Дадына бир бах!

—Ој, нә гиямәтдир!

—Шәнәр, ал бу гәдәһи башына чәк, горхма, шәраб дејил. Сәнә бир аз чәсарәт верәчәк, вәссалам!

Мәктәбә кәлән гонаглар кимјә, физика, тәбиәт кабини етләриннә, идман залына бахдылар, Шаһизә мүүллим-

лә көрүшдүләр. Шаһизә мүүллим Манананы бағрына басды, күлә-күлә деди:

— Икидин адыны ешит, үзүнү көрмә!
Манана зарафатындан галмырды. Ону һара апарырдыларса, дәрһал дејирди:

— Шәнәр һаны, онсуз кетмирәм.

Дәрһал да Шәнәри тапырдылар. Манана да онун голуна кириб кедирди. Ушагларга Шәнәрә, Шэфәгә саташмаг үчүн әнтигә бәһанә дүшмүшдү. Хүсусилә Шэфәгә ешитдирмәк үчүн дејирдиләр: «Өлү Шәнәр елә бил дирилиб». «Манана бирчә күнүн ичиндә үрәјини оғурлајыб». Шэфәг онларын бу атмачаларына күлүшлә чабаб верирди. Мәктәбә ашыб-дашырды. Бөјүк зал гонагларла долмушду. Мананакил јухары башда әлләшәндә Јусиф ајага галхды. Көрдү ки, һамы јериндәдир. О, әдалы вә тәмкинли иди. Өзүнү боғмушду. Синиф ушаглары кезләјирдиләр ки, јенә Нәсрәддин Туси илә сөзә башласын, ләкин белә олмады. Јусиф азча дәјишклик едиб «бөјүк күрчүстан шаири Акаки Серетели көстәрмишдир ки» дејәндә күлүш далғасы ахды. Адәти үзрә јаман узатды. Бундан сонра шаирләрә, директора, алимләрә, артистләрә сөз верилди. Онларын чыхышларындан сонра Јусиф Мананая сары дөндү вә деди:

— Әвиз достлар, инди мейрибан гонағымыз Мананая сөз вериләр.

Манана күлә-күлә ајага галхды.

—Мән сизин тамада кими узун данышмајачағам. Чохлары һејрәт едир ки, Шәнәри нијә белә чох севи-рәм. Чүнки Шәнәр мәним гардашым Зурикоја охшајыр. Елә бил бир алмадыр, јары бөлүмсән. Бир дэ Шәнәр мәним көһнә танышымдыр. Кечән гыш Новосибирскдә, физика олимпиадасында көрүшүб таныш олмушам. Фирәнкиз дэ шаһиддир. Бу ади танышлыг дејил һә! Јәһни билирсиниз, бу олимпиадада Шәнәр биринчи јери тутду. Инди дэ гызыл медала намизәддир. Өзүңүз дејин, белә оғланы ким севмәз?!

Бу сөзләри Манана елә шән бир әдә илә деди ки, һамыны күлдүрдү. Шәнәр гылгырмызы олуб башыңы ашағы дикди. О, ејни шәнликлә давам етди:

— Шәнәр һәм дэ утанчагдыр. Мәнсә јох. Кәрәк мән оғлан, Шәнәр исә гыз олајды. Ејби јох, елә дост олмағымыз һәр шеји дүзәлдәр. Буна көрә ону өзүмлә апарачағам.

Алгыш, күлүш бир-биринә гарышды. Манананын

чыкшы о гәдәр јакшы гаршыланды ки, һамы дөнә-дөнә ону тәрифләјирди. Бундан сонра Фирәнкиз чыкшы едиб инчә бир аһәнклә сөзә башлады. О да зарафатла Мананәја чаваб олараг ахырда деди ки, Шәнәри сәнә вермәјәчәјик. Бу да күлүш доғурду.

Концерт башланды. Сәннәјә биринчи Шәфәг чыхды. Күрчү дилиндә шә’р охуду. Күрчү гонаглар һейрәтинчиндә она бахырдылар.

— Нә көзәл охујур. Елә бил күрчү гызыдыр.

— Афәрин!

Не’ман нағара илә сәннәјә чыхды. Күрчү ритмләрнин нағарада елә усталыгла чалды ки! Мананә Датоја нәсә деди, Дато ајаға галхыб сәннәјә тәрәф кетди. Һамы Не’маны алгышлајырды. Дато она јакынлашыб, чибиңдөн түтәк чыхартды вә чалмаға башлады. Онун ритминә ујеун нағара сәсләнди. Сәсләр бир-биринә гарышыр, ашыб-дашырды. Сонра арија охујан Күлбәниз... Палианвилинин «Даиси» операсындан охудуғу аријаны узун мүддәт алгышладылар. Сонра сазы әлиндә Закир сәннәјә чыхды, сонра Паганини гитјасиндә Гәмәр... Онун скрипка чалмағы һамынын хошуна кәлди.

Шәнлик кеч гуртарды. Күрчү гонаглары вағзала кәтирдиләр. Онларын әлләри күл-чичәк дәстәләри илә долу иди. Күлүр, зарафат едир, үнван верир, маһны охујурдулар. Дато карандашла чәкдији гараламаларыны көстәрди. Һамынын шәкли варды. Закир дә, Гәмәр дә, Шәфәг дә... Гәрибә вәзијәтләрдә... Ајаг үстә нитг сөйләјән Јусифин шәклинә бахыб күлдүләр. Шәнәр тәәччүблә Датодан сорушду:

— Нә вахт бунлары чәкмисән?

— Бу күн, сизин көзүнүзүн гаршысында.

Не’ман Мананәја јалварырды:

— Нә олар, Шәнәрин јеринә мәни апар өзүңлә...

— Јох, јох, апарә билмәрәм. Јаман үзлү оғансан...

Онлар вагона галхдылар, гатар һәрәкәтә кәлди. Мананә пәнчәрәдән күлләр атырды. Гызлар, Дато о бири пәнчәрәдән әл едирдиләр.

— Гонаг кәлини, гонаг кәлини! — дејә Мананә гышгырырды. — Һәкмән кәлини!

Сәнәр тездән мәктәбин һәјәтинә јығышан ушаглар үчүн һүндүр јердә дајанмыш идман мүәллими мүхтәлиф һәрәкәтләр көстәрирди. Охучулар ахырда, диварын

јанында идман едирдиләр. Не’ман күнчә олдуғундан ону һеч ким көрмүрдү. Бир нечә китабы үст-үстә јығымыш, үстүндә әлшәби бир ајағыны о биринә кечирмишди. Кағыздан сигар дүзәлдиб ушагларә әмрләр верирди:

— Еј, Јусиф, јакшы әјилмирсән, көзүңә су вер, бах көр Бирә нечә әјилир. Шәфәг, сәнә нә олуб?! Фикрин һансы дәрәдә-дағда галыб? Горхма, Шәнәр һеч јана гачмајыб, Мананә да ону апармајыб, әдәб-әрканла идман едир. Јусиф, утанмырсән, дәрс олмады сәнә, өзүң дә синифком! Нијә голларыны ачмырсән, горхурсән ки, көјә учасан? Күлбәниз, өзүңу јығышдыр, бахмарам ки, атан бөјүк режиссордур, ити гован кими сәни говарам.

Мүәллимләрдән бири бу тәрәфә кәлдији үчүн Не’ман чәлд галхыб, димдик дајанды, голларыны ганад кими ачыб идман етмәјә башлады. Елә ки мүәллим узаглашды, әлләрини јерә гојуб ајагларыны көјә галдырды. Һамынын әксинә етдији бу һәрәкәтә бә’зиләри күлсә дә, Бикә өзүндән чыхды:

— Јекә киши олуб, амма ахмаг ишләриндән керн галмыр.

Идман гуртарды. Ушаглары ичәри бурахмаға башладылар. Шәнәр Шәфәглә јанашы кедир, шән-шән данышан гыза гулаг асырды. Не’ман архада иди. Јаваш-јаваш кәлән Күлбәниз ипәк јайлығыны бир әлиндә, чантасыны о бири әлиндә тутмушду. Не’ман сүр’әтлә ирәлиләјиб, гәслән Бикәни итәләди, габаға кечди. Архадан Бикә онун күрәкләринә бир-ики јумруг илишдирсә дә, һеч архаја бахмады, Күлбәнизә чатды, онун гулағына пычылдады:

— Сачларың мүбарәк, Күлбәниз.

— А... биринчи сән көрдүн сачымы, афәрин! Јарашыр мәнә?!

— Әнтигә! Лап Берлин гызларына ошшајырсән. «Берлин романы» киносунда көрдүјүм гыз кими...

— Доғрудан?! Бу сөзләр үчүн сағ ол, Не’ман!

Јусиф гашгабагла онлара бахыб, гапы јакынлығында олдуғу үчүн дајаныб Күлбәнизә јол верди. Күлбәниз назла кечди, Не’ман да чәлд онун ардынча өзүнү ичәри салды. Синиф һаж-күләл долмушду. Не’ман Шәнәрә саташды: «Еј гыз, Шәнәр, бура кәл!» Мананәнин мәзәли сөһбәтләриндән сонра Електрон ады мүвәггәти јаддан чыхмышды. Ушаглар она «гыз Шәнәр» дејирдиләр. Һамы сачларыны оғансајағы кәсдирмиш Күлбәнизә бахырды. Закир Јусифә јакынлашды:

—Нә олуб, гашгабағын јер сүпүрүр?!
—Әл чәк мәнән, Закир!

—Еһ нәдән өтрү кефини позур көр. Күлбәниз өз ишини јахшы билир, Јусиф! Сацлар она чох јарашыр.

Зәнк вурулду. Гапынын јанында олан Шаһизә мүәллим ичәри кирди. Бәзәк-дүзәксиз, бојасыз олса да, сәлигә вә зөвглә кејинмишди. Нә арыг, нә көк иди, дүз, мүтәнасиб бәдәнинә кип отурмуш садә јубка-костјум ону һәм көнч, һәм чидди, һәм дә көзәл көстәрирди. О, пәнчәрәләри ачды, күнәшин шәфәгләри диварларда ојнады. Узун, гырмызы бир золаг мүәллим столунун үстүнә дүшдү. Сакитчә әйләшмиш ушаглар бу күн нәдәнсә-гејри-ади бир шеј көзләјирдиләр.

—Не'ман, дур кеч габага...

Шаһизә мүәллим мә'на илә, күлә-күлә ушаглары бир-бир нәзәрдән кечириб чәркәләр арасы илә кетди, архадакы бош парталарын бириндә әйләшди.

Јазы лөвһәсини јанында Не'ман јенә өлкүн, бүзүшмүш бир һалда дајанмышды.

—Сәнин һәјатда ән бөјүк арзун нәдир, Не'ман? Бу барәдә даныш.

О, белә суал көзләмәдији үчүн көзләрини дөјә-дөјә галыб чијинләрини атды:

—Арзум... арзум... нә дејим, һамы нечә, мән дә өлә! Кимсә јериндән сөз атды:

—Нағарачы олмаг!

Күлүш гопду. Не'ман һирсләниб өзүндән чыхды:

—Нағара чалмаг нәдир ки!

Бикә Не'манын һирсләнмәсиндән севинди, көзләрини гырпа-гырпа деди:

—Сәндән анчаг нағарачы чыхар!

Ушаглар бәркдән күлүшәндә Не'манын көзләри гәзәблә парылдады. Шаһизә мүәллим ајаға галкыб, күлә-күлә она јахынашды:

—Јахшы нағарачы олмаг ејб дејил. Буна көрә һамымыз сәнә һөрмәт едирик. Јахшы нағара чалдығын үчүн кечән ил харичә—Болгарыстана кетмисән. Демәк, сән јахшы иш көрмәји бачарырсан. Габилијјәтин вар. Һәтта сәнәр идман заманы баш-ајаг дуруб ушаглары күлдүрмәји дә бачарырсан. Бу исә јахшы иш дејил.

Не'ман һејрәтләнди, ахы, Шаһизә мүәллим онун сәнәрки һәрәкәтиндән нечә хәбәр тутмушдур?! Онун күлә-күлә, мәнрибан-мәнрибан данышмасы чиддилији, көр-кинлији арадан көтүрүрдү.

50

—Сон вахтлар һансы китабы охумусан?

Не'ман севинчәк олду, фикирләшмәдән, күлә-күлә:

—Гырмызы Волга!—деди.

Һамы күлдү. Шаһизә мүәллим дә күләндә һеч нә баша дүшмәјөн Не'ман көзләрини дөјә-дөјә галды. Кимсә «гырмызы јох, гара» дөјә пычылдады. Мүәллим күлә-јини кәсиб деди:

—Јахшы, Не'ман, Чәфәр Чаббарлынын һәјатыны дә-ныш.

—Ахы, буну чохдан кечмишик.

—Билирәм, Не'ман, билирәм. Даныш көрәк, јадын-дә нә галыб?! Бу күн-сабаһ имтаһанлар башланар.

Не'ман сөнүк, мәнтигсиз данышды, сонра күлүнч бир вәзижәт алыб фағыр-фағыр бојуну бүкүб дајанды. Шаһизә мүәллим она бахыб чиддијәтлә:

—Чох пис билирсан, Не'ман!—деди.—Белә кетсә имтаһандан кәсиләрән! Кеч әјлш!

Шаһизә мүәллим тәзә дәрси изаһ едәндә бирдән јенә аста-аста «чыр-чыр» сәси кәлди. Сәс каһ күчләнир, каһ да кәсилди. Мүәллимни бахышлары бирдән-бирә елә кәскинләшди ки, һамы өзүнү јығышдырды. Бајагы сәс дә тамам кәсилди. Онун үзү тутулду. Бир мүддәт сү-күт едиб, бир-бир ушаглары көздән кечирди. Бүтүн үрә-јини онлара верирди! Бәс әвәзиндә?! Онларын һөрмәти будурму?! Бу фикир ан ичиндә кәлди, ан ичиндә дә јоха чыхды. О, јенә данышмаға башлады: мәләһәтлә, һәр-рәтлә... Һәр шеји унутду. Бирдән јенә «чыр-чыр» сәси... астадан, лап астадан. Шаһизә мүәллим дәрһал сәсини кәсиб дајанды. Бахды, фикирләшди.

—Не'ман, дур габаг сырада Бикәнин јанында әјләш!

Учабој Не'манын балачабој гызын јанына кечмәси күлүш доғурду. Одур ки, оғлан буну бәһанә едиб јериндән галкымаг истәмәди. Анчаг... Шаһизә мүәллимни бахышларынын кәскинләшдијини көрүб јерини дөјишмәјә мөчбур олду. Партанын бөјрүндә сыныг бир карандаш галды. Мүәллим ону јердән көтүрдү, Не'мана мә'на илә бахыб:

—Дөјәсән, карандашыны јерә салмысан?—деди.

Ону Не'мана вермәди, дәрсинә давам етди. Даһа ба-јагы сәс ешидилмәди. Мүәллим үчүн ајдын олду ки, о сәси чыхаран бу карандаш иди, гәрибә, квадрат шә-килли, ортадан бөлүнмүш карандаш! Не'ман ону ајағы алтына гојур, астача фырладыр, дәрсә мане олан сәс пејда олурду. Мүәллим мүхтәлиф фикирләр ичиндә гал-

51

ды. Не'маны синиф гаршысында утандырсынмы, абрыны алсынмы?! Ахы бу ил сонунчу ил иди! Онлар арылыб кедечекләр. Чәми бир нечә ај галмышдыр, бир нечә ај! Гәмишә Не'маны дөчәллик үстүндә данламышды. Бу дө-фә һөләлик һеч бир сөз демәмәји гат етди. Зәнк вуру-ланда карандашы оғлана гәјтармадан синифдән чыхды.

Не'ман карандашы Шаһизә мӯәллимин әлиндә кө-рүндә рәнки агарды. Пис әмәлиндән һеч кимин хәбәр тутмајачагына мөһкәм әмин иди, кизли-кизли ондан һәзз алырды. Инди ашкара чыхан бу әмәлинин үстүндә башынын бәлалар кәчәкчәини көзләјирди. Амма көзлә-дијини көрмәјәндә һәм һейрәт етди, һәм дә севинди.

Бу севинч узун сүрмәди. Комсомол јығынчагында Не'манын үстүнә дүшдүләр, мөһкәм сыхыб сујуну чы-хартдылар. Бундан сонра Не'ман бир нечә күн башы ашағы көздди. Геч кимлә, һатта Закирлә данышмыр, һа-мыдан узаг гачмаға чалышырды.

Шәфәг Шәнәри чәкә-чәкә евләринә апарды. Мустафа Субһү күчәсиндәки узун, дар даланын гуртарачагында көј рәнкил гәпыдан ичәри кирдиләр. Гәјәтдәки ири тут ағачынын гол-будаглары јухарыда ејванларын, дамла-рын, пилләларин үстүнә әјилмишди. Шәнәр Шәфәгин ар-дынча пиллә илә јухары галхды. Јухарыда гарлы дам, да-мын сағ тәрәфиндә балача отаг варды. Шәфәг тут аға-чынын будаглары алтындан кечиб отаға кирди. Шәнәр дә далынча! Балача вә јарашыглы отағын дама ачылан дәмир чәрчивәли пәнчәрәсиндән түл пәрдә асылмышды. Пәнчәрә јахынлығында чарпајы гојулмушду. Шәфәг Шәнәри ортадакы дәјирми стола дә'вәт едиб:

— Кәл, әјләш,—деди.—Бах, бу чарпајыда мән јаты-рам. Гәмишә пәнчәрәдән улдузлары баха-баха јухуја кедирәм. Дәрсими дә бурда һазырлајырам. Нәнәмин дә сандығы бурададыр. Одур, күндә!

Шәнәр үстү улдуз-улдуз, алабәзәк, нағыллардакы кими сәһрли көрүнән ири бир сандыға, сонра дивара ву-рулмуш күл-чичәкли, зәриф халылара, бу халыларын үстүндәки нахышлы, тохунма, араппаг тикмәләрә бахды.

— Пәнчәрәјә нијә чәрчивә вурмуసుнуз?

— Чүнки даладан бура чыхмаг асандыр. Көһнә пил-ләкәнлә.

— Бәс сандыгда нә вар?!

— Нәнәм!

— Нечә јә'ни?!

— Нәнәм орада кизләниб! — Шәфәг чидди, мә'налы бир ифадә илә дилләнди. — Инанмырсан? Десәм ки, сандыг башдан-баша гәрибә мунчугларла долудур, јә-нә инанмазсан? Нијә елә бахырсан, дүз дәјирәм.

Шәфәг сандыға тәрәф кедиб онун гапагыны галдыр-ды, чохла мунчуг чыхарыб столун үстүнә төкдү, јенә кәтирди. Ај аман, нә гәдәр иди!

— Бәсдир, јохса јенә кәтирим?!

— Гәлә вар?!

— Чох!

Шәнәр столун үстүндәки бир-бириндән фәргли, ағ, гырмызы, сары, көј рәнкили, нахышлы, нахышсыз, мұх-тәлиф дашлы, јүнкүл, ағыр, бәзәкли, бәзәксиз, бәрг са-чан бу мунчуглары овчуна көтүрүб диггәтлә бахырды. Онларын бир-биринә охшамамасы вә рәнкарәнк олмасы сәһрли бир көзәллик јарадыр, даһа чох топлу һалында хоша кәлирди. Мунчугларын ичиндә узун сапа дүзүл-мүш бир бојунбағы хүсусилә сечилирди. Шәфәг ону кө-түрүб деди:

— Нәнәм буну мәним үчүн һазырлајыб. Бах, нә гә-шәнк рәнкләри вар. Геч сөлмур. Гәм дә ишыг сачыр. Мәним үчүн ән гијмәтлисиде будур. Билирсән, нијә? Нә-нәм бунун үстүнә «севимли нәвәм Шәфәгә» сөзләрини јазыб бир торбаја гојуб. О, өләндә мән бешинчи синифдә охујурдум. Торбаны исә бу јахынларда тапмышам. Мунчугларын алтында иди, лап алтында! Гәлә һеч тахмамышам.

— Тах көрүм.

— Тәзә палтарым һазыр оlanda тахачағам.

Шәфәг мунчуглары бир јерә јығыб, тәпә кими дү-зәлтди, мунчуг тәпәси! Бојунбагыны кәмәр кими бу тә-пәнин әтрафына сарыды. Шәнәр әлини һәмни бојунбағы-ја узатды, Шәфәг дә! Бирдән әлләр бир-биринә дәјди, күлүшләрини касиб көз-көзә бахдылар. Шәфәг әлини чәкәндә мунчуглар дағылды. Буна фикир вермәдиләр. Шәнәр чәкәни ирәли узатды, бармагларыны гызын бар-магларына тохундурду.

— Шәнәр! — Шәфәг титрәјә-титрәјә пычылдады, — Әлини көтүр!

О, башыны ашағы дикиб, өз әлини чәкиб кизләтди. Бир аз кечмәмиш көзләрини галдырыб шејтан-шејтан Шәнәрә бахды:

— Сән нијә белә чәсарәтсисән?

— Нә билим, хасијјәтәм беләдир.
— Физиканы јахшы билсәјдим, сән кирән института кирәрдим.
— Әдәбијјат сәнин үчүн даһа јахшыдыр. Ән узағы мүәллим олачагсан.
— Еһ, мүәллимликдән зәһләм кедир. Јахшы тәрчү-мәчи олмағ истәјирәм.
— Бир тәрчүмән чап олунуб ки!
— Бапбалача бир һекајә. Әмим олмасајды, ону ким чап едәрди?! Еһ, ше'ри чоһ сеvirәм. Нә едим ки, өзүм јаза билмирәм.
— Сынагдан чыһарт!
— Чызма-гара еләмәјә нә вар ки! Күндә бешини ја-зарам. Гафийәси дә олар, вәзини дә! Мән ше'р дејирәм, әсл ше'р! Мәним үчүн әсл ше'р мө'чүзәдир!
— Онда ше'р тәнгидчиси оларсан! Хошуна кәлән ша-рини јарадычылығыны тәдгиг едәрсән!
— Бәһ-бәһ, мәни алим еләдин ки!
— Алимликдән дә хошун кәлмир?
— Кәлир. Анчағ мәндән алим олмаз.
— Истәсән олар!
— Сәндән бир шеј сорушсам, хәтринә дәјмәз?
— Јох!
— Манана кәләндә Фирәнкизә фикир верирдин?
— Јох. Нечә ки?!
— Бә'зән о сәнә елә баһырды!
— Нә олсун?
— Бир шеј баша дүшмәдин?
— Неч нә.
— Фирәнкиз сәнә биканә дејил.
— Нә данышырсан, Шәфәг?! О, мәним сәнә бәсләди-жим мунасибәти кәзәл билир. Новосибирскдән кәләндә, тәјјарәдә сорушду ки, синифдә ән чоһ севдијин гыз ким-дир. Дедем, Шәфәг.
— Сән һәгигәтән мәни чоһ истәјирсән?
— Әлбәттә!
— Нәдәнсә Фирәнкизи унуда билмирәм. Ондан хо-шум кәлир. Гәшәнк гыздыр, чоһ гәшәнк!
— Сән дә гәшәнксән!
Шәфәг она наразы-наразы бахды:
— Мән јапон гызыјам...
— Јапон гызлары ки дунјада ән гәшәнк гызлардыр?! Күлүшдүләр. Гыз чантасындан физика китабыны чы-хартды:

Даһа бәсдир бош-бошуна данышдығ. Бир аз да дәрә өррәнәк.

Күлбәниз ганыгара олдуғу үчүн гызлар әтрафына јығышыб ону сорғу-суала тутмушдулар. О, партада, ба-шыны әлләри үстүнә гојмушду.

— Нә олуб, ај Күлбәниз?

— Неч нә.

— Нијә гашгабағын јер сүпүрүр?

— Дедим ки, неч нә јохдур.

Бикә мәнә илә сорушду:

— Киностудијаја кетмишинди, Күлбәниз?

Күлбәниз чаваб вермәјәндә Гәмәр көзләрини сүзә-сүзә сорушду:

— Сәни рола көтүрдүләр?

Күлбәниз даһа дә әсәбиләшди, ајаға дуруб һирслә «мәндән әл чәкин» — дејә дәһлизә чыһмағ истәди. Бу заман Не'ман көјдән дүшмүш кими Күлбәнизин өнүндә дајанды. Гыз дисксиниб кери чәкилди.

— Нә горхурсан? — Не'ман әјилиб Күлбәнизин гу-лағына нәсә пычылдамаға башлады. Күлбәниз бәркдән гәһгәһә чәкди вә чөнүб Бикәјә тәрәф бахды. Не'ман је-нә нәсә деди, Күлбәнизин гәһгәһәси күчләнди. Инди Би-кә һирсләниб өзүндән чыхды, үзүнү гызлара тутуб:

— Мәнә саташды јенә, — дејә ағламсынды. Гызлар Не'маны јумруглајан Бикәни тутуб канара чәкдиләр.

Чинарын — кимја мүәллиминин ичәри кирмәси илә сакитлик чөкдү. О, нәзакәтлә саламлашыб, меһрибан-меһрибан сөһбәтә башлады. Бу күн програмы тамам гур-тармышдылар. Лап әввәлдән башлајыб тәкрара кечмәк лазым иди. Олур ки, суал-чаваба башлады. Синифдә көркин вәзијјәт јаранды. Бирдән мүәллим сорушду:

— Шәнәр һаны?!

Онун дәрә кәлмәмәси инди көзә дәјди. Һапы һеј-рәтлә Шәфәгә бахды. Шәфәг башыны ашағы дикиб сә-сини чыһартмады. Һәмишә, вахтлы-вахтында дәрәдә олан Шәнәрин кәлмәмәси ушағлара һәм гәрибә, һәм дә мүәммалы көрүндү. Мүәллим дәрсинә давам етди, ахыр-да кимјанын әввәлиндән бөјүк бир мөвзуну тәкрар ет-мәк үчүн тапшырығ верди.

Ушағлар тәнәффүсдә Шәфәгин үстүнә дүшдүләр:

— Нијә әриндән хәбәрин јохдур?

— Бөлкө ону Манана гачырыб?
— Бөлкө Лондона, Фарадејин жанына кедиб?
— Балам, Електрондан нэ эчэб? Нечэ олуб ки, дэрсэ кэлмэјиб. Јери нечэ көрүнүр.
— Јэгин бир шеј олуб?

Инкилис дили дэрсиндэ Бикэни јазы лөвһэсинэ чагыран мүүллим ајаг үстэ дајаныб тэрс-тэрс синфэ бахды. Чүнки ачыг бир китаб элдэн-элэ кэзирди. Қим китабы алыб бахырды, дэрһал күлүрдү. «Биолокија» китабында дөрд скелет шэкли варды, буңларын алтында ушаглардан кимсэ јазмышды: «Тја» вокал квартети!» Мүүллимин чыр сәси синфи бүрүдү:

— Нэ олуб јенэ? О китаб нэдир, бир-бириннэ өтүрүсүнүз? Верин көрүм.

Китабы гатлајыб вердилэр. Мүүллим китабын ора-бурасына бахыб бир шеј баша дүшмөјөндө ушаглара даһа хош кэлди, јенэ күлүшдүлэр. Мүүллим һирслэ китабы стола чырыб чыр сәслэ гышгырды:

— Бэсдир!

Бикэнин фағыр, јазыг көркөми варды, тез-тез гырпылан кезләри каһ ушагларын, каһ мүүллимин үзүндө кэзир, каһ јерэ, тавана дикилир, бир јердэ дајанмадығы, ора-бура тез-тез дэјишдији үчүн күлүш доғурурду. Мүүллим һирсли-һирсли она тэрәф чөндү:

— Нэ олду, Бикэ, даныш көрүм!

Бикэнин көзләри нэ күнэ дүшдү. Бүтүн парлагылығыны итириб сөндү. Мүүллим һирсини она төкөндө ушаг кими көврөлди.

Инкилис дили мүүллими Бикэјэ ики јазды. Бикэ ганы гара јеринэ кечөндө күчөдөн таныш фит сәси ешиңилди. Мүүллим Не'маны чагырды. О, јазы лөвһэсинэ тэрәф кедөркөн, әјилиб пәнчәрэдөн бахды, кимсэ әлини јелләди.

Инди Чинарын биолокија дэрсин иди, о синиф журналында ишини гуртарыб, столун үстүнэ гәсдэн гојулмуш ачыг дәрслијэ тәәччүблэ бахды, диггәтлэ дөрд скелетин алтындакы јазылары охуду. Дәрһал ајаға галхды. Нисс олунурду ки, әсәбиләшиб. Өзүнү күчлэ сахлајырды:

— Буну ким јазыб? Китаб киминдир?

Сүкут. Мүүллим китабы вәрәгләјиб ушаглара бахды:

— Јенэ сорушурам: киминдир бу китаб?

— Мәним! — Закир көнүлсүз-көнүлсүз ајаға галхды. — Амма о сөзләри мән јазмамышам.

— Фәрги јохдур, кәл, јени дәрсимзини даныш!
Закир дэрсэ јахшы һазыр олмадығы үчүн мүүллим суал вәрмәјэ мәчбур олду:

— Иссанла мејмунун фәрги вә охшар чәһәтләри нәдәдир?!

— Мејмунла инсанын охшар чәһәтләри ондадыр ки, — Закир сәсини кәсиб, Шәфәгэ бахды, гыздан көмөк ала билмәјиб давам етди. — Охшар чәһәтләри ондадыр ки, мејмунун гујруғу јохдур, инсанын да гујруғу јохдур. Һамы күлдү, тәкчә мүүллимдән башга. О, етиразыны билдирди:

— Закир, сәһв едирсән, мејмунун гујруғу вар...

Кимсә астадан пычылдады:

— Закирин дэ гујруғу вар!

Мүүллим санки бу сөзләри ешитмәди. Үзүнү Закирә тутуб:

— Далысыны даныш! — деди. — Сонра...

— Сонра, — Закир мүүллимин сөзүнү тәкрар етди, — сонра... мејмун гулағларыны тәрпәдә билир, амма адам тәрпәдә билмир.

Күлүш голду. Бу дәфә мүүллим дэ күлдү.

— Нијэ, бә'зи адамлар вар ки, гулағларыны тәрпәдә билирләр. Бу барәдә дәрсликдә дэ јазылыб.

— Ола билмәз, мүүллим! — Закир мызылданды, — мән һеч гулағымы тәрпәдә билмирәм.

Кимсә сөз атды:

— Бикәсә тәрпәдә билир.

Күлбәниз Бикәјэ јалварды:

— Бикә, гулағыны тәрпәт, Закир көрсүн.

Мүүллим ушагларын күлүшләри алтында Закирә сәрт бахыб деди:

— Пис билирсән, кеч әлләш!

Тәнәффүсдә Не'ман синифдән чыхмаг истәјәркән, Ју-сиф онун гаршысыны кәсди:

— Нэ дајанмысан гаршымадә?!

— Кеч әлләш, Не'ман!

— Чәкил гапыдан, онсуз да кедәчәјәм.

— Кетмәјәчәксән!

— Сән... сән... — Не'ман һирсиндән боғулду, билмәди нэ етсин, јумруғуну галдырды. — Вурарам, чәкил!

— Вур! Һүнәрин вар, вур!

Күлбәниз орталыға атылмасајды, јэгин ки, туфан гопачагды. Күлбәниз ранки ағармыш Јусифи конара чәкә билди, Не'манын кетмәси илә сакитлијин чөкмәси бир олду. Күлбәниз:

— Нијә бирсләнйрсан, Јусиф?! — деди. — Кедир гој кетсин, өз хејрини баша дүшмүр. Сәнә нә борч?!

— Ахы, јолдашың.

— Не'маны танымырсан, нә јолдаш-јолдаш дејиб башыны ағрыдырсан!

Бу заман Не'ман мәктәбдән чыхыб, гәһгәһә чәкә-чәкә күчәнин тининдә бојуну әјиб дајанмыш Сејидә јахынлашды.

— Гапычыны елә алдатдым ки, мәни күчәдә көрәндә көзү дөрд олду. Гышгырды, бағырды. Бура бах, Сејид мән мәктәбә гајытмалыјам.

— Неш?!

— «Пифагор» клубуна кетмәлијәм.

— Кино көстәрәчәкләр?!

— Еһ, сән дә! Нә кино?! Бу клуб о клубдан дејил.

— Нәдү бә?!

— Дәрсдир, Рза мүәллим кечир.

— Рза мүәллим? Мән күлбаш она гулаг асмадым. Әнтигә адамду. Мәни дувара диријәрди. Еләнчик еләјирди мәнимчин. Һәри, мәнимчин. Гојдум гачдым. Нечүн ки, ахмағам. Һәри, ахмағ! Сән еләнчик еләмә, ешит-дүн?!

— Ешитдим, ди кәл көрөк.

Бирдән һәр икиси јериндә донду. Чүнки онларын гаршысында Шаһизә мүәллим дајанмышды. О, ушағлары мәктәбә кәтирди.

Шәнәрин икинчи күн дә дәрсә кәлмәмәси бөјүк бир һадисәјә чеврилди. Һансы мүәллим кәлирдисә, Шәнәрин олмадығыны көрүб һејрәтлә чийинләрини чәкирди. Ушағлар Шәфәгә боллуча саташырдылар. Дүнән Шаһизә мүәллим тәрәфиндән керн гајтарылан Не'ман јенә өзүндә дејилди. Гашгабаг ичиндә доланыб кәзир, һеч кимә әһәмијјәт вермир, бә'зән парта архасында сакитчә әйләшиб башыны әлләри үстә гојурду. Закир дә ону данышдыра билмирди. Тәкчә Күлбәниз она бахыб хысын-хысын күлүрдү:

— Балам, асланы јаралајыблар.

Закир онун атмачасыны баша дүшүрмүш кими со-рушду:

— Аслан кимдир?!

— Түлкүсән һа, Закир! Өз кенералыны танымырсан?

Бикә дә Не'манын көнлүнү алмағ үчүн онун әтрафында фяғрланды:

— Кәл, твист ојнајаг! Дүз дејирәм. Нә бәхырсаң, кәл дә!

Дәрсләр гуртаранда һамы бирләшиб Шәнәрин јашадығы Мирзә Фәтәли күчәсинә кәлди. Һамамын јахынлыгындакы далана чатанда бир дә көрдүләр ки, Не'ман јохдур. Нечә кедибсә, һеч кәс хәбәр тутмајыб. Јусиф даландакы биринчи гапыны јавашча ачыб, балача һәјәтә бојланды вә гышгырды:

— Електрон, Електрон, Електрон...

Сәс-сәмир јох. Һәјәтин о тәрәфиндәки бомбош шүшәбәнди гапылары тајбатај ачыг! Јекәпәр бир арвад чыхды:

— Нә истәјирсиниз?!

— Шәнәр лазымдыр.

— Шәнәркил көүчү. Сәккизинчи микројаона, 38-чи евә!

Јарым саатдан сонра ушағлар сәккизинчи микројаона, 38 нөмрәли еви ахтарырдылар. Һәр јанда һүндүр, эәәмәтли биналар, сәјсыз-һесабысз пәнчәрәләр, ејванлар... Нә кенишликдир! Сәлигә-сәһманә, тәзәчә әкилән ағачлара, салынан хијабанлара, мејданчалара, ушағ әјләнчәләринә бир бах! Бикә јелләнчәјә әјләшди. Бап-балача гызын ушағ кими јелләнмәси һамыны күлдүрдү.

— Сәнә нә јарашыр, Бикә...

Закир бич-бич күлдү:

— Бығлы папашасы да јелләнсәјди, лап гијәмәт оларды...

— Еј Закир, бәсдир, өз гујруғуна бах!

Көндәлән тикилән тәптәзә евин гаршысында дајаныб хорла:

— Електрон, Електрон! — дејә чағырдылар.

Бирдән Шәнәр ири јүк машынынын бөјүрдән чыханда ушағлар һәр тәрәфдән ону әһәт етдиләр.

— Тәбрик едирик, Шәнәр! — Күлбәниз дил-ағыз елади. — Сағлығыныза гисмәт олсун!

— Мүбарәк, мүбарәк!

— Кәлин, көмәк еләјин, ушағлар!

Һәр бир шеј көтүрдү, бир анын ичиндә машын бошалды, һај-күјлә үчүнчү мәртәбәјә галхан ушағлар кениш, көзәл отағлара, мәтбәхә, дәһлизләрә, ејванлара бахыр, зарафатлашыр, отағларын гапыларыны ачыб өртүр, бир ејвандан о биринә кечирдиләр.

— Һамы сәндән нијанан галмышды. — Шәфәг күләкүлә Шәнәрә бахды — Мәнсә лап горхмушдум. Фикир-

ләшдим, бәлкә хәстәләнмисән? Тәзә евә көчдүҗүн үчүн севинирсән?!

— Севинирәм. Ашағыдакы ев даһа әзиздир.
— Нијә?
— Чүнки ушагылығым орада кечиб.
— Бәс илк кәнчлијин?
— Һә, дүз дејирсән. Илк кәнчлијим дә!
Ушағлар һәр тәрәфдән онлары буруду:
— Нә пычылдашырсыныз? — Күлбәниз һәр икисини һәдәләјиб бир голуну Шәнәрин, бир голуну исә Шәфәгин чинләрәнә салды.

Шәфәг Шәнәрин әлиндән тутуб мағазая тәрәф чәкди:

— Кәл мунчуғлара баһаг.
— Нәјинә кәрәк, сәндә ки бир сандығдыр.
— Тәзәләри илә марағланырам.
Онлар мағазая кирдиләр. Шәфәг шүшә витринин алтындакы сыра-сыра дүзүлмүш, мүхтәлиф чүр узун, ғыса, тәк, гоша-гоша, учу, баһалы мунчуғлары Шәнә-рә кәстәрди. Шәнәр онлара өтәри нәзәр салыр, тәкчә Шәфәгин хәтринә баһыр, һәтта хош сөзләр дејирди.
— Бир бәстәкар ваз дүзәлтмишиди. Көрмәмисән?
— Јох!
— Бәстәкар вазы анчаг мунчуғлардан дүзәлтмишиди. Рәнкбәрәнк мунчуғлардан.

Бир нечә ипдән кеңирлимиш хырда дәнәли мунчуғлар икигәт, үчгәт бүкүлмүшдү. Гоча бир арвад јахынлашыб һәмин мунчуғлары алды. Шәфәгин марағ ичиндә бахдығыны көрүб мейрибанча күлүмсүндү:

— Дејәсән, сәнин дә хошун кәлир?
— Өзүнүзә алырсыныз?
— Јох! — дејә гадын һәм тәәссүф, һәм дә севинч һис илә дилләнди, — нәвәм үчүн алырам. Шејтан нәвәм вар.

Онлар мағазадан чыхдылар. Низами күчәси адамла долу иди. Шәфәг бу јахынларда экранларда кедәчәк тәзә киноларын реклам шәкилләрәнә баһмаг истәди. О бири сәкијә кечдиләр. Сәкиннин кәнарында, шүшә арха-сында бир чәркәдә гојулмуш бу рәнкли шәкилләрә ба-маға башладдылар:

— Бу артист сәнә таныш кәлир?
— Кәлир, Олег Стриженовдур.

— Јох, Олеги дүз тапдын, Олег Табаков...

— Киноја кедәк, Шәфәг?!

— Јох, кәзмәк истәјирәм.

Низами күчәси илә јанашы кетдиләр. Сәмәд Вурғун күчәсиндән машынлар кечдији үчүн дајанмаға мәчбур олдулар. Машынларын арасы кәсилди, Шәфәг гәшәнк бир бинаја бахан Шәнәрин голундан тутду:

— Кәл, тез ол, кәл.

Кечдиләр. Сағ вә сол тәрәфдәки шүшәли витринләр пар-пар парылдајырды. Шәнәр сорушду:

— Сән бир шамла ғызан һамам һаггында ешитмисән?

— Нағылда?!

— Јох, һәгигәтдә.

— Ешитмәмишәм. Јәгин атомла ғыздырырдылар?

— Алимләр сөкүбләр, атом тапмајыблар.

— Нә гәрибәдир, мөчүзәдир ки!

— Бәс минәрәләри билирсән, ениб-галхан?!

— Һә, о барәдә ешитмишәм. Кәрәк ки, һиндистанда-дыр?

— Јох, Иранда.

— Мән бу күчәни чох севирәм.

— Мән дә.

— Һәмишә кур олур, издиһамлы олур.

Онлар «Вәтән» кинотеатрынын јерләшдији сүтунлу, үстүртүлү тунелдән кечдиләр.

— Шәфәг, Севил Газыјева һаггында мәлумат тапа билдин?

— Тапмышам.

— Сәнин нәјинә лазымдыр ки?

— Севилин абидәсинин ачылышы олачаг. Шаһизә мү-әллим тапшырыб ки, мән дә чыхыш етмәк үчүн һазыр олум.

— О... јахшы һазырлаш!

— Севилин үстүндә Күлбәнизлә сөzlәшмишәм. О күн дејирәм ки, Севилин абидәси ачылачаг, күлүр, нә олсун дејир. Фикриндән дәнмүр ки, дәнмүр. Гәрибә ғыздыр...

«Нәркиз» кафеси ишә дүшмүшдү. Бир аз ирәлидә, Маркс бағынын кирәчәјиндә, киоскун бөјрүндә китаблар сатылырды. Шәнәр китаблара баһыб онлардан бирини көтүрдү:

— Галилеј һаггындадыр, — деди, пулу верди.

— Мәнимлә ателјәјә кедәрсән? — Шәфәг сорушду.

— Кедәрәм. Палтар тикдирирсән?

— Кәрәк һазыр олсун!

Сәһәр Шәфәг синфә кирәндә һамы јериндән галхды, гызлар «ој» дејә гышгырыб үстүнә јүүрдүләр. О, синәси ачыг, ағ, тәзә палтар кејмиш, бојнуна исә нәнәсинин јадикар мунчуғларыны тахмышды. Ағ палтарла бу рәнк-бәрәнк мунчуғлар арасында хош бир ујғунлуғ варды. Оғланлар да чөнүб гызә һејрәтлә бахдылар. Бу һејрәти тәзликлә һејранлығ әвәз етди. Шәфәг сачларыны да дәјишиш, гәшәнк дарајыб архада күл кими бағламышды.

Күлбәннәз ичәри кирди, гызларын әһатәсиндә олан Шәфәг әтәри нәзәр салыб гымышды, өз јеринә кечди. Закир Шәнәри дүмсүкләди: «Бах!» Шәнәр ону һамыдан габаг көрмүшдү. Закир фикир вермәјиб, «еһ» дејә чымхырды, Шәфәг тәрәф бахмады. Гызарыб, пөртүб башыны ашағы дикди. Билди ки, бу күн ушағларын күлүш һәдфи олачағдыр. Бу вахт Шәфәг онун партасына јахын кәлиб чантасыны алта гојду. Шәнәр башыны галдырды:

—Нә едирсән, Шәфәг?

—Сәнин јанында отурачағам.

—Нијә?

—Белә истәјирәм.

Шәфәг дүнәндән јерини дәјишишди. Онларә мәнә илә, күлә-күлә бахан ушағларә әһәмијјәт вермәјиб Шәнәрин јанында әјләшди. Нәманын гәһгәһәси синфи башына кәтурдү.

—Бәјә, кәлинә ешг олсун!

Нәмән стулу әјиб, дизләри арасына гојду, һағара әвәзинә чалмаға башлады. Ушағлар «мусигинин» әһәкинә ујғун чәпик вурдулар. Кимсә орталыға дүшүб ојнады, гызлардан бири она гошулду. Шәнәр гыпгырмызы олду. Шәфәг исә вәчинә алмырды. Оғлана тәрәф бахды:

—Нијә утанырсан?—пычылдады.—Фикир вермә.

—Һаһаг јерини дәјишимсән.

—Кимдән горхурсан еј... Ахы нә вар бурада?!

Шаһизә мүүәллимн ичәри кирмәси илә «тој»ун гуртармасы бир олду. О, сәс-күјә көрә һејрәтләниб:

—Нә олуб сизә?—марагла сорушду.

Һеч кәс чаваб вермәди. һамынын үзү күлдүрдү. Мүүәллим бирдән Шәфәглә Шәнәр тәрәфә бахды. Әввал һеч нә баша дүшә билмәди, сонра диксинди. Онлары бир дә диггәтлә сүздү. «Бир-биринә нечә јарашыр, һәр икиси кәнч вә көзәлдир!»

—Шәфәг, нијә ора кечмисән?

Закир сөз атды:

—Кәлиң көчүб!

Шаһизә мүүәллим өзүнү ешитмәмәзлијә гојса да, бу сөзүн мәнәсыны баша дүшән кими күдмәјини сахлаја билмәди. Көзүчү Шәфәги бир дә сүздү. «Бојнундакы мунчуғларә бах! Нә рәнкбәрәнкдир! Доғрудан да кәлине ошхажыр.» Ушағларын күлүш кәсилмәмишди. Гәрибә вәзијјәт јаранмышды. Мәктәб һара, мунчуғ һара, бу тәзә палтар һара?! Јаваш-јаваш күлүшүнү кәсән мүүәллим чилди бир көркәм алды. Дәрһал синиф дә дәјиши:

—Шәфәг, бура кәл!—мүүәллим чох мөһрибан бир сәслә ону чағырды.—Муңчуғларыны ач, мәнә вер...

О, бојунбағыны гыздан алыб, һәмишә дәфтәр-китабларыны кәздирдији сары рәнкли чантасынын көзүнә гојду.

—Сабаһдан мәктәб форманы кеј, јахшы, гызым?!

—Онсуз да бир күнлүјә кејмишәм.

—Лап јахшы. Кеч әјләш.

Шаһизә мүүәллим ушағларә бахды:

—Мәним сизә бир суалым вар.—Јаваш-јаваш парталарын арасы илә ирәлиләди, әлләрини архасында тутуб дивара сөјкәнди,—бүтүн синфә мұрачиәтлә сорушду:—Ким дејәр, имтаһанларә нечә күн галыр?!

Һәрә бир рәгәм деди, һеч кәсинки дүз чыхмады. Фикирләшдиләр, һесабладылар, тапдылар, хорла чаваб вердиләр:

—31 күн!

Шаһизә мүүәллим ирәлијә кәлди, ушағларла үз-үзә дајанды.—Демәк, имтаһанларә бир ај галыр! Бәс сиз имтаһанларә нечә һазырлашырсыңыз?! Мүүәллимләр сиздән шикајәт едирләр. Индидән имтаһанларә һазырлашмаг—һәм дә али мәктәб имтаһанларәна һазырлашмаг демәкдир!

Закир тәнәффүсдә ушағлары башына јығыб Бикәни дүнән бығлы папашасы илә бирликдә сиркдә көрдүјүнү хәбәр верди. Күлә-күлә деди ки, тәзә атасы елә узунду ки, тамашачылар арасында зурафә кими көрүнүрдү. һамы Бикәјә јахынлашыр, дүнән һарада олдуғуну сорушурду. Бикә дә һирсләниб өзүндән чыхырды.

—Дүнән һарада иди, Бикә?!

—Сиркдә, сиркдә, сиркдә!

—Киминлә кетмишдин?

—Нәјинизә лазым?! Өзүм биләрәм.

Күлбәннәз ону дилә тутмағы бачарды:

—Ахы, нијә кизләдирсән, Бикә?!

—Кизлэтмирэм. Аталыгым апармышды мени. Јалварды-јахарды.

—Тазе папашан?!

—Һә дә. Сирк елә хошума кәлди. Өзбәк кәндирбазлары бир ојун чыхартдылар. Энтигә! Артистларин бираз галды јыхылсын, о гәдәр күлмүшәм. Арагыны башындан дүшдү...

Синфин о бири тәрәфиндә Шәнәр, Јусиф, Закир мүбаһисә едирдиләр. Ики јүз роман јазмыш бир франсыз јазычысы һатгында һопан бу мүбаһисәјә гызлар да гошулдулар.

—Мән инанмырам ки, бу романлар јүксәк кејфијәтдә олсун,—дејә Јусиф чиянларини атды.

Шәфәг чәлд дилләнди:

—Бәлкә бөјүк исте'дады вар?!

—Нә олсун? Бүтүн бөјүк исте'дадлылар сәјлә јох, кејфијәтлә мәшһур олулар. һансыны истәјирсән, кәтүр...

—Дума да чох јазыб.

Закир эләвә етди:

—267 чилд!

—Бујур, инди нә дејирсән, Јусиф?! Дума даһи дејил? Өзү дә о дөврдә ки нә макина, нә диктафон варды...

—Дума кими шәхсијәтләр тәк-тәк јараныр...

Шәнәр күлә-күлә деди:

—Онда Жорж Сименона нијә шүбһә илә јанашаг? Бәлкә о да бөјүк шәхсијәтдир?!

—Жорж Сименон һәр һалда Дума ола билмәз, һеч чүрә!

Мүәллимин ичәри кирмәси илә мүбаһисә кәсилди.

Ушаглар мәктәбә кирәндә кениш, бөјүк дәһлизин диварында бир јазы көрдүләр: «ИМТАҒАНЛАРА 29 КҮН ГАЛМЫШДЫР». 29 рәгәми ири, гырмызы рәңклә јазылдыгындан дәрһал көзә дејирди. Сабаһысы бу рәгәм 28 оlanda бир оғлан ичәри кирә-кирә «күндә бир кәрпич дүшүр өмрүмүн сарајындан» бејтини бәркдән охуду. Бу бејт дилдән-дилә дүшдү.

Шаһизә мүәллим Не'маны көздән гојмурду. Ону Шәнәрә, Јусифә тапшырмышды. Һәмишә сәрбәстлијә чан атан Не'ман инди өзүнү ушагларын вә мүәллимләрин әһатәсиндә көрүрдү. Бә'ән буна дөзә билмирди. Јусифдән гәзәбли иди, далбадал баш верән һадисәләр

исә бу гәзәбини даһа да артырмышды. Бунлар Не'манын Јусифлә далашмасы вә онун үч күн дәрсә кәлмәси илә нәтичәләнди. Шаһизә мүәллим Шәнәри онун далаһча көндәрди. Шәнәр дәрсдән сонра Совет күчәсиндә, трамбај јолунун үст һиссәсиндәки ири, јарашыглы бинанын үчүнчү мәртәбәсинә галхды. Зәнки басыб кәзләди. Гапыны ачан балача бир гыз Не'манын мәктәбдән һәлә кәлмәдијини сөјләди. «Демәк, мәктәбдә олмадыгыны айләси билмир.» О, ашағы дүшүб Совет күчәсиндәки дар даладан кениб, икинчи күчәјә чыхды, бурада да дар бир далана дөнәркән кимсә ону чағырды:

—Шәнәр, еј Електрон, бура кәл!

Шәнәр јахынлашанда даланын о бири күчә илә кәсишдији јердә шүшәли, балача дүкандан Не'манын башы чыхды. Шәнәр ачыг гапыдан көрдү ки, Сејид әлиндә ири шүшә долчаны башына чәкир. Оңу көрүб дајанды:

—Энтигә пивөдү, кәл Шән, бирини дә сән ич. Горхма, пул мәндә, бир дә никилисдә. Гәрдешчаны, дүз сөзүмдү. Не'ман Шәнәрин әлиндән тутуб ичәријә дартды.

—Нә дурмусан чөлдә?!

Шәнәр ичәридә издиһам көрдү: нә гәдәр адам варды. Папирос түстүсү балача дүканы бүрүмүшдү. Мүхтәлиф, гарышыг сәсләр үмуми уғулту јаратмышды. Сејид чәлд пивә долу долчаны Шәнәрә узатды:

—Ала, ич!

—Истәмирәм.

—Шәнәр һәлә ушагдыр. — Не'ман күлдү.

—Шағ-зад дөјүл. Әсил чајылдыр. Көтүр, гәрдешчаны, сәрин пивөдү. Зәрәри јох, ич, нушу чан олсун.

—Не'ман, мәни Шаһизә мүәллим көндәрдиб.

—Көндәрсин дә! О, јенә әл чәкмир биздән. Нә истәјир е... нә олуб ахы... әһ, гојмазлар доланаг...

—Шаһизә мүәллимин мән ахмаг гәдрини билмәдим. Мән өлүм, билмәдим. О күн она сөз вермишәм. Һәри, киши сөзү. Сөз вердим ки, даһа мәктебе кәлмәјәчәјәм. Башым даша дәјди, бәрк дәјди. Бир аз ағлым башыма кәлиб, бир аз. Нөш јалан дејим? Ди кәл, өлдүр мәни пис иш көрмәрәм. Даһа охумаг кетди. Чүн бејнимә кирмир. Мәним хәрәјим дөјүл. Гәрдешчаны, бир шеј чыкмыр. Бах, заводда ишләјирәм, нөш, сорушурам, нөш? Пивә сата билмәздим? Бибим оғлу Ағавәрдини ки, аллаһа шүкүр, таныйрсан?! Дејирди ки, кәл сәни дүзәлдим пивә дүканына. Газанчын газанч, кејфиң дә кејји! Пивәни сат, долан өзүнчүн бала-бала. Гәрдешчаны истәмәдим.

Нөш ки, чабыл-чүжүл кэлөчөк пивөжө, чөнө-богаз олачам олларла... Завод тэртэмиз, күл кими. Ишлө, маашы ал һалалча!

Сејид данышмагына ара верөн кими, Шөнөр Не'манна деди:

—Нижө дәрсә кәлмирсән?

—Көлөчөм дә!

Сејид үфүрүб пивәнин көпүнү алып, көзалты Не'манна бахырды.

—Габагда имтаһанлар вар ахы, Не'ман.

—Еһ, онсуз да гижмәт верәчәклар. Рза мүәллим үч верди мәнә, јохса јох?

—Мән сәнә көмәк етмәсәјдим, о гижмәти ала билмәддин.

—Әшши, алардым. Билирсән, мәнә нә јандырар. О ағзыбош, чөнә Јусиф! Өзүм өлүм, ону әнтигә шүл-күт еләјчәкдим, гојмадыныз. Мәни вурмаг истәјирди, мәни е... мәни...

Бирдән Сејид чошду, нә чошду:

—Алә, јахма, алә! Дөшүвә нөш дөјүрсән? Гәдешчаны, киши ағзында күл кими сөз дејир, сән јавә-јавә нөш даныштырсән? Нә ириширсән, ә? Сабаһдан мәктәбүвә кет! О чөнә дејирсән, нә дејирсән, онујла да ишин олмасын. Јохса, гәдешчаны, башува ит ојуну ачарам.

Сејид сусмур, елә һеј Не'маннаны синәсинә дөшәјирди. Сөнәр Не'ман дәрсә кәлди. Ушаглар ону һәј-күјлө гаршыладылар. О исә гашгабаг ичиндә чантасыны Закирин үстүнә атды. Биңә она сагашды:

—Елә билдим, аја учмусан?

Не'ман она өтәри бахыб һеч нә демәди. Адәти үзрә гапыдан башыны узады дәлиләсә бојланды. Ушаглар тәләсә-тәләсә өз синифләринә кедирдиләр. Күлбәнәз јү-јүрә-јү-јүрә кәләндә Не'ман кәнара чәкилди. Гыз вчәри кирән кими:

—Салам, Не'ман! — шән-шән күлүб оғланын үстүнә јериди, гашгабаглы сифәтини көрүб бир ан дурухду— Вај, нә олуб сәнә?! Кәмиләрин батыб?! Һарадасан, үрә-јимиз үзүлдү бир нечә күн... Нијә динмирсән?!

Шаһизә мүәллим ичәри кирди. Ачыг, ғырмызы рәнкли, боғазлы чөмпер кәймиши. Јаваш-јаваш Не'манна тәрәф кетди. Јанында дајаныб диггәтлө она бахды. Не'ман јенә онун бахышларына таб кәтирмәјиб башыны ашағы дикди. Гәрибә иди, мүәллим она һеч нә демјирди.

Тәкчә бахырды. Не'ман нә тәрпәнә, нә дә башыны галдыра билирди.

Мүәллимнн кәдәри олдуғуну һамы дујду. Сәси дә титрәк вә һәјчәнли иди.

—Шәфәг! Бајрам кечәсинә һазырлыг нә вәзијәтдә-дир?

Шәфәг ајаға галхды, онун ғыса мә'луматындан сонра мүәллим сорухду:

—Бәлкә бу кечәјә Сејиди дә чағыраг?

Ушаглар һејрәтлө мүәллимә бахдылар.

—Һејрәт етмәғи, тәқрар едирәм, Сејид! Сејид ағыл-ланыб, өз сәһвләрини баша дүшүб. Гој кәлиб бу барәдә данышсын. Бизим бә'зи шакирдләр исә онун сәһвләрини тәқрар етмәк истәјирләр.

О, јенә Не'манна бахды. Не'ман башыны галдырмадан әввәлки кими тәрпәнмәди.

Апрел ајынын ахырында күнләр тез-тез кечирди. Каһ «Пифагор клубу»нун мәшғәләләри, каһ әләвә дәрсләр, каһ бајрам һазырлыг, гәзет чыхартмаг, каһ дә бајрам концертиндә чыхыш едәнләрин мәшғәләри ушаглары әлдән салырды. Буларла јанашы, мәктәб Севил Газпјеванын абидәсинин ачылышында да иштирак етди. Бакыханов күчәсиндә, јашыл бағчада чохлу адам варды. Чыхышлар башланды. Шәфәг һәјчән кечирирди. Сөз она верилондә јаваш-јаваш трибунаја галхды. Бирдән-бирә даныша билмәди. Сонра һәр шеј гәјдасына дүшду. Ону һамыдан чох алгышладылар. Шаһизә мүәллим әлини сыхды:

—Афәрин, Шәфәг! — деди. — Ә'ла чыхыш етдин.

Һамы ону тәбрик етди. Шәфәг ғызармышды. Шөнәр оғрун-оғрун она бахырды. Фүрсәт тапыб гулағына деди:

—Һәјчәнли олмаг сәнә јарашыр.

—Доғрудан? Јахшы ки, чашмадым. Јаман горхур-дум. Һәр шеј гәјдасында олду. Шөнәр, көрүрсән Күлбәнәз һеч бура дә кәлмәјиб, Дејәсән, онда азча пахыллыг вар.

—Азча пахыллыг һамыда вар, Шәфәг.

Бајрам күнү һамынын үзү күлүрдү. Мәктәбин дәһлисләри, отаглары шүарлар, бајраглар, портретләрлә бәзәнмиши. Гызлар, оғланлар кәзишир, балачалар га-чышыр, һәр тәрәфдә шәнлик дүјулурду. Пионер отағы гәјнајырды. Пәнчәрәдә мүхтәлиф чалғы әләтләри варды, хор охујанлар, ше'р дејәнләр, чаланлар—һамысы бурада иди, сәсдән гулаг тутулурду. Јусиф әлиндә ба-

лача жапон спидоласы кээдирди. Спидоладан ешиди-
лан мусги үмуи сөслөр ичиндө итмишди. Закир тез-тез
эжилер, гулагына дежирди:

—Көл чыгаг дөһлизе, бурада бир шеј ешитмөк олмур.

—Јох, Шанизе мүөллим инди келчөкөк.

Һөгигетән, Шанизе мүөллим кэлди. Онун ичери кир-
мөси бир чанланма кәтирди.

—Ушаглар, сәһнәјә, — дејә о, һамыны тәләсдирди.
Һәр кәс өз чалгы әләтини көтүрүп отагы тәрк етди,
ушаглар сәс-сәсә вериб онларын далынча чыхдылар.

Сејид кэлди. Онун кејиминә һамы һөвәслә тамаша
едирди. Гара костюм, ағ кејик, галстук... Сачлары јенә
тикан-тикан иди, кирли кими. Гөшөк кејимлә бу сач
ујгун дејилди. Шанизе мүөллим ону гаршылајыб:

—Хош кәлмисән, Сејид! — деди. — Бујур, кеч зала...

Шөнәр Күлбәнизлә сөһбәт едирди. Гыз астандан он
нәғмә охујурду. Мүөллим:

—Күлбәниз, маһныны сәһнәдән охујарсан! — деди.—
Кечин зала, тез, ушаглар, тез!

Рәси һиссәдә ушагларын ән чох хошларына кәлән
Сејидин чыхышы олду. «Гырмызы Октјабр» заводунун
чилинкәри Сејидә сөз вериләндә кур бир алгыш голду.
О, кағыз баха-баха өз сәһвләриндән данышырды. Бу
чыхышын мәтнини онун үчүн Шөнәр јазмышды. Чәтин-
ликлә охујурду. Бирдән кағыз бахмајыб өз ләһчәсиндә
сәрбәст данышмаға башлады. Елә ширин данышды
ки, ушаглар һәм күләр, һәм дә һөвәслә она гулаг асыр-
дылар. Чыхышы баша чатанда, өз јеринә кечәнә гәдәр
ону алгышладылар. Рәси һиссә илә концерт арасында
фасилә елан олунмушду. Ушаглар Сејидин башына јы-
ғышмышдылар. Һәрә бир суал верирди. О да һөвәслә
данышырды:

— Гошудум Ағададаша. Таныјурсуз? О тин мәним,
бу тин мәним! Кеј сатан Ағададашы дејирәм. Адам өл-
дүрдү. Тутдулар. Мән дә дүшүдм онун ганадына. Бир
дәфә ичмишдим, лүл-гәнбәр! Дава салдым, дөф бычағым
варды, елә јордум ки, кишинин гарнына. Аллаһ үзүмә
бахды ки, киши өлмәди. Бә не! Јохса әлли-ајаглы кә-
дәрдим. Ағададаш кими!

Дәһизләрдә ушаглар рәсг едирдиләр. Кимсә дөф
чаларыны. Башга тәрәфдә ојнајырдылар. Бирдән Не'ман
нағарасыны дөјөчләмәјә башлады. Бүтүн сәсләр батды.
Елә кур сәсләнди ки, кимсә орталыға атылыб ојнады,

башга бириси она гошулду, сонра үчүнчүсү, дөрдүнчү-
сү... Јусиф ирәли кәлди:

—Ушаглар, зала кечин, концерт башлајыр!

Һај-күј ашыб-дашды. Зала долүшдулар. Илк сәһнә-
јә чыхан Шәфәг олду. Көзәл бир ше'ри көзәл дә охуду.
Сонра Күлбәниз, сонра октјабрјатлар, сонра Закир, сонра
Не'ман нағарасы илә көрүндү. Ону чала-чала кәлди,
бу ушагларын хошуна кәлдији үчүн әл чалдылар. Не'-
ман бир нағара чалды ки, сәси дүнјаја чалды. Елә һә-
вәсә кәлмишди ки, әлләри шимшәјә дөнмушду. Бу әлләр
аһәнкдар, кур, далғалы бир сәс јаратмышды. Бу далға
ашыб-дашыб бүтүн салону бүрүмүшду. Не'ман кет-кедә
чошду, далғалар даһа да күчләнди, шаһә галхды. Ону
бир нечә дөфә сәһнәјә чағырыб чалдырдылар. Не'ман
һәр дөфә башыны әјир, кетмәк истәјәндә алгыш даһа
да курлајырды. Гајытмаға мөчбур олурду. Ушаглар өз
араларында «Не'ман бу күн ган еләди» дејә ағыздолусу
ону тәрифләдиләр.

Мај бајрамындан сонра онунчуларын көркин чагла-
ры елә јүксәк сәвијәјә галхды ки, ушагларын башлары-
ны гашымаға вахтлары чатмырды. Кино, театр, футбол
һаггындакы мубәһисәләри имтаһанла, дәрслә, тәкрарла
әлагәдәр сөһбәтләр әвәз едирди. Мәктәбин јахынлыгын-
дакы кинотеатрда тәзә италија филминин кетдијини би-
лән ушаглар әввәл һәсрәт-һәсрәт бир-биринә бахдылар,
сонра кимсә:

—Кәлин, бу күн кедәк! — дејә чәсарәтә кәлди.

—Догрудан, раһибә дејилик ки?!

—Бәс нә вахт кедәк?

—Дәрсдән сонра.

—Ушаглар, бәлкә Шанизе мүөллимин дәрси олмады.

—Нә билирсән, Бикә?!

—Шанизе мүөллим һәлә мәктәбә кәлмәјиб. Она көрә
дә дәрсини ахыра кечирибләр.

—Каш кәлмәјәјди.

Бу ешглә јашајан ушаглар тарих дәрсиндә нараһат
идиләр. Бир-биринә мәктуб өтүрүрдүләр. Белә мәктубун
бири Күлбәнизә атылды. Амма мәктуб Күлбәнизә чат-
мады, онун партасындан өтүб габаға, мүөллимин сар
тәрәфинә дүшду. Мүөллим дә сакитчә әјилиб ону јердән
галдырды. Јумур кағзы ачды:

—Күл! Һазыр ол! Италија бизи көзләјир. Бәсдир да-
һа Һәбсханада чүрүдүк. Имза: Чаник!

Мүөллим мөктубу бәркдөн охуду, сонра ону бүкүб деди:

—Бу мөктубу ким жазыбса, өзүнү гөһрөман кими апар-
маг истөйр. Ачыг десем, бу гөһрөманлыг дежилдир. Бе-
лөликлө, дәрсимизе кечек. Бу күн бөйүк бир фәсли тәк-
рар едөчөйик. Чинкиз хан вә Баты хан һаггында, онларын
һүчумлары һаггында сөһбөт едөчөйик. Ким Чинкиз хана,
Баты хана һәср едилән романлары охујуб?!

Бир нечө әл галхды.

—Закир, бәс сән охумамысан?!

—Хөјр, мүәллим.

—Бәс сән, Не'ман?! Ким охумајыбса, һөкмән һәмин
китаблары тапыб охусун.

Бирдән о, Јусифә бахды. Јусиф дүнјаны унутмушду.
Нәсә фикирләшир, өз-өзү илә данышыр, гејдләр едирди.
Мүәллим Чинкиз хан вә Баты хан һаггында данышдыг-
ча Јусифдән көзүнү чөкмирди. Сөһбөтини кәсиб деди:

—Јусиф, тәкрар елә көрүм мән нә дедим?!

Јусиф ону ешитмәди. Закир дилавәрлик еләди:

—Ше'р жазыр...

Мүәллим икинчи дөфә Јусифә мүрачиәт едәндө, о
диксиниб ајага галхды. Сөзләрини тәкрар едә билмәди.

—Әјләш, Јусиф, дәрсә гулаг асмаг лазымдыр.

—Баш үстә, мүәллим!

Јусиф гызара-гызара әјләшди. Бајагкы чошғунлу-
ғундан әсәр-әләмәт галмамышды. Мүәллим һәм Чинкиз
хан, һәм Баты хан һаггында китаблардан әләвә мате-
риаллар данышдығы үчүн һамыда мараг ојада билмиш-
ди. Синфә сүкүт чөкмүшдү. Јусиф көзләрини она дики
һәвәслә гулаг асырды.

Тарих дәрсиндән сонра Бикәни кәшфијјата көндәр-
диләр. Бикә мүәллимләр отағындан гајдыб севинч-
лә, — јохдур, јохдур, — дејә гышгырды. Бу өөзү һәра-
рәтлә көзләјән ушаглар чөлд чанталарыны көтүрүб ас-
та-аста, бир-бир дөһлиздән кечиб кетдиләр. Онлар га-
пычыны алдадыб чөлә чыхандан бир аз сонра Шаһизә
мүәллим тәнкнәфәс һалда өзүнү ичәри салды, тәләсә-
тәләсә икинчи мәртәбәјә галхыб синфә кирди. Вә...

Елә билди ки, шакирдләри дәрсдән гачмышлар. Одур
ки, илдырым вурмуш кими гуруду, ачы, јандырычы бир
көдөр варлығыны титрәтди. «Манә бәсләдикләри севки
будурму? Мәнсә өзүмү өлдүрүрәм. Хәстәханаја кетмә-
мишәм, далларынча кәлмишәм. Онларса мәни ики дөги-
гә белә көзләмөјибләр. Әлләринә кирвә дүшән кими

гачыблар. Еһ, бир нечә ајдан сонра тамам чыхыб кедән-
дә һеч јада да салмајачаглар. Бәс мән?! Онлардан ај-
рылачагым үчүн индидән үрәјими јејирәм. Һәр бири өз
өвладым кими әзиз олуб. Бәс нијә көзләмөјибләр, нијә
гачыблар?» Мүәллим булуд кими долмушду.

Шәһәр јадындан чыхарыб синифдә гојдуғу китабын
далынча кәләндә һејрәт ичиндә керијә чөкилди. Шаһизә
мүәллим үзү бөш парталара тәрәф һејкәл кими ләдн-
динмөз, фикир-хәјл ичиндә дајанмышды. Һәтта Шәһә-
рин кәлдијини белә һисс етмәди. Оғлан кизләмөји өзү-
нә ар билди, ирәли јериди. Шаһизә мүәллим бирдән ону
көрүб долухсунмуш һалда:

—Һаны ушаглар? — сорушду. Сәси дә титрәди.

—Дедиләр ки, сиз јохсунуз. Олмајачагсыныз...

—Ким деди, ким?!

—Викә!

—Сән нијә кәлмисэн?

—Китабым галыб.

—Кеч көтүр.

Сәһәр, икинчи дәрсдә ушагларын һамысы башы аша-
ғы, сакит, күнаһкар бир вәзијјәтдә әјләшиб мүәллимни
көзләјирди. О, ичәри кирән кими ајага галхдылар. Һеч
кәс чүрәт едиб шах үзүнә бахмырды. Амма алтан-алт-
дан, кизличә она көз гојурдулар. Мүәллим кәдәрли
иди, синиф журналыны астача столун үстүнә гојуб, пар-
таларын арасы илә архаја кечди. Сонра ејни сакит ад-
дымларла керијә гајытды. Шәһәри сәсләјиб синфин гар-
мысына чыхартды. Фүзулидән, Натәвандан тутмуш му-
сир шакирләрә, әдибләрә гәдәр бүтүн суалларына дәүкүн
чаваб верән Шәһәрә диггәтлә бахыб деди:

—Кеч, әјләш! Әкәр физиканы чох көзәл билмәсәјин,
дејрдим ки, сәндән јахшы әдәбијјатчы чыхар. Сағ ол!

Шаһизә мүәллимни кәдәри дағылмышды. Инди үзү
күлүрдү. Бајагкы кәркин вәзијјәт арадан галхмыш, һеч
нә олмајыбмыш кими һәр шеј јолуна дүшмүшдү. Тап!
Кимннәсә китабы јерә дүшүб сәсләнди. Шаһизә мүәллим
бүтүн шакирдләр кими Закирә бахды. Закир әјилиб ки-
табы јердән көтүрдү. Тап! Галдырдығы китаб јенә тәзә-
дән әлиндән јерә дүшәндә һамы күлдү.

—Вујур, Закир, кәл көрәк сән нә билирсән?

Закир әлиндә карандаш синфин өнүнә кәлди, үзүнү
ушаглара чевирәндә нечә олдуса, карандашы әлиндән
дүшдү.

—Дајан! — дејо Шаһизә муәллим ону сахлады, карандашы јердән көтүрдү. — Сән бизә Хагани һаггында даныш!

—Хагани һаггында? Бу дәгигә, Хагани... муәллим, карандашы верин, хаһиш едирәм.

Онун бу хаһиши дә күлүш доғурдү. Шаһизә муәллим карандашы верән кими Закир чанланды, Хагани һаггында һәвәслә данышды.

Тәнәффүсдә муәллим синифдән чыхан кими, бирдән Зејнәб Ханларованын сәси ешидилди. «Бүлбүл» маһнысыны охујурдү. Не'ман Күлбәнизә јанашды:

— Бундан сонра билирсән нә олачаг?

—Нижә билмирәм, фокстрот...

—Индидән сәнә төклиф едирәм! — дејә өнүндә әјлиб бир әлини она сары узатды.

—Төклифсиз дә һазырам. — Күлбәниз онун әлиндән тутдү.

Зејнәбин маһнысы кәсилән кими һәзин бир мелодија ешидилди. Онлар рәгс етмәјә башладылар. Не'ман Күлбәниз фырлада-фырлада сағ тәрәфә апарды. Шәфәг дә Бикәни гучаглады:

—Кәл, биз дә рәгс едәк.

—Истәмирәм. Кет, Шәнәрлә...

—Еһ, Шәнәр рәгс билир ки! Онунку физикадыр. Бах, Јусифә јәгин ја Фарадејдән, ја да Нјутондан данышыр. Шәнәр пәнчәрәјә сөјкәмиш, Күлбәнизлә Не'мана алтдан-алтдан бахан Јусифә дејирди:

—Сән һаһар јерә Ширваншаһ Ибраһимдән әсәр јаырсан!

—Нижә? — Јусиф көзләрини рәгс едәнләрдән мәкиб тәәччүблә она бахды.

—Чүнки о дөврү, о һәјәти јахшы билмирсән. Букһүк муәсир дөврү гојуб нијә кечмишә гајытмысан? Сәдәчә олараг сәнә һадисәләр мараглы көрүнүр, вәссалам. Һәјәти исә билмәдијин үчүн ишин сүр'әтлә кетмир.

—Инди нәдән јазасан? — Јусиф әлини јелләди.

—Тоғиғ Аббасовун гәһрәманлығындан.

—О кимдир?

—Хәбәрин јохдур?

—Јох...

—Гәрибәсән. Узаг кечмишдән јазмағ истәјирсән, гулағынын дибиндәки һадисәләри исә көрүрсән.

—Һә, һә, билдим, сәһрәддә гәһрәманлығ көстәрән оғланы дејирсән?

—Бәли, ону. Гәзетләрдә бир нечә күн бундан габаг шәкилләри варды. Ат үстүндә...

Шәнәр сүбһ тәздән ојанан кими саата бахды, алтыја он дәгигә галырды. Дәрһал јериндән сычрајыб шалварыны кејинә-кејинә ејвана чыхды. Һава ишыгланмышды. Даландарлар бөјүк, кениш һәјәти сүпүрүрдүләр. Гаршыда учалан он бир мәртәбәли бинанын пәнчәрәләриндә шәһәрин о бири јарысындакы үфүгләрин гызартылар әкс едир, каһ мајак кими јаныр, каһ да сөнүрдү. О, Шәфәги көзләјирди. Дүнән сәһәр алтыда көрүшмәји вәдәләшмишдиләр. Бирдән узагдан, Шәфәгин хијабана кәлдијини көрдү. Әтрафда һеч кәс јох иди. Галын бир китабы дөшүнә сыхмыш Шәфәг сүр'әтлә ирәлиләјирди.

Шәнәр әлини јелләдисә дә, гыз ону көрмәди. Јахынлашдыгча башыны јухары галдырды, көрүнүр, ејванларда Шәнәри ахтарырды. Бирдән ону көрдү. Севинч ичиндә бинаја доғру јүјүрдү. Шәнәр дә гапыны ачыб лифтин јанында Шәфәги көзләди. Лифт дајанды, гапылар ачылан кими Шәфәг чыхды:

—Салам, Шәнәр!

—Салам, хош кәлмисән. Кәл ичәри.

Амма Шәфәг һәлә дајаныб она бахырды. Шәнәр күлдү:

—Нижә кәлмирсән?

—Утанырам.

—Паһ, утанан кәлиб. Кеч көрәк, һамы јатыр.

Шәфәг јаваш-јаваш дәһлизә кечди, Шәнәр гапыны бағлајыб габага дүшдү, јан отағын гапысыны ачыб ону дә'вәт етди:

—Кеч, Шәфәг.

Шәфәг отаға кириб, «Физика» китабыны дөшүнә сыхмыш һалда бир тәрәфдә дајанды:

—Шәнәр, инанырсан ки, пијада кәлмишәм?

—Пијада? Ола билмәз. Нә вахт дурмусан ки?

—Бешә галмыш. Бир тикә чөрәк јејиб гачмышам.

Көрдүм автобус-зад јохдур. Билирсән, нә јахшыдыр, күчәләр сакит, кимсәсиз. Һава да тәзә-тәзә ишыгланыр.

—Һарада әјләшәк?

—Пәнчәрә тәрәфдә. Вај, Шәнәр, нә чох китабын вар.

Бунларын һамысыны охумусан? Ој... һамысы да физикадан. Сән нијә физиканы белә чох сеvirсән?

— Нечә дежим, неч өзүм дә билмирәм. Севирәм, вәс-салам. Физика мәнним үчүн һәятдыр.

— О... фәлсәфә... физика, һәят!

— Кәл, башлајаг, нә ахтарырсан орада?

— Китаблара бахырам да. Бәлкә олмаз?

— Сән дәрс өйрәнмәјә кәлмисән, јохса китаблара бах-маға?

— Сән дә һирсләнә билирсәнмиш! Јахшы, јахшы, кәл башлајаг.

Бир нечә саатдан сонра онлар ејвана чыхдылар. Шә-фәг тез-тез әснәјирди.

— Јухум төкүлдү. Утанмасајдым, сиздә јатардым.

— Тәләсмә, јатарсаң да, галарсан да...

— Јох бир...

— Нијә, бәлкә бир күн...

Шәфәг көзләнилмәдән гипгырмызы гызармышды.

— Сөз тапмырсан, Шәнәр?

— Ачығына кәлирсә, даһа демәрәм.

— Мән нәдәнсә тез-тез Фирәнкизи хатырлајырам.

— Фирәнкизи?! Ону нә үчүн?

— Мән елә билирәм, о бу евә даһа чох јарашыр. О, сәни сеvir, Шәнәр.

— Күлүнч сөз данышырсан, Шәфәг. Буну бир дәфә дә демисән, наһаг јерә. Бир дә белә шејләр демә, мәнәсы јохдур.

— А... о нәдир елә?

— Нәји дејирсән?

— Күзкүләри.

— Күнәшин истилијини алмаг үчүндүр. Ики дејил, чохдур. Әввәлчә күнәшин шыасы бу күзкүјә, сонра бура-дакына, сонра шкафын алтына бах, орада да күзкү вар, ора дүшүр. Даһа сонра бу бөјүк күзкүјә!

— Нә үчүн едирсән белә?

— Шүалары бир јерә јығырам. Сонра онлары доғра-јыб гызыл мунчуглар дүзәлдирәм.

— Доғрудан?! — Шәфәгин көзләри ишыгланды, Шә-нәрнин күлә-күлә данышмасындан шүбһәләнди. — Аз га-ла инаначагдым. Сәндән нә десән чыхар.

О бири истираһәт күнү сүбһдән Шәнәр Мустафа Сүбһү күчәсиндәки таныш далаһа чатыб, алчаг барыдан дама чыхды. Чәрчивәли ачыг пәнчәрәјә јахынлашды. Шәфәг һәлә ојанмамышды. Ағаппаг, тәмиз јатагда ба-шыны балынча јанаки гојмушду. Бәдәнинин јарысыны өртмүш јашыл ајалдан ајаглары чыхмышды.

— Шәфәг!

Гыз ојанмады, чеvirилди, голларыны ачыб раһатлан-ды. Шәнәр ону јухудан ојатмаға гызмады, елә беләчә дајаныб баха-баха көзләмәјә башлады. Шәфәг елә ширин-ширин јатырды ки! Јухуда күлүмсүнүрдү. Тотуг јанаглары азча гызармышды. Һәјәти тутмуш нәәнәк тут ағачынын бир будагы пәнчәрәјә тохунурду. Үстүндә бир нечә ағ тут варды, һәлә јахшы дәјмәсә да, Шәнәр онла-ры гопарыб ағына атды. Јаваш-јаваш көзләрини ачан Шәфәг бирдән јериндән диқ атылды:

— Ој! — дејә гышгырды. — Кәлмисән? Бәс нијә ојат-мырсан? Бај! — Јарымчыллаг олдуғуну көрүб әдјалы үс-түнә тутду. — Үзүну о јана чеvir, — елә шәнликлә, елә меһрибанлыгла деди ки, Шәнәр пәнчәрәдән аралана кими кејинди, гапыны ачыб ону ичәри дә'вәт етди.

Сонунчу күн! Һапы чанта әвәзиндә әлиндә күл-чи-чәк тутуб мөктәбә кәлмишди. Күл-чичәкләр парталарын үстүнә гојулмушду. Закир чининдән фотоапарат кечир-мишди. Зәнк вуруланда кечиб әлшәдиләр. Һәмишә га-пыда дајаныб мүәллими көзләјән Не'ман да јериндә иди. Чинар кирди, гапыдача дајаныб диггәтлә бахды.

Көрдүјү мәнзәрә ону валәк етмишди. Үстү күл-чичәк-лә долу парталарын архасында мөктәб формасы кәјән, илк кәнчлик ишыглары илә јанан, сәлнәли, тәмиз ушаг-лар! Фәрәһини кизләтмәјән мүәллим јаваш-јаваш стола јахынлашды. О, ушаглардан көзләрини чәкә билмирди.

Сорғу-суал башлады. Мүәллим һапыдан һара кедә-чәјини сорушду. Зәнкә он дәңигә галмыш Шәнәри јаны-на чағырды, бир дестә зәрф вериб деди:

— Ушаглара пајла!

Шәнәр зәрфә бахыр, үстүндә кимин ады варса, ону апарыб партаја гојурду. Закир зәрфин ачмаг истәјәндә мүәллим ону дајандырды:

— Неч кәс зәрфи ачмасын. — деди, Шәнәр дә ахырда өзүнә мәхсус зәрфи көгүрдү.

Һапы сүкут ичиндә, марагла көзләјирди. Чинар са-ата бахды, бир дә ушаглары көздән кечирди.

— Әзиз ушаглар! — деди, јәнә сүкут едиб онлара мән'на илә бахды. — Сон дәрсимизин гуртармасына бир дәңигә вар. Мән кедәндән сонра зәрфләри ачарсыныз. Һәләлик, сағ олун!

Чинар һөрмәтлө башыны әдји, бир дә диггәтлө һамыҗа бахды вә синифдән чыхды. Ушаглар чәлд зәрфләри ачдылар. Мүәллим «Гаҗа» вокал кватретинини шәкли архасында һәр ушаға өз арзусуну җазыб гоҗмушду. Ниҗә бу шәкли сечмиши? Һәр шеҗ аҗдынды, һәр шеҗ! Ән чох хаша кәлән онун өз адыны деҗил, ләгәбиннә җазмасы иди. Чинар мүәллим! Демә, онун бу ләгәбдән хәбәри вармыш!

Инкилис дили мүәллими тәзә палтар кеҗмиш, үстүн-дән иланвары тогга бағламышды. Ушаглар бу тоггаҗа дәрһал мәнә вердиләр. Мүәллим бу кун — сон дәрәдә бир дәфә дә олсун чығрмады. Меһрибан-меһрибан даһышды.

Үчүнчү Рза мүәллимин дәрси иди. Гапы ачылды, шишман портфел ичәри узанды, амма мүәллим кирмәди. Көрүнүр ки, о киминләс сөһбәт едирди. О да бир ан гапы ағзында даҗанды, фәрәһлә ушаглар бахды, ахсаҗа-ахсаҗа җахынлашды. Бу дәфә портфели столун үстүнә жох, ашағыҗа — җерә гоҗду. Стулу көтүрүб пәнчәрә тәрәфә апарды. Ачығ пәнчәрәнини җанында әҗләшди. Дизини дизини үстүнә ашырды.

—Сиздән дәрә сорушмаҗаҗағам — деди. — Суалыңыз варса, бујурун, верин.

Бикәнин әли галхды:

—Мүәллим, мәним суалым вар.

—Бујур, Бикә, ешидирәм сәни.

—Мүәллим, портфелиниң ниҗә һәмишә топ кими шишир?

Рза мүәллим јериндән диқ галхды. Јаваш-јаваш стола тәрәф кәлди. Ушагларын көзү дәрә олду. Мүәллим Бикәҗә баха-баха сорушду:

—Сәни атан-анан чох себир, Бикә, еләми?

Бикә бу суалы көзләмирди, дәрһал тутулду, кимсә ани сүкутдан истифадә едиб астадан:

—Атасы жохдур онун, — деди.

Инди Рза мүәллим дискинди. Һәмишә бу атмачадан күлән ушаглар бу дәфә сусдулар. Бикә дә адәти үзрә әсәбиләшмәди. Мүәллим өзүндән асылы олмадан һансы сиррәсә тохундугуну һисс едиб дәрһал вәзијәтдән чыхмаға чалышды:

—Мәним үч өвладым вар, Бикә. Амма онларын аналары жохдур. Үч ил бағаб вәфат едиб. Бах, бу портфел ән җахын көмәкчимдир. Мәни чәтинликдән гуртарыр. Нечә?! Портфелин бир көзүндә сизин дәфтәрләриниз, о

бириндә исә мејвәләр олур. Һә, мејвәләр. Ушагларым үчүн апарырам. Она көрә дә һәмишә топ кими шишир.

Рза мүәллим сусду, шакирдләрини көврәлтмәҗә гоҗмайыб дәрһал сорушду:

—Даһа кимин суалы вар? Һеч кимин. Онда мәним бир суалыма чаваб верин. Сиздән ким деҗиб ки, «Рза мүәллимдән чанымыз гуртарды».

Ушаглар бир-биринә бахдылар. Кимсә инамла дилдәнди:

—Елә сөзү һеч кәс демәҗиб.

—Деҗиб! Мән көзләјирәм ки, һәмнин ушағ өзү е'тираф етсин.

—Ахы, һеч ким елә сөзү демәҗиб.

Рза мүәллим көзләрини Не'мана диқди. Не'ман бачалачалыб бүзүшду, башыны партаҗа әдји. Һамы Не'мана тәрәф бахды. Демәк, о сөзү Не'ман деҗиб.

—Не'ман! — Рза мүәллим ону сәсләјәндә оғлан јаваш-јаваш ајаға галхды. — Сәни чәсарәтли билирдим, Һејф, Һејф. Е'тираф едирсәнми, о сөзү демисән?

—Бәли, мүәллим, демисәм.

—Әјләш, Не'ман. Әлбәттә, һәјатда мән тәк дејиләм.

Башга јерләрдә дә мәним кими рза мүәллимләр вар. Бу мәктәбдән ајрылыб кетсәнин дә, истәр-истәмәз һәр јердә Рза мүәллимә раст кәләчәксиниз!

Он ил далбадал давам едән дәрсләрин ән сонунчу-суну чоҳдан, лап чоҳдан көзләсәләр дә, онун кәлиңчи көзләнимләз кими көрүндү. Бу сонунчу күндә сонунчу дәрә Шаһизә мүәллимин дәрси иди. Һамы сақит, лал, һәҗачанлы әҗләшмишиди. Гәрибә бир һисс көзәкөрүнмәдән үрәкләри титрәдирди. Пәнчәрәләр тајбатај ачыламышды. Күнәш дә синфин ичиндә јанырды. Һеч кәс динирди. Индики сақитлијин ичиндә нәсә хош, интизарлы, һәзин, көврәк бир далҗа ахыб кечирди. Бу заман архадан таппылты илә китабын дүшмәси илә күлүшүн гопмасы бир олду. Закир китабы көтүрәндән сонра јенә сақитлик чөқдү.

Шаһизә мүәллим арха чәркәдән аста-аста ирәлијә кәлиб җазы столунун җанында дајанды, синиф журналыны ачды. Һәмишә синифә көз кәздирмәклә һазыр-гајыб едән мүәллим инди адлары бир-бир охумаға башлады:

—Бикә һүсәјнова.

—Һазыр.

—Күлбәниз Һејдәрәва...

—Бурада.

—Не'ман Сәлимов.

—Бурада.

Ушаглар бир-бир галхыб «бурада» дедикчә кими көврәләр, кими күлүр, кими дә сакитчә, лагејдчә јериндә әјләширди. Мүәллим ара вермәдән далбадал бүтүн шакирдләрин адыны охуду. Сонра синиф журналыны өртүб бир кәнара гојду. Башыны галдырыб һамыны бир-бир сүздү. Чаптасыны ачыб нәсә чыхартды. Не'маны јанына сәсләди. Не'ман аста-аста дуруб кәләндә һамыны мараг бүрүмүшдү. Оглан бирдән мүәллимнән әлиндә сынг карандашы көрәндә һејрәтиндән јериндә галды.

—Ал, Не'ман, бу сәнин карандашыңдыр.

Не'ман бирдән-бирә ала билмәди: һал, донмуш кими башыны ашағы дикиб дајанмышды. һамы сүкут ичиндә мүәллимнә вә Не'манга бахырды.

—Нижә көтүрмүрсән, Не'ман?! Ал, карандаш сәнә лазым олар.

Не'ман утана-утана карандашы көтүрүб јеринә кечди. Шаһизә мүәллим инди Шәфәги чағырды. Шәфәг дә ејни һејрәтлә јазы столуна јахынлашанда мүәллимнән әлләриндә нәнәсиндән галан јадикар мунчуғлары көрән кими мәсәләни баша дүшдү.

—Јахына кәл, Шәфәг! — дејә о, гызы лап јанына чағырды. — Башыны азча әј, һә, бах белә, бу күндән сонра таха биләрсән.

—Сағ ол, мүәллим! — Шәфәг елә көврәлди ки, дөзә билмәјиб ону гучаглады.

Јенә сакитлик чөкдү. Бу вахт «бир суалым вар» дејә Бикә әлини јенә галдырды. Неч заман мүәллимләрә суал вермәјән гызын бу күн ајага галхмасы тәәччүб доғурду, һамынын көзләри мараг ичиндә она дикилди.

—Мүәллим, кечән дәфә көзләмәјиб дәрсиниздән кет-дијимиз үчүн нијә бизә ачыгланмадыныз?!

Синифдән угулту кечди. «Суал тапды вермәјә». «Көһнә јараны тәзәләјир». «Неч јеридир?» кими сөзләр пычылты илә дејилсә дә, ајдын ешидилди. Шаһизә мүәллим:

—Әјләш, Бикә!—деди.—Суалына чаваб вермәјәчәјәм. Буну кәрәк өзүнүз баша дүшәсиниз.

Јусиф ичазә алыб ајага галхды:

—Бу күн бизим үчүн ағыр бир күндүр.—деди.—Чох ағыр.

Закир сөз атды:

—Бәлкә аглајаг?!

Она сәрт нәзәрләрлә бахан Јусиф нитгини јенә көврәк, һәзин вә кәдәрли бир аһәнклә давам етдирди. Гаршыдакы имтаһанлары фыртынаја бәзәтди. Образлы данышдығы үчүн кимсә «бәрәкаллаһ, Јусиф» дејә ону тә'рифләди. Мүәллимләри, мәктәби һеч заман унутмаја-чагына анд ичди. Елә үрәкдән анд ичди ки, мүәллим дә өзүнү күлмөкдән сахлаја билмәди.

—Чох сағ ол, Јусиф! — деди. — Мән сәнә инанмаг истәјирәм!

—Инанын, мүәллим, јер-көј һаггы, вичданым һаггы, хусусилә сизи унутмајачағам. Тез-тез мәктәбә кәләчәјәм, сизи ахтарачағам. Бу күн бизим сон дәрсимиз дејил, һәр сөзүнүз јадымыза дүшәндә дәрсиниз тәкрат олачаг. Елә биләчәјәм ки!

Кимсә онун әтәјиндән чәкди, чүнки Јусиф әдәти үзрә нитгини узатмаға башламышды. Шаһизә мүәллим һәлә дә күлүрдү. Онун дәбдәбәли тә'рифинә дүзәлиш верди вә Јусиф нитгини тәнтәнәли сонлуғла битирди. Ону севән ушаглар әл дә чалдылар.

—Даһа ким данышмаг истәјир? — мүәллим күлә-күлә синиф мурачат етди. — Бир аздан сон дәрсимизин сон зәнки чалыначаг. Шәфәг, нәсә көзләрин күлүр, јохса данышмаг истәјирсән?!

Шәфәг һәвәслә сөзә башлады, һамынын фикрини өзүнә чәлб едә билди.

—Биздә елә шакирдләр вар ки, биринчи синифдән бир јердә охујурлар. Мәсәлән, Шәнәр, мән...

«Шәнәр, мән» дејәндә күлүш гопду. Шәфәг өзүнү итирди, онларын нә үчүн күлдүјүнү баша дүшүб гызарды, сојугтанлы олмаға чалышса да, мүмкүн олмады, нитги позулду:

—Бир дә...Күлбәниз. Јусиф, Бикә бир јердә охумушуг. Мәктәбә бир јердә кәлдијимиз кими, бир јердә дә гуртарырыг. Ахыра гәдәр дә бир јердә олачағыг.

Закир јенә сөз атды:

—Гәбрә кими!

Шәфәг күлүшләр алтында, гызара-гызара јеринә кечди, һәјәчаны һәлә кетмәншиди, синәси ениб галхырды. Шаһизә мүәллим јаваш-јаваш парталарын арасы илә архаја тәрәф алдымлады, өзүнү синиф тәрәф чевириб дивара сөјкәнди. Ушаглара архадан бахырды. Закир јериндә гурчаланыр, әли партанын алтында нәсә ахтарырды. Бикә архаја чөнмүшдү. Не'ман бүзүшмүшдү. Шәфәг јарыја гәдәр чевирилмишиди. Шәнәр сакитчә габаға ба-

хырды. Ушагларын бәзиләри көзалты мұәллими излә-
жирдиләр. Күлбәниз јанындакы оғлана нәсә пычылдајыр-
ды. Мұәллим онлары бир дө сүзүб дивардан араланды,
ејни сакит аддымларла ирәлијә кәлди. Әлләри истәр-
истәмәз ушагларын сачларында кәзди. Јазы столунун
јанына чатанда зәнк вурулду. Нәмшә зәнки һәрәрәтлә
көзләјирдиләр. Инди бу елә көзләнилмәз олду! Башға
вахт севинч, бу күн исә кәдәр кәтирди. Зәнк сусмамыш-
ды. Һәлә дә чалынырды. Гапычы гәсдән белә едирди. Ахы
ушагларын һәјатында бу, сон мәктәб зәнки иди. Неч кәс
сәсин кәсилмәсини истәмирди. Адәтән бу вахт шәһликлә
ајаға галхыб гачышан ушагларын һеч бири инди јерин-
дән тәрпәнмирди. Зәнк кәсилди.

Амма јенә онлар галхмадылар. Синиф журналыны
көтүрән Шаһизә мұәллим:

— Нијә кетмирсиниз? — деди. — Дурун, дурун...

О, журналы дөшүнә сыхыб, гапыја тәрәф кедәндә
Бикә јериндән сычары, «мұәллим» дејә өзүнү онун үс-
түнә аты. Гызлар да Бикә кими јериндән сычарадылар.
Ону дөврәләјиб гучагладылар, үз-көзүндән өлдүләр.
Мұәллим гызларын бу һәрәкәтиндән көврәлди, о да
ушаглары бағрына басды.

Оғланлар ајаға галхыб ирәлијә кәлмишдиләр, амма
мұәллимә јахынлашмаға чүр'әт етмәјиб бир кәнардан
бахырдылар. Бирдән мұәллим онлара тәрәф дөнүб:

— Јахына кәлин! — деди.

Синифдә чәми сәкиз оғлан варды, һеч бири јериндән
тәрпәнмәди. Ахы, онлар гызлар кими едә билмәздиләр.
Шаһизә мұәллим кәнч вә көзәл бир гадын иди. Тәрәлдүд
ичиндә дајанмышдылар. Буну дәрһал баша дүшән мұәл-
лим өзү онлара јахынлашды, бир-бир алынларындан
өпдү. Шәнәрә јахынлашанда бирчә ан ајаг сахлајыб
көзләринә бахды. Шәнәр бүтүн чәсарәтини топлајыб: —
Мұәллим — дејә пычылдады — Мұәллим...

Шаһизә мұәллим бир әлини онун бојнуна доладаы,
јанагларындан өпүб башыны синәсинә дајады. Шәнәр
гыгырмызы олду. Мұәллим о бири әлини Закирә узат-
ды. Сонра башға бир оғланын алнындан өпдү. Шаһизә
мұәллим онлары нә гәдәр бөјүк мәнәбәтлә севирмиш!
Ушаглар буну санки инди баша дүшүдүләр.

Мәктәбин бөјүк залы ашыб-дашырды. Һамынын әлин-
дә күл дәстәси варды. Директор, сонра мұәллимләр
һәјәчанла данышдылар. Сонунчу дәрс күнү мүнәсибәти-
лә онунчулары тәбрик едиб, онлара сәмими арзуларыны

билдирдиләр. Биринчи синиф шакирдләри әлләриндә
күл дәстәләри өзләриндән бөјүк бачы вә гардашларынын
үстүнә јүјүрдүләр. Күлләри алан ушаглар бәлачалара
кичи һөддјәләр вердиләр. Башында лент, ағбәниз, то-
туг Таһирә адлы бир гыз онунчуларла биринчиләрин
арасында дајанды, хош, мәләһәтли бир сәслә ше'р оху-
ду.

Кимсә архадан Күлбәнизин лентини дартды, Күлбә-
низ архаја чеврилиб гышгырды:

— Кимдир бу?!

Азча кәнарда Закир күлүрдү. Күлбәниз бармағы
илә ону һөдәләди. Үзүнү чевриб ше'р охујан гызга бахан-
да јенә кимсә лентини дартды.

— Закир, бәсдир! — Күлбәниз 'архаја чеврилмәдән
ону јенә һөдәләди. Закир гыз јахынлашыб гулағына
пычылдады:

— Мән сәнин достунам, дүшмәнини јахшы таны. О,
шејтан чилдинә кириб сәнин көзүнә көрүмүр.

Үч гыз ирәли чыхды. Күлбәниз Закирлә күлүрдү.
Шәфәг она бахыб:

— Күлбәниз, кәл, — деди. — Ај гыз, нә күлүрсән?!

Күлбәниз јухудан ајылан кими олду. Чәлд ирәлијә
атылыб Шәфәгин бөјрүндә дајанды. Гызлар кварталте
шән маһнылар охуду. Маһныларын сөзләрини өзләри
гошмушдулар. Тез-тез мұәллимләринин адларыны чә-
кирдиләр.

— Ушаглар, Гәмәр һеч охумур, ағзыны ачыб-јумур.
Бахын, өзү дә ағзыны нә бөјүк ачыр!

— Бәсдир, Закир, лаг еләмә.

— Закир, дүз дејир. — Не'ман ону мұдафиә етди. —
Дигәтлә бахын, Гәмәр дејәсән сөзләри билмир.

— А... гызлар, доғрудур...

Квартетдән сонра гызлар чәкилдиләр, тәкчә Шәфәг
галды. Әлиндәки «Әлифба» китабыны бајаг ше'р охујан
тотуг гызга узатды. Һамяја мұрачигәтлә деди:

— Бу китабы мәнә он ил габаг онунчуда охујан бир
гыз бағышламышды. Һәмин гыз инди кимја елмләри на-
мизәдидир, сәнәје институтунда баш елми ишчидир. Мән
бу «Әлифба»ны он ил горујуб сахламышам, бу күн
Таһирә, сәнә бағышлајырам. Сән де он ил сонра, онунчу
синфи битирәндә бу «Әлифба» китабыны биринчи синиф-
дә охујан ушаглардан биринә бағышлајарсан. Сөз вер-
ирсәнми?!

Балача гыз китабы көгүрдү, үзүнү ушаглар тутуб
бөркдөн деди:

— Сөз верирэм.

Алгыш гопду. Ушаглар эллэриндэки күллэри көж
галдырдылар. Нэ гэдэр күл! Намысы да рэнкбэрэнк,
тээ, жарашыгы. Биринчи синиф онунчу синфэ гошулду.
Гонаглар, валидејнлэр, шакирдлэр эл чалырдылар. Шэ-
фэг Таһирэнин элинден тутмушду. Шөнэр дэ гызын гу-
лагына нэсэ пычылдады. Не'ман онлара бахыб гызлара
деди:

— Нэ жарашыр!

Шөнэр Не'манын атмачасына эһәмијјет вермэдән
Таһирэнин о бири элинден тутду. Габагда кетмөјэ баш-
ладылар. Архадан кэлән гызлар, оғланлар онлара бахыб
күлдүдүлэр. Газет редаксијаларынын фоторепортјорла-
ры далбадал шәкил чәкирдилэр. Намы салону төрк еден-
де хидмәтчи гадын ичәри кириб һейрәт ичиндә галды.
Чүнки салон башдан-баша јерә төкүлән күл-чичәк ләчәк-
ләри илә долу иди.

Онлар мәктәбдән бирликдә чыхдылар. Гызлар аф
фартукда, бантлы, күллү, чичәкли... Гәрибә иди, ејни
формада шәһәри нэ гэдэр ушаг кәзирди. Бир-биринә раст
көлөндө үзләри ишыгланырды. Бешмәртәбәјэ чатанда
Не'ман эли илә һамыны сахлајыб деди:

— Бах, сөзүмүз сөздүр, аја кими кедирик.

— Ај јахындыр, ај Не'ман, — дејә Күлбәниз күлдү. —
Марса кими...

Јусиф гәһгәһә чәкди:

— Еһ, әкәр беләдирсә, Марс да јахындыр.

Фүзули һейкәли јанына кедиб бир нечә гәрәнфил
гојдулар. Сонра Нүсү Начыјев күчәсиндән кечиб Кәнч-
лик мејданына тәрәф дөндүлэр. Коммунист күчәсиндә
јенә бир дестә мәктәбли гаршыларына чыхды. Эллә-
риндәки күлләри галдырыб, таныш олмасалар да, та-
ныш адамлар кими бир-бирләрини саламладылар.

Кәнчлик мејданындан, Гага гапыларындан кечиб,
Ичәришәһәрлә, Гыз галасынын бөјрүндән дөниз саһил-
лине чыхдылар. Онларын бөхтиндән күнәшли, сакит вә
көзәл һава варды. Саһил онлара бәнәјјән элләри күл-
чичәкли ушагларла долу иди. Дөниз даш-гаш ичиндә,
шәфәг-шәфәг јанырды. Јусиф ушаглары лап саһилә
сәсләди. Намы онун ардынча кетди. Бикә дәмйр мәнәч-
чәрә сөјкәниб әлини ирәлијә узатды. Закир архадан ону

астача итәләјәндә елә горхду ки, дәрһал кери сычрады.
Һирсләниб Закирә ачыгланды.

— Еј! — Не'ман Бикәни мүдафиәјә галхды, мәзә илә
деди, — Бир дә Бикәјә саташсан, өзүвү дөнизә атарам.
Күлүш алтында јенә саһиллә кетдиләр. Бирдән гар-
шыдан јенә бөјүк бир дестә кәлирди. Бу вахт дестәнин
ичиндән әриф бир гыз ирәли чыхды:

— Шөнәр! — дејә сәсләнди. Шөнәр дә өз дестәсин-
дән ајрылды. Гызә тәрәф кедиб элләрини узатды. Бир
дестә о јанда, бир дестә бу јанда галды. Гышда, тәјјәрә
мејданында олдуғу кими. Ушаглар дәрһал Фирәнкизи
таныдылар. Амма нәдәнсә һеч бири онлара јахынлаш-
мады. Гыз көзләрини Шөнәрә дикмишди. Шәфәг нәдән-
сә тутулуш, үзүнү дөнизә тәрәф чевирмишди. О бири
дестәдән исә узун бир оғлан азча ирәли чыхмыш, һей-
рәтлә Шөнәрә бахырды. Не'ман мә'на илә Шәфәгә деди:
— Дејәсән, Шөнәри гачырачағлар.

Закир дә сөз атды:

— Залым гызы көр Шөнәрә нечә бахыр.

Шөнәр гызын әлини сыхыб ондан араланды. Фирән-
киз далы-далы чәкилиб бөркдөн:

— Зәнк вур, Шөнәр! — гышгырды. Сонра ирәли чых-
мыш оғлана јахынлашыб күлә-күлә нэсә деди, оғлан
исә бу бири дестәјә тәрәф бахды. Һәр ики дестә әкс тә-
рәфә кетди. Шөнәр Шәфәгин габагда, бикәф кетдијини
көрдү. Гаршыларына башга бир дестә чыхды. Күлләр
јенә һаваја галхды. Шөнәр фүрсәтдән истифадә едиб
Шәфәгә јахынлашды:

— Фирәнкиз сәнә салам көндәрир, — деди.

— Сағ олсун! — сәсиндә иччиклик варды. — Нә гә-
шәнкләшиб, елә бил даһа да арыглајыб. Лап јапон гыз-
ларына охшајыр.

— Јох, јапон гызларына сән охшајырсан.

— Ушаглар, кедәк кафејә, гәһвә ичәк...

Јусиф чәлд дилләнди:

— Әлә идејадыр. Кедәк.

Не'манын вә Јусифин тә'киди илә ичәри кирмәјә
мәчвур олдулар. Елә ки ики столу бирләшдириб сых-
сых, јанашы әјләшдиләр, Јусиф деди:

— Һә, мөһкәм дурун, инди аја учачағыг. Тәсәввүр
един ки, бу кафе «Аполлон-10» кәмисидир.

— Ман Томас Стаффорд, — дејә Закир ловға-лов-
ға дилләнди.

— Јох! — Јусиф она е'тираз етди. — Томас бизим арамызда аңчаг бир нәфәр ола биләр!

Күлбәниз севинчлә гышгырды:

— О да Шәнәр!

— Дүздүр, Шәнәр!

— Шәнәрдән космонавт олар?! — Закир лагла күлдү. — Арыг, горхаг, өлвај!

— Олар, олар! — Һамы бир сәслә дилләнди.

— Чон Јанг ким олсун?

— Јусиф!

— Бәс Јучин Сернан?

— Олсун Не'ман!

— Бәс нағарасы?! О ки, нағарасыз һеч јерә кетмәйр.

— Космоса кедәр. Нағараны да өзү илә җапарар.

— Орада чалар. Әнтигә сәсләнир: космосда нағара чалыныр. Ону ифа едир Не'ман Сәлимов!

— Диггәт, диггәт! — Јусиф давам етди. — Илк дөфә космонавтларла барабәр космик кәмидә бир дәстә гыз учур. Инди кәми Ај орбитинә дахил олур.

Не'ман деди:

— Ушағлар, бәлкә шампан ичәк?

Гызлар гәти е'тираз етдиләр, хидмәтчи гадын гәһвә кәтирди. Не'ман ону көтүрүб бир-бир финчанлара сүздү. Гәрибә иди ки, биринчи Бикәнин гаршысына гојду.

— Хејир ола, Не'ман, Бикәјә нә јаман гуллуғ едирсән?

— Бикә мәним бачымдыр.

Бикә јаман көврәлмишиди. Ушағлара баха-баха күлдү.

Не'манын Бикәјә гаршы башга мөвге тутмасы да күлүш доғурурду. Күлбәниз Шәфәгә саташмағ истәди:

— Фира актрисаја охшајырды.

— Һансы Фира?! — Бикә сәдәләвһчәсинә сорушду.

— Фирәнкиз дәр. Бизим мөктәбә-ғонағ кәлән гыз...

— А... ону дејирсән, бу күн Шәңәрлә көрүшән гызы?

— Һә, ону. Өлмүш гәшәнкдир, кукла кими.

Шәфәг Күлбәнизә бахыб деди:

— Елә сән өзүн дә кукласан?

— Ушағлар, марағлы бир шеј данышын. Шәнәр, сән-дә јахшы мә'луматлар олур.

— Ахы, нә данышым?

— Кәләчәкдә тәјјарәләр нечә олачағ. ондан бизә мә'лумат вер.

— Мән билмирәм.

— Јусиф, сән билирсән. Өзүн даныш бизә, тез елә.

Закир күлә-күлә деди:

— Нә данышсын, билирик ки, кәләчәкдә тәјјарәләр пилотсуз учачағ.

Бикәнин көзү кәлләсинә чыхды:

— Елә шеј олар?! Мән елә тәјјарәјә минмәрәм.

— Елә минчәкәксән ки!

— Гәмәр, бәлкә астадан бир раст охујасан?

— Бурада?! — Гәмәр ири көзләрини сүздү. — Ағ елә-мәјин, охуја билмәрәм.

— Сән охумаасан, онда Бикә охујар! — Закир атмачасындан кери галмырды.

— Шәнәр, академик Курчатовун һәјатындан даныш...

— О дөфә данышыб. Башга шеј данышсын...

— Ушағлар, бәсдир даһа... Чыхағ. Гојун Закир бизим шәкилләримиз чәксин. Елә фотоапараты чийиндә кәздирир бош-бошуна.

— Доғрудур.

Ушағлар кафени тәрк етдиләр.

Ахшам онларын һамысы Күлбәнизкилә јығышмышды. Күлбәнизклин еви театр бинасынын јанында, беш-мөртәбәли, тәзә бинада иди. Бөјүк, ишығлы отагда аңчағ онунчу синфини ушағлары топлашмышдылар. Тәкчә Не'ман кеңкирди. Һамы ондан хаһиш етмишди ки, нағарасыны да көтүрүб кәлсин. Амма Не'ман нағарасыз кәлмәк истәјирди. Бикә елә кәзәл кејинмишиди ки, һамынын көзү онда иди.

Гызлар сүфрәни бәзәјирдиләр. Шәнәр әлиндә китаб тутмушду. Гәмәр она саташды:

— Бу күн дә китаб.

Шәнәр ејвана чыхды, театр бинасынын уча, ағ диварына, бағын ичиндә Физулинин әзәмәтли һәјкәлине бахды. Јусиф дәр ејвана чыхды, јахынлашыб ону архадан гучағлады, бир голуу бөјнуна кечирди:

— Бурада нијә дурмусан?

— Кәзәл һавадыр. Сән һара кирәчәксән, Јусиф?! —

— Әдәбијјата истәјирәм. Орада бөјүк мүсабиғә вар. Чәтиндир. Һеч билмирәм, нә едим.

— Јахшы һазырлаш! Сән ки әдәбијјаты јахшы билирсән.

— Дүздүр, билирәм, мүсабиғәдән кечмәк мәсәләси горхулудур.

Ичәридән Не'манын нагарасынын сәси ешидилди. Закир гапыны ачыб башыны чөлә чыхартды.

— Гонаглар, бујурун ичәри...

Онун башы дәрһал чәкилди. Ушаглар бир ағызла Шәнарлә Јусифи сәсләдиләр. Отаг ишыг ичиндә јанырды. Һамы бир иш көрүрдү. Онлар ичәригә кечәндә, Күл-бәнизин, Гәмәрин, Бикәнин, Шәфәтин сыраја дүзүлүб күлә-күлә баш әджикләрни көрдүләр.

— Кенераллара ешг олсун!

Кимсә башламагы тәклиф етди. Шәфәг е'тиразына билдирди:

— Бәс Шаһизә мүәллим?

Бу мәчлисә тәкчә Шаһизә мүәллими дә'вәт етмишдиләр. О, нечә чүр бәһанә кәтириб тәшәккүрүнү билдирдикдә, елә јалвармышдылар ки, күлә-күлә разылыг вермәк мәчбуријјәтиндә галмышды. Дејилән вахтда гапынын зәнки чалынанда билдиләр ки, кәлән Шаһизә мүәллиmdir. Гызлар һај-күлә дәрһал гапыја чумдулар дәрһал да керижә чәкилдиләр. Чүнки индијә гәдәр көрмәдикләри бир кејимдә мүәллимин ичәри кирмәси онлары һејрәтә салмышды. Мүәллимин сачлары сағ вә сол тәрәфдә дәјирми күлләр кими иди. Бири бөјүк, бири кичик олан күнбөзвари, парылтылы сырғалары азачык һәрәкәтән титрәјир, астадан, елә зәрифликлә сәсләнирди ки! Ағ, ипәк көјнәјинин үстүндә гызыл медалјонун ортасында зумруд гаш ишыг кими јанырды. Үзү ағаппаг, көзләри сүрмәли иди.

— Танымадыныз? — Шаһизә мүәллим гызлары бир-бир өпәндә бу һејранлыг јоха чыхды. Оғланлар гызлардан даһа чох һејрәтләндиляр.

— Нә гәшәнкдир! — кимсә астадан пычылдады. —

— Лап гәшәнкдир!

Шаһизә мүәллими јухары баша чәкмәк истәсәләр дә, разы олмады, күлә-күлә:

— Ушаглар, мәни бағышлајын, — деди, — ипчимәјин, сизинлә чох ола билмәјәчәјәм. Бах, сәккизә ишләмиш ашағыда мәни көзләјәчәкләр!

Һәр шеј ајдын иди: мүәллим онлары сәрбәст бурахмаг үчүн вахтыны нечә дә дәгиглик вә ағылла бөлүшдүрмүшдү. Демәк, мәчлисә башламаг оларды. Һамы јерини тутду. Бир сәслә һәмнишә олдуғу кими Јусифи масабәји сәчдиләр. Өзүнү тох тутмуш, чидди көркәм алмыш Јусиф һамыја нәзәр салыб астадан:

— Гәдәһләри долдурун! — деди. — Тез еләјин.

Әлини атыб шампан шүшәсиндән бирини көтүрдү, сакит, лагејд һалда ачмаға башлады. Бирдән, көзләнилмәдән гопан курулту гызлары горхутду. Гышгырыб һај-күј салдылар. Күлүш касилмирди. Јусиф өзү күлмүр, сакит-сакит Шаһизә мүәллимин гәдәһинә шәрәб төкүрдү.

— Бәсдир, Јусиф!

Һамы сакит олдуғдан сонра Јусиф өз гәдәһини әлине көтүрдү. Бир-бир ушаглар нәзәр салды, нәсә фикирләшди, дәрсини билмәјән ушаглар кими каһ көјә, каһ јерә бахды, јенә сүкүт ичиндә дајанды. Кимсә: — Она көмәк един, — деди. Һамы күлүшдү. Закир мәзә илә Јусифин бүтүн чыхышларда башладығы сөзләрни тәкар етди: — Бөјүк Азәрбајҗан алими Нәсирәддин Туси көстәрмиширди ки... Јенә күлүш далғасы ахды. Јусиф һәзинликлә, үрәкә сөзә башлајанда, дәрһал сүкүт чөкдү. Монологу курултулу, дәбдәбәли олса да, бә'зән онлара аид һиссләрә тохундуғу үчүн хошлары кәлирди. Елә ки Јусиф чох узатды. Һамынын зәһләсини төкдүјү үчүн:

— Регламент! — дејә кимсә гышгырды.

— Ичәк илк гәдәһләри 33 әскәрин сәркәрдәси Шаһизә мүәллимин сағлығына!

— Ура! — ушаглар гышгырыб ајаға галхдылар, бир-бир јахынлашыб гәдәһини онун гәдәһинә тохундурур, — сизин сағлығыныз, мүәллим, — дедикчә о гызара-гызара тәшәккүрүнү билдириб, бу заман күнбөзвари сырғалары јелләниб сәсләнирди. Гызлар ондан кезләрини чәкә билмирдиләр. Мүәллим онларын үз-көзүндән өлүб бағрына басырды. Гәрибә иди ки, шәрәбә һеч кәс ичмир, дајаныб мүәллими көзләјирди. Һамы она бахырды. Шаһизә мүәллимин гәдәһи додагларына тохундурулду, гәјтарыб јеринә гојду. Күлә-күлә:

— Ичин, ичин, — деди. — чәсарәтли олун!

Гызларын һамысы онун кими еләди. Кимсә магнитофону гурду, мүғәнин гызын көзәл сәси отаға долду. Јусиф ичиб гәдәһи стола гојуб учадан:

— Јенә гәдәһләри долдурун! — дејә шәнликлә гышгырды. — Јемәк үчүн ики дәгигә вахт верирәм.

— Бәсдир, Не'ман, гој чөрәјими јејим дә.

— Електрон, орадан мәнә салат вер, Електрон, сәнә дејирәм, ешитмирсән. Електрон...

— Шаһизә мүәллим, сиз һеч нә јемирсиниз. Тојуғун дөшүнү бујурун.

— Сағ ол, Закир, сағ ол!
— Балам, масабәји кечә кешикчиси кими нийә аҗар үстә гурујуб?!
— Еһ, бу охујан кимдир еј... Флоранын, Зејнәбин валы јохдур?!
Вахтилә синифдә олдуғу кими Бикә бәркдән ғышгырды:
—Мүәллим, бу Закирә дејин, мәни раһат гојмур. Намы гәһгәһә илә күлдү. Јусиф гәдәһини көтүрдү. Кимсә:
—Сакит!—ғышгырды.—Масабәји данышыр.
—Ушағлар, үрәјим долудур, аңаг бу дәфә мән да-нышмајачағам. Сөзү Шаһизә мүәллимә верәчәјәм. Бу-јурун, мүәллим.
О, күлә-күлә ајаға галхды. Адәти үзрә о баша кетди, кернјә гајытды, әлләрини ушағларын сачларында кәз-дирди. Намыја бахыб, узун сүрән, ағыр сүкутдан сонра сөзә башлады; јенә мәләһәтлә, јенә мәһәбәтлә. Бу дәфә сәсиндә һәзинлик варды, кәдәр варды, һәсрәт варды. Бә-зән сүкут едиб дајаныр, санки данышмаға сөз тапмырды. Нитгини елә мәналы чүмлә илә битирди ки, намы әл чалды. Јенә гәдәһләр бир-биринә тохунду. Үзр истәјә-истәјә Шаһизә мүәллим ушағлардан ажрылды. Ғызлар ону ашағыја гәдәр өтүрдүләр. Оғланлар исә ејванда дајаныб бахырдылар. Мүәллим театр бинасына доғру кедирди. Бинанын јанында учабојлу бир киши дајаныб ону көзлә-јирди. Киши мүәллими гаршылајыб, мөһрибанлыгла голундан тутанда, ушағлар ону таныдылар:
—Ушағлар, бу ки, мөшһур јазычыдыр.
—Мән дә таныјырам, китабларыны охумушам.
Ғызлар гајыдыб ејвана чыхдылар, бахмаг истәдиләр, амма Шаһизә мүәллимкил даһа јох иди. Кетмишдиләр. Ичәри кирән кими радиолада тәзә вал гојдулар. Көзәл мелодия сәсләнди. Бу, Не'манын севдији фокстрот иди. Дәбдән дүшән рәгс олса да, Не'ман ону ојнамағы севир-ди. Өзү дә Күлбәнизлә. Күлбәниз һәмишә, синифдә ол-дуғу кими көзләјирди. Ахы, Не'манын кәлиб онун гаршы-сында әјилмәси вә рәгсә дәвәт етмәси мәрәсимдә дә ол-мәли иди. Бундан сонра Күлбәниз ғызларын дәстәсиндән ажрылды вә Не'мана тәрәф кетди. Сакит-сакит рәгс едән бу ики кәнчин һәм өзләри, һәм дә һәрәкәтләри инчәлик-лә долу иди. Һәр икиси көзәл кејинмишди. Не'ман бә'зән Күлбәнизин белиндән тутуб ону елә фырладырды ки, ғыз гу гушу кими зәрифләшир, тәзәдән онун көксүнә сыхы-

лырды. Ушағларын һамысы онла ра бахырды. Јарымга-ранлыг отагда ағ кәпәнәк кими рәгс едән бу ики кәнч дүнјаны унутмушду вә санки онлар үчүн бу отагда һеч кәс јох иди.

Закир бирдән мусигини сахлады. Ушағларын алғыш сәдалары курлады. Тәзәдән мусиги сәсләнәндә јенә Не'-ман орталыға дүшдү. О твист ојнајырды. Буну масхәрә вә мәзә илә рәгс етдији үчүн чох күлмәли иди. Ојнаја-ој-наја бир әлини Бикәзә тәрәф узатды:

—Кәл, мәнимлә ојна!—дејә сәсләнди.

Балача бојлу, ушаг кими көрүнән Бикәнин белә оју-на дәвәт олунамасы ушағлара күлүш кәтирди. Бу күлүш әһвали-руһијјәси шән олан Бикәнин күсмәмәси, әксинә ирәли чыхыб, узун бојлу Не'манын өнүндә дајанмасы илә, мәзәли һәрәкәти илә даһа да күчләнди. Бикә дә гәрибәликлә ојнајыр, онларын бир-биринә ујғун кәлмәјән бојлары, һәрәкәтләри күлүнч көрүнүрдү. Мусиги, күлүш, рәгс, чәпик, реплика—далбадал давам едирди. Бирдән Күлбәнизин сәси ешидилди:

—Ушағлар, стола!

Намы өз јеринә кечди. Јусиф ајаг үстә дајанмышды вә көзләјирди.

—Ким сөз истәјир? Көнүллү әл галдыран олмаса, он-да кими ки, өзүм чағырачағам, һөкмән чыхыш етмәли-дир.

—Ағыллы тәклифдир!

—Јусиф, ғызларә сөз вер!

—Бикәзә.

—Гој Күлбәниз данышсын.

—Синфимизин улдузу.

—Ушағлар, сакит!—Јусиф чидди сәслә бәркдән дил-ләнди—Сакит... Мән кәләчәјин бөјүк физики, Фарадејин балача досту Електрона сөз верирәм.

Намы—урра... ешг олсун Електрона!—дејә ғышгыр-ды. Бу үмуми һәј-күј ичиндә, ғызара-ғызара ајаға гал-хан Шәһәр бирдән-бирә даныша билмәди. Гәрибә олса да, бу ағыллы, биликли оғланын нитги јох иди, јахшы, тәзә фикирләрини дә кәлә-көтүр дејирди. Бу да чохуна чатмырды.

—Санки лиманда дајаныб дәниз сәфәринә—јәни һә-јат сәфәринә чыхмаг үчүн һазырлашырғ. Дәниз бизин үчүн һәјатдыр. Гаршыда һәр шеј вар: фыртына да, далға да, бир сөзлә ән чәтин имтаһанлар!

—Бәрәкаллаһ, Електрон!

Көзлөнүлмөдөн, Шөнөрин айдан өз сэрраст данышма-сы ушагларын чохуну һейрәтлә гојду. Шөнөр репликадан чашды, бир ан сүкут етди, сонра деди:

—Бизим онунчу синиф балача кәмидир. Онун четинликләрдән үзүб кечәчәинә инанырам. Ичәк, кәлчәк ишыгы саһилләрин шәрәфинә!

—Афәрин, Електрон!

—Әдәбиятчылары кәлкәдә гојду.

Закир мејданда иди, сазыны көкләјирди. Не'ман:

—Еј, Кәлбәчәр баласы, јаныг Кәремни чал!—деди.

Сазы дилләнемәси илә һамынын сүкута батмасы бир олду. Закир һәвәсла, үрәклә чалды. Ону јаман алгышладылар.

—Закир, бир ашыг маһнысы да оху.

—Бикәнин ашыг маһныларындан хошу кәлмир. Ачыгы тутур. О, ичәзә версә бөјүк һәвәсла...

Закир бу сөзләри елә чидди деди ки, Бикәјә саташдығыны гыз баша дүшмәди. Садәләвһәсинә, көзләри ишыг сача-сача:

—Закир, хошума кәлир, атамын гәбри һаггы, хошума кәлир, чал, оху, — дејәндә исә кулуш гојду. Бикә јазыг-јазыг ушаглара бахды. Закир сазы синәсинә басы ашыглар кими чоша кәлди, нә кәлди. Бир охуду ки, гызларын көзү дөрд олду. Балам, бу Закирин нә көзәл сәси вармыш! һамы лал олду, һәтта јериндә сакит отура билмәјән Не'ман да һәрәкәтсиз галды. Закир Бикәјә јанашды, сазы онун гулагына тутуб чалды, охуду:

Нә көзәл әмәлин вар,
Даш-гашы вар, лә'әтин вар,
Бикә тәк көзәлин вар,
Бәхтијарсан, бәхтијар!

Шән һај-күј гопду, әл вуран, «афәрин» гышгыран, күлән, стулу дөјән, тәрифләјән бир-биринә гарышды. Закирин бәдаһәтән охуду гошмадан тутулан, гызаран, пөртән Бикә көзләрини дөјә-дөјә һейрәтлә бахырды. Буну һамыдан әввәл Не'ман көрдү, онун јанында дајаныб, кизличә јемәк бычагыны көтүрдү, бирдән-бирә Закирин үстүнә чумду, пар-пар парылдајан бычагы синәсинә дајайы «рола» кирди, дил-дил етмәјә башлады:

—Әлә, нөш бизим багыгызна саташырсан, һә, нөш?! Балагәдеш әлүб а, сән Бикәјә саташасан? Чијәриву чыхарарам, билмирсән о кимин адамуду, нөш бизи сажыр-

сан? Валлаһи, намусум һаггы, сазуву да парча-парча еләрәм, өзүвү дә. Буна бах а. Чаггала охшајыр. Балагәдеш дуран јердә нә карәсән ки, сөз дејәсән! Бир дә белә гәлетләр еләмә, јохса, Балагәдеш чаны, чануву аларам.

Бу сәһнәчидән сонра Бикә бир аз өзүнә кәлди, ушаглара гарышыб шән-шән күлдү. Јемәк кәлдији үчүн һамы јерләрини тутанда Закир онун јанына дүшдү. Закир үмути габдан Бикәнин бошгабына јемәк гојду.

—Даһа нә истәјирсән, Бикә?! — дејә мөһрибанлыглар сорушду. Бикә гызарыб пөртдү. Әлләри титради. һамы бир-биринә көз вуруб Бикәни кестәјирди. Бикә тез өзүнү әлә алыб назлы ханым ролуну ифа етмәјә башлады:

—Мерси... тәшәккүр.

Шәнлик давам едирди. Шәфәг ше'р охуду. Јусиф ачырынчы дәфә сағлыг деди. Гәмәр назла:

—Не'ман, бәс сәнин нағаран һаны?! — дејә бикеф һалда сорушду.

—Бир раст оху.

—Онда нә олар?

—Нағара көјдән дүшәр.

—Нечә јә'ни көјдән? Кәдиб кәтирәрсән, Не'ман?

—Сән раст оху, нағара гуллуғунда һазыр олар.

—Гәрибәдир!

—Оху, оху! — һәр тәрәфдән ушаглар тә'кид етдиләр.

Гәмәр мәәттәл галмышды. Онлара һәм инаныр, һәм дә инанмырды.

—Закир, бир раст чал...

Закир сазда раст чалды, нә чалды! Гәмәр дә охуду: назла, ири көзләрини сүзә-сүзә, башыны јыргалаја-јыргалаја. һамы лал олуб она гулаг асырды. һәгигәтән, Гәмәр көзәл охуду. Ушаглар вәчдә кәлиб һәр иксини үрәкдән алгышлады.

—Һә, инди нағараны чал, Не'ман.

Јусиф ајаг үстә иди, бәркдән гышгырды:

—Сакит!

Һамы Не'мана бахырды. Не'ман да сакит әјләшмишди. Бир ан кечмәмиш нағаранын аста-аста сәси кәлди. Гәрибә иди, ону ким, һарда, нечә чалырды?! Гәмәр мө'чүзә көрүрмүш кими гурумушду. Бәс Бикә?! Балача көзләри елә тез-тез гырпыларды ки, санки театр сәһнәсинә бахырды. Нағара сәси кет-кедә күчләнирди. Не'ман елә еләмишди ки, өзү һәрәкәтсиз көрүнүрдү. Бу, Не'манын мө'чүзәси иди. һамыны мофтун етмишди. Бирдән о, нағараны столун алтындан чыхарыб көјдә тутду, бир әли

илә тутуб, о бири әли илә дөймәҗә башлады. Не'ман дивана доғру чәкилли, нагараны өзүнә сыхыб чалмағы давам етди. Күлбәниз кизличә магнитофону ишә салды, фокстротун һамыҗа таныш мелодиялары ешидилән кими Не'ман нагараны диванын үстүнә атыб Күлбәнизә доғру кетди. Габағында ентирамла баш әјди. Гоша сүзмәҗә башладылар. О бири ушағлар да онлара гошулдулар. һамы бир-биринә гарышды. Шәһәр төкчә галмышды. һатта Бикә Шәфәглә рәгс едирди. Бирдән Күлбәниз јенә кизличә валы дәјишди, бу дөфә јаллынын һавасы курлады, һамы гол-гола тутду, кимсә Шәһәри дә дартыб чәркәҗә гошду. Ојнадылар, сонра исә бир јердә маһны оху-дулар.

Дағыланда саат он бир, он ики оларды, һај-күлә көрүшүб бир-бириндән ајрылдылар. Шәфәг Бикәнин голуна кириб, Шәһәрлә бирликдә бешмәртәбә тәрәфә келәндә Не'манкилин театр бинасынын јаны илә јухары галхдығыны көрдүләр. Ишығлар азалмышды. Театрын гарысы гаранлыглашмышды. Төкчә Фүзули һејкәли ишыг ичиндә пар-пар јанырды. Санки ишыг онун варлығында јанырды. Онлар тәзәчә ачылмыш шүшәли мағазанын јанындан јухары галхырдылар.

— Закир бу күн јаман кошмушду. Ашыг маһнысыны көзәл охуду, дүздүр, Шәфәг?!

— Еһ, мөним хошума кәлмир. Закир бир аз шитлик едир.

— Шәфәг үчүн кәрәк Ив Монтан охусун.

— Ив Монтан олмасын, олсун Пјехә!

— Дејирләр, бураһылыш кечәсинә Мүслүм Магомајеви дә'вәт едәчәкләр.

— Бақыда тапсалар, дә'вәт едәрләр, — Шәфәг кинајә илә күлдү — һамысындан јакшы Анатоглу Гәнијевдир!

— Мән чатдым, — Бикә Шәфәгин үзүндән өлдү. — Һәләлик, кечәниз хејрә галсын.

— Хејрә гаршы.

Онлар «Искра» күчәсиндән дөнүб даланлара доғру кетдиләр.

— Шәһәр, кечдир, јолун узагдыр, сән кет...

— Нә данышырсан, Шәфәг?! Сәни өтүрүм, сонра...

— Автобус олмас. Нечә кедәрсән?

— Горхма мөндән...

Күчәнин гуртарачағында ала-гаранлык бир далана кирдиләр. Дар даланын әјри-јүрү күчәси дикинә галхыр-

ды. Шүшәбәндләрин алтындан кечиб күчәнин лап даралдығы бир јердә нәдәнсә Шәһәр дајанды.

— Нә олду сәнә?!

— Һеч...

Шәфәг дә дајаныб архаҗа чөндү. Шәһәр габага кәлди: — Бу күн мунчуғларын сәнә чох јарашырды.

Шәһәр горха-горха әлини узадыб мунчуғлара тохунду. Шәфәг буну көзләмәдији үчүн өзүнү итирди. Оғланы әли бојнуна дәјәндә азча кериҗә чәкилли. Габага дүшдү.

— Шәфәг, дајан!

— Нәдир, Шәһәр?!

Гызын сәси титрәјирди. Шәһәр онун голундан тутмага чәлд кәстәрди, разылыг вермәдијини көрүб исрар етмәҗә чәсарәти чатмады. Онлар Мустафа Сүбһи күчәсинә чыханда һәр јан ишығлы олду. Бу күчәдән бир аз кедиб, дар бир даланын јанында дајандылар. Шәфәг әлини узатды:

— Сағ ол, Шәһәр, — деди. — Кечән хејрә галсын.

Шәһәр онун әлини бурахмады. Гыз нә гәдәр чалышдыса, мүмкүн олмады. Бирдән далана тәрәф чеврилиб:

— Ој, нә гаранлыгдыр, — деди. — Јакшы, кәл, мөним гапыҗа гәдәр өтүр.

Бу сөзләри гыз титрәҗә-титрәҗә сөйләди, әлини дә оғланын әлиндән чәкмәди. Бир аз кетдиләр. Оғлан дајанды, истәр-истәмәз гыз да дајанды. Шәһәр фүрсәтдән истифадә едиб, әлини јенә гызын бојнуна узатды, мунчуғлара тохунду. Гыз пычылыты илә — мунчуғлары гырарсан — дејә бојнуну назла канара чәкди. Шәһәр инадкарлык едәрәк чәлд һәрәкәтлә әлини, — олмас дејә пычылдајан вә дартынмаг истәјән гызын бојнуна долады. Шәфәг дартынды, дартынды, бачармајыб бирдән-бирә сакит олду. Бу сүкутдан чәсарәтлә истифадә едиб Шәһәр о бири әлини дә гызын бојнуна долады. Вә... Бу илк өпүш бәлкә дә бир ан чәкди. Шәфәг бирдән зәрблә дартынды, бу заман ондан гәрибә, аста, һәзачанлы бир сәс гонду:

— Вај, мунчуғларым. һамысы јерә төкүлдү. Вај...вај...

Вә ушаг кими ағлады. Бу ағламагда гәзәб јох иди, ачыг јох иди, күнәшли һавада јаған јағыш кими көз јашлары јанағларыннан сүзүлүрдү. Бу да бир ан чәкди, оғланы астаҗа итәләјиб:

— Көр бир нә етдин?! — деди — һамысы јерә төкүлдү. Өзү дә нәмәнин јадикары.

Бирдөн-бирә, сүр'өтлө гачыб гапыдан ичәри кирди. Шәнәр далбадал баш верән ики һиссин тә'сириндән гуртара билмәйиб донмуш кими галды. Даяныб көзләди, Шәфәгин пиллөләрлән кәлән аддым сәсләрини динләди. Ајдын иди, о, јухары, дамдакы балача отагына келдирди.

Шәфәг јеринә кирсә дә, јата билмирди. О, гырылыб јерә төкүлән мунчуглары тамам унутмушду. Пәнчәрәдән даланын о тәрәфиндән учалан диварын лап јухарысындан бир парча сәма ачылмышды. Нә гәдәр улдуз варды: сых-сых, ијнә учу бойда. Бирдән Шәфәг дүшүндү ки, бајар јерә төкүлән мунчугларыдыр, нәһәнк аһнруба васитәсилә кимсә онлары јердән чәкиб көјә галдырмышдыр. Сәманын о бир парчасы да беләчә бәрг сачыр. Гыз хәјәлән о улдузлары бир-бир көтүрүр, сапдан кецирир, узун ишыглы бир бојунбағы дүзәлдирди вә буну бојнуна долајырды. Тамам ишыг ичиндә олурду. Бу улдузлара баха-баха әјләнир, Шәнәри хатырлајыр, бојнуна доланан әлини истисини дүјүр, ганадланыр, о бир парча ишыглы сәмаја говушурду.

Хәбәри јох иди ки, белә улдузлу сәма онун өз гәлбиндә дә варды.

Нә вахт јухуја кетдијини билмәди. Бирдән адныи ешитди. Кимсә ону астадан чағырды. Фикирләшди ки, кечәни һеч јатмамыш, индијә кими ојаг галмышдыр. Көзүнү ачанда јенә улдузлу сәманы көрәчәјини күман етди. Јох! Сәма јериндә иди, улдузлар тамам итмишди. Инди сәма фирузәји рәнкдә иди, күчлә сезиләчәк ағымтыл һава бу рәнкин гатылығыны азалдырды. Јенә адыны ешитди. Ону һејрәт бүрүдү. Сүбһ тәздән ону ким чағырдыр?! Башыны галдыранда көзләринә инанмады. Пәнчәрәнин бөјрүндә Шәнәр дајанмышды. Гыз өзүнү һәјәчанла пәнчәрәнин дәмир чәрчивәсинә тәрәф атды, үстүнә салдығы јашыл адјалын бир тәрәфи ачылды, ағ голлары, синәси чөлдә галды, һејрәтлә сорушду:

— Шәнәр, нә олуб, нијә кәлмисән?

Бу нәдир?! Шәнәр она чаваб вермәдән чәрчивәнин бош јериндән әлини узатды. Овчуну ачды. Дүнән кечә гырылыб јерә төкүлүш мунчуглар сапа кечирилмиш һалда Шәнәрин овчунда иди. Инди, бу дәгиги Шәфәг үчүн елә мө'чүзә баш верди ки, дүнән кечәки улдузлу сәма јенидән догду. Гәрибәдир, Шәнәр бу мунчуглары гаранлығда, тозлу-торпағлы јердән бир-бир нечә јығмышды, һәтта сапа кечирмишди. Демәк, јатмамышды. Шәфәг бир оғлана, бир дә нәнәсинив јадикары бу мун-

чуглара бахды. Бунлар мунчуг идими?! Шәфәг елә билди ки, онлар Шәнәрин үрәјиндән гопап шәфәгләрди, зәррәләрди! Белкә бир парча сәмадакы улдузлар елә мунчуглара чеврилиб Шәнәрин овчуна долмушду?!

— Көтүр, нијә көтүрмүрсән?!
Шәфәг нәдәнсә мунчуглары көтүрмәк истәмәди. Горхду ки, көз кими әлини јандырар. Ахы һәр мунчуг дәнәси онун нәзәриндә бир од иди.

— Көтүр, Шәфәг! — Шәнәр пычылдады. — Тах бојнуна.

Шәфәг дә пычылты илә, — јох, — дејә башына јырғалады, бир аз да габага кәлди, үзүнү дәмир чәрчивәјә сөјкәјиб Шәнәрин көзләринә бахды. Шәнәр дә јахынлашды. Онлары бир-бириндән пәнчәрәнин дәмир чәрчивәси ајырды.

— Нечә јыгдын бунлары?!

Шәнәр чаваб вермәјиб күлүмсүндү.

Сәһәр ачылдырды. Һәр тәрәф ишыгланырды. Гаршыдакы диварын јухарысындан көрүнән сәма ағарырды.

Оунчу синфин ушаглары нмтаһанлары да вердиләр. Гырылыб јерә төкүлән мунчуглар кими дағылдылар. Һәрәси бир јерә кетди.

(1969-1975)

КЕЧӘ ГАПЫ ДӨЈҮЛҮР

Уч илә јахын иди ки, һәким мәнәтәгәси тәзә, јарашыгы бир бинаја көчүрүлмүшдү. Пәнчәрәләр чох ири олдуғундан ичәри ишыглы вә һавалы иди. Һүндүр дағ әтәјиндә јерләшән бина кәндин һәр тәрәфиндән көрүнүрдү. Бурадан о тәрәфдә даһа ев јох иди, уча дағын јашыл синәси габарырды. Бинанын гаршысында сых-сых јабаны отлар битмишди. Сарымтыл чичәкли, јашыл кичитканлар лап Һүндүрә галхмышды.

Гочаман тибб ишчиләриндән бири, бу кәнддә јашан һамынын «доктор Сејфи» чағырдығы јашлы бир киши бу мәнәтәгәни бачардығы гәдәр идарә етмишди. Тәһсил көрмәмиш Сејфинин чамаата зәрәри дәјмәсә дә, хеј-

ри дэ аз дэјирди. Чўнки башга кәндләрә кедә билмирди. Сејфи јаман зарафатчыл, хошмәзә, данышмағы чох севән бир адам иди. Хәстәнин үстүнә келдәдә һәмшәи ширин дили илә тәсәли верәр, ону руһландырады. Сәдинин кезәл ше'рләриндән фарсча охујар, сонра изаһатыны верәр, башга мәналы, мүдрик зәрб-мәсәлләр, мисаллар чәкәр, һәвәслә данышарды. Буна көрә чамаат Сејфи һаггында дејәрди ки, о, хәстәни дили илә сағалдыр. Сејфинин өзүнә мәхсус аудиторијасы варды вә кәнддә һамы онун хәтрини чох истәјирди. Адамлар өз араларында гочаман фелдшер ағыздолусу тәрифләјирдиләр: «Валлаһ, доктор Сејфидән олмаз. Киши чамаатын јолунда чаныны гојур. Һеч рајон һәкимләриндән кери галмаз. Бу кәндин ддрәјидир. Онсуз бир күнүмүз олмасын».

Сејфи вәфат едәндә бүтүн кәнд ајаға галхды. Ики ај мәнәтгә ишләмәди. Бу мүддәтдә мәрһум докторун сөз-сөһбәти кетди вә тез-тез хатырланды. Мәнәтгәдәки мәнзәрә дә хејли дәјишди.

Бинанын гаршысыны даһа сых отлар бүрүдү. Кәнддән мәнәтгәјә доғру узанан чығыр һәјәтдә итирди. Јарғана салланан тиканлы, кол-косулу чәпәр учуб јерә дүшдү. Бинанын гапысындан ири, тозлу гыфыл асылды. Ағыр хәстәни дәрһал рајона апарырдылар. Пајыз кирәндә кәндә тәзә һәкимин кәлдији һаггында хәбәр јайлды.

Бир нечә күн сонра һамынын көзү јухарыда, мәнәтгәдә галмышды. Сағлам бәдәли, узун, гарајаныз бир киши бинанын гаршысындакы отлары гырыб төкүрдү. Кәрәнтиси олмадығындан әли илә гармалајыб отлары ком-ком көкүндән чыхарыр вә гаршыдакы кичик јарғана туллајырды. Ким исә она кәрәнти кәтириб верди. Бир анда кәндә хәбәр јайылды ки, тәзә һәким отлары јазда күл-чичәклә әвәз етмәк фикриндәдир. Чоху онун бу һәвәсинә күлдү, лағ етди: «Сән сајдығыны сај, көр фәләк нә сајыр» дејиб башыны булајанлар да олду. Гочалар да инанмајыб, «ики-үч күнлүк гонагдыр», «сојуг бурнуна дәјмәјиб» дедиләр.

Даһа сонра тәзә һәкимин јарғанын кәнары илә тах-тадан чәпәр чәкдијини көрәндә чамаат арасында фикрини дәјишәнләр олду. «Јох, балам, бу, гонаға охшамыр», «јерини јаман бәркидир», «јәгин өзүнү доктор Сејфијә бәнзәтмәк истәјир». Бәзиләри она инанмыр, гарасынча дејинирдиләр: «Әшши, өзүнү көстәрир», «көр-

мүрсән кәләндән чаныны ода-көзә вурур, беләләринни биратымдыг барыты олур.»

Колхоз сәдри һәсән дајы һәкимә көмәк едирди. Тез-тез јанына кәлир, онунла мейрибад давранырды:

— Рәсул, нә фикрин олса, мәндән кизләтмә.

— Бинаны ағартмаг истәјирәм, һәсән дајы.

— Уста көндәрәрәм, архајын ол. Даһа нә истәјир-сән?

— Мәнәтгә үчүн бир-ики тәзә стул.

— Ону да көндәрәрәм.

Һәсән дајы деди вә кәндәрди дә. Ағардылдыгдан сонра бинанын көркәми дәјишди. Ағабат һәким мәнәтгәси нәһәккә көбәләк кими көрүндү. Бундан сонра адамлар кет-кәдә ара сөһбәтләринә сон гојдулар.

Рәсул бу кәндә өзү ишләмәјә кәлмишди. Буну фәдакарлыг наминә етмишди. Өмрү дағларда кечдији үчүн аран јерләрдә гала билмирди. Бурада бир-ики ил, бәлкә дә даһа чох јашамаг истәјирди. Әкәр хошуна кәлсә, тәле онун үзүнә күлсә һәмишәлик галарды. Бу барәдә исә индидән гәти мұһакимә јүрүтмәк олмазды.

Һәмшәи кәдәрли көрүндү. Буна көрә кәнд чамаатынын әввәл ондан хошу кәлмирди. «Ә, бу нә адамдыр, үзүндән зәһирмар јағыр ки... өзү дә доктор... Рәһмәтлик Сејфи хәстәни күлә-күлә дирилдәрди. Бунун үзүнә баһанда адамын чанына вәвәлә дүшүр. Һанда ола хәстәнин.»

Рәсул гарабагаб адам дејилди. Бир ил бундан габаг бешјашлы гызынын вәфатындан сонра дәјишмиш, гарадинмәз, мүкәддәр олмушду. О, буну унутмаға чалышар, кечә-күндүз ишләјәр, мүхтәлиф шејләрлә башыны гарышдырар, бир ан белә сакит дурмазды. Кәнд чамаатынын фелдшерин бу кәдәриндән хәбәри јох иди, она көрә дә онун адамајоушмаз, гарабагаб хасијјәтә малик олдуғуну күман етмишди.

Рәсулун кәлдији күндән бир ај кечди. Јаваш-јаваш кәндә, адамлара исинишмәјә башлады. О, тез-тез јарғанын кәнарында кәлиб дајанар, чәпәрдән тутуб кездәлусу кәндә тамаша етмәкдән дојмазды. Ики дағын этәјиндә јерләшән бу кәнд ашағыга гәдәр—Шырран дәрәсинә гәдәр узанырды. Ики тәрәфдән учалан гајалар дәрәни түнелә бәнзәдирди. Гәдим, көһнә дарвазалары хатырладан бу гајаларын синәси гырыш-гырыш иди: бу гырышлар кен туманын бүзмәләринә охшајырды.

Дәрәнин сағ тәрәфиндәки дағын этәјиндә гырмызја

чалан дашдан тикилмиш, икимэртэбэли мэдэнијјэт сара-нынн бинасы, ондан бир аз аралыда жан-јана дүзүлмүш, үстү шиферли чохлу ағ ев көрүнүрдү: Үзбөүз дағын этэ-јиндэ исэ габагы кениш мејданчалы, агаппаг мөктөб би-насы, онун архасындан бир нечэ чинар учалырды. Кен-дин ортасында гојулмуш репродукторун, мөктөб зэнки-нин, ушагларын сөслэри арасындан Рәсул өз адыны еши-дәр, дәрһал мөнтөгөдөн чыхыб чаваб верәрди.

Ону тез-тез јахын-узак евләрден сөсләјиб чағырар-дылар: «Ај Рәсул! Ај доктор еј... Оғлумун гыздырмасы дүшмәјиб.» «Сәндә башагрысы дәрманы вар?» «Бизин ушагын кефи јохдур, вахтын варса, бир биз тәрәфә кәл.» Дағларын әкс-садасы кими апајдын ешидилән бу сөслә-рә Рәсул лагејд галмыр, лазым олдуға узунбогаз чөк-мөләрини кејиниб, чантасыны көтүрүр, чағырылан јерә кедирди. Әјнинә кејиди агаппаг халатын этөкләри узун-богаз чөкмөләрин үстүнү өртүрдү. Онун үзү гырхылса да, сых, галын түкләринин јери гапгара гаралырды. Бу да ағ халатла ујшурду. Јағышлы, чискинли һаваларда чөкмәси зыға-чамура батырды. Гар кими тәмиз халаты бу заман ону чох гәрибә көстөрирди. Көнд чамааты јав-аш-јаваш Рәсулун бу гијафәсинә өјрәшди. Тәбиәти даш-гајалыг, сәрт, сојуг олан бу јердә ону башга чүрә тәсәв-вүрә кәтирмәк дә мүмкүн дејилди.

Әтраф көндләрден һөким мөнтөгәсинә зәнк вүрүб Рә-сулу хәстә үстүнә чағырдылар. О да чантасыны көтү-рүб, јола дүшүрдү. Әксәр саатлары ја мөңзилдә, ја да кабинетиндә кечирди. Тәзә, тахта чарпайысы варды. Гызындан галмыш јеканә јадикары — гара түклү «ајы-ны» көтүрүр, багырна басыр, гызыны јада салыб көдөр-лө дүшүнүрдү. Ахшам саатларыны мұғалиә илә кечи-рирди. Бәзән дә мэдәнијјэт сарајына—киноја кедирди. Онун јанына тез-тез һәсэн дајы кәлирди. Ја нәрд, ја да шаһмат ојнајырдылар.

Гапы дөјүлдү. Рәсул јенә һәсэн дајынын көлдијини көрүб севинди. О, ичәри кириб, һал-әһвал тутду.

— Нијә бизә кәлмирсән? — дејә килеј-күзар етди. — Утанма, Рәсул, кәлсән шад оларам.

Рәсул һәсэн дајынын мөһрибанлыгындан мәмнун олуб: — кәләчәјәм, — деди, — һөкмән кәләчәјәм.

— Дур, елә инди кедәк. Дур...

Һәсэн дајы исрар едиб, ону өзү илә евләринә апарды. Арвады, гызы Рәсулу мөһрибан гаршыладылар. Рәсул онлардан чох кеч чыхды. Үрәјиндә бир јүнкүллүк дујур-ду.

Икинчи ај ону колхоз идарәси јахынлыгында олан бир евә хәстә үстүнә чағырдылар. О, кениш, бағлы-ба-ғатлы һәјәтин гапысына чатанда, дарвазада дурмуш го-ча бир гадын ону гаршылајыб салам верди. Рәсул арва-дын мұшајиәти илә һәјәтә кечиб ејвана галхды. Гоца ар-вад хәстәнин јатаг отағыны көстәрди, өзү исә кери га-јытды. Рәсул ичәри кечөндә јарашыглы, тәмиз, мүасир мебеллә, көзәл халыларла дөшәнмиш отағын сағ тәрә-финдә гојулмуш чарпайыда, палтарлы, јарыузалы бир гыз көрдү. Фелдшерин ичәри кирмәси онун бахышлар-нында да һисс едилмәди. Вәзијјәтини дәјиширмәди, һәтта башыны белә галдырыб бахмалды. О, архасындакы балынча сөјкәнмиш, дирсәјини бөјрүндә гатланмыш ипәк јорғана гојмушду. Рәсул бу мұәммаја тәзәччүб ет-сә дә, өзүнү әлә алыб ирәли кечди, чантасыны стола гојду, стул чәкиб чарпайынын бөјрүндә отурду. Үзүнү гызга тутуб һәјли дајанды. Гыз јенә јериндән тәрпәнмәди, Рәсул сәбир етмәк, көзләмәк истәди. Бачармады; аста-дан дилләнди:

— Нәдән шикајәт едирсиниз?!

Гыз диксинди, аста-аста чеврилиб, Рәсула бахды. Ири, гара көзләри һәјрәтдән кенишләнди, Рәсул гор-хуб кери чөкилди. Бу заман түкүрпәдичи, мүдһиш — «Мәдәд», — дејән чинкилтили бир сәс гулағларыны ба-тырды. Гыз хырп сәсини кәсиб, јенә һәјрәтлә Рәсула бахды, күлүмсүндү. «Мәдәд, мәним Мәдәдим»—дејә бу дөфә астандан пычылдады. Рәсул даһа гызга баха билмә-ди, илк дөфә иди ки, белә хәстә илә үз-үзә кәлирди.

— Мән Мәдәд дејиләм.

— Бәс кимсән! Ахы, сән Мәдәдә чох охшајырсан.

— Мән һөкимәм.

— Һөким?! Бәс бура нијә кәлмирсән?

— Мәни чағырдылар.

— Ким, Шамил, һә?!—дејә гыз гејзләнди, көзләрин-дә гығылчым парылдады,—билмирәм, о, мөндән нә ис-тәјир. Анамы да јаньма гојмур. Мәнә дејир ки, сән дәли-сән. Сән аллаһ, һеч мән дәлијә охшајырам. Дәли онун өзүдүр. Абры-һајасы јохдур. Кәлиб ифритәнин гојнуна кириб, онун чалдыгы һава илә ојнајыр.

— Нәдән шикајәт едирсән?

— Һеч нәдән. Ким чағырыбса, кет ондан соруш.

— Нә јаман ачылдиллисән. Мән ки пис сөз демәдим. Истәјирсән сәнә көмәк едим.

— Көмәк, нә көмәк? Аллаһа шүкүр, һәр шејим вар.

Мәним үчүн Мэдэд һәр шеј алыб, һәр шеј. Сән кимсән ахы?

— Ким олдуғуму бајар дедим.

— Чых кет бурадан. Тез. Һәкимдән зәһләм кедир. Ону көрән көзүм јохдур.

— Адам гонағы белә гаршыламаз.

Рәсул ајага галхды, гызын дедији сөздән пәрт олса да, буна эһәмијјәт вермәәјә чалышды.

Гыз сусмуш, башыны әјиб голлары үстүнә гојмушду. Онуң ијрми үч, ијрми дөрд јашы оларды. Ағ, солғун үзү, шабалыды сачлары варды. Бајар һирсләнәндә јанаклары гызармышды, инди бу гызарты солуб кетди. Рәсул һәләч галыб, чантасыны көтүрдү, галыдан чыхмаг истәјәндә јенә гызын гышгыртасыны ешидиб дајанды. Гыз ири, кениш ачылы көзләрини ондан чәкмәјәрәк: — Мэдэд, — дејә јалварыр, ону керижә, јанына чағырды. Рәсул она тәрәф узанмыш, титрәјән ағ әлләрә, јалваран көзләрә бахды; һеч нә демәдән һәјәтә чыхды. О, башгасынын ады илә чағырылдығындан бәрк сарсылмышды. Өзүнү әлә алыб ирәли јериди. Гоца арвад Рәсулу көрчәк: — Нечәдир, агрын алым? — дејә чаваб көзләмәдән давам етди: — Она көмөк ет, гурбаным олум, гој јакшылашсын. Јазыгды, өмүрүндә хош күн көрмәјиб. Нә бәла иди, дүшдүк! Аман-заман бирчә гызым вар, о да ки, бәхти гара чыхды. Мән башыма күл төк мүш, һеч билмирәм нә едим!

— Мэдэд кимдир, ај ана?

— Мэдэд онун әријди, оғул. Тәзәчә евләнмишдиләр. Беш ај оларды. Шир кими оғланды. Бу кәндә бирчә оғулду. Тәк бу кәндә јох, елә бүтүн бу дағларда. Һаымын дадына чатырды. Елә икид дүңјаја бир дәфә кәләр, бир дәфә! Елә сәнин кими уча боју варды. Лап сәнә дә охшайырды. Биринчи дәфә сәни көрөндә үрәјим атланды, елә билдим Мэдәдди. Оғул, гулаг ас, о јазығын башына көр бу дағларда нә кәлди. Дејирләр, олачага чарә јохдур. Бу сөз дүздүр, бала. Гәза елә кәтирди ки, дилим вармыр, нағыл етмәјә. Бу көрдүјүн дағлар вар һа, ова кәдәндә... бир дәфә гышда...

... Галын гар јағмышды. Елә галын ки, евләр, чығырлар, јоллар, изләр гар алтында галмышды. Ајна јериндән галханда Мэдәдин чарпајысыны бош көрдү. Тәләстик кејиниб дәһлизә чыхды. Мэдәдин күркү, түфонки асгыда јох иди, демәли ова кетмишди. Мэдәдин ова

кетмәси ади бир иш иди, анчаг нәдәнсә бу күн Ајнаја гејри-ади көрүндү. Чәлд јүјүрүб чөлә чыхды. Һеч кәс көзүнә дәјмәди. Мэдэд, көрүнүр, чоходан кетмишди.

Кәндин арасындан чајлагдан кечән бир чығыр дағын уча зирвәсинә доғру узанырды. Инди чығыр көрүнмәз олмушду. Ајна диггәтлә баханда һәмин чығырын јериндә гоша ләпирләр көрдү. Бу ләпирләр узаныр, дағын архасында итирди. Ајнанын о күнү сәксәкә илә башлады. Күнорта үстү нараһатчылығы даһа да артды. Тез-тез чөлә чыхыр, дајаныб ләпирләрин итдији уча дага бахырды.

Ахшама јахын һәлә һава гараламыш ағапак дағын јухарысындан бир гаралты көрүндү, онун әлләрини ачмасы, һарај чәкиб гышгырмасы бүтүн кәнди јериндән галдырды. Бу мүдһиш сәси ешидәндә Ајнанын үрәји санчды, һеч нә дүшүнмәдән өзүнү бајыра атды. Чајлага тәрәф гачды. Тәнкһәфәс һалда дајаныб јухарыја бахды. Кимлији һәлә мәләум олмајән адамын верәчәји мүдһиш хәбәри ешитмәјә һазырлашды.

Елә бил үрәји габагчадан һәр шеји һисс етмишди: һәјәчанла дөјүнүрдү. Бирдән «Мэдэд» кәлмәсини ешидәндә бүтүн дүңја көзләриндә гаралды. Диз үстә јерә чөкдү, әлләри илә башыны тутуб гышгырмаг истәдисә дә, бачармајыб һөнкүртү илә ағлады. Адамлар төкүлүшүб кәлдиләр. Дағдан енән адам чобан иди, Мэдәдин јасты гајадан сүрүшүб учурума дүшдүјүнү, гар галағы ичиндә ијнә кими итдијини сөјләјир, горха-горха, әсә-әсә бу һадисәни растына чыхана данышырды. Чаванлар чөлд һадисә јеринә кетдиләр. Ахтардылар, һајладаылар, гышгырдылар, анчаг Мэдәди тапа билмәдиләр. Учурум елә дәрин, кениш вә бөјүк иди ки, көпүкләнән үмман кими көрүнүрдү.

Ајна бајылымшыды. Өзүнә кәләндә чаванларын далынча гачмыш, лакин зорла тутуб керижә гајтармышдылар. Кечә јенә күчлү гар јағмышды. Сәһәр тездән Ајнанын Мэдэд кәдән чығырла дага тәрәф јолландығыны көрүмдүләр. Ајна јыхыла-јыхыла, чәтинликлә дага галхырды. Мэдәдин дүнәнки ләпирләринә гар долса да, јери нәзәрә чарпырды. Дүнән чаванлар бу ләпирләри итирмәмөк үчүн башга сәмтдән кечиб кетмишдиләр. Ајна ајағларыны анчаг бу ләпирләрә гојмаға чалышырды. Јахшы ки, Ајнаны көрүмшүдүләр. Јохса јени бир фақиә баш верә биләрди. Ону чох чәтинликлә керн гајтармышдылар.

Инди Рәсул Пәрвин арвадын бу сөһбәтини динлә-
дикчә кәдәрләнди:

— Бәс Мәдәт тапылмады, ана?

— Тапылды, огул, тапылды. Бир нечә күндән сон-
ра... Нә олсун ки... Фәләк өз ишини көрмүшдү. Нәр ки-
ми чаваны гупгуру тахтаја дөндәрмишди. Еһ, демәклә
гуртармаз. Бичарә гыз о вахтдан өзүнә кәлә билмир,
дәли кимидир. Дејәрдим ки, бары Ајна әр евиндә хош-
бәхт олајды. Ахы о, ушагылыгда чох эңнәјот көрмүшдү.
Мән... бир үзү кәлин, бир үзү гыз гәлыи ону атасыз бө-
јүтмүшәм. Јарыач, јарытох... Охутмушам. Институту би-
тирәндән сонра өз охудуғу мәктәбдә дәрә дә дејирди. Мә-
дәд кими бир оғлан ону семмишди. Инди бүтүн арзула-
рымыз учуб дағылды. Валлаһ, гызымы кезә кәтирдиләр,
чијери јанмышларын көзүнә шиш батсын. Елә дејирди-
ләр ки, Пәрвин арвадын улдузу доғуб. О гәдәр дедиләр
ки, улдузум батды.

— Бәс Шамил кимдир, ана?

— Онун адыны јанымда чәкмә, огул, ити көрүм,
гурду көрүм, ону көрмәјим. Нә билим, һансы дәрәдән
чыхыб кәлиб. Мәдәдин бачысыны алыб. Ај огул, Мәдә-
дин өлүмүндән үч ај кечмәмиш кәлиб онун евинә јијәлән-
ниб, гызымын ағ күнүнү гара еләјиб. Дејирәм ки, Ајна,
дур кәл, мәнним евимә. О мурдарын јанында галмагдан-
са, јығыш, јанымда отур. Мәни дә јахына гојмурлар. Нә
еләмишөм онлара? Аңсыјам да. Јахшы, гызын јанына
мән кетмәјим, ким кетсин, һә, ким?

Рәсул ону сәбирлә динләди, сонра Ајнанын ағыр
хәстә олдуғуну сөјләди, тезликлә хәстәханаја апарыл-
масыны хаһиш еләди. Пәрвин арвадын дәрди ачылды:

— Бир дәфә шәһәрә апармышдылар. Бир нечә күн
хәстәханада сахладылар. Дуруш кәтирмәди, гачыб евә
кәлди. Даһа кетмир ки, кетмир. Сәнлән әввәлки һәким
дә о гәдәр чалышды ки... Јазығ Сејфи лап әлән дүш-
мүшдү, иши-пешәси ону дилә тутмаг иди. Рајонда да
бахыблар, кағыз-куғузу вар, онлары да көтүр. Бәлкә
сән әләч еләдин. Аллаһ мәни өлдүрсүн, ону сағалтсын.
Гызы белә көрәндә дөвә билмирәм. Бағрым јаныр, елә
бил сәнәмдә түстүләнән көсөв вар.

Рәсул дәрди тәсәлли верди, ширин сөзләрлә
ону овуңдурду. Әлиндән кәләни әсиркәмәјәчәјини сөјлө-
ди вә Пәрвин арвадан ајрылыб мәнтәгәјә кәлди. Ла-
кин мәнтәгәјә чатмамыш ону елә јолдача башга хәстә-
нин үстүнә чағырдылар.

Хәстә јахын кәнддә иди. Рәсул пијада јола дүшдү.
Тәрсликдән һава тутгун иди. Көјдә булуллар сүзүрдү.
Јағыш кезләнилирди. О, сүр'әтлә ашағы ениб, Шырран
дәрәсинә чатанда дајанды. Гајаларын диб илә һүндүр
ашырыма доғру бир чығыр узанырды. Күнүн күнорта
чағы бу чығырла кәдән адамы ваһимә басырды. Ән ири
гаја парчасынын сынмыш кими чатлағ јери варды вә
јухарыда елә дурмушдү ки, санки бу дәгигә учачағды.
Рәсул бу јердән еһтијатла өтүб кечди, ашырыма галхды.
Бура дашлы-гајалы бир јер иди. Габаға кечәндә гаршы-
сында бөјүк бошлуг ачылды. Јасты бир гаја ирәлијә
чыхмышды. Рәсул онун үстүнә галхыб әтрафа бахды вә
дурдуғу јерин чох ула дағ олдуғуну көрдү.

Ашағыда Гајалы кәнди јерләширди. Евләрин көбә-
ләк кими дамллары, бағ-бағат, јоллар, кәләм әкилмиш
бостан, сапсары бичәнәкләр нәзәрә чарпырды. Кәндин
о тәрәфи дә дағлар иди, әтәји ағачла дола дағлар! Бир
јол ағара-ағара узаныб јухарыја галхырды. Рәсул кәндә
нечә дүшөчәјини билмирди. Әтрафына бојланды.
Дајандығы јасты гајанын алтындан чығыр кедирди.

О, чығырла јаваш-јаваш дүшөндә јағыш јағмаға
башлады вә кет-кедә күчләнди. Рәсул сүр'әтини артыр-
ды. Лакин бу, тәһлүкәли олдуғундан дајанды. Чүнки
бир дәфә бүдрәди, јыхылмагдан өзүнү күчлә сахлады.
Јағыш кәсәнә охшамырды. Тамам исланачағындан гор-
хуб, бир аз ирәлидә бөјүк бир гајанын алтына кирди.
Алты парлағ, јашыл рәнкли бир көртәнкәлә гачыб ири
бир дашын алтында кизләнди. Рәсул бу дашын үстүндә
отурду. Бирдән-бирә тәбиәтин рәнки дәјишди, алатаран
олду, ишыглы, бәјаз һаваја азачығ гара рәнк гарышды,
јени сәсләр јаранды. О, бу сәсләри динләјир, көзүнүн
өнүндә ғырылан мирвариләрә бахырды.

Рәсул әтрафа баха-баха јолуна давам етди. Кәндә
чатыб хәстә олан еви сорушду. Дәрһал нишан вердиләр.
Адам боју галхмыш һасарын јаны илә ирәлиләјиб, ири
дарвазанын јанында бир чаван көрдү, һүндүрбој, гара-
јаныз чаван ирәли кәлиб әлини узатды:

— Хош көрдүк, доктор, — дејә ону ичәри дә'вәт
етди.

— Таныш олаг доктор. Адым Һейдәрди. Хәстәлә-
нән бизим достумуздур. Дүнән сағ-саламат иди, бу күн
вәзијјәти псиди.

— Һарада ишләјир?!

— Фермада. Чобандыр. Ашағыја, ғышлага кетмәјә
һазырлашырдыг. Бирдән...

Отага кечдиләр. Хәстәнин үстүнә гырмызы үзлү жорған салынмышды. Башыны узунсов мүтәккәжә гојмушду. Рәсул ону мұяңинә етмәжә башлады. Һәрарәти чох иди, тез-тез чанына үшүтмә кәлирди.

— Сүмүкләрин агрыјырмы?

— Агрыјыр, доктор, бәрк агрыјыр.

Јенә бир-ики суал верди, хәстәлијин әввәл нечә башландығыны өјрәнди. Рәсул чобанын бруселјоз хәстәлијинә тутулдуғундан шүбһәләнди. Һејдәрә деди:

— Ону хәстәханаја апармаг лазымдыр. Лап тез. Дурмајыб, елә бу дәгигә апарын.

Һејдәр әл-ајага дүшду. Гоншудан кимисә чағыртдырды. Ичәри бир нечә чобан кирди. Хәстәни кејинди рәнә гәдәр Рәсул чобанларла сөһбәт етди. Бу заман колхоз сәдри Һәсән дајы да кәлиб чыхды. О, арыг, кәдәк, чәлд Һәрәкәтли, ортајашлы бир әдам иди. Илк бахышда ону ади, сырави ашлама бәнәзәт оларды. Кејини дә башгаларының кејининдән сечилмирди. Чәһрајы рәнкли көјнәји варды. Бүтүн дүјмәләрини бағлајарды. Һәтта исти вахтларда да ачмазды. Устүндән баһалы, фәғәт бир аз әзик кәстүм кәјәрди. Чох сәдә вә мөһрибан иди. Кәнддә тәкчә бөүкчәләр јох, ушағлар да Һәсән дајыны чох сеvirдиләр. Онун ады Һөрмәт вә еһтирам рәмзинә чеврилмишди. Колхоз сәдри ирәли кәлиб үзүнү Һејдәрә тутду:

— Бу нә һәнкамәди, Һејдәр?!

— Хәстәмиз вар, Һәсән дајы, доктор кәлиб.

Рәсул онунла көрүшдү вә деди:

— Вәзијјәт јахшы дејил. Мән бруселјоздан шүбһәләнирәм.

Һәсән дајы фикрә кетди. Бу, онда адәт һалына кечмишди. Мүһүм бир һадисә оlanda әввәлчә белә фикрләшир, сонра чәлд ишә башлајарды. О, отагда бир аз вар-кәл едәндән сонра Һејдәрә јахынлашды, тапшырыг верди, өзү исә тәчәли һара исә кетди.

Хәстәни апардылар, дәрһал зоотехникни далынча адам көндәрдиләр. Кәдән гајыдыб деди ки, Шамил ики саатдан сонра кәләчәк, иши вар. Һамаңнын ганы гаралды. Колхоз сәдри рајонла да әләгә сахламышды. Шамил чох кеч кәлди, атдан дүшән кими чилову чобанлар верди, өзү габага кечди.

— Хош көрдүк, — деди, — үзүнү Һејдәрә тутду. — Нә һај-күј галдырмысыңыз? Нә олуб белә?!

Шамилини сацит, архајын, лагејд көркәми варды. Рә-

сул она бахды. Шамил гара, мил-мил кәстүм, ағ көјнәк кејмишди, ала-була галстук тахмышды. Һејдәр әһвалаты данышанда о, истәһза илә гымышды, һәкимә өтәри нәзәр салыб сајмазјана, етһинасыз јанындан кечди. Өз амираһәлијини кәстөрмәк үчүн кур сәслә деди:

— Онун хәстәлијини мал-гарадан кечдијини демәјә һәлә һеч кәсин әлиндә әсас јохдур.

Һејдәр:

— Бирдән һејванларда да бу хәстәлик тапылды, онда нечә?— дејә астадан сорушду вә Һөрмәт әләмәти оларга Рәсула бахды.

Шамил гејзләнди, иһрслә даһа бәркдән сөјләди: — Бәс биз нәјик?! Һәни һејванлар хәстә олду, биз билмәдик. Елә шеј олмаз.

Рәсул дәмәди:

— Һәр һалда чобана бу хәстәлијин һарадан кечдијини өјрәнмәк лазымдыр, — деди.

— О, һәмишә хәстәдир. Мән көзүмү ачандан ону хәстә көрүшәм. Көрүрсөн, ајаг үстә гупгуру гурујуб...

— Буна лагејд јанашмаг олмаз.

— Лагејд... Лагејд... Ахы сиз кимсиниз?! Нә билдиниз ки чобанда бруселјоз хәстәлији вар. Һә, нә билдиниз? Һәлә индијә гәдәр бир кәнд фелдшеринни һәр јерә бурнуну сохдуғуну көрмәмишдик. Кәдин, ијнәнизи вурун, башгаларының ишинә гарышмајын...

Рәсул сацитчә деди:

— Сизә гышгырмамағы мәсләһәт көрүрәм. Мәним борчум хәстәјә бахмагдыр. Сиз һәр шеји өјрәнмәк, јохламаг әвәзинә...

Шамил онун сөзүнү кәсиб:

— Мәнә дәрс вермәјин— дејә бағырды. — Јох бир... һәр јолдан өтәнин сөзү илә отуруб-дурмағым галмышды.

— Мән јолдан өтән дејиләм. Чобанын бруселјоз хәстәлијинә тутулдуғуна әминәм вә бунун дүзлүјүнә һәјатымла чаваб вермәјә һазырам.

— Бәһ-бәһ... Һәјатымла... Нә әнтигә сөзләрдир... Елә исә кәдин хәстәнин далынча, онун дәрдинә галын. Мәним мал-гарамада ишин олмасын. Мән дә зоотехникәм, өз ишимә өзүм чавабдеһәм. Гуртарды кетди. Хоруз јох иди, сәһәр ачылмырды? Үч күн дејил, кәндә кәлиб, өзүнү кәстәрир, тәзә нырх гојмаг истәјир.

Рәсулун сәбир касасы ашыб-дашыр, анча дөзүр, Шамилин мејдан суламаасын сојуғанлыгла сәјр етмәјә чалышырды. Шамил һәддини ашды, әлини јола тәрәф узадыб:

— Кедә биләрсиниз!—дејәндә Рәсул даһа дөзә билмәди. Бир аз габаға кәлиб, онун өнүндә дајанды:

— Неч јана кетмәјәчәјәм!

— Мән дедим ки, сизә даһа еһтијач јохдур, кедин!

— Кетмәјәчәјәм. Һәкимләр кәләнә гәдәр неч јана кетмәјәчәјәм!

— Нә, һәкимләр?! Јохса аләмә чар чәкмисиниз?

Һејдәр вәзијјәтин кәскин шәкил алдығыны көрүб, һәјәчанланды.

— Һәсән дајы көндәриб.

— Һәсән дајы... Һәсән дајы, — дејә Шамилин гәзәбдән рәнки ағарды. — Бу фелдшерин фитвасы илә... Онун, анчаг онун...

Бу заман рајон бајтарлыг мәнтәгәсиндән вә хәстәханадан һәкимләр кәлдиләр. Баш һәким хусусилә ачығлы вә һәјәчанлы иди. — Белә шејлә зарафат етмәк олмаз, — дејирди. Шамил сусмуш, гашгабағыны саллајыб, бир кәнарда дурмушду. Бајагы эдасындан әсәр-әләмәт галмамышды. Кәлән гонағлар онун абрыны әтәјинә бүкмәјә башладылар. Һәкимләрдән бири сорушду:

— Ај Шамил, нијә белә сәһләнкарлыг едирсән?!

О, бајағдан өз күнаһыны өрт-басдыр етмәк, сүрүдә олан хәстәлији һај-күј салмадан, тез-тәләсик арадан галдырмағ, јох етмәк истәјирди. Одур ки, фелдшерин бурадан чыхыб кетмәсинә чалышырды. Ахы, белә бир шејин олмасы онун үчүн бағышланмаз, бөјүк бир нөгсан иди. Јахшы шәрәитин, һәр чүр гајынын јарадылығы белә бир вахтда бу хәстәлик тәсадүфи, кечичи бир иш олса да, Шамилин ад-санына, һөрмәт вә нуфузуна ләкә салырды. Һәкимин бајағ вердији суалы ешитмәмәзлијә вуруб, ғыпгырмызы олмушду. Һејдәрә тәрәф кедиб, онун јанында дурду. Азачыг әјилиб, үрәјини чобана бошалтды:

— Һамы бир фелдшерин сөзүнә нечә инаныр. Елә бил о, профессордур, ја да бизим назирликдән кәлмиш нумәјәндә... Бу нарадан кәлиб чыхыб, таныјыб еләмирсән?! Нә әти ачы адамдыр!

Рајон бајтарлыг мәнтәгәсиндән кәлән һәким бајағ вердији суала Шамилин етинасыз, лагејд јанашдығыны көрүб әсәбиләшди, ону јанына чағырыб сорушду:

— Нијә суалыма чаваб вермирсән?

— Ешитмәдим.

— «Ешитмәдим, ешитмәдим». Әлбәттә, инди ешитмәсән. Чүнки хејринә дејил. Вахтында һәр шејдән хәбәр

тутмағ, тәдбир көрмәк әвәзинә сәһләнкарлыг, етинасызлыг едирсән!

Колхоз сәдринин сәрәнчамы илә сүрүләри муәјинәдән кечирмәјә башладылар. Рәсул чантасыны көтүрүб һамы илә худәһафизләшди, бу заман көзләри Шамилин нәзәрләри илә гаршылашды. Онун көзләриндә истәһза, ришкәнд вә гәзәб долу бир ифадә јанырды. Һејдәр Рәсулуун далынча кәлди вә ону чығра гәдәр өтүрдү.

О, кәдәр ичиндә гајыдырды. Шамилин тәғһири јадына дүшдүкчә әсәбиләшир, буну хәјәлиндән говмаға чалышырды. Һеч вахт өз сәнәти һагғында дүшүнмәмишди. Һәвәслә ишләмиш, сәнәтини севмиш, инсанлардан һәмишә һөрмәт көрмүшдү. Бәс инди?! Шамилин сөзләринә нә ад вермәк олар? «Ади фелдшер!» Ифадәјә бах! Рәсул почталјонларын чантасына бәнәзәјән чантаны кәздирикәдән неч заман утанмамышды. Инди дә утанмыр. Өз сәнәти илә әлагәдәр фикирләр далбадал бейниндән кәлиб кечирди. Фелдшерлик кичик сәнәтди, чох кичик... Анчаг шәрәфлидир, јахшыдыр, нәчибдир! Рәсул өзүнү һәким аяландырмағ истәмәди. Дүшүндү ки, о индики вәзијјәтдә даһа чох «тә'чили јардыма» охшајыр. Елә фелдшер кәнд јерләриндә бир нөв машынысyz «тә'чили јардым» демәкдир.

Бу фикирләр ичиндә кәндә чатды. Јаваш-јаваш ахшам дүшүрдү...

Бир нечә күн сонра Рәсулу јенә һәмнин кәндә тә'чили чағырдылар. О, һәм тәэччүбләнди, һәм дә һәјәчанланды: «Керәсән нә һадисә баш вериб? Бәлкә рајона кәдән хәстәјә бир шеј олуб?» Дәрһал јола дүшдү. Биринчи дөфә кәдәркән әлүдәликлә вә һејранлыгла бахдығы мәнзәрәјә инди бикәнә иди.

Кәндин кирәчәјиндә ону таныш бир чобан гаршылады: Һејдәрин гәфләтән хәстәләндијини сөјләди. Дүнән күчлү јағыша дүшмүш, бәрк сојугламышды.

Һејдәр кәнд мүәллиминин евиндә, никелли чарпајыда јатырды. Рәсул ичәри кирән кими о, башыны галдырыб, балынча дирсәкләнди. Елә бил неч хәстә дејилди. Ев саһибн мүәллим килејләнди:

— Зорла јатырмышам, доктор... Һәрарәти јүксәкдир. Өлчүмүшәм, 39-дур. Елә тутуб ки, мәнә күпә гојун. Күлмүшәм. Һеч инди күпә вахтыдырмы?

— Мән дүз дејирәм, — дејә Һејдәр бир аз галхды. — күпә гојун, көрүн сәһәр дидири адам олурам, ја јох...

Рәсул күлә-күлә:

— Елө шеј јохдур, — деди. — Инди күпәни тамам башга дәрманла әвәз едәчәјәм.

— Дәрман?! Мән өмрүмдә дәрман ичмәмишәм, доктор. Чәми-чүмләтаны бир дәфә ијнә вурублар, вәсса-лам.

Һејдәр сағлам кәнч иди, арыг олмасына бахмајараг әзләли голлары варды, кәзләри од кими јанырды. Һә-ким ону мұјинә едиб, — өзүнү бәрк сојуға вермисән, — дејә чантасыны ачды:

— Үзү үстә узан... Күрәјинә «күпә» гојачағам.

— Күпә?! Јохса чантада да күпә олур?!

— Олур, олур... Анчаг бир аз фәрғи вар. Бу күпә дејил, кағыздыр. Чох хејрлидир. Мәнә габда су верин.

Касада су кәтирдиләр. Рәсул үстүнә «горчитса» јазылмыш сары рәнкли кағыз парчаларыны суја салыр, кәзларини һәкимдән чакмәјән Һејдәрин күрәкләринә јанышдырды. Ејни заманда бу үсулуң хејриндән данышарды. Ишини гуртармәз, јорғаны онун үстүнә салды.

— Једди-сәккиз дәнгә кәзләмәк лазымдыр, — деди вә мұәллимин јанында отурду.

Рәсул отаға кәз кәздирди, диварын јанында бир нечә рәфли, һүндүр китаб долабында бәдин китаблар үстүн-лүк тәшкил едирди. Бурада Вағиф, Сабир, Чаббарлы илә бәрәбәр Симоновун, Фолкнерин, Уилсонун вә башгаларынын китаблары кәзә чарпырды. Сөһбәт башланды: марағлы, чанлы бир сөһбәт. Рәсул данышдыгча бө-јүк отағын гапысы тәрәфиндә гојулмуш буфетә, буфетин үстүндәки вазлара бахырды. Вазлара күл әвәзинә ики гуш ләләји гојулмушду. Бу узун, гара ләләкләр ваз-лара чох јарашырды.

Бирдән Һејдәр: — Аман, күрәјим јанды, — дејә ки-леләнди, Рәсул саата бахды, вахтын тамам олдуғуну кө-рүб, кағызлары кетурду. Һејдәр деди:

— Сағ ол, доктор. Кәрәк хәчәләтниниздән чыхам. Чи-чәк кәндиндә јашајарам. Мәнә гонаг кәлин.

— Миннәтдарам. Һәр һалда өзүмүздән асылы олма-дан көрүшә биләрик. Бу, даһа јашыдыр...

— Гисмәт олса, әлбәтте јашыдыр...

Үч күн сонра Рәсул сөјүд ағачынын јанындан отәндә де гышгырыг ешитди. Сәс јухарыдан кәлирди. О тәрәфә доғру јүүрду. Таныш һәјәтә јахынлашанда, даһа ирәли-јә кетмәди: Ајна һәјәт гапысынын ағзында дајанмышды,

гәзәбиндән, һидләтиндән титрәјир, јанағлары от туб јанырды, һирслә әтрафа бахырды. Анасы Пәрвин арвад бир аз аралыда дајанмышды, гучағында пал-палтар тутмушду, диниб-данышмадан ачы-ачы күлүмсүнүрду. Һәјәт гапысынын о бери тәрәфиндә Шамил дурмушду: чәпәрдән гәзәблә нә исә атырды. Пәрвин арвад әјилиб кетүрүрду. Ајна нә дедисә, Шамил һирсләнди, јүүрүб гапыдан чөлә чыхды, кәлинин үстүнә чуммаг истәјирди ки, Рәсулуң јериндән тәрпәниб јаваш-јаваш кәлдијини көрүб дајанды. Дишләрини бир-биринә сыхыб дүјүнлән-миш јумруғларыны гәзәблә һавая силкәләди — «ләнәт шейтана» — дејиб кери дөндү. Ајна кәзләнилмәдән, уча-дан гәһгәһә чәкди. Рәсулу көрүб дәрһал дајанды, чи-дләшди:

— Доктор, — гәрибә, мәләһәтли, јумшаг сәслә она мұрачиәт етди, — јенә сизи чағырыблар?!

— Јох, Ајна... Мәни һеч ким чағырмајыб.

— Нә әчәб сиздән?!

Рәсул бир ан дурухду, сонра чәлд өзүнү әлә алыб:

— Кәнддән кәлирәм, Ајна. Мәнтәгәјә кедирәм.

— Белә де, доктор... Мән даһа бурада јашамајача-ғам вә сизә де әзијәт верән олмајачағ...

— Олмаја говурлар?!

— Мәни һеч кәс гова билмәз. Өзүм кедирәм!

Ајна сәссиз-сәмирсиз Пәрвин арвадын јанына дүшүб онунла кетди. Шамил һәјәт гапысыны өртәндә нәдәнсә Рәсула бахды: Бу ити, кәскин бахышларда кизли бир мәнә варды. Рәсул Шамиллә икинчи дәфә иди ки, үз-үзә кәлирди. Һәр ики көрүшдә мұбаһисә доғмуш, Ша-мил она дүшмәнчәсинә јанашмышды. Бу, Рәсулу һејрәт-ләндирирди. Ејни заманда бу бахышлардакы кизли мәкри дүјүрду. О, чыхыб кетмәк истәјирди ки, Шамилин сәсини ешидиб дајанды.

— Бујурун...

— Кәндә фелдшер ишләмәјә кәлмисән, јохса...

— Нә демәк истәјирсиниз?!

— Кедин јериниздә сакит отурун, сизи вәкил тутма-јыблар. Ајнаның бу евдан кетмәсинин сизә һеч бир дәх-ли јохдур. Наһаг гарышырсыныз. О күнкү һагг-һесабы унутмамышам.

— Мән ки һағлы идим...

— Һағлы?! Бәс мән... Төһмәт вердиләр... һағлы төһ-мәт... билдин, сәнин һағлы олмағын мәнә баһа отурду...

— Һәлә јашыш гуртармасын... Башга чүр дә ола би-ләрди...

— Бура бах, — Шамил ирәли кәлди, һирслә, гәзәблә ону сүздү. — Дедим ки, јолунла дүз кет... Бир дә...

Рәсул өзүнү күчлә сахлайырды. Шамил исә һәддини ашырды. Бу заман һәсән дајы көрүндү, о, күлә-күлә јахынлашыб:

— Бу, нә мүбәһисәдир?! — деди. — Ајыб дејилми?! Шамил бирдән-бирә елә дәјишиди ки, буна Рәсул һејрәт етди. Һәсән дајынын әлини күлә-күлә сыхды, мейрибанлыгла ону евә дә'вәт етди. Һәсән дајы она тәшәккүр едиб Рәсулун голуна кирди. Бәрәбәр кетдиләр. Шамил азда пәрт олду, гапыны зәрблә чырпыб һәјәтә кирди. Колхоз идарәси јанында Һәсән дајы илә көрүшүб ајрылан Рәсул, јаваш-јаваш тәһтәгәјә доғру кетди вә сонра бајагкы һадисәни һәгүн мәфсиләты илә өјрәнди.

Ајна әр евиндән көчүб анасыкилә кедирмиш. Балдызы илә сөзләшмиш, араларында дава дүшүмшүдү. Шамил дә арвадыны мүдафиә етдијиндән бајагкы мәрәкә баш вермишиди. Кәнд чамааты Ајнаја һагг газандырды: «Өз доғма евиндә онун күнү-күзәрәни јохдур, балам. О ифритә елә етди ки, јазык чыхыб кетди. Һеч нә көтүрмәјиб. Пал-палтарындан башга. Еһ, хошбәхт иди, күнү гара олду. Јахшы дејиләр: «Јетимин күнү доғанда булудлар чакнашар».

Рәсул рајона кетди; поликлиникада кәнд һәким вә фелдшерләринин ајда бир дәфә кеңирлен тибб јығынчагында олду. Јығынчагдан сонра әсәб һәкими илә көрүшүдү вә Ајна һагында онунла сөһбәт етди. Һәкимин ағаллы, дүшүнчәли көзләриндә һәлимлик, мулајимлик дүјулурду. О, долубәдәнли, көк бир адам иди, ағыр, тәмкинли һәрәкәтләри варды. Һәмишә кабинетдә варкәл етмәји севәрди. Рәсулу сәбирлә динләди, хејли-сүкутдан сонра деди:

— Ајнанын индики вәзијјәти тәкчә фәчиәнин нәтичәси дејил...

— Бәс нәдир, доктор?!

— Ур хәстәлијинин дә тә'сири чох олуб...

— Ур?

— Бәли, бәли, һејрәт етмәјин... Ајнада һәлә гыз вахтларында белә хәстәлик олуб. Сонра да фәчәли һадисә баш вериб. Бу, она күчлү тә'сир көстәриб. Руһи сарсынты, әсәбләрин позулмасы...

— Һәрдән бир өзүнү итирир, өзүнү...

— Бу, өтәри шејдир. Тәдричән етүб-кечәк. Ајнаја мөһкәм сакитлик лазымдыр. Динчлик, истираһәт вә мүәлицә... Мән ону үмидсиз хәстә һесаб етмирәм.

Рәсул һәкимин ур хәстәлији илә алағадар сөһбәтләринә марагла гулағ асды. Бу хәстәлик әввәлләр бу дағ рајонунда чох јајылмышды. Чидди мүбаризә апармага башладылар. Һәтта Бақыдан Ур диспансериндән дә бир нечә һәким кәлмишиди. Кәндләри кәзмиш, хәстәләрлә көрүшүмш, онлара һәр чүр көмәклик көстәрилмишиди. Бу ишдә рајон һәкимләринин дә фәәлијјәти аз олмамышды. Бу көмәјин, әләгәнин арасы кәсилмәниш, ағыр хәстәләр муәлицә чүүн шәһәрә кәндәрилмишиди. Инди дә кәнддә белә хәстәләр вар. Анчағ аздыр, рәһмәтлик Сејфи онлара јахшы таныјырды.

— Билирсинизи, — дејә һәким сөзүнү давам етдири, — бу хәстәлик, башланан кими ону ләғв етмәк лазымдыр. Она көрә адамлара диггәтлә јанашын, шүбһәләнән кими дәрһал рајона, мәним јаныма кәндәрин.

Рәсул Ајна илә әләғадар һәкимдән бәзи мәсләһәтләр алды, она тәшәккүрүнү билдириб, ајаға галхды вә бир баш кәндә гајытды. О, кәндә чатан кими Ајнанын јанына кетди. Ајна бу дәфә дә ону сојуг гаршылады. Чарпајыда отурмушду. Рәсулун ичәри кирмәсинә һеч әһәмијјәт вермәди. Пәрвин арвад әл-ајаға дүшдү:

— Хош кәлмисән, гурбанын олум, кеч, бурада отур. Еһ, һеч билмирәм нә едим. Нә динир, нә данышыр, нә јејир, нә ичир... Даш ја о, һеч фәрги јохдур, Мәдәдин фикри гызы чох үзүб. Билмирәм, башыма нә чарә гылым?!

Рәсул чарпајыја јахынлашды:

— Салам, Ајна, нечәсән?

Ајна чаваб вермәди, башыны галдырыб Рәсула бахды. Фелдшер онун көзләриндәки дәрин кәдәри көрдү, өзүнү лагәјд көстәрмәјә чалышды, лакин бачармады, титрәди, үрәји јанды. Гызын дүз көзләринин ичинә бахыб хош сәслә сорушду:

— Ахы, нијә динмирсән, Ајна?

Гыз чизини атды, гәмли-гәмли бахмағында давам етди.

— Мән сәнә дәрман кәтиришәм. Һәр күн ики дәфә јемәкдән сонра атарсан. Јахшымы, Ајна?!

Гыз јенә чаваб вермәди. Санки онун сөзләринин һеч ешитмирди. Рәсул давам етди:

— Өкөр разы олсан, голуна ийнэ дэ вурарам. Билирэм, сән сағалачагсан. Мүтлэг сағалачагсан.

Ајнанын көзләри һәҗәчанла парылдады, әлини јелләди:

— Истәмирәм, истәмирәм, — дејә зәиф сәслә дилләнди. — Неч нә истәмирәм. Ахы, сән нијә кәлмисән, нијә?! Сәни ки, неч ким чағырмајыб. Гојун, раһат јеримдә отурум. Әл чәкин мәнән, әл чәкин.

Ајна чошдугча, һирсләндикчә һеј данышыр, гызышыр, јанағлары алышыб-јанырды. Јаваһ-јаваһ сәси дә галхырды. Көрүнүр ки, бүтүн әсәбләри түҗәна кәлирди. Көзләри нә һала дүшдү. Рәсул һиддәтиндән, гәзәбиндән јанан бу көзләрин бирдән-бирә нечә дәјишдијинә тәәччүб еләди.

Јазыг Пәрвин арвад динә билмир, горха-горха бахыр, каһ јахына кәлир, гызынын гишгырачағындаң еһтијат едир, дили сөз тутмур, каһ керијә чәкилиб јериндәчә донуб галырды. Гара кәлағажысы башындан сүрүшүб дүшүшдү, ағаппаг сачлары көрүнүрдү.

Рәсул сәбирлә, ахыра гәдәр динләди, онун тәһгирләрини уда-уда көзләди. Нәһәјәт, кәлин сусталыб башыны ашағы салды. Пәрвин арвадын үзүндә елә јазыг, мөһнәтли ифадә охунду ки, Рәсулун гарыја јазығы кәлди. Бундан сонра Ајнаны диндирмәјин фәјдасыз олдуғуну баша дүшән Рәсул гоча арвады кәнара чәкиб онунла гызынын хәстәлији барәдә бир гәдәр сөһбәт еләди. Бу күн Ајнаја ийнә вурмағын мүмкүн олмадығыны дејиб Ајна үчүн нечә чүр ичмәли дәрман верди.

— Бунлары јемәкдән сонра ичсин.

— Ај сағгалы ағармыш, неч јемәк јејир ки...

— Ана, чалыш ки, јемәкдән галмасын, бу дәрманы ичсин.

— Јахшы, гурбанын олум, јахшы. Сән дә әлдән дүшдүн. Ај оғул, бағышла, даһа кечиб...

Рәсул худаһафизләшиб отагдан чыхды.

О, икинчи дәфә кәләндә Ајна јатмышды. Рәсул онун чарпайысынын јанында дајанды. Пәрвин арвад астадан пычылдады:

— Оғул, аллаһа шүкүр, бу кечә раһат јатыб. Неч дурмајыб. Нечә дәфә бахмышам. Елә севинмишәм ки...

— Дәрман ичибми?!

— Зорла ичирмишәм, јалвар-јахарла.

Рәсул Ајнаја тәрәф бахды. Гызын башы балычча батмышды. Үзү солгун көрүнсә дә, јуху она сакитлик вә тәрәват кәтирмиши. Сачлары алына төкүлүмшдү; шабалыды, јумшаг сачлары. Пәрвин арвад ону ојатмаг истәди. Рәсул разы олмады. Стул чәкиб отурду. Хәлли сөһбәт етди. Тез-тез саата бахырды. Чүнки кәндә кетмәли иди. Ајна исә ојанмырды.

Бир саатдан сонра о, көзләрини ачды. Јухулу-јухулу гонаға вә анасына бахды.

— Сабаһын хејир, Ајна.

— Хош кәлмисән, доктор.

Ајнанын титрәк, хош бир сәслә дилләnmәси Рәсулу севиндирди.

— Нечә јатмышсан, Ајна?!

— Јахшы јатмышам. Јухуда сәни көрмүшәм. Сәни, бир дә Мәдәди. Каһ Мәдәди, каһ сәни доктор... Гәрибәдир...

— Ајна, мән тәләсирәм, кәл, голуна ийнә вурум. Сән лап тәзликлә сағалачагсан. Архајын ол!

Ајна неч нә демәди, бундан истифадә едән һәким шприси көтүрдү, һазырлыг көрдү вә она јахынлашды.

— Горхма, иччимәз.

— Горхмурам.

— Елә исә ач голуна.

Ајна голуна чирмәләди, һәким ийнәни вурду, јерини спиртли памбыгла овхалады. Бирдән көзү кәлинин боғазына саташды, мүлајим, мөһрибан сәслә:

— Башыны азча јухары галдыр, — деди,

Гыз хәнишә дәрһал әмәл етди. Рәсул онун шишини долғунлуғуну билмәк үчүн әлини гызын боғазына апаранда, Ајна:

— Чәк әлини! — дејә гишгырды.

Рәсул шиши ачыг-ајдын көрдү, Ајнанын һирсләnmәсинә әһәмијјәт вермәди. О, чантасыны көтүрүб Пәрвин арвадла көрүшдү вә отагдан чыхды.

Һәким јола дүшдү. Јолбоју кәнддә ур хәстәлијинин јајылмасынын сәбәбләри вә она гаршы тәдбир көрмәк барәдә фикирләширди. Дағ кәндләринин сујунда гәтиј-јән јод јох иди вә буна көрә дә бу јерләрдә ур хәстәлијинә тәсадүф олуурду.

Кәнддән гајыдыб елә кәләндә јоргун һалда өзүнү чарпайја атды. Амма јәзә билмәди, дүшүнчәләрә далды, хәјал ону апарды. Бу дүшүнчәләр, бу хәјаллар һәр күн гәлбиндә, бејниндә доғур, узаглашмаг истәјирсә дә,

эксинэ даһа да јахынлашырды. Бунлар Рәсулун өтөн һәјаты илә бағлы иди-вә о, бу һәјатындан һеч чүрә аярлы билмирди.

Кәндә пијада кедиб-кәлдији үчүн гычлары ағрыјыр, бәдини кизилдәјир, көз гапағлары хумар јухунун тә-сириндән јумулурду. Һәтта бәзән ону һуш апарыр, ан-чаг јенә диксиниб ојаныр, узун мүддәт јухуја кедә бил-мир, јериндә гурчаланыр, өтүб-кечәнләри думанлы һалда хатырлајырды.

...Узаг дағ кәнди. Рәсул бу мәнтәгәдә дә фелдшер ишләјирди. Кәнд бөјүк иди, чох бөјүк. Фелдшерлән әлава, бура һәким дә тәјин етдиләр. Һәким тибб инсти-тутуну тәзәчә битирмиш Дилшад адлы бир гыз иди. Кезәлијинә сөз ола билмәзди. Ағ халатда даһа көздә көрүнүрдү. Биркә ишләмәјә башладылар. Сәһәрлән ахшама гәдәр бир јердә олурдулар. Һәким мәнтәгәдә бүтүн ишләри Рәсулун көмәји илә көрүрдү. Дилшад мәнтәгәдәки кичик отагда галырды; әввәлләр бурада Рәсул галырды, һәким кәлән кими јерини она верди, өзү исә башга евә көчдү. Рәсул Дилшад үчүн тәкчә һәм-кар оларағ галмырды. Она шәхси ишләриндә дә чох кө-мәк едирди. Јемәк тәдарүкүнү демәк олар ки, Рәсул кө-рүрдү. Дилшад һәр дәфә она дил-ағыз едир, өз тәшәк-күрүнү билдирир, һәтта сөйләјирди ки, Рәсул олмасай-ды, јәгин гачыб кедәрди.

Чох заман сәһәр тездән Дилшады Рәсул ојадарды. Гапыны үч дәфә бәркдән вурар, чавабыны көзләмәдән мәнтәгәнин гаршысында кәзинәрди. Бир аз кечмәмиш балача отағын пәнчәрәси ачылар, гара, тохунма јун жакетдә Дилшад көрүнәр:

— Сабаһын хејир, Рәсул, — дејәр, ону ичәријә дә-вәт едәрди. Рәсул Дилшады гара, јун жакетдә көрәндә чох хошлајырды. Бу кејимдә гыз даһа көзәл, даһа да фүсүнкар олурду. Буну һисс етдијиндәнми, јохса дағ һавасынын сәрнилијиндәнми, Дилшад бу жакети һәмишә кејинәрди. Рәсул бу жакетин гызга чох јарашдығыны онун өзүнә дејә билмәмишди, чүнки тәриф демәји гәтиј-јән хошламырды.

Сәһәр јемәјини бир јердә јејәр, сонра ишә башлар-дылар. Иш сааты гуртарандан сонра да онлар ајрылмаз-дылар. Даһа доғрусу, Дилшад өзү ону бурахмаз: «Кет-мә, Рәсул, тәк үрәјим партлајар,» дејәрәк кәнчин

голундан тутар, елә хош, елә һәлим бахарды ки, Рәсул јериндән тәрпәнә билмәзди. Мәкар о, өзү бу кичик, раһат отагда, һәким гызла бәрабәр галмағ истәмәздики? Әл-бәттә истәјәрди. Рәсул үчүн Дилшаддан ајрылмағ, ондан узагда галмағ ағыр иди, анчағ буну бирүзә вермәзди. Өз-өзлүјиндә дүшүнәрди ки, бәлкә Дилшад тәк галмағ истәјир, мән она мане олурам, зәһләсини төкүрәм? Белә фәјилләшдији үчүн һава гаралана јахын евә кетмәјә тәләсәр, анчағ Дилшадны тәкиди, исрары илә ахшамадан хејли кечәнә гәдәр онун јанында галарды. Тәзә гәзәләр бәхар, радиону динләјәр, мүхтәлиф бәдни китаблар: шәрләр, һекајәләр охујар, һәјат вә инсанлар һагда узун-узуды сөһбәтләр едәр, хүсусилә мусигијә гулағ асмағы даһа чох сәвәр, јатмағ вахты кәләндә ајрылардылар. Дилшадын ағыллы мүнәкимәләри, мусиги, әдәбијјат һаггындаки мәлуматлары Рәсулу һејран гојарды. Онун бир хасијәтиндән хошу кәлмәзди. Дилшад Рәсулу чох кери галмыш, авам, дајаз бир адам биләр, бәзи чәһә-ләринә көрә күләр, өз үстүнлүјүнү көзә сохмаға чалы-шарды. Симфонија һаггында сөһбәт дүшәндә:

— Сәнинки муғамдыр, — дејәрди, —чидди әсәри һеч чүр бәшә дүшмәзсән. Бетһовен һаггында ешитмисән?

— Һә, ешитмишәм...

— О, бөјүкдүр, даһидир...Сән анчағ адыны ешитми-сән, вәссалам. Јәгин кәзәл әсәрләрини динләсән дә, бир шеј ајрыд едә билмәзсән.

Бир ахшам Дилшад Бетһовенин Бешинчи симфони-јасынын вериләчәјини билдији үчүн радионун бәрјүндә отуруб көзләјирди. Верилиш башлајан кими, Рәсул ди-вандә сәссиз-сәмирсиз отуруб гулағ асды, мусиги ахдыг-ча хош, күчлү, инчә, мелодик сәсләрә бикәнә олмады; кет-кедә үрәјинә јатды, хош кәлди. Буна көрә елә севин-ди ки, һәтта һәвәсләнди. Һәр шеји унудуб мусигинин әси-ри олды. Бирдән ону һејрәт көтүрдү, чүнки бајағдан дил-дил өтән Дилшад даһа симфонијаны динләмир, гәзет охујурду. Үч ај сонра тәсадүфән радиону ачан Рәсул јенә һәмни симфонијанын чалындығыны ешитди. Дил-шад гышгырды:

— Сөндүрмә, Рәсул... Григдир, мәним севдијим бәс-тәкар, онун әсәридир...

Мелодиялар Рәсула таныш кәлди, сөвг-тәбини бир һиссин күчү илә тәјин едә билди ки, бу, онун үч ај әввәл динләдији симфонијадыр. Буна көрә дә Дилшад ети-разыны билдирди, о исә кинајә илә деди:

— Мәни өjrэдәчәксән, Рәсул? Бу Григдир, анчаг Григ...

Рәсул чох шеjдән хәбәрсиз олдуғундан онунла мүбәһисә едә билмәди, сусду, анчаг симфониjаны динләдикчә үрәјиндә сәһв етмәдijинә әмин олду. Сонра дикторун «Сиз Бетховенин Бешинчи симфониjасыны динләдиниз», — сөзүнү ешидәркән дөнүб Дилшадда бахды. Гыз гып-гырмызы гызарды. Рәсул онун пәртилини зарафатла ерт-басдыр едиб үрәјинин дәринлијиндә өзүнүн һәссаслығына, бәзи чәтин шеjләри баша дүшдүјүнә, дәрк етдијинә, дүдүғуна көрә чох севинди.

Һәрдән бир гызда Кобудлуғ дүjарды. Тез-тез онун «баша дүшмәссән», «еһ, нә биләрсән?» кими сөзләри хәтринә дәјәрди. Фәгәт буллара әһмијjәт вермәмәжә чалышарды. Она елә кәләрди ки, Дилшад әлиндә тутуб, сахладығы инчә, зәриф бұллуғ парчасыдыр. Наһамвар, Кобуд, јөндәмсиз бир һәрәкәт нәтичәсиндә бу бұллуғ дүшүб сына биләр. Кобуд һәрәкәтдән горхуб еһтијат едәр, бұллуғ парчасыны мөһкәм сахламаға чалышар, онун сыначағы һаггында дүшүнәндә Рәсулу дәһшәт бүрүјәрди.

Бир ахшам ашыгларын концерти верилирди. Рәсул һәвәслә гулаг асырды. Дилшад палтар үтүләјирди. Ән чох севдији ашыг охумаға башлајанда, Рәсул гызга мүрачигәтлә:

— Гулаг ас, Дилшад, көр нә көзәл охујур!.. — деди. Дилшад «еһ» дејә елә пис тәрздә чымхырды ки, Рәсул тәэччүблә она бахды. Гыз бунунла кифәјәтләнмәјиб, һирслә јахына кәлди вә радиогәбуледицини тамам сөндүрдү вә деди:

— Бунларын охумағына һеч дөзә билмирәм...

Рәсул даһа отурмајыб чыхыб кетди. Бүтүн кечәни нараһат јатды. Дүшүндү, дүшүндү. Сәһәр ишә кәләндә Дилшадын ону јенә күләрүзлә, мөһрибан сөзләрлә гаршылаамасы һәр шеји унуттурду. Кечәки дүшүнчәләри дә думан кими әријиб јох олду.

Күнләр кеңир, Рәсул гызы севдијини ачыг-ајдын дүјурду. Елә бөјүк мөһарәтлә буну Дилшаддан кизләдирди ки, һәким гыз һеч нәдән шүбһәләнмирди. Рәсул өзүнү она јарашдырмыр, — «һәм көзәлликдә, һәм дә ағылда мөндән үстүндүр», — дејә фикирләшир, гәлбиндәки һиссләрлә мүбаризә апарырды. «Јох, бу баш тутан севдә дејил, јәгин шәһәрдә адамы вар, О, һәким, мәнсә... еһ... көр нә ешгә дүшмүшәм... Әкәр бундан хәбәр тутса,

кәрәк бурда галмајым, чыхыб кедим». Рәсул өзүнү мөһкәм сахлајыр, достлуғ, јолдашлығ чәрчивәсиндән кәнара чыхан бир сөзә, бир һәрәкәтә јол вермирди. Фелдшерин дүјүғуларыны гызлара мөхсус һәссаслыгга сезмиш Дилшад исә һеј она саташыр, нә үчүн индијә гәләр евләнмәдijинин сәбәбини дөнә-дөнә сорушур, гајғысызчасына күлүр, суалы суал далынча јағдырды. Белә һалларда Дилшад Рәсул үчүн ушаг кими саф, тәмиз хилгәтә чеврилди...

Гыз кәлмиш, Рәсулун бир гајғысы да артмышды: олун тапыб кәтирир, печи галајырды. Дилшад чарпајыда јарыузанмыш һалда отуруб китаб охујур, арабир онунла сәһбәт едир, јухусу кәләндә исә башыны балыша гојур, Рәсулун јанындача јухуја кедирди. Рәсул узун заман дајаныб она тамаша едир, сөнмәсин дејә пәчә одун гојур, астача гапыны архадан баглајыб кедирди.

Бир күн Рәсул печи галајанда һара исә кетмиш Дилшад ичәри кирди, палтосуну сојунду: бојнуна ипәк күлүл јајлығ доламышды. Шахта јаналларыны гызартмышды. Елә бахырды ки, бу кәзләрдә алудәчилик вә һејранлығ варды, санки гәсдән өз көзәллијини нүмајиш етдириди: о, куја јајлығыны боғазындан ача билмирди:

— Рәсул, — дејә шән әдә илә сәсләнди, — көмәк ет...

Рәсул дәрһал она јахынлашды, әлини узадыб Дилшадын бојнундан јајлығы ачды. Гыз башыны әјиб, оғланын көксүнә гојмушду. Фелдшер јајлығы ачса да, анчаг ону гызга вермәји ләнкидирди. Дилшад дүз онун көзләринә бахды:

— Нә тәмиз адамсан, Рәсул. Белә олдуғун үчүн сағ ол. Мән сәнә елә өјрәнмишәм ки... Сәнсиз мәнним күнүм бурада нә оларды? Сән, Рәсул, лап ушаг кимисән.

— Сән дә јахшысан, Дилшад. Чох јахшы...

Дилшад һара кетсә, Рәсулу да өзү илә апарырды. Јоллары, адамлары танымырды. Бәзән кәнд чамааты она инанмыр, шүбһә илә јанашырды. Рәсулла бәрәбәр кетмәк онун ишини чох асанлашдырды. Дилшад узак кәндләрә һеч кетмирди, һәм дә тез јорулуурду. Башга кәндләрдә галмағ истәмирди. Јахын кәндләрә исә тәсадүфдән-тәсадүфә кедирди. Бир дәфә кәндләрин бириндән чох кеч гајытдылар. Зүдмәт бир кечә иди, көз-көзү көрмүрдү. Рәсул фәнәрлә архасынча кәлән Дилшадын јолуну ишыгландырды. Бәрк сојуг иди, евә чатанда һәким гыз тир-тир титрәјир, дишләри бир-биринә дә-

жирди. Һәтта өз отагынын гапысыны ача билмәди. Рәсул она көмөк етди. Ичәри кирән кими лампаны җандырды, пени галады.

— Кәл, гызын, — деҗе Дилшадын сојуг әлләриндән тутду вә печә тәрәф кәтирди.

Дилшад әлләрини чәкмәди, гузу кими итаәтлә она әмәл етди, астадан, әсә-әсә деди:

— Үшүјүрәм, Рәсул.

— Инди гызынарсан.

— Јеримә кирмәк истәјирәм, јорған-дөшәјим елә буз-дур ки...

Дилшад һәлә әлләрини чәкмәмиш, Рәсула сыхы-лыб дајанмышды. Печ кет-кедә алышыр, хош бир исти-лик јајылырды. Рәсул онун әлләрини бурахды, печә бири-ки одун да атыб кетмәјә һазырлашды. Дилшад чарпа-јынын үстүндә отуруб:

— Рәсул, — деҗе назла, ишвә илә дилләнди, — кәл, мәнә көмәк елә...

Рәсул чашыб, ону ешитмәмиш кими јериндән тәрпән-мәди, Дилшадын исрар етдијини көрүб јахынлашды. Әв-вәл гызын чарпајыја атдығы палтосуну көтүрүб бир кә-нара гојду, сонра нә едәчәјини билмәдән онун гаршы-сында дурду.

Дилшад:

— Мәни сојундур, — деҗе титрәк сәслә она мүрачиәт етди.

Рәсул гызын шалыны башындан ачды, гара жакети-ни чыхартды. Палтарларыны, чорабларыны јорғанын алтында сојунан гыз, онлары столун үстүнә гојмаг үчүн Рәсула верди:

— Үшүјүрәм, јаман үшүјүрәм, — деди вә әләвә етди:

— Кәл, бура, јаныма.

Фелдшер титрәди, чарпајыја јахынлашды, јорғана бәрк-бәрк бүрүнән гыза бахды.

— Рәсул, сән кетмәк истәјирсән?!

— Һә, Дилшад, кечдир.

— Рәсул, нәдәнсә бу күн горхурам?

— Нәдән?!

— Билмирәм.

— Һеч нә олмаз, горхма...

— Јох, горхурам, кетмә, Рәсул...

Бирчә кәлмә «кетмә» сөзү Рәсулун бүтүн тәрәддү-ләринә, шүбһәларинә сон гојду. Илдырым сүр'әти илә керијә дөндү, јахынлашыб чарпајынын бөјрүндә отурду

вә үзүнү гызын үзүнә јахынлашдырды. Бу заман Дил-шад голларыны онун бојнуна долады.

Бир аз кәнара чәкилди: јорғанын бир тәрәфи ачылды. Рәсул паллы-палтарлы онун јеринә кирмәк истәјәндә гыз астадан:

— Рәсул, сојун сонра, — деди. Бу да фелдшерин бүтүн дујгуларыны шаһә галдырды. О, бу кечә һеч нә һаггын-да дүшүнә билмәди.

Онлар сәһәр чох кеч дурдулар. Һәр тәрәф ишыглан-мышды. Саат ондан ишләјирди. Рәсул дәрһал кејинди, пени галады, чај гојду, јемәк һазырлады. Дилшад ојан-мамышды, һәлә дә јатырды. Инди фелдшер дүшүнүрдү. Онларын арсындакы мүнәсибәт сон һәддә чатмышды. Бунун көзләнилмәдән, бирдән-бирә баш верәчәјини тәсәв-вүрүнә кәтирмәјән Рәсул, кечәки һадисәјә инанмаг истә-мирди. Ширин јуху тәсири бурахан бу һадисәни бүтүн тәфәрруатына гәдәр хатырламаг истәјирдисә дә, бачар-мырды. Дилшад көзүнү ачыб, тәбәссүмлә Рәсула бахды. Печ кур-кур јанырды. Отаг гызынмышды. Јорған гы-зын үстүндән азча сүрүшдү. Ағ ипәк көјнәјин инчә на-хышлы јериндән ағаппаг дөшләри көрүнөндә Дилшад: — уј, деҗе гышгырды. Тез әли илә синәсини өртдү. Әрклә, әда илә Рәсула деди:

— Үзүнү о јана чевир...

Рәсул билә-билә үзүнү о јана чөндәрди. Гыз дәрһал дуруб кејинди. Јерини јығмаға башлады. Сонра сачла-рыны дарады.

— Һә, кәл, отур, — деҗе Рәсул гызы һәмишә отурдугла-ры стола дә'вәт етди. — Бах, бурада, лап јахынымда.

Дилшад јахынлашды, онун көстәрдији јердә оту-руб, бәхтијар көзләрини Рәсула дикди. Фелдшер столун алтындан шампан шүшәсини чыхардыб, еһмалча ачыб чәлд стәканлара төкдү.

— Буну һарадан тапдын?! — Дилшад һејрәтлә соруш-ду.

— Сән јатанда кедиб алмышам.

О, стәканларын бирини Дилшада верди, о бирини өзү көтүрдү.

— Һә, галды, — деди. — Бу күндән... — сөзүнүн далы-ны деҗе билмәди, чәсарәти чатмады. Дилшад она үрәк верди. Стәканлар тоггушду. Онлар көзләнилмәз, гәфил «тојун» кечикмиш бадәсини галдырдылар.

Бир күн сонра кичик мәчлис дүзәлди. Гонаглар кәл-ди. Һапы евләнмәләри мүнәсибәтилә онлары үрәкдән тәбрик етди.

О вахтан бир жердэ жашамаға башладылар. Унудулмаз, ээиз, ширин күнләр далбадал кечирди.

... Рәсулу јаваш-јаваш јуху апарырды: ширин, дады бир јуху. Ғарадаса чох-чох узағларда јенә Дилшад көрүнүрдү. Өзү дә элинде шампан шүшәси тутмушду. Бирдән елә кур сәслә партлады ки, һәр шеј думана бүрүндү. Бу сәздән Рәсул диң атылды, көзүнү ачды. Өзүнү јорған-дешәкдә тәк көрүп тохдады. Көзүнү тәздәдән јумду вә јатмаға чалышды.

Рәсул Ајнаға тез-тез баш чәкирди. Ғыз ону көрәндә ғышғырыр, мұғавимәт кестарир, элинде ијнә тутмуш фелдшери јахына гојмурду. Нә гәдәр јалвармағ, дилә тутмағ оларды!

Беләликлә күнләр өтүб-кечирди. Рәсул Ајнада олан ур хәстәлијини јүнкүлләшдирмәк үчүн она глүкоза ијцәсини вурурду. Бу ијнәнин тәсири нәтичәсиндә боғазын-дакы шиш јаваш-јаваш јумшалырды. Фелдшер јахшы билирди ки, бу үсул ур хәстәлијини мүаличәсиндә илк мәрһәләдир. Бурадан сонра әл мүаличә олмалыдыр, јәни чәрраһијјә эмәлијјаты! Көрәсән бу јазығ хәстә тәшриһ отағынын хофуна, чәрраһын бычағына нечә дөзәчәкдир?!

Фелдшер рајонун истеһлак коммиссисә илә данышыб кәнд мағазаларына јодлу дуз сатылмасына наил олмушду. Мәнтәгәдә «аптек» дүзәлтмишди. Кабинетин сағ тәрәфиндә көһнә бир стол тапыб гојмуш, үстүнә мүхтәлиф дәрманлар дүзмүшдү. Кәнд әһалисини аспирин, јод, башағрысыны кәсән чөһнәр вә бу кими дәрманлары алмағ үчүн рајон мәркәзиндәки әчзаханаја кетмәк зәһмәтиндән хилас етмишди. Дәрман столунун јанына башга стол гојуб, санитарнјаја анд мүхтәлиф китабчалар дүзмүш, диварлара плакатлар, хәбәрдарлығ сөзләри јазылмыш шәкилли шүарлар, диаграмлар асмышды.

Јаваш-јаваш ғышын нәфәси дүјулурду. Дағ кәндиндә пајыз гуртармамыш ғыш башлајырды. Бир сәһәр јухудан ојанан һәким бүтүн кәнди гар ичиндә көрдү. Рәсул тез һәјәтә чыхды. Неч јери танымады, тәччүблә әтрафа бахды: санки башга әләмә дүшмүшдү. Јашыллығдан әсәр-әләмәт јох иди, Шырран дәрәсиндән тутмуш дағларын уча зирвәләринә гәдәр башдан-баша һәр јер ағ рәнкә бүрүнүшдү.

Бу күн Ајна өзүнү јахшы һисс едирди. Рәсулун саламыны мейрибанлығла алды.

— Доктор... Ики күндүр нијә кәлмирдиниз?

— Јохса мәнсиз дарыхмысан, Ајна?!

— Һә, доктор... Сиз лап гоһум кими... Јахын адам кими доғма олмусунуз...

— Бу сөзләри ешитмәк мәнә хошдур, Ајна. Даһа јухуда мәни көрмүрсән ки?!

— Јох, доктор... О күн мән дә гајадан јыхылмышдым. Амма елә бил учурдум... Неч јерә чатмырдым...

— Јахшы јухудур, Ајна... Ахыры хејир олсун... Мән сәнә китаб кәтирмишәм.

— Китаб?!

— Бәди әсәр дејил. Сәнин хәстәлијинә анддир, оху! Чалыш китабда јазыланларә эмәл ејләјәсән...

— Бахым, доктор... Нә балача китабдыр... Һәкмән охујарам. Ур хәстәлији... Бу, нә демәкдир?.. Мәним хәстәлијин будур?!

— Һә... Бах, боғазында балача шиш көрүнүр... Сән нијә хәстәханаја кетмирсән, Ајна?!

— Билмирәм... Даһа доғрусу горхурам... Елә билирәм ки, хәстәханаја кетсәм, даһа гајытмајачағам...

— Сәһв едирсән, Ајна... Сән тамам сағалачарсан, мәктәбә кедәчәк, балаларына дәрс дејәчәксән...

Ајна гәһгәһ чәкиб күлдү, елә бу күлүшлә дә онун вәзијјәти дәјишди. Каһ элини-гоһуну ата-ата данышмаға, сәбәбсиз јерә күлмәјә, каһ ағламаға башлады. Бирдән пычылыты илә данышыб мәхфи, ширли сөз демәк истәјән адам кими эли илә Рәсулу јанына чағырды:

— Доктор... анам евдә јохдур, һә? Кәл јанымда јат. Һә, нә олсун ки... Истәмирсән?! Һа, һа, һа... Әјил, доктор, гулағына бир сөз дејәчәјәм. Горхма, әјил... Бах, бах, о додағларын вар, һа өпмәк истәјирәм. Сән дә мәни өп. Бах, бурадан, јанағларымдан...

Бирдән дајаныб чиддиләшди, мәст олан адамларә су төкәндә ајылан кими дискисини ајылды, нәјсәе гулағ асды вә бирдән бајылды. Рәсул она хејли бахды, евдән чыханда бејниндә бир фикир варды: «Һәкмән хәстәханаја кетмәлидир... Нечә олурса олсун.»

Мәнтәгәјә чатанда көрдү ки, ики нәфәр хәстә дајаныб ону көзләјир. Чәлд гапыны ачыб, икисини дә кабинетә дөвәт етди. Онлары тәзәчә јола салмышды ки, гапында Шамил көрүндү. Ғзү түклү иди, ғыса палто кејмишди, зәһмли көркәми варды. Сојуг салам вериб:

— Ғыздырманы салмағ үчүн дәрман лазымдыр, — деди.

— Бујур...

Рәсул аптекдән дәрман көтүрүб она узатды. Шамил:

— Нә гәдәр верәчәјәм? — дејә сорушду.

— 55 гәлик.

Шамил элини чибинә салыб, үчлүк чыхартды, столун үстүнә гојмагы илә кетмәји бир олду. Рәсул дәрһал архасынча ғышгырды.

— Дајан...

— Нә олуб, доктор?

— Кәл, пулуун артығыны ал...

Шамил кинајә илә күдү:

— Гој галсын, — деди. Бирдән Рәсулун кәскин, чиди бахышларыны дујуб јаваш-јаваш јакынлашды. Кинајәли тәбәссүм үзүндән јох олмады, бүтүн сифәтнә јайылды. Дүз Рәсулун көзләринә бахды, вәзијәтнин дәјишмәдән сөјләнди: «Нә дүз адамсан, доктор! Сәндән әввәлки бизи бир аз сәхәвәтли өјрәдиб. Нә етмәк?»

— Сәјфијә бөһтан атмајын, Шамил.

Шамил пулларын галығыны көтүрдү, чибинә гојду, јенә Рәсулун үзүнә баха-баха күлдү вә чыхыб кетди. Рәсул икинчи отаға кечди. Чарпајыны ачыб, ојунчаг ајыны көтүрдү, бахды, јары узанмыш һалда фикрә кетди. Хәјалына илк дәфә кәлән јенә Дилшад олду, онунла бағлы олан хатирәләр думан кими кәлиб, һәр тәрәфдән ону бүрдү. Јенә гәрибә, ширин јухуја кетди. Јухусу елә раһат иди ки, елә бил мөһрибан, јумшаг, исти әлләр онун сачларына тохунур, һәзин, хош бир пычылыгы ешидилдири. Бу јухуда Рәсул јенә кечән күнләри илә јашады...

О, Дилшадла евләндикдән сонра өзүнү дүнјанын ән хошбахт адамы һесаб едирди. Һәсрәтиндә олдуғу, кизилкә ешти илә јандығы, әлчатмаз варлыг кими тәсәввүр етдији бир көзәл инди онун һәјат досту олмушду. Рәсул ајлардан бәри давам едиб кәлән мәнәви јакынлыгдан сонра башланан даһа сых, даһа мөһкәм јакынлыг нәтичәсиндә тамам дәјишмиш, әввәлки севкисинин үстүнә јени, күчлү бир дујғу да әләвә олунмуш, аилә сәәдәтинин ишығлары ичиндә бүтүн дүнјаны унутмушду. Дилшад онун марагсыз, јекнасәг, ади һәјатында бир мө'чүзә јаратмышды, бу мө'чүзәнин сәһри фелдшери овсунламышды.

Рәсулун һеч кәси јох иди. Ушаг еви, техникум, иш... сонра бу дағ кәнди, колхозчу гызлардан биринә мејл етмиш, лакин севилмәмиш, беләликлә күнләри чискинли, кәдәрли пайыз һавасы кими өтүб-кечмишди.

Рәсул Дилшады о гәдәр чох севирди ки, гызын һәр бир һәрәкәтиндә белә көзәлик көрүрдү. Сәһәр тездән онун јухудан ојанаркән ағаспаг чылпаг голларыны башынын үстүндә чарпаз тутмасына, гыса сачларыны дарајаркән, арабир чеврилиб Рәсула бахмасына, ајна габағында сығал вериб әтирләнәркән, өз бәдәнини сәјр етмәсинә Рәсул лагејд гала билмирди. Бу һәрәкәтләрин һәр бири фелдшәрдән өтрү бир алам иди. Һисс едирди ки, артыг бир ан белә, Дилшадсыз дөзә билмәз. Бу учабој, ағбәниз кезәл онун һәјатынын ајрылмас бир һиссәсинә чеврилмишдир. Ајда бир дәфә Дилшад сәһәр тездән рајона кәдәр, чох вахт күнорта гајыдарды. Бәзән кечкирдди. Рәсул онун јолуну ахшама гәдәр нитизарла көзләрди. Әкәр мәнәтгәјә мүрачнәт едәнләри бурахыб кетмәк мүмкүн олсајды, Рәсул бир ан, бир дәигә белә кәндәлә галмаз, Дилшадын далынча ганад ачыб учарды. Анчаг нә етсин ки, иши бураха билмәзди. Ону көзләмәк Рәсула баһа отуар, чүнки бир јердә гәрар тута билмәз, кәзәр, дарыхар, чөлә чыхыб көзүнү јола дикәр, һәсрәтлә, һәјәчанла ора-бура вурнухарды.

Дилшад гајыдыб кәндәлә севинчи башдан ашарды. Бу һиссини Дилшадла һеч заман билдирмәз, өзүнү сојугтанлы, сакит апарарды.

Ајлар кечирди. Рәсулун бәхтијарлығы һүдуд билмирди. Одур ки, һеч нә һаггында дүшүнмүр, Дилшадын бәзи шылтаг һәрәкәтләрини көрмүр, даһа доғрусу, буңлар әввәлдә олдуғу кими әһәмийјәт вермирди. Гызын тәбиәтиндә Рәсулун хошуна кәлмәјән мәнфи чөһәтләр јенә әввәлки тәк давам едирди. Дилшад һәм савадча, һәм дә заһири көзәликчә өз үстүнлүјүнү һәмшич кәс-тәрмәјә чалыштырды. Рәсул илк ајлар гызын бу һәрәкәтләринә бәрәәт газандырыр, һатта буңларда фүсункарлыг, көзәллик ахтарыб тапырды. «Көр нә сәдәдир», јахуд «Үрәји чох ачығдыр, нә фикирләширсә дилиндәдир» кими мүсбәт нәтичәләр чыхарырды. Кет-келә Дилшадын сөзләринин дејилиш формасы кәскинлөшмәјә башлады, бәзән кобуд, тәһгирамиз бир шәкил алды.

Бир дәфә ахшам узак кәндән евә јорғун гајыдан Рәсул Дилшаддан јемәк истәди. Дилшад һирслә:

— О јемәк, о да сәл! — деди. — Көтүр, гој габағына.

— Нијә кефин јохдур, әзизим?

— Кефими хәбәр алмасан јакшыдыр.

— Нијә, Дилшад?

— Еј.. бәсдир. Бу харабала јашамагдан тәнкә кәлмишәм. Сәнинсә һәч нә вәчинә дејил. Ахы нә көрмүсән бу чәлдән бу дағ-дашдан башга?

Рәсул бәрк ач олса да, иштаһы гачды. Чөрәјини јемәјиб, динчини алмаг үчүн чарајаһы узанды. Дилшад китаб охумаға башлады. Рәсул она бахырды, бирдән Дилшад да башыны галдырды. Күлүмсүндү. Рәсул бајагы сөһбәти унутду. Һәмишә белә олурду. Дилшадын хош, мейрибан бахышы, јахуд нәвазишли бир һәрәкәти илә дејдији ән ағыр, ән габа бир сөзү Рәсул она бағыш-лајырды.

Онларын гызы олду. Гыз бејүдү, бир јашына чатды, јеримејә башлады. Бу заман Рәсул гызына гара рәнкли түкли бир ојунчаг ајы алыб кәтирди. Гыз евин севинчинә чеврилди. Рәсул балача Сүсәни о гәдәр чох истајирди ки, онсуз бир дәгигә дајана билмир, бир ән көзүндән ғыраға гојмурду.

О, Сүсәнин һәр чүр гағысына галмаға мөчбүр олмушду. Һәтта бә'зән ону бәләјир, овундурур, јерини тез-тез дәјишир, суд дә алыб кәтирирд. Дилшад исә илк өвладына гаршы сојуг иди. Гыза јахшы бахмырды. Һәтта бир ај Бақыя кетди, бирјашлы гызы тәк гојду. Бунун үстүндә бејүк мәрәкә голду. Рәсулун бүтүн дәлилләрини алт-үст едиб ону инандырмаға чалышды ки, вачиб иши вар, ата-анасыны да көрмәк истајир. Сүсәни апармаг горхулуаур, сојуг дәјәр, хәстәләнер, дејирди. Рәсул Дилшад инанды. Бир ај Сүсәни көзүнүн үстүндә сахлады. Гыз исә анасыз чәтин галырды, дөзә билмир, ағлајыр, һеј ону чағырды. Бу заман Рәсул һиддәтләнир, үрәјинин дәрнлијиндән наразылыг баш галдырды.

Бақынган гајыданан сонра Дилшад тамам дәјишди. Сөзләринин ағына-бозуна бахмадан Рәсулу аддымбашы тәһгир етмејә, ачыламаға, өз үстүнлүјүнү даһа габарыг шакиллә көзә сохмаға башлады. Бу кобудлуг кет-келә өз әндәзәсини кечди, наразылыг артды, һәтта тез-тез чидди дава-далаша сәбәб олду.

— Јә'нин сән дә киңисән? Ај јазыг! Дилин һеч сөз тутмур. Нә бахырсан?! Мән олмасам, бу дунјада сән батарсан! Бир адам ки, гадынын әли алтынды ишләсин, ондан киши олар?

— Ајыбдыр, бәсдир, Дилшад.

— Буидан башга һеч нә билмирсән!

Бу вә ја буна бәнзәр сөһбәтләр Рәсулун үрәјини хәнчәр кими дидиб-төкүрдү. Бунлара чәтнликлә дә олса

дөзүрдү. Сон вахтлар хәстә үстүнә һәкми јох, фелдшер апарырдылар. Һамай нәдәнсә она даһа чох инанмаға башламышды. Дилшад бә'зән буна көрә дә һирсләнирди. Ачығыны Рәсулун үстүнә төкүрдү. Ағбәниз, тотуг, балача гыза әмәлли-башлы бахмырды. Нәзарәтсиз чөлә-чәмәнә бурахыр, јемәјинә, кејминә фикир смирди.

— Һавалар сојујур, Дилшад, о ушағын әјин-башына фикир вер, јохса хәстәләнер.

— Чаны бәркдир, һеч нә олмас.

— Дилшад, бәсдир белә данышдын. Сән анасан, сән һәкми сән.

— Мән јашамаг истајирәм, инсан кими јашамаг!— дејә кәнч гадын ғышгырды,— ушаг онсуз да бејүјәчәк. Сән кет өз гејдинә гал. Чамаат габаға кедир, сәнсә јериндә сајырсан. Кәнд фелдшерин... һа-һа-һа...

Рәсул чијиндә чанта, каһ атлы, каһ пидада кәндбәкәнд кәзир, гаја, дағ, учурум, сылдырым, дәрә-тәпә кечир, јағыша, човгуна, туфана дүшүр, башына мүхтәлиф әһвалатлар кәлир, каһ инсанын көмејинә чатыр, каһ кечириди. О, чохлу горхулу јерләр көрмүшдү. Гарлы дәрә-рәјә дүшүб галмыш, сәһәрсин ону тапыб чыхмаға көмәк етмишдиләр. Бүтүн кечәни чимир етмәмиш, о јан-бу јана кәзмиш, сакит дајанмамашды. Боғазыны јандырса да, бир аз спирт ичмишди. Бә'зән мағарада кечәләмишди. Дағларын жүксәк јериндә олан бир кәндә кетмишди. Бурада һәр аддымда тәһлүкә варды. Чүнки ајаг дәјән даш дәрһал учуб ашағыја јуварланырды. Кичик бир еһтијатсызлыг адамы дашла бәрабәр учура биләрди. Рәсул исә кетмишди.

Бир дәфә сәфәрлән гајыданда Дилшады евдә көрмәди. Гызы гоншуда иди; үст-башы чиркли, тозлу. Кәтириб әл-үзүнү јуду, једиртиди, јатыртыди. О, арвадынын сәһијә шө'бәсинә кетдијини өјрәнди. Сәһәр Дилшад ганы гара гајыдыб кәлди. Рәсулун суалларына чаваб вермәјиб:— Сәнә нә борч, һара, нә үчүн кетмишдим?— дејә ону ачылады. Ики күн сонра, фелдшер ешитди ки, Дилшад рајон хәстаханасына ишә дүзәлмәк үчүн кетмиш, нәдәнсә бу баш тутмадығындан әсәби гајытмышды. Буну билән Рәсул сарсылмышды. Бу һадисә онун аиләсинин мөһкәм олмадығындан, кеч-тез дағылачағындан хәбәр верирди. Ајрылмаг һаггында дүшүнәндә онун гәлбиндә туфан голпурду. Тәһгирләринә, бә'зи мәнфи чәһәтләринә бахмаја-раг Дилшады севирди. Илк вахтларда олдуғу кими се-

вирди. Онсуз... буну төсөвүрө көтирө билмирди. Дилшад исе көрүңүр даһа ону севмирди.

Хејл кечди, онун сәбир касасы долурду. Гәфилдән балача мөс'ум гызы хөстөлөнди. Кет-кедө онун вәзирјәти ағырлашды, Рәсул әл-ајаға дүшдү, рајона апарды. Бунун үстүндө дө бөүк мүбайнөс гонду. Чүнки Дилшад гојмур, —«өзүм сағалдачағам»—дејир, зорла ушағы онун әлиндән алмаг истәјирди. Илк дөфә иди ки, Рәсул дөзө билмәди, зөрблө ону итөләди. Балача гыз нөзарәтсиз галдығы үчүн сојуг пәјыз һавасында ајағалын кәэмши, палто кејмөмиш, бунә көрө дө бәрк хөстөләнмишди. Дилшад гызы һәмишә гоншуја тапшырарды. Онун кејими, жемерји илө мөшғул олмазды.

Рәсул ики күн ушагла бәрәбәр хөстөханада галды. Бу ики күн мүддәтиндө Дилшад ачығындан ајағыны да рајона басмады. Көлиб кедәндөн сорושду, вәзирјәтин ағыр олдуғуну ешитди. Дөзмәјиб кәлди. Гыз көзләрини јумуб јатары, ағыр-ағыр нәфәс алырды. Рәсул ики күндө арығламыш, солғуналашмышды. Дилшад ичәри кирөндө о, дајана билмәјиб чөлә чыхды. Хөстөхананын узун, сојуг дөһлизи илө кәлиб гапыја јанашды. Тутгулашан, думанлы, чисөкли һаваја бахды, хәјалында долашан төкчө гызы иди; ијнө вуруланда гыз нечө бәркдөн гышгырыр, көзләриндән јашлар төкүлүрдү. Рәсул бағрына басыб ону сакитләндирир, көз јашларыны силир, чарпајыја гојурду. Гыз әлини атасынын әлиндән бурахмыр, нөдәнсә горхурду. Бир дөфә ашшам чағы көзүнү ачды, Рәсул әјилиб ону үзүнө бахды:

—Сүсән... Сүсән,—дејө ону сәсләди.

Һәмишә үзү күлән бу гызын сифәти чоһ тутгун, кәдәрли вә солгун иди. Рәсулун көзүнө бахыр, анчаг һеч күлмүрдү. Бир әлини галдырды.

—Нә истәјирсән, Сүсән?!

Гыз чаваб вермәди.

—Сәнә алма верим,јохса мандарин...

—Ајымы истәјирәм...

Рәсул једди километрлик бир јолу бу ашшам чағы пәј-пијада кетди, евдөн түклү, гара ајыны көтурдү. Дилшадын соргу-суалларыны чавабсыз гојуб кери гајытды. Хөстөханаја кәлиб чатанда ган-тәр ичиндө иди. Шөфғат бачысы Сүсәнә ијнө вурмаға һазырлашырды. Рәсул ијнөни көрәндө јенө ганы гаралды вә гызынын гышгырығы гулагларында партлады. Сүсәнә һеч ким сакит едә билмирди. Елө ки Рәсул ону гучағына көтүрүб бағрына басы, Сүсән сусду, көзүнү ачыб атасына бахды, санки ајы-

ны сорушмаг истәди. Рәсул Сүсәнә чарпајыја гојан кими ајыны она верди. Сүсән әлләрини ачыб ојунчағыны бағрына басы, көз јашлары ичиндө күлдү, үзүндө елө хош, титрәк бир ишығ јанды ки... Бејнинә кәлән «Бәлкө бу онун ахырынчы күлүшүдүр» фикри Рәсул үчүн дөһшәт-ли көрүндү. Сүсән ајыны бәрк-бәрк гучагламыш бир һалда јухуја кетди.

Јағыш јағмаға башлады, кет-кедө күчләнди, Рәсул һәлө дө гапыда дурмушду. Үстүнә сычрајан дамчылардан горхмадан кәдәрлө бахыр вә дүшүрдү. Бу јағыш онун хошуна кәлди. Истәди ки, даһа кур јағыш, гејри-ади бир лејсана дөнсүн. Палатаја кетмөк һагғында фикирләшмирди. Чүнки Дилшад орада иди, ондан исе гәлиби елө сынмышды ки, бу бәрәдә инди дүшүнмөк белә истәмирди. Бир аздан шөфғәт бачысы ону чағырды; јенә Сүсәнә ијнө вурурдулар. Көмөк лазым иди. Рәсул палатаја кирди, Сүсән сәссиз, сакит јатарды. Фелдшери һејрәт көтурдү. Һәмишә әл дөјмөмиш ојанан гыз бу дөфә јухудан ајылмырды, һәтта ијнө вуруланда сәси дө чыхмады. Сүсәнә јеринә гојанда төкчө бир дөфә көзләрини ачды, наһаһат һалда нө исе ахтарды, ајыны бөјрүндө көрүб әлләрини ачды. Рәсул ојунчағы верәндө, зәиф әлләри илө ону дөшүнә сыхды.

Бу кечә палатада Дилшад галды. Рәсул исе јағышылы, сојуг дағ рајонунун күчәлери илө сакит-сакит аддымлајыб мейманханаја кәлди. Үч кечәнин јухусузлуғу, јорғундуғу ону әлдән салмышды, одур ки, даш кими дүшүб јериндә галды. Дәрһал јухуја кетди вә кечә гәрибә јухулар көрдү. Көрдү ки, Сүсән гышгырыр, ким исе «сәсини кәс» дејө онун сачларыны дартыр. Рәсул јүјүрүр, анчаг Сүсәнә тапа билмир, гыз даһа да бәркдөн гышгырыр. Рәсула елө кәлир ки, бу дөјгә Сүсәнә тутачағ, бағрына басачағ... анчаг нө гәдәр јахын олса да, чатмаг мүмкүн дејил. Сүсәннин тотуг, гәшәнк үзүндө шөһ кими дамчылар көрүнүр.

Сонра һәр шеј гаранлығ ичиндө итир. Сәһәр тездән ојананда илк хәјалына кәлән бу јуху олду. Нечә кејиндијини, нечә хөстөханаја чумдуғуну билмәди. Һава дүнәнки кими тутгун, боз иди, үрөјинә даммыш гара бир шүбһәни өзүндән гова-гова палатаја кирәндө Сүсәнни гышгыртысыны ешитди. Индијә гәдәр бу гышгырығ Рәсула азәб вә иштираб верирди, лакин бу анда о, севинди, чүнки бу сәс онун гара шүбһәләрини јохә чыхартды. Демәк, Сүсән сағ иди; Рәсул елө күман етди ки, гыза ијнө вурурлар. Белә дејилмиш! Сүсән сәһәр ојананда атасыны

көрмөйбүз агламага, гышгырмага башламышды. Дилшад исе неч эһәмийэтт вермәмишди. Рәсул ичәри кирән кими Сүсән кириди. Үзүндәки дамчылар јухудаки дамчылар бәнәзјирди. Рәсул јайлыгыны чыхарып онлары Сүсәнни үзүндән сийди. Гыз ајыны дөшүнә сыхыб раһатланды. Дилшад бир кәнарда дуруб бахырды.

Ахшам Сүсәнни вәзијјәти тамам писләшди. Ијнә дәлында ијнә вурулду. Бу ијнәләр онун горхулу вәзијјәтини арадан галдырды. Рәсул кечә икијә кими онун јанында галды. Сүсәнни јатдыгына тамам әмин олдурдан сонра кетди. Јеринә кирән кими ону јуху апарды. Күчүлү јагыш јағырды; елә күчүлү ки, шырылтысы гулаб батырды. Рәсул ону јухуда, јахад һәјатда көрдүјүнү ајыр дедә билмирди. Сонра бу шырылтыја гапы, пәнчәрә сәси дә гарышды. Кур шәләләнни јанында дуран адам узагда, дағлар дәлында чыхан илдырым сәсинә биканә олдуғу кими Рәсул да гапы, пәнчәрә дөјүлмәсини неч ешитмирди. Сәсләр бир-биринә гарышмышды. Шырылты... чинкилти... тагылты. Бирдән Сүсәнни гышгырыгы ешидилди. Мәһз бу сәс Рәсулу јухудан ајылтды. Ким исе ону чағырды. Башыны јасдыгдан галдыран кими бүтүн сәсләр кәсилди. Тәкчә пәнчәрә дөјүлүрдү: «Рәсул... Сүсән...» кәлмәләрини ешиден кими бүтүн дунја башына доланды. Кејиниб јүјүрдү. Гаранлыг күчәләр она даһа да гаранлыг көрүндү. Хәстәханаја чатды. Ишыгы дәһлиздә һөјчәнәли тибб бачылары... кәзләри гызармыш, ағлајан Дилшад... палата... Рәсул палатаја нечә кирдијини билмәди. Балача Сүсәнни кәзләри јумулу иди. Әлләри илә гара рәнкли ајыны дөшүнә сыхмышды. Белә бир вәзијјәтдә әбәди јухуја кетмишди.

Гызы дәфи етдикдән сонра Рәсул танынмаз олмушду. Гара рәнкли, балача ајы һәмнишә әлиндә иди, үзүнү ајынын јумшаг түкләри арасында кизләдәрди. О, ајыны әпүрдүмү, јохса көз јашларыны силјирдими, буну тәјин етмәк чәтин иди. Сүсәнни өлүмүндән једди күн сонра ахшам Рәсул јенә ајыны үзүнә сүртә-сүртә кәдәрлә отурмушду. Дилшад пәнчәрәдә даянмышды. Таныш-билишләр, достлар башсағлыгы вермәјә кәлдикләри үчүн индијә гәдәр евдә мачал, сакитлик олмамыш, кечәјарысына гәдәр сәмовар гајнамышды. Рәсул инди евдәки бу сүкунәтә дөзә билмирди. Фачиә дикәр кәдәрли, ағыр бир дүјүнү һаләлик онун үрәјиндә сусдурмушду. Бу барәдә неч дүшүнмүрдү. Инди сүкунәт һәр шеји ја-

дына салмышды. Рәсул бу һадисәдән сонра Дилшадла нечә јашајачагы барәдә фикирләшәндә анчаг гәти бир гәрәра кәлирди: чыхыб кетмәк, вәссалам, һара исе узага чыхыб кетмәк! Бәзи вәзијјәтләр бу гәрәрыны һәјата кечирмәјә һаләлик мане олмушду. Инди бу барәдә дүшүнәндә гәрәрын јеринә јетирилмәсинин вахтынын чатдыгыны аңлајырды.

Дилшад пәнчәрәдән ајрылды, јахынлашыб һирслә ајыны онун әлиндән алды.

— Нә едирсән? — дејә Рәсул ајаға галхды.

Дилшад ајыны јерә чырпды:

— Мәни һирсләндирисән? Ушаг кими әлиндә нә ојнадырсән? Башга шеј тапмадын, мәни боғазја јығмысан, бәсдир даһа...

Рәсул әјялиб ајыны галдырды, гәзәбини боғду, она кобуд, ачы сөз демәкдән өзүнү зорла сахлады вә шәләрини јығышдырмаға башлады. Нә шеји варды ки... Демәк олар ки, неч нәји. Чамадан долмады, нәдәнсә ајыны чамаданын ичинә гојмак истәмәди. Анчаг гојду. Ағыр адәмларла гапыја јахынлашды, она елә кәлирди ки, Дилшад сарсылачаг, јүјүрчәк, јолундан сахлајыб јалварачаг, кетмәјә гојмајачаг, көз јашлары төкчәк. Ким билир, белә олсајды, Рәсул галар, кетмәзди. Ләкин Дилшад онун ардынча гышгырды:

— Гајытсан, намәрдсән!

Рәсул кәнди тамам тәрк едәндә гызынын өлүмүндән доған кәдәрә бәнәзјән ағыр бир кәдәрлә машына отурду. Хәјалында Сүсән чаңланыр, дил ачыб данышыр, сонра кәјб олурду. Рәсул елә билирди ки, Сүсән онун севкиси иди; чаңлы, бөјүк, сонсуз, үлви. Өлән балача бир гыз иди, јохса ки, Рәсулун гәлбиндәки мәһәбәт?! Һәр икиси! Һәр икиси! Һәм Сүсән, һәм дә онула бирликдә мәһәбәт! Машын дағ јолу илә јаваш-јаваш кедирди. Кабинә бош дејилди. Буна көрә дә о, јухарыда кузовун үстүнә гојулмуш узунсов тахтада отурмушду. Кәдәр ичиндә әтрафа бахырды. Башга адамлар да варды. Онлардан бири Рәсула мәнә илә нәзәр салыб сорушду:

— Доктор, хејир ола белә, һара кедирсиниз?!

Рәсул өзү дә бу суалы өзүнә вермәјә һазырлашырды. Бирдән-бирә чаваб вермәјә сөз тала билмәди. Кәзләрини ағыр-ағыр галдырыб мүсафиринә бахды, һәјчәнәсыз деди:

— Неч, елә-белә, рајонда ишим вар.

Ғалбуки, районда онун һеч бир иши жох иди, бурада да галмаг истәмјирди. Дилшаддан узаг олмаг үчүн бу јери тәрк етмәјә мәчбур олду вә инди ишләдији бу рајона кәлди: бизә таныш олан бу уча даг кәндиә.

Ғапы бәрк-бәрк дөјүлдү. Рәсул сәсә ајылды. Сүсәнин балача ајысы синәсинин үстүндә иди, ону еһмаллыча көтүрдү, пәнчөрәјә гојду. Јериндән галхды, јорҒаны дүзәтлди. Көрдү ки, ашхамдыр. Ғапыда балача бир ушаг дурмушду. Көзләри Ғајнајырды. Тез-тез данышмаға башлады:

— Мәни Пәрвин хала көндәриб. Ајна писдир, јалварды ки, тез кәләсиниз.

— Бу дәгигә, оғлу.

Рәсул таныш евә јахынлашанда Пәрвин арвад көзү јашлы Ғапыда дуруб ону көзләјирди. Отаға кирәнә гәдәр гача арвад Ајнаның нечә ағыр вәзијдә олдуғундан шикајәтләнди. Һәким һәмишә ешитдији сөзләр чидди әһәмјијәт вермәјиб чарпајынын өнүндә дајанди. Бајылмыш Ајнаның голуна аста-аста галдырыб нәбзини тутду. Нәбзи сүр'әтлә вурурду. Ајна көзләрини ачды:

— Доктор... партлајырам...

Ајна синәсини тутур, башыны балынчын үстүндә о јан-бу јана әсдириб ағыр-ағыр нәфәс алырды. Рәсул онун үрәјини сакитләшдирмәк үчүн дәрман верди. Јанында отуруб сөһбәтә тутмаға чалышды. Амма Ајна һәкимә гулаг асмыр, — Партлајырам, — дејә тез-тез тәк-рар едирди.

Кет-кәдә дәрман тәсирини көстәрди вә кәлин сакитләшди. Бир аз сонра исә ону дәрин јуху апарды. Рәсул Пәрвин арвада тәшәккүр етмәк үчүн имкан вермәди, чыхыб мәнтәгәјә јолланды. Елә тәзәчә ичәри кирмишди ки, гапы дөјүлдү. Рәсул чох севиңди.

— Бујурун, — дедикдә Ғапыда Шамил көрүңдү. Чидди иди, гашлары чатылмышды.

— Бағышлајын, сизи нараһат етмәдим ки...

— Јох.

Рәсул ону башдан-ајаға сүздү. Шамил јенә көзәл кәјинмишди. Инди әјниңдә гәһвәји костјум варды. Лафсандан көј рәңкли дама-дама көјнәји костјумла јахшы тутурду. Шамил бирдән-бирә мәтләбә кечмәјиб сусурду. Буна көрә Рәсул она суал вермәјә мәчбур олду.

— Нә әчәб сиздән?!

— Бир киши кими сизинлә сөһбәт етмәјә кәлишиәм.

— Ешидирәм.

— Нә үчүн мәнә кин бәсләјирсиниз? Нә үчүн, ачыг дејин. Мән ки сизә һеч нә еләмәмишәм. Чамаат чох һасәсдур, мәнә бәсләдијиниз бу мүнәсибәти билир. Мән исә бунун белә олмасыны истәмәздим. Сән дә зијалы, мән дә... Кәрәк биз дост олаг, бир-биримизи баша дүшәк. Јохса дүшмән кими... Ахы, бу нәјә, кимә лазымдыр?!

— Мәним үрәјимдә кин жохдур.

Шамил Ғымышды, бунунла онун сөзүнә инанмаг истәмәдијини билдирмәк истәди. Рәсул һисс етди ки, Шамил бош вә мәнәсыз јерә бура кәлмәмишдир, ја нә исә ешитмиш, ја намә'лум бир һиссин тәсириндән чошмушду. Бәлкә мубәһисә етмәк, бәлкә дә дава етмәк истәјирди. Анчаг нәдәсә өзүнү мөһкәм сахлајыб, сәмими сөһбәт етмәклә кифајәтләнди.

— О күн сәдр сизи чох тәрифләјирди. Мәнә дејирди ки, онун кими ишләмәк лазымдыр. Билирсинизми, бунун мәнәсыз нәдир?! Бу, бир нөв мәнә саташмагдыр. Сиз бура кәлмәмишдән мәнә белә сөзләр дејән олмамышды.

Рәсул үчүн һәр шеј күн кими ајдын олду. ҒашҒабағыны төкүб кинајә илә сорушду:

— Әл фикриниззи јахшы баша дүшмәдим, бәлкә ачыг данышасыныз?!

— Истәјирәм ки, биз дост олаг.

— Горхурам ки, бу, чотин башта.

Шамил даһа дајанмады, Ғызарды, — еһ! — дејә әлини јелләди вә һирслә чыхыб кетди.

Рәсул мәктәбә кәлди, рајон поликлиникасынын тапшырығы илә шакирдләри тибби мұајинәдән кечирмәли иди. Дәрсләр башландығундан дәһлиздә сүкут һөкм сүрүрдү. Дәрс һиссә мудири олан кәнч бир гадын мұәллим отағынын јухары башында гојулмуш Ғырмызы өртүклү, шүшәли јазы столунун архасында әјләшиб дөфтәрләрә бахырды. Башы үстүндә дивардан ири дәрс чәдвәли асылмышды. Чәдвәлин бә'зи јерләриндә Ғырмызы каран-дашла дүзәлиш апарылмышды. Рәсулу көрән кими ајаға галхыб тәбәссүмлә јахына кәлди.

— Доктор, доктор — деди, — Нә әчәб сиздән?! Бизим мәктәбә хош кәлисиниз.

Рәсулун кәлишини мәгсәдини дедикдә кәнч гадын ону балача бир отаға апарды. Рәсул отағы нәзәрдән кечирди, — јахшыдыр, мәним үчүн јарајар, — сөјләди.

Бир нечә күн далбадал мәктәбдә ишләди. Ашхам

жоргун-аргын оlanda евә кәлирди. Бир дөфә күнортадан сонра гапы ағзында дәрс һиссә мүдири көрүшдү. О, әли илә фелдшери чагыранда, Рәсул эввал һеч нә баша дүшмәди, дәһлизә чыхды. Кәчә гадын биринчи синфин ачыг гапысыны көстәриб:

— Айна кәлиб, — дејә астадан пычылдады.

Рәсул ирәли јериди. Айна нә үчүн бура кәлсин? Ону һейрәт көтүрдү. Синиф бош иди, Айна пәнчәрәјә јажынлашыб үзүнү партиалара тәрәф чевирмишиди. Дәрин фикир-хојал ичиндә, сүкутла бахыр, кәдәрли көзләри од тутуб јанырды. Гадыннын архадан пычылгысы ешидилди:

— Доктор... о, бу синифдә дәрс дејирди.

Һәким ичәри кечмәјиб, гапынын ағзында дајанды. Айна онлары көрмүрдү. Пәнчәрәдән араланыб, ортадакы партиаларын өнүндә гојулмуш, үстү гара рәнкли стола јажынлашды, отурду. Синифдә ушаглар вармыш кими, үзүнү онлара тутду. Хејли белә галды. Сонра башыны ашагы әјиб, чәнәсини әлләри үстүнә гојду. Бахды, бахды. Дәрс һиссә мүдири јажынлашыб, Рәсулун архадында дајанды.

— Доктор... мәктәб үчүн дарыхыр. Она јазығым кәлир.

Бирдән Айна сәс ешидиб дик атылды, гапыда онлары көрдәнә чинајәт үстүндә тутулмуш адам кими горху ичиндә керижә чәкилди. Гадын дәрһал јажынлашды.

Айна өзүнү сахлаја билмәјиб онун үстүнә атылды вә һөнкүр-һөнкүр ағлады. Рәсулун ағыр чәкмәләри дәһлиздә сәсләнди, сонра јох олду.

Фелдшери тә'чили гоншу кәндә чағырырдылар. Сүбһдән зонк вурмушдулар. Рәсул ора кәдән јолу танымырды. Һәсән дајынын јанына кетди. Сәдр ону мейрибанлыгга гаршылады:

— Чичәк кәндинә чағырыблар?! Ким?!

— Демәдиләр. Тәкчә ону билирәм ки, тә'чили кетмәк лазымдыр.

— Машынымыз вар, верә биләрәм. Анчаг јоллар горхулудур. Гар да јағыр. Машынла кетмәји мәсләһәт көрмүрәм. Кәсә јолла, атла кетмәк јажшыдыр.

— Мән Мәдәдин учдуғу гајаны да көрмәк истәјирәм.

— Кәсә јол елә о гајанын үстүндән кејиб кедир. Сәнә бәләдчи дә лазымдыр. Һөкмән. Шамилә дејәрәм. Јолу

чох јажшы таныјырам. Горхурам ки, кетмәсин. Бунун сәбәби вар. Нә етмәк, әлач јохдур, чағырыб мөһкәм тапшырарам, кетсин.

— Башга адам кәдә билмәз?!

— Хејр! Јолу ондан јажшы таныјан јохдур.

Шамил һәгигәтән кетмәк истәмәди. Һәсән дајынын ирарындан, даһа доғрусу, әрклә хаһишиндән сонра разыдашды. Рәсула бахыб:

— Кәндә кетмәјәчәјәм, — деди. — Мәдәд учан гајадан гајыдачағам. О дәһшәтли һадисәдән сонра гајаја баха билмирәм. Үрәјим ағрыјар.

— Јолун далысыны өзүм кәдә биләрәм?!

— Кәдәрән, әлбәттә кәдәрән, — дејә сәдр үрәклә дилләнди. Шамил сорушду:

— Бәс нә вахт чыхырыг?!

— Елә бу саат.

Шамил наразылыгга башыны булајыб ат далынча кетди. Сон һадисәләрдән сонра Рәсулун бу адамдан әһләси кедирди. Онун гырмызыја чалан әтли, долу сифәтиндә өзүндәнразы, архајын, тәкәббүрлү бир ифадә варды. Инди Рәсул белә бир адамла јола чыхмалы иди, башга әлач јох иди, әкс тәғдирдә онулла кетмәкдән бојун гачырарды. Сәдрин дә мұәмма илә дедији сөзләрин мә'насыны һәч чүр баша дүшә билмирди.

Гочалар Рәсула еһтијатлы тәрпәнмәји тапшырыр, бу јолун һәтта јай вахты горхулу олдуғуну сөјләјирдиләр. «Инди гар јағыб, әләми тутуб, сүрүшкәнликдир, орадакы дәрә, јарған, учурум, валлаһ бир тәрәфә баханда кетмәјин һеч мәсләһәт дејил, нә етмәк, лазымдыр.»

— Баба, кимсә кәндә ағыр вәзијәтдәдир. Мән бурада нечә раһат отурум?!

— Дүздүр, оғул, дүздү... Вичдан оlanda дајанмағ олмаз. Аллаһ көмәјин олсун. Белә үрәклә дүнјанын о башына да кәдәрән. Бах, Шамил дә кәлди. Сизә уғур олсун.

Атлылар кәндин гуртарачағындакы дәрә илә үзү јухары галхмаға башлајанда, күнәш чыхды. Шамил:

— Әввәлдән ишимиз кәтирди, — сөјләди вә бу дағлардакы сәркүзәштләриндән ағыздолусу данышмаға башлады.

Рәсул она нәзакәт хатиринә гулаг асса да, көзү јухарыда, горхулу јолда иди. «Нәјин баһасына олурса-олсун, кәндә тез чатмағ лазымдыр» — дејә фикирләширди. Чығыр итмишиди. Дәрәнин диби илә ахан кичик чајлагда су-

жун шырылтысы ешидилди, арабир чох ири гарлы дашлар көзө дөйрди. Бу чалагын сол кенары илэ чыгыр узанырды. Атлар бу истигамэтдө ирэллэйир, онларны лапирлэри гарын үзөриндө дэрин излэр бурахыр, бу излэр балача чухурлар кими күрүңүрдү. Шамил габагда кедирди, бирдөн сөйбөтнни кэсип архаја дөндү:

—Ора бах...—дејө һөјачанла гаршы дагын зирвэсини көстөрдү,—көр нэ гэдэр гар вар. Биз бу дагын алтындан кечмөлијик. Аллаһ еләмөмишкөн башымыза учса, һеч нэ, батдыг.

Рәсул да башыны галдырып бахды. Јухарыда гар лај дивар кими дајанмышды. О, гар тары һаггында чох ешитмишиди, бундан гар учгуну фәләкәтләр төрөтмиш, ат, инәк, һөтта адам өлдүрүмүшдү. Гарын гөпүб учдуғу јердән чаныны анчаг гушлар гуртара билэр. Һөтта гар бә'зән онлары белә алтына алып. Буну дүшүнөндө Рәсулун бөдөннө үшүтмө кечди. Шамилдән сорушду:

—Башга јол јохдур?!

Шамил бирдән-бирә чаваб вермөјиб, јан-јөрөсинә бахды. Өзүнү сөсәрәтли көстөрмөк мөгсөдилә сәјмазјана,—«јохдур»—һөләсә дө, дәрһал сәсиндән горхдуғу вә һөјөчан кечирдији дүјүлүрдү. Јухары кетдикчә гар галынлашыр, атлар ағыр-ағыр, дартына-дартына чыхыр, бурунларындан буг галхырды. Јөһәр манли олдуғундан јолчулар беллини бир азча әјмишдиләр. Гар тарынын јакынлығындан сола бурулан јолун гаршысында дајанан Шамил Рәсула бахды. Фелдшер күркүнү әјиндә раһатлајып, гулаглы папағыны башына даһа бәрк сыхды. Атыны ирәли вериб габага дүшдү. Шамил сорушду:

—Доктор, бизим Ајна нечөдир? Јә'ни о, сағалачагы?

—Үмид чоһдур.

—Мәнчә, онун бир дәрди вар, доктор. Эрә кетсә, һамысы дүзәләр. Һеч дөрд әј дејилди ки, евләнмишдиләр. Бирдән-бирә әрсиз галмаг... чаван, еһтираслы гадын үчүн... о сөз, доктор... чөтиндир.. Мәни јәгин баша дүшүрсән? Дүздүрмү?

Рәсул Шамилә чаваб вермөјиб елә тәрс-тәрс бахды ки, о мөсәләни ағартмады вә сүсдү.

Рәсулун аты дурду, башыны оянадып габаг ајағларыны јухары галдырды вә керижә дартынды. Фелдшер чилловлары мөһкәм тутду. Јухарыдан бир кома гар таппылты илә дүз атын габагына дүшдү. Рәсул атын бәрк һүркүдүјүнә әһәмийјәт вермәк истәмөјиб габага сүрмәк истә-

ди. Амма ат јериндән тәрпәнмәди, бу заман Шамилин дөһшәтли, түкүрпәдичи бағыртысы ешидилди:

—Гар учур...

Рәсул архаја чеврилмөјә мачал тапмамыш, бөјүк гар комасы онун башында парчаланды, үст-башындан төкүлдү, ат јенә һүркүдү, амма бу дөфә габага сүчрады, икинчи гар топасы јерә дүшдү. Шамил горхудан ачыначағлы бир көркәм алмыш, гөчәлмыш кими бүзүшүмш, јумаға дөнүмүшдү. Фелдшер архаја чеврилиб баханда, о зорла дикәлди, үзүндәки јазыг ифәдәни тәбәссүмлә әвәз етмәлә чалышды, амма бачара билмәди. Рәсул бәркдөн:

—Горхма,—дејө чыгырды,—кәл, һеч нэ олмаз...

Шамил бир көзү јухарыда горха-горха бурадан кечиб азад нәфәс алды, тәмкиннини итирмөјән, сакит вә мәрғур көрүнән Рәсула тәччөүблә бахды. Рәсул һеч нә олмајубымыш кими, јолуна давам етди. Шамил дө онун архасынча јола дүшдү. Хејли кетдиләр. Гар дивары гуртарада бөјүк, дэрин учурум ачылды вә бу учурумун үст һиссәси илә јол кетмәк лазым иди.

Бир аз габагда јол хүсусилә чөтинләшди. Чүнки гаршыдакы јохуш буз бағламышды. Јолун солундакы учурум бүтүн кенишлији илә ачылмышды. Рәсул бу јохушу галхды, лакин елә сүрүшдү ки, јыкылмагдан өзүнү күчлә сахлаја билди. Атын беллине кечирдији, еһтијат үчүн көтүрдүјү узун чомағы әлинә алды.

Шамил ашағыда дајанмышды, јухары чыхмаға тәррәддүл көстөрирди. Рәсул ону сынамаг үчүн:

—Шамил бөлкә сән гајыдасан?!—деди.

—Һә, бәс сиз јолу неча тапарсыныз?!

—Биргөһәр тапарам.

—Сонра бир шеј олар, кәл чаваб вер. Кедәк, сәдрә сөз вермишәм.

Шамил көнүлсүз е'тираз етсә дө, сыхыла-сыхыла галды. Рәсул јухарыја галхды вә она бахмадан ирәлиләди. Шамил бир аз архада иди, көзләри гаралырды. Учурум елә горхулу иди ки, о тәрәфә нәээр салмырды. Бәридәки дәрә дө учурум кими ваһимәли иди. Шамилин бејиндән дөһшәтли бир фикир кечди: «Адамын ајағы сүрүшсә, јыкылса, јәгин дүз дәрәјә јуварланар. Дәрәнин диби дө долу гар. Гарын ичинә батар. Чых көрүм, нечә чыхырсан. Дәниз дејил ки, үзәсэн.» Бу фикирлә ајағыны ирәли аты вә үзүгүјү јерә дүшдү. Рәсул чәлд керижә јүүрдү, сүр'әтлә чатып, Шамилә јердән галхмаға көмәк етди. Шамилин дили сөз тутмур, тир-тир әсирди. Палтосу гар

ичиндә иди вә бир тәрәфи сыҗрылмышды. Дизини тутду, ғылчасыны гатлаја билмирди:

—Дејәсән, әзилмисән?!
—Һә, ғычым аҗрыыр. Сыныб еләмәсә җахшыды.

—Һеч нә олмаз. Гајадан җыхылмамысан ки... Јумшаг гардыр. Кечиб кедәр. Истәјирсән, бир аз отураг, динчи ни ал.

—Отурмаға јер вар ки?!
—Кәмәк едим, галх, атын үстүндә отур.

—Ејб еләмәз.
Рәсул күркүнү ачыб, пенчәјинин чибиндән папирос вә кибрит чыхарды. Јандырыб папиросдан бирини додағына гојду вә хејли јухарыда дурмуш, тез-тез чеврилиб керижә дәнән ата бахды. Гар јағыр, кет-келә күчләнирди.

—Нечә јашын вар, Шамил?!
—Хејли вар... отуза аз галыб.
—Нә вахт евләнмисән?
—Једди-сәккиз ај олар.

—Һым... белә де... Разысанмы јени һәјатындан?
—Чох! Анлә кезәл шејдир. Дејәсән, бу күн һәр шеј алт-үст олачагды. Һәлә јенә тәһлүкә вар.

—Дејәсән, чох горхурсан, дүзүнү де, Шамил?
—Бәс сиз горхурсунуз?! Бу човғунда, бу гарда кетмәсәниз олмаз? О хәстә биздән артыдаыр? Нә үчүн ондан өтру мән өз һәјатымы мәнв едим, соршурама, нә үчүн?! Дүзүнү ахтарсаныз, мән даһа синнлә кетмәк истәмирәм. Кәлини, гајыдаг, јолун јарысындан да гајытмаг хејирдир. Бу дикдән сонра чох горхулу ениш вә гаја вар. Сонра да дәли бир чај... Инанын, һәр аддымбашы тәһлүкә.

—Онда нә үчүн мәнмилә кәлдин?!
—Колхоз сәдри хаһиш етди. Сөзүндән чыха билмәдим. Һәм дә онун јанында өзүмү сындырмаг истәмәдим. Бу јоллар һеч заман белә горхулу олмамышдыр. Ғыш бәрк кәлиб. Гар һеч ара верир ки...

—Дејирсән ки, гајыдаг, һә?!—дејә Рәсул гәсдән јумшаг аһәнклә сорушду, чавабыны кезләмәдән тәкрат-тәкрат јенә дә деди:— Чәһәннәмә ки... нә олур-олсун!
—Демәк гајыдаг, һә?!
—Сән гајыт, мән кедәчәјәм.

Рәсулун кезләнилмәдән белә сәрт, чидди чавабы Шамил сарсытды. Һеч нә демәјиб, башыны ашағы дикди. Сонра фелдшерин үзүнә бахмадан атына тәрәф чеврилди, астадан:

—Јахшы, кедәк,—деди,—Аллаһа тәвәккүл!

Рәсул јериндән тәрпәнмәдән Шамилә бахырды. Бу сағлам, күмраһ чаванын тәбиәти онун үчүн бир мүәмма иди. Мүхтәлиф вәзијјәтлә олурду: кәһ горхур, кәһ кишиләнир, кәһ да тәрәддүд ичиндә галырды. Бајагдан ғылчасынын бәрк аҗрысындан шикајәтләнсә дә, инди ахмадан прәлиләди, атыны да архасынча апарды.

—Бәс нијә гајытмадын?!
Шамил чаваб вермәди. Күнәш көрүнмүрдү. Сејрәк-сејрәк гар јағырды. Гајанын јухары һиссәсиндә, учурумун конарында кичик тәпә кими галагланмыш гар учуб ашағыја төкүлүрдү. Рәсул о тәрәфә бахса да, гарын дүшдүјү јери көрә билмәди. Учурум елә дәрин иди ки, бәлкә дә гар топасы елә һавада парчаланмышды. Бу сәнә Шамилни дә көзүндән јајынмады. Ушүндү вә дәрһал үзүңү учурумдан кәнара чәкди. Рәсул:

—Горхдун?—дејә мәррибанлыглә сорушду.
—Јох! Мән јенә анлаја билмирәм ки, белә тәһлүкәни көрсәниз дә нијә керижә дәнмүрсүнүз! Ахы һәр шеј ола биләр.
—Горхан көзә чөп дүшәр, Шамил. Һәр шејдән горхмаг киришә јарашмаз. Кәл, кедәк, һеч нә олмаз.

Шамил атын чиловуну чәкиб габага дүшдү. Азачыг ахсајыр, буну кизләтмәјә чалышырды. Јер сүрүшкән олдуғундан еһтијатла аддым атыр, тез-тез ајағы бүдрәјир, җыхылмагдан өзүнү күчлә сахлајырды: Рәсул ону өтдү, чомагла бузу сындыра-сындыра прәлиләди. Инди Шамил онун ардынча асанлыглә кәлә билирди. Дикә чатанда бөјүк бир бошлуг ачылды. Гарын ичиндә итмиш узаг тәпәләр, гајалар, дағлар көрүндү. Рәсул дәнүб Шамилә баханда онун бәт-бәнизинин тамам ағардығыны, титрәдјини көрү һејрәтләнди. Шамил:

—Мән даһа кетмирәм,—деди, әлини узадыб нә исә көстәрди.
Рәсул о тәрәфә бахса да, бир шеј баша дүшмәди:
—Нә олуб сәнә, Шамил?!
—Мәдәд учан гаја...
—Нә олсун ки?
—Демишдим ки, Мәдәд учан гајанын јахынлығындан гајыдачағам. Мәдәд учанда да белә иди: гарлы, човғунлу. Бәлкә сиз дә гајыдасыныз.

—Јох, мән кетмәлјәм.
Рәсул баша дүшдү ки, Шамил тәрәддүд едир, о, мүсафиринә бахыб дүшдүјү бу вәзијјәтә ачы-ачы күлдү. Гәзәбини зорла боғуб деди:

— Мән онсуз да сәни кетмәжә мәчбур етмирәм. Бу-
жур, гајыт.

— Бәс ахы сән... сән... сән...

— Мәннин дәрдиmä галма. Өзүм тапарам. Анчаг јолу
кестәр. Бах, Мәдәд учан гајадан кечиб кетдим, сонра
нә етмәлијәм?!

— Чаја енәрсән.

— Кәнд һарададыр?

— Чајдән сағ тәрәфдә, дағын далында.

— Чајда көрпү вамы?

— Көрпү?! Көрпү кими бир шеј вар.

— Јахшы, сән гајыт, Шамил, өзүм кедәрәм.

Даһа һеч нә демәдән Рәсул атын чиловуну чәкә-чәкә
Мәдәд учан гајанын үстү илә јаваш-јаваш аддымлады.
Чомағ әлиндә иди. Көзү өнүндә ашағыја гәдәр лај дивар
кими узанмыш јасты гаја ачылмышды вә бу гајанын
гуртарачағы санки көј кими дәрин бошлуг иди. Бу бош-
луғун дибә көрүнмүрдү. О, инди Шамилә һагг газан-
дырмаг истәјирди. Доғрудан да бура чох горхулу вә
тәһлүкәли иди. Нәчә олдуса, дала чеврилди. Шамил
кетмәмишди, дајаныб горха-горха бахырды. Рәсул гаја-
нын јарыдан чох һиссәсини өтүб кечди. Бирдән башынын
фырландығыны дүјүб чәлд јерә чөкдү, көзүнә јумду.
Баш фырланмасы кечиб кетдикдән сонра јолуна давам
етди вә о бири баша чатды.

Гајадан ашағыја јол узанды. Рәсул јаваш-јаваш е-
нмәжә башлады. Ениш чох дик иди. Лакин хошбәхтликдән
јер бузлу дејилди. Рәсулун енмәсинә әнкәл төрәтмирди.
Дизә кими галын гарын ичи илә јеридикчә узунбоғаз чәк-
мәләринин ләпири галырды. О, јарғанын үстүнә кәлиб
чыхды. Һансы тәрәфә — саға, јахуд сола кетмәк лазым
иди, буну билмәдијиндән дајанды вә архаја бахды. Ша-
мил кетмәмишди. Јухарыда иди, Рәсулун тәрәддүд кечир-
дијини көрүб, әли илә сол тәрәфи кестәрди. Рәсул һәмин
истигамәтдә јол алды. Јарғанын сол кәнарындан ашағыја
енән јол елә дик иди ки, Рәсул дајана билмәди, јумалан-
ды. Чилов дә әлиндән чыхды вә о, отуз метрдән чох олан
бу јери сүр'әтлә сүрүшүб әзкил колуна гәдәр кәлиб чых-
ды. Колун чылпаг будагларындан јапышыб ајаға галхан-
да гычыннын ағрыдығыны дүјдү. Бармаглары да чилову
бәрк дартдығы үчүн гыпгырмызы гызармышды. Гәрибә
иди, онун дүшә билмәдији бу дики ат аста-аста енир, узун
чилов гары чызыр, атын назик ајагларына долашырды.
О, ајаға галхыб керижә баханда Шамили көрмәди. Баша

дүшмәдији ачы бир кәдәр үрәјини титрәтди, әтрафа бах-
ды. Өзүндән башга инс-чинс јох иди. Бу, Мәдәд учан
гајадан да горхулу көрүндү.

Ат јахынлашыб, онун јанында дајанды. Рәсул буз ки-
ми сојуг јаш чилову атын ајағыны галдырыб алтындан
чәкди вә јердән кетүрдү. Ашығыја енмәжә башлады. Бу,
чәтин иди, чүнки тез-тез ајағы чөкәк јерләрә дүшүрдү.

Бајаг јаған гар кәсмишди. Һава сојуг олса да, хош
тә'сир бурахырды. Чаја јахынлашыб, елә бурадача бир
көрпү көрдү.

Көрпүжә чатанда Рәсул атын чиловуну чәкиб сахлады.
О јанда бир атлы дајанмышды. Рәсул ону көрүб дурухду.
Үрәјинин дәринлијиндә бир севинч дүјдү. Көрпүдән кечиб
кетмәк исәди, «Доктор» сәсини ешидиб дајанды. Атлыја
бахды. Атлы күлүмсүндү:.

— Мәни танымадыныз?! — дејә сорушду. Бир аз јахы-
на кәлди.

— Јох, таныја билмәдим.

— Һејдәрәм, доктор, Һејдәр. Бруселјоз әһвалаты ја-
дыныздадырмы?

— Һә! — Рәсул Һејдәри күчлә таныды. Башында јеке
папаг варды, әјнино јапынчы кејмишди. Кечән әсрин гәһ-
рәманларына бәнзәјирди. Атлар јанашы кетмәжә башла-
јанда Һејдәр деди:

— Доктор... мән далынызча кәлирдим.

Дағын кәнарындан балача чај ахырды. Көмүр кими
гагара гаралмыш дашларын үстүндән кечир, көпүклә-
нир, ики метр һүндүрлүкдән шырылты илә төкүлдүрдү.
Јол чајын лап јанындан узаныб кедирди. Дик гуртарды,
дар күчә јоха чыхды, бөјүк ачыглыг көрүндү. Енишдә, да-
ғын әтәкләриндә кәнд јерләширди.

Онлар сөһбәт едә-едә кәндә јахынлашанда икимәртә-
бәли евин гаршысында көрүнән бир гоча тез ирәли кәл-
ди. Әлиндә узун ағач варды. Ону архасында тутуб голла-
рынын арасына кечиртмишди.

— Ај Һејдәр, һәкими на тез кәтирдин?!

— Өзү кәлирди, Һәмид дајы.

— Кедәк оғул, кедәк. Сәһәрән көзләјирәм. Бајадан
ичеридә отуруб пәнчәрәдән бахырдым. Сизи јухарыда
көрдүм. Тез бајыра чыхдым. Гары да көрүрсән дә, үми-

дими тамам үзмүшдүм. Дедим, неч көлмөзсөн. Она көрө
Һейдәри көндәрдим. Тәләс, оғул, тәләс.

Кәнд бөжүк иди, евләр ашағыя — дәрәжә гәдәр сәпә-
ләнмишиди. Бачалардан түстү галхыр, итләр һүрүр, сјван-
лардан, чәпәрләрдән ушаглар бојланырды. Гоча бир һәжә-
тә јахынлашанда:

— Будур, оғул, — деди. — Бах, бурадан кечмәк олар.
Рәсул һәјәтә кирәндә ичәридән рәнки солмуш, арыг бир
кәлин чыхды. Ирәлијә чумду:

— Һәким гардаш... балам әлимдән кедр, — дејә гара
әһәмијјәт вермәдән диз үстә јерә чөкдү, — јалварырам
сәнә... ону гуртар баладан. Сағ ол ки, кәлиб чыхдын Сән
кәлән јоллара гурбан олум.

Кәлин јана-јана, еһтирасла, чылғынлыгла данышыр-
ды. Гара рәнкли кәлагајысы башындан сүрүшүб дүш-
мүшдү. Рәсул тәсәли вермәји бачармырды. Даш кими
сусмушду вә кәлини динләјирди. О, хејли дајанды. Сонра
гочаја тәрәф бахды. Гоча бу бахышын мәнасыны дәрһал
баша дүшдү:

— Бәсдир, һөнкүрдүн, — дејә кәлине ачыгланды.
— Дур ајаға! — Кәлин өзүнә кәлди, галхыб евинә чум-
ду, гапыны ачыб һәкми ичәри дәвәт еләди. Рәсул бала-
ча чантасыны көтүрдү. Гоча аты чәкиб, чиловуну ағачын
будағына бағлады. Һейдәр һараса чыхыб кетди.

Ев ики отагдан ибарәт иди: отағын бири бәзәкли, һүн-
дүр, кениш, халчалы, килимли, шәкилли, гоша пәнчәрәли
олдугундан хош тәсир бурахарды. Көрүнүр, бура гонаг
отағы сајылырды. Гыз нисбәтән кичик олан икинчи отаг-
да јатырды. Рәсул онун башы үстүндә дајанды. Күркүнү
чыхарыб чарпаынын башына атды, әлини гызын алына
гојду. Од кими јанырды. Гызын башы јан тәрәфә әјил-
мишиди; әли илә чевирди, хурмајы сачлары хыналы кими
көрүнүрдү.

— Дүнәндән башлајыб?! — дејә Рәсул астандан соруш-
ду.

— Јох, гардаш... ики күн әввәл. Амма дүнән лап пис
иди. Белә пис иди ки, дедим, даһа сәнәрә чыхмаз. Ағла-
магдан көз јашым да гурујуб. Неч билмирәм, нә едим?
Башына сојуг дәмәл гојмагдан јорулмушам. Гардаш, кө-
мәк елә...

Рәсул чәлд гызы мұәјинә еләди. Јохлады, ијнә вур-
ду. Гыз гышгырды, кәлин ону зорла сакитләшдирә бил-
ди. Ијнәдән сонра јеринә узатды. Башынын үстүндә

дајаныб ширин дилә тутуб өпдү. Гыз һычгырыб јаваш-
јаваш сәсини кәсирди.

— Гардаш, горхулу дејил ки?!

— Јох, бачы, сәтәлчәм олуб. Горумаг лазымдыр.

Гыз јатды, кәлин онун јанагларындан өпүб һараса
кетди. Рәсул чантасыны бир күнчә атыб, чарпаынын
јанында отурду. Пәнчәрә буз бағламышды. Чөл түнд
бојаларла көрүндүјүндән неч нә ајырл етмәк мүмкүн
дејилди. Отаг исти иди, јол кәлиб јорулмуш Рәсулу мүр-
кү дөјүрдү. О, кәлинин гызына бәсләдији мәнәббәти
көрүб көврәлмишиди, Дилшады хатырлајырды. Думан-
лы һалда, узагда чәтинликә көрүнән бир гадын ағ ха-
латда каң көрүнүр, каһ да гејб олуруду.

Бир саатдан сонра Рәсул гонаг отағында чај ичирди.
Гоча онун бәрүндә отурмушду. Кәлин тез-тез кедиб-кә-
лир, каһ гыза дөјир, каһ да мәтбәхә чумурду.

— Ата, кәлинин нәјисиниз?!

— неч нәји, оғул. Танышам. Көрдүм тәк галыб, ба-
шыны итириб. Сүбһдән сәнин үчүн зәнк еләтдирдим.

— Бәс евин кишии һаны?!

— О гурумсағын бојуну јерә сохум. О, мәкәр киши-
дир?! Киши олан бәндә күл кими көрпә баласыны атыб
кедарды? Кәлине нә олуб?! Көзәл-көјчөк. Од кимидир
машаллаһ! Бир евин дирәјидир. Амма нејләсән ки, атыб
кедиб. Јенә пис кәлин ола, адамы јандырмаз. Дејәрсән
ки, јериндә еләјиб. Еһ, оғул, бә'зи кишиләрин көзү кор-
дур. Валлаһ-биллаһ кордур.

— Нә үчүн атыб, бир сәбәб вармы?

— Сәбәб?! Вар, нијә јохлур. Гоншу кәнддә илишиб
биринә. Көрмәмишәм, дејирләр сүтүл бир шејдир. Јаман
көзәлдир. Шәкил кими. Кәдәнин башыны нечә јејибсә,
даһа бу тәрәпләрә үз дә тутмур. Чамаат данышығыдыр,
валлаһ билмирәм, дүздүр, ја јалан. Дејирләр ки, бу мә-
сәлә аз галыб өлүмлә гуртарсын. Гызын гардашы чоһ
икид оғлан иди. Рәһмәтлик... О өлмәсәјди, бәлкә бунун
әл-голу ачылмазды. Дејирләр, гыз да јаман шејдир. Ке-
чәјарысы, бурада, һача дағын әтәјиндә көрүшүрмүш-
ләр. Ај ишығында. Көрмәмишәм, валлаһ дүз олмаса
чамаат данышмаз. Бир дә улдузлар сөнәндә ајрылар-
мышлар.

— Көрүнүр, севки мөһкәм имиш.

— Еһ, оғул, нә данышдығындыр, адам кәрәк дүз ол-

сун, вичданлы олсун, намуслу олсун. Һә, һә, амма о кәдәдә буллардан һеч бири јохдур. Бә нечә! Арваданың, гызыны атан бир адам... Нә дејим, валлаһ...О балачанын нә күнаһы вар, саралыб, солуб. Кәлин ајаг үстә гупгуру гурујуб. Еһ, сән дә севки, севки дејирсән.

— Гызын гардашы ким иди?!
— Танымамыш олмасан, огул, ады Мәдәд иди.
— О гајадан учан?!
— Һә, өзүдүр ки, вар...
— Демәк, демәк,— Рәсул һејрәтиндән јериндә донду. — Бајагдан сән Шамилдән данышырдын?!
— Һә, о гурумсагдан. Нијә елә бахырсан, јохса мәнә инанмырсан, огул, мәнәдә јалан олмаз. Һамысыны дүз дејирәм.

— Инанырам, баба, инанырам.

Рәсул елә сарсылмышды ки, бу сөзләр ағзындан гејри-иради чыхды. Она бәләдчилек едән бир адам кәлиб көзләри өнүндә дурду. Јериндә даһа отура билмәјиб галхды, һирслә о баш-бу баша кәзди. Колхоз сәдринин нијә мүәмма илә данышдығыны инди баша дүшдү. Кәлиб јенә јеринә отурду.

— Һәмид баба, Мәдәдән даныш.
— Еләләри һәләм-һәләм олмур, огул. Үрәји ачыг, дејән, күлән. Бир дә көрүрдүн ки, әлиндә түфәнк бу дағлары кәзир. Ову јаман севирди рәһмәтлик. Јај-гыш билмәзди. Ајыларын гәнини иди. Әввәл елә бу евин кишиси илә достлуг едәрди. Бу евә нә гәдәр кәлиб. Кабаб биширбләр. Амма сонра... Аралары бәрк дәјди.

— Нә үчүн, билмирсән?!
— Валлаһ, дүзүнү ахтарсан, елә тәгсир бунда олуб. Бир дөфә ајы овунда Мәдәди тәк гојуб гачыб. Ишә бир бах ки, кәлиб сәсини дә чыхармајыб. Аллаһ да Мәдәди өлүмдән гуртарыб. Башында чоҗ јекә, гыллы папағы варды. Бу папаг дадына чатыб.

— Папаг, нечә?!
— Огул, бир аз да күлмәлидир. Гулаг ас көр нечә олуб. Гајаларын јанында кәзәндә Мәдәд бөјүк мағара көрүб. Билир ки, бура ајы мағарасыдыр. Онун лап габағына кәлир. Бирдән гышгырыг ешидир. Дала дәнәндә көрүр ки, зорба бир ајы дүз үстүнә кәлир. Гышгыран да бизим бу Шамил имиш. Елә ајыны көрән кими дабанына түпүрүб. Мәдәд рәһмәтлик данышырды ки, онун гышгырмағы илә кәздән итмәји бир олду. Һә, нә башыны ағрыдым, дадына гулаг ас, көр нә олуб. Мәдәд күллә

атмаг истәјәндә ајы ону һаглајыр. Сүпүрләширләр. Мәдәд түфәнки ајыја вермәк истәмир. Бизим бу јерин ајылары да өјрәнчәлидир, ја нәдирләсә, тез түфәнки адамдан алырлар. Һә, јасты гајанын јанында Мәдәд јерә јыхылыр. Ајы түфәнки бир кәнара атыр. Мәдәд вәзијәтин чоҗ ағыр олдуғуну көрүр. Нә сдә биләр. Һеч нә. Ајы ағыр пәнчәләрини онун үстүнә басанда нечә олурса, Мәдәдин гыллы папағы башындан дүшүр. Гајанын ашағысы илә кос кими дијирләнир. Ајы папағы көрән кими Мәдәди бураһыр, онун далынча дүшүр. Һә, һә, аллаһ ишидир, көрүнүр, Мәдәдә көмөк едиб. Елә ки ајы папағын далынча гачыр, көзүнә дөндүјүм Мәдәд јериндән галхыб түфәнки көтүрүр.

Һәмид баба сусду, әһвалатын керисини данышмады. Көрүнүр, о тәфәррүаты севмирди, әлләри әсә-әсә чибини кәзди, узун демисини, башы бағлы балача торбаны столун үстүнә гојду. Рәсул сонра нә баш вердијини тәхмини мүәјјән етсә дә, дөзмәјиб сорушду:

— Һә, баба, далысы нә олду?!

— Огул, Мәдәд ајыны бир күллә илә ашырды. Сонра дәрсини сојду вә кәндә кәтириб һамыја кестәрди. Мәдәд бәлә иди, тајы-бәрабәри јох иди. Хејрлә-шәрәдә адамын дадына чатырды. Горху нәдир билмәзди. Јашым һәштаддан јухарыдыр, бәлә чавана аз раст кәлмишәм.

Рәсул евдә дарыхыб, һәјәтә чыхды. Кәлин одун јарырды. Балтаны елә јөндәмсиз һалда јухары галдырдырды ки, одуна зәрблә дәјәндә сүрүшүб кәнара сүчрајырды. Аз галырды ки, балта әлиндән чыхсын. Эт тахтасыны андыран ири, дәјирми көтүк дилик-дилик олмушду. Фелдшер онун көмәјинә кәлди, нә гәдәр исрар етдисә дә, кәлин гәтијјәтлә башыны булајыб;

— Олмаз, — деди вә балтаны она вермәди.

Инди хејли архајынлашан кәлин анчаг бир шеј һагында дүшүнүрдү: гонаға јахшы хидмәт етмәк! Тојуг да кәсмишди. Дүјү дә арытлајыб ислатмышды.

Муләјим, тәмиз, хош һава варды. Рәсул һәјәтдә кәзиширди. Евин архасы бағ иди, аҗаҗлар сых битмишди. Галын, назик будағлар бир-биринә гарышмышды. Һәјәт тез-тез гоншу гадынлар кәлир, кәлине көмөк едир, балача гызын әһвалыны сорушурдулар. Јолун о бири башындакы евин еванындан кимсә: — Суғра, ај Суғра, — дејә бәркдән гышгырмаға башлады. — Суғра...

Бу сәс әкс-сәда кими курлады. Итләр дә һүрүшдү. Кәлин һәҗәтә чыхды вә утана-утана һаҗ верди. Онда хәстәнин вәзиҗәтини сорушурдулар. Рәсул отага җаҗытды. Саата бахды. О, гыз а икинчи иҗнә вурмалы иди. Вахта һәлә галырды. Гоча башыны столун үстүнә әҗмишди, мүркүләҗирди. Ири, түкүлү папагыны көтүрүб жан стула гоҗмушду. Сеҗрәк аҗ сачлары варды. Кәлин һәким үчүн женә чаҗ сүзмүшдү. Чаҗы габагына чәкиб һарада кечәләмәк һаҗында фикирләширди. Бу заман гоча башыны галдырды. Әли илә көзләрини овушдуруб:

— Еһ, — деҗә дәриндән көксүнү өтүрдү. — Өмүр кечир. Даһа дөзә билмирәм. Башымы гоҗан кими јуху мәни апарыр. Вахт варды, мән дә рәһмәтлик Мәдәд кими кәзмәдҗим даҗ-даш гоҗмаздым. Еһ, һәр шеҗ кечиб кедир. Тәкчә инсанлыг галыр. Чаҗыны ниҗә соҗудурсан, огул?

— Ичәчәҗәм, баба, ичәчәҗәм.

Кәлин ичәри кирди, гызә дәҗди, гаҗыданда:

— Јаман јатыб, — деди, сонра чәкинә-чәкинә әлава етди:

— Бу дәҗигә җемәҗи һазырлаҗачаҗам. Гонаҗын јанында лап хәчәләтли олдум.

— Хәчәләтли дүшмәнин олсун.

Суҗра отагдан чыхды. Бир аздан женә гаҗытды. Бу дәфә әли долу иди, гапыдан еһтиҗатла кезиб, плов долу дөврәни сүфрәҗә гоҗду.

Рәсул иҗнәни җаҗнатмаҗы Суҗраја тапшырды. Өзү јатаг отагына, гызын јанына кәлди. Әлини гызын алына гоҗду. Женә һәрарәти варды. Бу ан кәлин гаҗыдыб кәлди:

— Гурбан олум, гардаш, дүзүнү деҗин, горхулу бир шеҗ јохдур ки... Јохса баҗрым чатлаҗар.

— Баҗаҗ дедим ки, кечиб кедәчәк. Она мөһкәм соҗуҗ дәҗиб.

— Соһа мәним һәҗатымдыр. Оһун башындан бир түк әксик олса өләрәм, доктор. Јалварырам, мәнә рәһм един.

Кәлинин јалварышлары Рәсулун үрәҗини титрәдирди. Иҗнә һазыр оландә Сонаны еһтиҗатла оҗатдылар. Гыз көзләрини ачыб Рәсулу көрән кими дәһшәтлә, фәрҗадла ғышыгырмага башлады. Һәмид баба да көмәҗә кәлди. Гызын әл-голуну мөһкәм тутдулар. Гыз ғышыгыранда Рәсул геҗри-ихтиҗари Сүсәни хатырлады. Әлләри

әсди, елә көврәлди ки, һәтта бир ан әлини сахлады. Сонра бүтүн ирадәсини топлаҗыб иҗнәни вурду.

Аһа Сонаны ширин сөзләрлә овундурду, 'дөнә-дөнә одлу јанаҗларындан өпүб ону киритмәҗә чалышды. Иҗнәдән сонра гыз јаваш-јаваш сәсини кәсди, Суҗранын охшамалары алтында женә јухуја кетди.

Рәсул гоча илә гонаҗ отагына кечәндә о, күркүнү көтүрдү вә сорушду:

— Баба, мән кәнддә һарада гала биләрәм?

— Елә бурада, огул. Бах, бу чарлаҗы сәниндир. Кәлин хаһиши едиб ки, мән дә сәнинлә галым. Сөз-сөһбәтдән горхур, огул. Чәмаатын аҗы писдир, јохса...

— Баба, елә бу јахшыдыр.

— Кәрәк мән ева дәҗим кәлим. Аҗ гыз, Суҗра, мән кедирәм, гонаҗын җерини раһла, тез гаҗыдарам.

Гоча кетди, Рәсул Суҗра илә тәк галды. Кәлин һарада олдуҗуну уһутмуш кими сәссиз-һәрәкәтсиз даҗанмышды. Арыг, јанмыш үзүндә чиддиҗәт варды; көзләрини көрмәк олмурду. Чүнки һәкимә гәтиҗән бахмырды.

— Сизә көмәк еләҗән јохдур? — деҗә Рәсул сорушду.

— Нә барәдә, гардаш?

— Мадли чәһәтдән... јә'ни пул, җемәк-ичмәк, пал-палтар.

— Өзүм ишләҗирәм. Нә гәдәр ки, чаным саҗдыр, һеч кәсә аҗыз ачмарам.

— Нә иш көрүрсән?

— Саҗычы ишләҗирәм.

Сүкут чөкдү, бу дәфә кәлин дилләнди:

— Бир шеҗ сорушмаҗ истаҗирәм.

— Утанма, соруш, ниҗә чәкинирсән?!

— Бә'зән үрәҗим тез-тез дөҗүнүр, партлаҗырам аз гала. Бу нәдән ола биләр?!

— Тәрләмә олурму?!

— Һә, доктор...

— Иштаһан нечәдир?!

— Писдир...

Рәсул аҗаҗа галхыб Суҗраја јанашды. Кәлин һүр-күб бир адым көһара чәкилди. Јад киши илә тәнһа олдуҗуну санки инди баша дүшдү. Һәҗәчәһланды.

— Ниҗә горхдун?

— Һеч... ахы, ахы...

— Јохламаҗ истаҗирәм.

Рәсул әлини узадыб, кәлинин богазына диггәтлә бахды вә деди:

— Горхулу һеч нә жохдур. Сәндә ур хәстәлијинин әләмәти вар. Горхма, бунун гаршысыны алмаг олар. Өзүнә фикир вер.

Рәсул дәрман үчүн ресепт јазды, рајона кедәркән әсәб һәкими илә көрүшмәсини тапшырды.

Һәмдә баба кәлди. Суғра илә јан отагда нә барәдәсә данышдыб, бу отага кечди вә деди:

— Огул, һейдәр кәлиб. Дејир, кәрәк бизә кедәсән. Гонаг апарыр. Дур кедәк, огул, дур. Һейдәрнин сөзүнү јерә салма.

Рәсул башга евдә галмағы даһа мүнәсиб билиб ајаға галхды, һәјәтә чыханда Һейдәр ирәли кәлди, онун голундан тутду. Онлар Һәмид баба илә көрүшүб ајрылдылар.

Һейдәркилин еви узагда дејилди. Дәрәнин кәнарында пди. Отаға халылар дөшәнмишди. Пәнчәрә тәрәфдә стол варды. Рәсул пәнчәрәдән ачыг-ајдын көрүнән дәрин, ағ дәрәјә бахды. Печ кур-кур јанырды. Бир-ики халы дивара вурулмушду. Һейдәр столун үстүнә бир конјак кәтириб гојду.

— Буну һарадан тапдын, Һейдәр?

— Еһтијатым вар, доктор. Бу сојугда олар.

— Олар, әлбәттә, олар.

Тојуг чыгыртмасы, конјак, сөз-сөһбәт. Рәсул чох ичмәди, Һейдәрнин сөһбәтини марагла динләди.

— Суғра мәнним узаг гоһумумдур, доктор. Чох узаг...

Ушаглығымыз бир јердә кечиб. Аллаһдан кизли дејил, сәндән нә кизлин. Мән ону сеvirдим. Нә едәсән мәнә гисмәт дејилмиш. Јахшы дејирләр, сән сајдығыны сај, көр фәләк нә сајыр. Кедиб әчләф бир адама урчаһ олду. Шамил адам олсајды, көрпә гызыны атыб кетмәзди. Вичданы жохдур, валлаһ жохдур. Суғра кими гејрәтли гадын онун учбатындан гара кејиб, күнү дә гара олуб.

— Инди дә сеvirсән?

— Һә, сеvirәм, нијә даным! Әкәр Суғра мәнә кәлсә, бу дәигә ону аларам.

— Јә'ни кәлмир?!

— Јох. Тәкчә мәнни јох, һеч кими јахына гојмур, — балама бахачағам, — дејир, — балама. Суғраны гынамырам. Гызы өкеј атанын гучағына атмаг истәмир.

Мәнчә, дүз дә еләјир. Суғра кими намуслу кәлин чох олса да, она чатаны жохдур.

Рәсул истәр-истәмәз хәстә Сона үчүн Суғранын кејирдији һәјәчанлары хатырлады. Өзүнүн Сүсәни јадына дүшду. Бир-биринә зилд ики аләм! О, инсанлар һагғында дүшүнәндә әсәбиләшир, нијә һамысы јахшы, кејирхәһ дејил, — дејә фикирләшдикчә отагун инсанлары јүксәк, үлви мүгәддәс, тәмиз көрмәк истәјирди. Һейһат!

Һейдәрнин сөһбәти ону дүшүнчәләрдән ајырды:

— Јахшы инсанлар да чохдур, доктор. Мәдәд кими адамлар Шамилин дүшмәни иди. Јадымдадыр, Мәдәд Шамили бүтүн кәнддә нечә русвај етди. Инди Мәдәд жохдур, гол-ганад ачыб. Аллаһыны да танымыр. Ејби јох. Һамы кәнддә јенә Мәдәди сеvir, чох сеvir.

Һейдәр Мәдәдлә бағлы бир нечә әһвалат данышды. Бунлардан бири гысача белә иди: Шамил Мәдәдин бачысы илә көрүшмәк үчүн даға галхаркән, Мәдәдин өзү илә растлашды. Елә горхду ки, даһа дајана билмәјиб, сүр'әтлә ашағы дүшду. Ајағы алтындан чыхан дашлар дијирләниб сәс салырды. Һәтта ири бир даш голуб башгаларына дәјә-дәјә ашағы енди. Мәдәд онун ардынча кетмәди, гајанын уча јериндә, әлиндә түфәнк дајаныб, көјә бир-ики күллә бошалтды. Күллә сәсини ешидән Шамил јерә јатды, сүрүнә-сүрүнә енмәјә башлады. Бүтүн кәнд бу мәнзәрәјә тамаша едирди. Мәдәд истәсәди, Шамили бирчә күллә илә вура биләрди. Чүнки сәрраст атычы иди. Ону белә вәзијәтә салмасы чамаата даһа мәнәналы көрүнүрдү вә бу, Мәдәдин һөрмәтини гат-гат артырды. О вахтдан Шамил гызла көрүшә билмәди вә горхусундан адыны да тутмады.

Рәсул кечәдән чох кечсә дә, јатмаг истәмирди: ахырынчы гәдәһләрини ичиб, јан отага кејдиләр. Јухары башда ики чарпајы варды. Чарпајыларын арасында ири күзкү гојулмушду. Јерләр салынмышды. Әтирләниш јорған-дөшәјә кирәндән сонра дә Рәсулун көзүнә јуху кетмәди.

О, Суғранын өз гызына бәсләдији чылғын мәнәббәти хатырлајырды. Һараданса Дилшад кәлиб көзләри өнүндә дурду. Урәји титрәди. «Әкәр о мәнним гызыма јахшы бахсајды.» Дилшаддан ајрылыб кетдији бу мүддәт әрзиндә ону тез-тез хатырламыш, бу хатырләрдән узаг-лашмаға чалышмышдыса да, урәји илә бачара билмәмишди. Она нифрәт едә билмир, чүнки сеvirди.

Синәсиндә елә һәсрәт һисси баш галдырды ки,

Һатта Дилшады көрмөк фикринә дүшдү. Сонра өз хәялына көрә өзүнү данлады. Каһ бу бөйрү үстә, каһ о бөйрү үстә чеврилир, јата билмирди.

Сәһәр Суғракилә кәләндә ачыначаглы мәнзәрә илә ғаршылашды: Суғранын сачлары синәсинә төкүлмүшдү, әлләрини көјә галдырып, «балам вај» — дејә шивән ғопарыр, түкүрпәдичи сәслә ғышгырырды.

Бир нечә арвад ону сакит етмәјә чалышырдыса да, мүмкүн олмурду. Һәјәт адамла долмушдү. Чәпәр архасындан һәм горху, һәм дә мараг ичиндә бахан ушагларын көзләри бөјүмүшдү. Рәсулун дизләри әсди, бирдән-бирә дәһшәт ичәрсиндә ирәлијә чумду. Суғра ону көрән кими јенә дә дизи үстә чөкдү, ағыр кәдәр доғуран бир сәслә јалварды:

— Балам кедир, доктур... Ону гуртар. Мәним күлүм солур. Ај чамаат... Көзүмүн габағында ғызым әријир. Доктор...

Рәсул она әһәмијјәт вермәјиб дәрһал отаға кечди. Сонанын јатдығы чарпајыја јахынлашып, ғызын әлини көтүрдү, нәбзини јохлады, чәлд ијнә вурду: Соһа өлмәмиши, бәрк јухуја кетмиши. Суғра исә онун һәрәкәтсиз олдуғуну көрүп горхмуш, бир-ики дәфә әл-голуһу тәрпәтмиш, шүбһәләниб чамааты көмәјә чағырмышды. Рәсул чөлә чыханда һамы көзүнү она дикди. Суғра допмуш кими дәһшәтлән-бир көркәмлә бахырды. Ғышгырмаға, бајылмаға һазыр вәзијјәтдә иди. Һәким тәмкинлә: — Соһа сағ-саламатдыр, — деди, — һеч нә олмајыб.

Горхулу вәзијјәт дә совушуб...

Рәсул һәгигәти сөјләди. Чамаат дағылды. Суғра елә һәнкамә ачдығы үчүн хәчәләт чакирди, һәтта Рәсулдан үзр истәмәјә чалышды. Һәким буна имкан јаратмајыб, тәбиһи бир шеј олдуғу үчүн она тәсәлли дә верди. Ики күндән сонра Сонанын вәзијјәти хејли јахшылашды.

Рәсул гајыданла кәлиһә бир сыра тапшырыглар верди, чүрбәчүр һәбләр, мәһлуллар вә камфора гојду. Суғра Сонанын көзләрини ачып сакит-сакит бахдығыны, онун суалларына чаваблар вердијини көрүп, севинчдән учурду. Гоһаг атын чиловундан кәкиб һәјәтдән чыханда кәлиһ дил-ағыз едир, сусмаг билмирди... Һәмид баба исә кәндин ахырына кими кетди, Рәсулу гаршыладығы евдән хејли ирәлидә дајанды, — ишин аванд олсун,

оғул, — дејә ону јола салды. Рәсул һүндүр гајалара галханда керијә ганрылды. Гоһа һәлә дә дајаныб онун архасынча бахырды...

Бир нечә күн кечди. Рәсулун һәјәти әввәлки кими ахыб кедирди. Дүһән ону јенә Ајһа үчүн чағырмышдылар. Бу дәфә Ајһа она чоһ гәрбибә тә'сир бурахмышды. Елтирасла јанан, ири, гајнар көзләри анчаг һәкимә зилдәмишиди. Данышмырды, елә һеј бахырды. Пәрвин арвад јан отагда дад-аман едир, јазыг-јазыг аглајырды:

— Оғул, — деди, — сәһи дә лап авара етдик. Бу ғыз һеч сакит олмур. Нәдәнсә аллаһын да бизә рәһми кәлир. Дүһән һеч јатмајыб. Евдә дурур, кәзир, өз-өзүнә данышыр. Мәһи елә горхудуб ки... Бир илдир ки, буна анчам чәкән јохду. Валлаһ башымы итирмишәм. Бах, бу күн дилиһә һеч нә алмајыб. Јалварырам, јахарырам, хејри нәдир!?

Пәрвин арвад бу бири отаға кечиб Ајһаја јалварыр, ушаг кими ону дилә тутур, — нә истәјирсән, биширим, — дејирдисә дә о, чаваб вермир, башыны силкәләјирди. Рәсул лап јахына кәлди, јарыачылмыш чарпајыда палтарлы отурмуш Ајһаны сөһбәтә тутмаг истәди:

— Бир јерин ағырјырма?

Ајһа чаваб вермәди, санки кар иди, дүз Рәсулун көзләрини ичинә бахырды. Һәким бу олду, каскин, елтирасла бахышлары дөзмәди, үзүнү јана тутду. Јенә суал верди, ләкин Ајһадан чаваб ала билмәди. О, ғымылданмадан, тәрпәнмәдән бахырды. Елә бил бүтүн бәдәһи өлмүшдү, јашајан тәкчә о јанан көзләри иди. Һәким ону чоһ мүәјинә етмиш, голуна ијнә вурмуш, вәзијјәти тез-тез дәјишән бу кәлиһин индики кими гејри-ади һалыны көрмәмишиди. Бу лал көзләр нә истәјир, нијә Рәсулу тә'ғиб едирди? О, анлаја билмирди. Рәсул рајон һәкимләринин бүтүн кәстәршләринә кәндә әмәл етмәјә чалышырды. Ајһаја вердији дәрманларын, вурдуғу ијнәләрин тә'сири аз олмамышды. Анчаг буһлар кифајәт етмирди. Кәлиһ бә'зән ону јахына гојмурду:

— Вурма... истәмәирәм...

Рәсул шприси учу јухары тутуб дајанмышды. Һәтта ијһәнин учундан кичик «фәвварә» бурахмышды. Ајһа голуну ачмырды ки, ачмырды. Чоһ көзләмәк олмазды. Нә еләчәјини кәсдирә билмәкән фелдшер балача шүшә габларда гушүзүмү кими кичик, јумру дәрманлары бахырды.

Хейли сонра ону дилә тутуб иjnәни вурду. Евә кетмәјиб Пәрвин арвадла чидди сөһбәт еләди:

— Ана, ону хөстәханаја апармаг лазымдыр.

— Кетмир, бала... Нә едим?

— Гоһумунуз јохдур?!

— Вар, гардашым вар...

— О, апара биләрми?!

— Апарар... бу чаныжанмыш кетмәз ахы...

— Кедәр, ана. Башга еләч јохдур. Гардашын бу кәндә олур?

— Јөх, гоншу кәндәдир.

— Чағыр онунла сөһбәт едим. Сабаһда-бирискүндә Ајнаны апарыб кетсин. Јохса...

— Јахшы, агрын алым, јахшы... чағырарам.

Инди чарпајыда, балыша сөјкәнмиш һалда о, бу барәдә дүшүнүрдү. Бајагдан кур јанан, јанлары гызаран печ кет-кедә сөнүрдү.

О, саата бахды, он бир иди. Јухусу кәлмирди. Урәји сыхылырды. Чарпајыдан галхыб пәнчәрәјә јахынлашды. Үзүнү буз кими сојуг шүшәјә дајады. Чөл зүлмәт иди: јаваш-јаваш онун көзләри өјрәшди, гаранлыг ичиндә фырланан хырда ағ нөгтәләри чәтинликлә көрә билди.

Демәк јенә гар јағырды. Рәсул тез күркүнү көтүрүб узунбоғаз чәкмәләрини кејинди вә чөл чыхды. Һава сәкит вә хош иди. Гар аста-аста төкүлүрдү вә кечә гаранлыгынын ичиндә чох көзәл көрүнүрдү. Евин габагында хейло о јан-бу јана кетди, бир дә көрдү ки, үст-башы тамам ағарыб. Гәтијән үшүмүрдү. Нәфәсиндән буғ галхырды. Белә һавада кәзмәк она елә ләззәт верди ки! Дүшүндү: кечә раһат јатарам.

Лакин јата билмәди. Гапынын таггылытысына ојанды. Әввәл јериндән дурмаг истәмәди, гапы бәрк-бәрк дејүләндә јухулу-јухулу галхды. Сәс кәсилди. О, көзләрини кешич ачыб, гулаг асды. Гапы даһа дејүлмүрдү. Рәсула елә кәлди ки, бу сәси јухуда ешитмишдир. «Нә бәрк јатмышам, — дејә дүшүндү, — јухуну да һәнгәт билмишәм. Јох, ахы мән сәс ешитдим, һәнгәтән ешитдим, она көрә дә јеримдән галхдым. Гәрибәдир.»

Бирдән нечә олдуса, онун көзү пәнчәрәјә саташды. Һәјәтдән бир кәлкә өтүб-кечди. Буну көрән Рәсул диксинди, һәтта там ајылмадығы үчүн вәһимләнди. Урәји бәрк-бәрк дејүндү, бу горхуну дујан фелдшерин өзүнә күлмәји тутду. «Лап ушаг кими олмушам. Сәс кәлир, кәлкә өтүр, горхурам. Еһ, һамысындан јахшы јыхылым јатым.» О, чарпајыја јахынлашды, печ сөндүјүндән отағын буз

јими сојудугуну анчаг инди дујду, тез јеринә кириб гызынмаг истәди, јорганы да башына чәкди.

Елә бу дәм јенә гапы аста-аста дејүлдү. Рәсул чәлд башыны галхызыб, гулаг верди. Гапы бирәр-бирәр вурулур, бир аз фасиләдән сонра тәкрар едилдири. Бунун һәнгәт олдугуна онда шәкк-шүбһә галмамышды. Јериндән сычрады, стола јахынлашыб лампанын дилини јухары галдырды, отаг ишыгланды. кабинет илә отагы арасындакы дар дәһлизә чыхды, дајаныб гулаг асды. Инди јенә гапы дејүлүрдү. Чаш-баш галмышды. Бу гәрибә ојун онда горху һиссиндән даһа чох мараг ојатмышды. Бәрк үшүдүјүнү һисс еләјиб, отага гајытды, күркүнү әјинә кечирди. Бу заман јенә гапы дејүлдү. Рәсул дәһлизә чыхыб бәркдән сорушду:

— Кимсән?

— Чаваб кәлмәди.

Мараг һисси итди, һарадаса чох дәринликдә горху баш галдырды. Сојугганлы, тәмкинли адам олдугундан өзүнү итирмәди. Хәјәлына дәһшәтли һеч нә кәлмирди. Ахы, нә ола биләрдиз?! Көзләди, хейли көзләди. Даһа гапы дејүлмүрдү. Ајағ сәсләри дә ешидилмирди. Кимсә гапынын јанындача дурмушду. Онун бејниндән дәли бир фикир кечди, истәди гапыны ачыб бахсын, нәдәнсә буна чүр'әти чатмады, керижә отага гајытды. Лампаны ашағы еләјәндә, јенә гапы дејүлдү. Рәсул даһа көзләмәдән күркүнү чыхарыб јеринә кирди.

Гапы арамсыз дејүлүрдү. Јатмаг олардымы? Пәнчәрәјә бахан Рәсулу фикир-хәјал көтүрмүшдү. Горхудугуна көрә өзүнү бәрк данлајырды. Јанында башгасы олсајды, бәлкә дә бу һисси кизләрдәди... Инди өзүндән буну нечә кизләдә биләрдиз?! Гулагы гапыда иди: Тыг-тыг сәси гулагыны дәлирди. Астадан, арама, лакин инамла гапы дејүлмәјиндә давам едирди. Бајагдан буна әһмијјәт вермәмәји гәт едән Рәсул даһа дајана билмәди, палтарыны кејинди, үсүлүча дәһлизә чыхды. Лампаны олуну јухары галдырмадығындан дәһлизә зүлмәт ичиндә иди. Бу да вәһимә төрәдир, Рәсулун чүр'әтли һәрәкәтини вә гәти гәрарыны тутуб сахлајыр, керижә чәкилмәјә, көзләмәјә мөчбур едирди. Онун көзү гаранлыга тамам алышандан сонра бирдән, сүр'әтлә гапыны ачды. Һәјрәтдән донуб галды.

Гапынын ағзында Ајна дурмушду. Еһтираслы, лал башышларыны Рәсула зилләмишди, гаранлыгыда онун көзләри од сачырды. Әјиндә палто јох иди, башыачыг ол-

дуғундан-јаған гар төкүлүб эрмиш вэ сачыны ислатмышды. Анасы Пэрвинин дамалы јун шалыны бэдөнүнә өртмүшдү. Һејкәл кими иди: Һәрәкәтсиз, лал. Нә едәчәјини әмәлли башлы касдира билмәјән Рәсул хејли сусду. Һачандан һачана сорушду:

—Бу кечә вахты, хејир ола, Ајна?!

Кәлин чаваб вермәди, көзүнү дә ондан чәкмәди:

Рәсул суалынын чавабыны хејли көзләди, јенә тәкрар етди.

Ајнанын додағлары әсди, титрәјә-титрәјә:

— Үшүјүрәм, — деди.

Фәлдшер мүтәрәддид, чыхылмаз вәзијәтдә галды.

Мүлајим ифадә илә:

— Ишин варса, сәһәр кәл. Ајна! — деди, — инди кечди.

— Мәнин инди ишим вар.

— Бујур, динләјирәм.

Кәлин кинајә илә күлүмсүндү. Көзләри тез-тез дәјишир, кәһ кәскин, ачығлы олур, кәһ да од сачыб јаныр, кәһ да мүлајимләширди. Өзү дәјишсә дә, һәдәфи дәјишмирди. Дүз Рәсулун көзләринә бахырды. Јенә динмирди. Рәсул нә исә фикирләшиб тапмаға чалышыр, онун чыхыб кетмәси үчүн мүнасиб бир сөз ахтарырды. Бирдән Ајна јериндән тәрпәнди, астадан:

— Ајағларым донуб. — деди вә Рәсулун чавабыны көзләмәдән ичәри кирмәјә чалышды.

— Үшүјүрсән, кет евә, Ајна!

— Мән сәнин јанына кәлмишәм.

— Ахы нә үчүн?!

— Мәкәр билмирсән?

— Јох...

— Доғрудан билмирсән?!

— Ајна, ағлыны башына јығ, бу кечә вахты сәни көрүб-елејән олар, гајыт! Баша дүш, сән ки ешидирсән? Ајна, хаһиш едирәм.

— Горхурсан, һә?!

— Јох, горхмурам, инан горхмурам.

— Горхмурсанса, онда... нијә ичәри бурахмырсан?!

Бәлкә башға шејдән чәкинирсән?

Рәсулун бүтүн варлығ титрәмәјә башлады, нә гәдәр чалышдыса өзүнү әлә ала билмәди. Гаршысында кәнч, көзәл бир кәлин дајанмышды. Хүсусилә бу гарлы гыш кечәсиндә, сүкүт ичиндә Ајнанын дедији сөзләри онун гәбнини јериндән ојнатмышды.

Кәлин ичәри кирди, кәнарда дајаныб, керижә бахды, вә Рәсула «нијә дурмусан, өрт гапыны» демәк истәди. Рәсул јериндән тәрпәнмәди, ону говмаға үзү кәлмәди. О, карыхмыш һалда дүшүнүрдү. Ајна керижә дөндү, гапыны чырпды, ачығла, һиддәтлә:

— Горхаг! — деди.

Рәсул бу тәһгирә әһәмијјәт вермәди, кәлиннин архасынча отаға кирди. О, Ајнаны дилә тутуб кери гајтармаг истәјирди ки, бирдән гадынын голлары онун бојнуна доланды, ЕҺтирасла, одла јанан көзләр өнүндә парылдады. Аз галырды ки, бу көзләр һәдәгәсиндән чыхсын. Кәлин голларыны онун бојнундан ачмаг истәмир, Рәсулу өзүнә мөһкәм сыхырды. Рәсул ону сакитләшдирмәк үчүн дил төкмәјә башлады. Санки сөзләрини дивара дејирди, Ајна ону вечинә алмырды.

Бирдән о, голларыны бурахыб дәли бир гәһгәһә чәкди, сачлары ачылыб төкүлдү. Бу гәһгәһә Рәсулун һиссләринин үстүнә зәһәрли бир гылыңч чәкди. Ајна сәбәсиз јерә күлүр, дәли бир һәрәкәтлә отагда фырланырды. Әлини узадыб лампанын фитилини лап ашағы еләди. Ишыг тамам азалды вә сөндү. Бу, кәлинә ләззәт верди. Јенә бәркдән күлдү. Сонра әлини јавашча Рәсула узатды:

— Нијә дурмусан? — дејә пычылдады,

Рәсул бу гәрибә ојунун нә вахт гуртарачағыны көзләјирди. Дәрин сүкүт ичиндә дајаныб, Ајнаја бахырды. Дејәсән, кәлиннин бу гәрибә ојуну гуртармаг билмирди.

Һәр јери башына көтүрән бир сәс кәлини дик атылмаға мәчбур етди. Киминсә кур, боғу сәси кәнди бүрүмүшдү. Рәсул бәрк горхду, рәнки ағарды. Бајағ гапы дејүләндә дүјдугу горху һисси инди даһа күчлү иди. О, кәлиннин бурада олмасындан һамынын хәбәр тутачағыны, мин мәна чыхарыб шајиәләр јајылачағыны билдији үчүн горхурду. Һеч кәс она инанмајачағ, күнаһсыз олдуғу һалда күнаһа батачағ, һөрмәт вә иззәтини итирәчәкди. О, белә фикирләширди ки, пәнчәрәдән өтән бир кәлкә көрдү.

Ајна даһа бәрк горхурду, елә бил ки, бу сәс онун ағлыны, шүуруну өзүнә гајтармышды. Һарда олдуғуну билмәјән адамлар кими, јан-јерәсинә бахыр, титрәјир, дили сөз тутмур, одла јанан көзләриндә јалварыш, шикајәт долу ифадә көрүнүрдү. Лап јахына кәлди. Рәсула јазығ-жазығ бахды.

Бу вахт бәркдән гапы дејүлдү. Ајна астадан, күчлә ешидиләчәк бир сәслә пычылдады:

—Мәним бурада олдуғуму демәјин, јалварырам. Бах, бурада киләнәчәјәм. Соңра өзүм кизилчә гачарам. Ахы, нечә олуб ки, мән бурадајам?! Аман, биабыр олдум... Доктор...

Рәсул отагдан дәһлизә чыхды:

—Кимсән? — дејә бәркдән сорушду.

—Рәсул гардаш, мәнәм, Шамил. Зәһмәт олмаса, бир дәгигә гапыны ач...

Гапы ачыланда Шамилин һүндүр боју гаралды, әлиндә фәнәр вар иди.

—Гоншунун данасы итиб, Рәсул гардаш. Бајагдан ахтарырыг. Дәјмәдијим јер галмајыб. Јахшы... Сәндә спирт олмаз?!

—Нејирсән?

—Ичәчәјәм...

—Вар, Шамил, елә шеј үчүн верә билмәрәм. Бәрк лавым олур. Кәнд јеридир, тапылмыр...

—Нә бөјүк шејдир, сәһәр јүз аруг кәндәрәрәм сәнә... Чох јох, јүз грам вер, ичим... Бәдәним гызышсын...

Рәсул јенә рәдд етмәк истәди, даһа үзү кәлмәди, кабинети ачыб ичәри кәрди. Шамил дә онун архасынча өзүнү ичәријә салды. Фәнәри галдырыб мүхтәлиф дәрманларын олдуғу столун үстүнә салды. Рәсул сағда армуд шәкилли, ичи долу габы көтүрдү, стакана төкдү.

—Су јохдур? — дејә Шамил әтрафа бојланды. — Олмаса јахшыдыр, елә белә башыма чәкәрәм.

—Зијандыр ахы...

—Нә зијандыр?! Еһ, јәгин дил алтына гојмаға неч нәјин олмаз. Бирдән-бирә өтүрмәјә адамын чәсарәти чатмыр. Нә, сәнин сағлығына. Отағын да дәрман ији верир... Нә исә, мән кетдим...

Бирнәфәсә ичди. стаканы јеринә гојду:

—Бәһ-бәһ, — деди, — чијәрләrimi алышдырды. Елә бил богазыма од төкдүм. Рәсул гардаш, нијә субајлыг һәјаты кечирирсән, һә?! Кәнддә-кәсәкдә әнтигә гызлар вар. Бирини голтуғуна вур, кәтир. Елә бири бизим Ајна... Бә'зон кечәләр евдән чыхыб кәнди кәзир. Бир дәфә бизә дә кәлмишди. Гапы дејүләндә мәәттәл галдым ки, кимдир бу кечә вахты гапы дејән?! Ачдым көрдүм, Ајнадыр. Дејирди ки. Мәдәд үчүн кәлиб. Нәм ачығым тутмушду, һәм дә күлмәјим. Кечәләр чашыб јолуну бу тәрәфә салса

сәнин үчүн әнтигә кирәвә дүшәр. Хәстәлијинә бахыб-еләмә. Дәли олса да көзәлдир.

—Тәчрүбәни мәнә өјрәтмәк истәјирсән?!

—Бу нә сөздүр, машаллаһ, мәним евим, аиләм?!

—Јахшы, Шамил, дананы тапмаг лазымдыр.

—Еһ, чәһәннәм олсун. Гәсдән бура кәлдим. Ахтарсынлар, мәнә нә...

Рәсулун горху һисси јенә баш галдырды. Шамилин сөзләрини гыз ешидә биләр, кизләндији јердән чыхарды. Одур ки, онун кетмәсинә чох чалышырды. Шамил исә тәрләнмәк истәмирди, Ајнанынын гарасынча данышырды.

Бу заман Рәсулун горхдуғу һадисә баш верди. Бу елә сур'әтлә, көзләнилмәз олду ки, дүшүнмәјә вахт тапа билмәди. Ајна отагдан од кими сычрады, јүјүрүб, һејрәтиндән көзләри кәлләсинә чыхмыш, сөзү ағзында галмыш Шамилин үстүнә чумду:

—Кимдир дәли? — дејә вар сәси илә бағырды, әлләрини узадыб, онун папағыны башындан јерә салды, саclarындан мөһкәм тутуб, сүрүјә-сүрүјә кабинетдән чыхарды. — Дәли сәнсән, јохса мән?! Башга кәнддән кәлиб бурада өзүнә исти јува тапмысан?! Мәним Мәдәдими дә өлдүрән сәнсән! Бигејрәт, намуссуз, вичдансыз!...

Ајна онун саclarыны дартмагла кифајәтләнмәјиб, үзүнә, башына шиллеләр дә ендирмәјә башлады. Шамил өзүнә кәлә билмирди. Баш верән бу һадисәдә мүт'әлиқ кестәрир, диниб-данышмыр, һатта өзүнү мүдафнә дә етмирди. Санки мөгәм көзләјирди. Бирдән-бирә чошду, Ајнанын әлләрини һавада тутду, бурду вә елә гүввә илә итәләди ки, кәлин фырланыб гарын ичинә јыхылды. Амма чәлд дә ајага галхды вә јенидән Шамилин үстүнә чумду. Бу дәфә Шамил һазыр дајанмышды, сағ әлиндә тутдуғу фәнәри јухары галдырыб, Ајнаја вурмаг истәјәндә Рәсул дөзмәди.

О, бајагдан сојугганлы бир һалда бу сәһнәни сејр едирди. Бирдән нечә сычрадығыны, Шамилин әлини һавада нечә тутдуғуну билмәди. Гәзәблә бағырды:

—Нә едирсән?

—Узун данышма.Сәнин бујнузун ичиндә имиш. Рәдд ол бурадан, јохса һирсими сәндән чыхарам...

Ајна фүрсәтдән истифадә едиб бәркдән гышгырагышгыра јенә онун үстүнә атылды. Шамил исә Рәсулу вурмаг истәјирди. Бачара билмәди, онун јумругларыны чәсарәтлә дәф едән Рәсул нифрәтлә деди:

—Нә данышдығыны әввәлчә дүшүн, сонра де...

Калин елә һеј ејни кәлмәни, бәркдән тәкрар едирди:
— Онуң күнаһы јохур. Күнаһ мәндәдир. Бура өзүм кәлмишәм. Нијә она әл галдырарсан, кишисэн мәнимлә бачар. Мәни фәнәрлә вурмаг истәјәнә бир бах...

Сәс-күјә адамлар кәддиләр, тез онлары араладылар. Рәсул һәјәчан ичиндә јөндәмсиз һәрәкәтлә тез-тез јеријән Пәрвин арвады көрәндә үрәјиндә нәсә гырылды. Гоча гадын мүдһни бир һәндәсини баш вердијини күман етдијиндән узагдан ғышырды:

— Һаны, ғызым, һаны Ајнам, һарададыр?!

Шамил кинајә илә, боғуг бир сәслә бәркдән деди:

— Бурададыр, докторун евиндә.

Ајна јенә күкрәди, ғышырды. Рәсулу мүдафиәјә галхды, ағлады, һычгырды. Әкәр ону тутмасайдылар, јенә Шамилни үстүнә чумачағды. Пәрвин арвад ғызыны көрүб:

— Шүкүр сәнә аллаһ! — деди вә үзүнү көјә тутду. —

Мәни әлдүр, ону сағалт! Гоча вахтымда мәнә рәһмин кәлсин, Шамил, сәнин үчүн ајыб олсун, елә сөзү дилинә кәтирән јердә көрүм дилин гурусуң. Ајнаны һәкминин јанына өзүм көндәрмишәм, өзүм... Бахын, далыңча да кәлмишәм. Кечә чоһ пис иди, дедим, дур кет, ғызым, мән дә кәлирәм. Бағышлајын, адамлар... Рәсул гардаш, мән сәнә инанырам. Билирәм, һәр шеји билирәм. Күнаһ бу бәхти гарададыр.

О, ғызынын голундан тутуб апарды. Адамлар дағылышдылар. Шамил дә јаваш-јаваш узаглашды. Рәсул ачыг һавада сәјрәк-сәјрәк јаған гар алтында хејли дајанды. Ашағыдан һәлә дә Пәрвин арвадын сәси кәлирди.

Јени ил ахшамы иди. Күчлү гар јағырды. Рәсул пәнчәрәдән јаған гара тамаша едирди. Кәндин евләри санки гар алтында галмышды. Һәсән дајы Рәсулу евләринә дә вәт етмиш, «кәл, Јени или бир јердә гаршылајар» — демишди. Инди буну хатырлајан Рәсул кетмәк истәди, амма тәрәддүд етмәјә башлады. Хејли сонра Һәсән дајы өзү кәлиб ону апарды. Арвады гонағы күләр үзлә гаршылајыб, јухары баша кечмәји ханиш етди. О, јахшы сүфрә ачмышды. Башга гонағлар да варды. Әксәријјәти мүәллим иди. Радиолола маһны сәсләнирди. Һәсән дајы көзәл сағлыг деди. Бирдән гапыда Ајна көрүндү. Һәсән дајынын арвады ону зорла ичәри салды. Һәсән дајы галхыб дәрһал јер кестәрди. Ајна горха-горха әйләшди. Һеч кәсә бахмырды. Үзү солғун иди.

Мүәллимләрдән бири Ајнаны сағлығына бадә галдырды. О, вәзијјәтини һеч дәјишмәди. Нечә отурмушдуса, еләчә дә галды. Даһа отурмаг истәмәди, кетмәк үчүн ајага галхды. Һәсән дајы вә ону арвады исар етдиләрсәдә, Ајнаны сахлаја билмәдиләр. Гадын ону өтүрүб гајыдаңда гонағларын нечә пәришан олдуғуну дүјүб, деди:

— Ајнаны мән чағырмышдым. Зорла. Дедим ки, бир аз шәнләнсин.

Саат он ики тамамда гәдәһләр галдырылды. Бундан сонра гонағлар кетдиләр. Рәсул да галхмак истәди, анчаг Һәсән дајы гојмады. Сөһбәт етдиләр, радио охујурду. Бирдән шөн маһнылары башга мусиги эвәз етди. Әзәмәт-ли вә күчлү сәс отага долду. Евин ханымы керијә чәкилиб һејрәтлә Һәсән дајыја бахды. Һәсән дајы да һејрәт ичиндә иди. О, Рәсула бахыб сорушду:

— Доктор... Сизә нә олду, доктор?!

Рәсул она чаваб вермәди. Рәнки ағаппаг ағармышды. Көзләрини бир негтәјә дикиб, дәрин хәјала батмышды. Әлләри титрәјирди. Чалынан мусиги Бетһовенин бешинчи симфониясы иди, бир фыртына гүдрәти илә Рәсулун Дилшадла олан хатирәләрини онун синәсиндә далға-далға ојатмышды. Һәсән дајы дөзә билмәјиб, әлини онун чијнинә гојду:

— Доктор...

Рәсул башыны галдырыб астан:

— Мүмкүнсә радиону сөндүрүн, — деди.

Рәсул узаг кәндләрин бириндән евә кәләндә јорғунлугу илә јанашы, бәрк ачдығыны да дүдү. Буз кими сојуг отаг ону үшүтдү. Чарпајынын үстүнә атдығы күркү көтүрүб, тәзәдән чијинләринә салды. Печи галады. Јемәк биширмәјә тәнбәллик етди, хусусилә чиркли габы көтүрүб һирсләнди. Өзү дә јумуртадан башга һеч нә јох иди. Одур ки, «нә гәдәр јумурта јемәк олар» дејиб үзүгүлү чарпајынын үстүнә дүшдү. Хош јүнкүллүк, раһатлыг һисс едиб, јериндән тәрпәнмәди. Узунбоғаз чәкмәләрини ајағларынын көмәји илә чыхарды, күркүнү чарпајынын башына атыб, палтарыны сојунмадан јорғанын алтына кирди.

Дәрһал ону јуху апарды: ширин, дадлы, мө'чүзәли бир јуху. Бир дә гапы сәсинә ојанды, ким исә мөһкәм вурурду. Рәсул елә бәрк јатмышды ки, ојанса да һәлә өзүнә кәлә билмирди. Гапы шиддәтлә дөјүлүрдү. Бу сәс

тулагарында курулдайырды, ширин јуху ону елэ биһуш етмишди ки, јериндөн галхмаға күчү чатмырды. Нәһајет, там ајылды вэ хәјялына кәлән биринчи нөвбәдә Ајна олду. Она елэ кәлди ки, гапыны дөјөн Ајнадыр, јорғаны үстүндөн атыб галхды, бу заман сас кәсилди. Оуну шүбһәси даһа да артды. Пәнчәрәдн бир гадын кәлкәси өтәндә Рәсул јериндә донуб галды: «Ачмајачағам» дејә гәт етди.

Јенә гапы шиддәтлә, даһа бәрк-бәрк дөјүлмәјә башлајанда о, дәһлизә чыхды, ким олдуғуну сорушду. Бир гадын чаваб верди. Шамилин арвады үчүн кәлмишди. Кәлин пис вәзијәтдә иди. О, узунбоғаз чәкмәләрини, күркүнү кејиниб, чәлд кабинетә кирди. Лазым олан шејләри кәтүрүб чыхды.

Шамилкилин еви тәнһа сөјүд ағачынын үст тәрәфиндә, о бири дағын етәјиндә иди. Рәсул таныш ејвана ајағыны басандә Шамилин ғышгыртғысыны ешитди:

— Јох, ону гојмајачағам! Эчлафын биридир. Јахын кәлмәсин, аләми дағыдарам. Бир о галмышды мөним папағымы јерә сохсунлар...

Рәсулун јанынча кәлән арвад јалвара-јалвара:

— Она гулаг асмајын, — деди. — Бах, бу отаға кирин. Кәлин бурададыр.

Шамилин ғышгырығы кәсилди. Гапы ачылды, о, һирслә чыхыб донгулдана-донгулдана кәлиб Рәсулун габағыны кәсди:

— Рәдд ол бурдан! — дејә бағырды.

Гоншу отагдан дәрһал гадынлар, кишиләр чыхыб, Шамили зорла чәкиб апардылар. Рәсул отаға кирәндә һәт-бәнизи тамам ағармыш, кур, гара сачлы бир гадынын һүшүзә һалда јатдығыны көрдү. Гадыннын үрәји һәддән артыг зәиф вурурду. Бирдән кәлиннин һамилә олдуғуну билди, мәселәни баша дүшдү, «бәлкә, бәлкә», — дејә хәјялындан кечиртиди, јанында дурмуш гадына бахандә о, дәрһал бу бахышың мәнһасыны аңлады. Астадан — «һәлә вахтына вар», — дејә пычылдады. Гадын бир азча өзүнә кәлди. Рәсул деди:

— Ону ким исә әсәбләшидриб. Белә вахта анчаг сакитлик лазымдыр. Елә един ки, һирсләнмәсин. Горхулу бир шеј јохдур. Гадын һеч нә дәмәјиб, көксүнү өтүрдү. Рәсул чыхыб кәдәркән һәјәтдә һеч ағас јох иди.

Бир нечә һәфтә сонра о, сөјүд ағачынын јанындан кечиб, дикдриги галхаркән, күллә сәсләри ешидиб дәһшәт ичиндә о тәрәф-бу тәрәф бахды. Сәс јахындан кәлирди.

Бу сәсә доғру јүјүрмәк истәјирди ки, әтрафы шән сәдалар бүрүдү: «Шамилин оғлу олуб!» Рәсул даһа ирәли кетмәди, бу заман кәзләри өнүндә балача бир гыз, хәчән јатан, ал јанаглы, кәзәл Сона чанланды. Буну нә үстүн хатырлајыр, өзү дә билмирди. Јәгин ки, күлләләри һаваја бошалдан Шамил иди. Шүбһәсиз Сона доғуланда да, беләчә һаваја күлләләр бошалтмышды.

Һава ајдын, тәмиз вә фүсункар иди. Ај ишыг сачмаға башлады. Һәр шеј көрүнүрдү. Узәг дәрәдәки кичик ағачлар белә нәзәрә чалпырды. Рәсул кедир, сөјүд ағачынын јанындан шән сәдалар ешидилир, балача бир гыз Рәсулу хәјәлән тәғиб едирди.

Сәһәр Рәсул узәг кәндә кетмәјә һазырлашырды. Нечә күн иди ки, Ајнадан хәбәр тутмамышды, вахт олмадығындан она дәјә билмирди. Бу күн јола чыхмамышдан ора кетмәјин гәт етди. Гапыны ачан Пәрвин арвад бу дөфә шикајәтләнмәди, үзү күлүрдү. Рәсул отаға кирди, Ајна чарпајыда отурмушду. Әлиндә буғланан сүд долу стакан тутуб нәлбәкени дизләринин үстүнә гојмушду. Рәсулу көрән кими әлләри титрәди, аз галды ки, сүд дағылсын. Стәканы нәлбәкенин үстүнә гојду, әлиндә даһа сахламады. Башыны галдырмады, Рәсула бахмады, јанаглары гызарды. Көрүнүр, о кечәки һадисәнин хәчәләтини чәкир, утанырды.

— Салам, Ајна, — дејә Рәсул јахынлашыб, чарпајыдан бир аз аралыдакы стулда отурду. Ајна јенә дә башыны галдырмадан, ғырыг, аста сәслә онун саламыны алды.

— Дејәсән, мане олдум, сүдү ич, Ајна...

— Ејби јохдур, доктор...

Пәрвин арвад дилләнди:

— Гадан алым, тәптәзә сүддүр, индичә сағмышам, гој бир каса сәнин үчүн дә кәтирим...

— Јох, ана, сағ ол, пәјын артыг олсун... Узәга кеди-рәм, кәлдим, көрүм Ајна нечәдир.

— Сағ ол, оғлум. Аллаһ сәни үстүмүздән әсикк еләмәсин. Јаваш-јаваш сағалыр...

— Јахшы, мән кетдим, — дејә Рәсул ајаға галхмаг истәјәндә, Ајна дилләнди:

— Доктор... китабы охудум... Алын...

— Бир шеј өјрәнә билдин?!

— Һә, доктор... Чох сағ олун...

— Бәлкә сәнә бир шеј лазымдыр, Ајна?!

— Јахшы китаб охумаг истәјирәм, доктор... Әкәр варыныздыса, кәтирин... хәиш едирәм...

— Јахшы, кәтирэрәм. Кәндә кедирәм, бир-ики күнә гајыдачагам... Орадан гајыдан кими кәтирэрәм...

— Доктор...

— Нәдир, Ајна?!

— Демәк бир-ики күн бурада олмајачагсыныз?!

— Јох...

— Сиз чох тәләсирсиниз?!

— О гәдәр дә јох... Нијә сорушдун?!

— Дәрдими бөлмәјә бир адам јохдур... Бары сиз...

— Мән ки әлимдән кәләни едирәм...

— Билирәм, доктор... билирәм...

Пәрвин арвад белә сәмими, мейрибан бир сөһбәтин башландығыны көрүб, һәм севинди, һәм дә һейрәтләнди. Бир мүддәт дуруб гулаг асды, сонра башыны булаја-булаја дуруб кетди.

— Доктор... мәктәб үчүн елә дарыхырам... балачалара дәрс демәк... севдиним сәнәт... көр нә вахтдыр узаг дүшмүшәм. Јадыма саланда дәли олурам.

— Мүаличә лазымдыр, Ајна, мүаличә... Бурада мән сәнә чох көмәк елә билмәрәм, шәһәрә кет... бу инады бурах, ешидирсән, бурах... тезликлә... сәндән хаһиш едирәм...

— Доктор... елә данышајын... сиз билмирсиниз, мән нә гәдәр хошбәхт идим, доктор... Јадымдадыр. Бақыда институту гуртарыб кәлмишдим. Ашағыда, Шырран дәрәсинин үстүндә алча ағачы вар... көрмүсүнүзмү?!

— Көрмүшәм.

— Мән ора чатанда Мәдәд гуш кими учуб кәлди... Һамы јухарыда дајаныб бизә бахырды. Мәдәд әлимдән тутду... Нечә севнинирдим... Илк дәфә синфә кирәндә... Учмаға ганадым јох иди. Пајызда Мәдәдлә тојумуз олду. Тој, доктор, үч күн давам етди, дүз үч күн! Узаг кәндләрән дә кәлмишдиләр. Һәјәт-бача адамла долмушду. Бизим кәндин бөјүүү дә, кичији дә тојда иди. Тојдан сонра бизи далбадал гонаг чағырдылар. Доктор, тәсәввүр един, севдиним сәнәт... мәктәб... хошбәхт аилә... мәрд, чәсур әр... Елә билирдим ки, дүнја мәнимдир. Кәндимиз Мәдәди чох севирди... чох...

— О, нә иш көрүрдү?!

— Фермада бригадир иди, доктор...

— Сән ону јәггин чох севирдин?!

— Доктор... бу суал көнлүмә тохунур... Анчаг сизә бағышлајырам...

— Үзр истәјирәм, Ајна... Мән о мәсәдлә јох...

— Ејби јохдур, доктор... Дүшүнүн, мән ону чох севсәјдим, неч бу һала дүшәрдимми?!

Ајна сусуб әлләри илә үзүнү тутду вә башыны диләри үстүнә гојду. Кәлнин ағыллы чавабы Рәсулун үрәјини титрәтди. Дәрһал Дилшад јадына дүшдү, дәрһал да ону хәјалындан говду. Хәстә, чаван гадын онун көзләриндә чох јүксәлди, ағыр кәдәр ичиндә говрулан бу кәлине бахды вә дүшүндү: «Көр нә күчлү, тәмиз севкиси вар. Мәни дә белә севсәјдиләр... бәли, севки олан јердә хошбәхтлик дә вар. Гаршылыгы, бөјүк, күчлү севки...» Белә дүшүндүкчә вә кәлине бахдыгча инди онун үрәјиндә һәјәтда јашамајан бир инсана дәрин һәрмәт һисси баш галдырды. Тәкчә һәрмәт һиссини? Јох, һәрмәтин архасында, көзә көрүнмәјән, һәддиндән зијадә инчә бир гибтә һисси дә вар иди.

Рәсул неч заман Мәдәди көрмәмишди, буна бахмајараг елә билирди ки, ону јахындан таныјыр, лап јахындан, доғма бир адам кими... Белә јахшы бир адама бәсләнилән јүксәк, уча бир севкинин шаһиди олан Рәсул үчүн бундан мүгәддәс, бундан үлви дуғу јох иди. Узун мүддәт сүкүт чөкдү. Рәсул ајаға галхды. Бу заман Ајна јаваш-јаваш башыны галдырды:

— Кедирсиниз, доктор?!

— Һә, кедирәм. Сәни кәдәрләндирдијим үчүн үзр истәјирәм.

— Лазым дејил...

— Һәләлик, Ајна...

— Һәләлик, доктор...

Рәсул узаг кәндә јола дүшдү...

Үч күн сонра далбадал ики һадисә баш верди. Бунларын бири Ајна, диқерәи Шамиллә бағлы иди...

Рәсул Пәрвин арвадын гардашы илә көрүшүб Ајнанын Бакыја апарылмасы барәдә хејли сөһбәт етди. Ајнаны алдатмаг лазым иди, куја ону анчаг мүйәзинә етмәјә апарырдылар. Бу кәләк баш тутмаса, башга јол тапылмалы, нәјин баһасына олурса-олсун, кәлин хәстә-ханаја кетмәли иди.

Ајна «неч јана кетмәјәчәјәм», — дејә бар-бар бағырды, гышгырды, амма отагда Рәсул көрүнән кими, дәрһал сусуб бир кәнара чөкилди. Онун бу һәрәкәти һейрәт сәбәб олду. Рәсул сөһбәт едәндә кәлин сәкит, һәлим тәбитли олмушду. Неч һирсләнмирди дә.

— Мән сәнә китаб кәтирмишәм, Ајна...

— Бахым, доктор...
— Сәттархан наггында романдыр...
— Сәттархан... гәһрәман... нә јахшы!.. Мән гәһрәманлар наггындакы китабары чох сеvirәм. Сағ ол, доктор, үрәжимчә китаб вердиниз...
— Бөјүк шеј дејил, Ајна...

Сүкут чөкдү. Кәлин китабы вәрәгләјирди. Рәсул онунла шөһәрә кетмәк наггында сөһбәт етмәк истәјир, ләкин бирдән-бирә чүр'әт едә билмир, горхур, фикирләшрди. Ајна өзү дилләнди:

— Дајым, анам јаман үстүмә дүшүбләр. Мәни Бақыја апармаг истәјирләр.

— Бәс сән нә дејирсән?
— Јох, кетмәк истәмјирәм, истәмјирәм, истәмјирәм... Ајнанын сөзләриндә һиддәт, гәзәб јох иди, һәтта гәтијјәт дә јох иди, одур ки, бу фәрәси әлдән бурахмаг истәмәјән Рәсул мөһрибанлыгла сорушду:

— Нә үчүн кетмәк истәмјирсән, Ајна?
— Мән... горхурам... доктор...
— Нәдән?
— Билмирәм, амма горхурам...
— Сән тез гајыдачагсан... Лап тез...
— Нечә күнә?
— Бир-иқи күнә... Сабаһ јола чыхырсыныз... Билдинми, Ајна?!

Чаваб кәлмәди, Рәсул суалыны јенә тәқрар етди, мөһрибанлыгла күлүмсүндү. Сүкутдан, тәрәддүдән сонра Ајна јаваш-јаваш көзләрини галдырыб, Рәсулуң өзүнә бахды вә деди:

— Јахшы, доктор...
Кәлинин бу чүр дәјшәмәси, Пәрвин арвадын, онун тардашынын нәзәриндән јайырмады. Бурада нә исә кезәкөрүнмәз бир сирр варды... Бу, бәлкә дә кизли сирр дејилди, амма һеч кәс буну ачыг-ајдын демәк истәмјирди.

Сөһр Пәрвин арвад сөјүд ағачынын јанында дурмушду. Ајнаја нә исә дејирди. Узун, арыг, шинелли бир киши архасынча ики ат кәтирди. Гонум-гоншулар да кәлдиләр. Ајна илә көрүшүб-өпүшдүләр.

— Һә, кәл, мин гызым!—дејә шинелли киши она мүрачнәт етди. Ајна нәдәнсә јериндән тәрпәнмәди, гејри-ихтијари олараг башыны чевириб һәким мәнтәгәсинә бахды. Онун бу һәрәкәтини һамы көрдү. О астандан:

— Ана,—деди—ичазә вер, докторла кедиб көрүшүм...
Пәрвин арвад өзүнү итириб, разылыг верди, амма бәрк тутулду. Ајна илдырым киши сүр'әтлә дикдири гал-

хыб, Рәсулуң отагынын гапысыны дөјдү. Һәким ағ халтада көрүнәндә сусуб ири, одлу көзләрини јенә онун көзләринә дикди. Бундан өзүнү итириб Рәсул нә едә-јини билмәјиб:

— Демәк кедирсән, Ајна?!—дејә сорушду.
— Кедирәм, доктор...

Кәлин јенә хејли бахды, сонра әлини узадыб бармагларыны Рәсулуң додагларына гојду, мөһрибанча сыхды, күлдү вә сүр'әтлә кәлдики киши сүр'әтлә чыхыб кетди. Бундан шашырмамыш, сон дәрәчә мүтәссир олмуш Рәсул онун бу гејри-ади вәзијәтнини там ајдынлыгы илә өзү үчүн изаһ едә билмирди. Бу, мәһәббәт идими?

О, јерә мыхланмыш киши хејли дурду, сонра һәјәтин ахырына киши кәлди, тахта чәпәрдән тутуб, дикдирдән ашагыдакы адамлары, гоша аты көрүб дајанды. Демәк, Ајна кедирди. Рәсул өзү гәсдән ашағы дүшмәмишди. Гәлбәндә кәләр варды вә Ајнанын сон һәрәкәти ону чох көврәлтмишди.

Рәсул кәлинин ата миндијини, шинелли киши илә јола чыхдыгыны, дәрә илә ендијини, арабир гапырлыб керијә, һәкимин дајандыгы тәпәјә бахдыгыны, атыны сахлајыб әлини јелләдијини ајдынча көрүрдү. Атлылар дәрәнин гуртарачагында, кол киши көрүнән алча ағачынын јанындан кечиб Шырран дәрәсинә ендиләр вә кәздән итдиләр. Амма Рәсул тәпәдә олдуғундан һәлә дә онлары көрүрдү.

Нәдәнсә јенә Дилшады хатырлады. Евә кириб чарпајда узанды. Көзләрини јумду. Бүтүн варлыгыны јандыран һәсрәт јенидән елә бир алова чеврилди ки!

Ахшам Шамил иқи гоч кәсмишди. Евиндә бөјүк шөнлик дүзәлтмәк истәјирди. Кәндин мөтәбәр, ағсагал адамларынын һамысыны дәрвәт етмишди. Онларын ичиндә Рәсул да варды. Бу дәрвәти ешидон киши јенә онун ганы гаралды. Сона, о балача, атасыз галан Сона көзләри өнүндә чанланды. Одур ки, кетмәмәји гарара алды. Кетмәди дә. Мәчлис башланыб, кет-кедә гызышајда, киминсә јадына Рәсул дүшдү. Чоһ адам онун чағырылмасыны тә'кид етди. Ушаг көндәрдиләр, ләкин Рәсул кәлмәди. Ичиб гызышмыш Шамил,— мән бу дәгигә ону кәтирәрәм! —дејә отагдан чыхды, он дәгигәдән сонра һәкимин гапысыны дөјдү.

Гапы ачылан киши:

— Рәсул, балам, белә олмаз,—дејә әрклә килеј-күзар

етмәжә башлады,— дур аҗаҗа! Башга сөз-сөһбәт ола билмәз... Дур, дур, һеч нә ешитмәк истәмйрәм. Дур, дедим сөнә...

Рәсул мұхтәлиф бәһанәләр кәтирсә дә, Шамил она гулаг асмады. Мөһкәм тә'кидиндә давам етди, арабир ғызышыб:

— Әшши, тәк ғалыб дарыхмырсан? — дејә әрклә даңышмаға башлады. — Дур, евдә отуруб нејләјәчәксән?!.. Кејин кәл, мәним хошбәхт күнүмдүр. Оғлум олуб, еј, оғлум! Дүңјаја оғул кәтирмәк һәр кишинин иши дејид... һүнәрди, һүнәр.

Рәсул дөзә билмәјиб, өзүндән асылы олмадан она кинлә бахды вә һиддәтлә деди:

— һүнәр бу дејил, Шамил, бу дејил...

— Бу, нәди, әә?

— һүнәр ушағларә мөһәббәт бәсләмәкдир...

Бајағдан Рәсулла һөрмәтлә, әрклә, мөһрибанлығла даңышан Шамил бирдән-бирә дәјишди, гејзлә, гәзәблә бағырды:

— Нә демәк истәјирсән әә... Јохса саташырсан, јохса Сонаны күзүмә сохурсан... Көрүрәм, дилин чоҳ узундур, көдәк еләсән јахшы олар... Сәндән башга, кәндә мәнә бу барәдә ағзыны ачан олмајыб! Чүнки һамы мәни таныјыр. Тәкчә сән танымырсан! Өзүн кечәјарысы халғын ғызыјла евдә... Әчлаф...

— Мә'рифәтли даңыш, Шамил... Јохса...

— Јохса нә едәрсән?

— Мәдәд кими едәрәм.

— Мәдәд кими?! Көрүрәм, һәр шеји гурдалајыб, өјрәнмисән. Өзүнү дә Мәдәд кими апармағ истәјирсән. Елә онун арвадына дә көз дикмисән.

Рәсул нечә гәзәбләниб өзүндән чыхдығыны билмәди. Шамилин јахасындан тутуб һиддәтлә дартды, — рәдд ол бурадан,— дејә бағырды, зәрблә ону италәди. Сәндәләсә дә Шамил јыхылмады. Рәсул онун һүчүм едәчәјини кезләди. Һазыр вәзијәтдә дајанмышды. Анчағ Шамил јериндән тәрпәнмириди. Көзләриндән гәзәб јағырды. Дүз Рәсула бахырды. Бир-ики аддым габаға кәлди, бирдән-бирә көзләриндәки гәзәб јох олду. Мүләјимләшди. Рәсул буна һејрәт етди. Шамил күлдү:

— Доктор... — деди. — Сизә һирсләнмәк јарамаз.

— Чых кет, Шамил.

— Мән кедирәм, доктор... Ону билин ки, мәнә һәлә һеч кәс батмајыб. Бахмајын ки, бруселјоз әһвалатында бир азча өзүнү кәстәрдин, нә олсун... нә газандын?!

Демәк олар ки, һеч нә... Мән јенә һәммин Шамиләм; сән дә фелдшер Рәсул... Елә-белә дә галачағсан.

— Нә олар?! Бу ишимлә фәхр едирәм.

— Фәхр едирсән, онда сакист отур, ишинлә мәшғүл ол, билдин, һөрмәтли чәнәб?! Јохса башғасынын сандығыны ешләмәк нәйна ләзым?! Хәбәрдарлығ едирәм, әкәр...

Бу заман Шамилин көзләри јенә гәзәблә парылдады, әлләрини һирслә јелләди вә сөзүнү тамамлады:

— Мәнә мане олсан, өзүндән күс...

— Мәни горхутма, Шамил...

— Һәләлик, доктор, — дејә Шамил јенә мә'на илә она бахыб узағлашды.

Рәсул һирслә гапыны чырпды, отаға гајытды.

Бир нечә ај кечди, јаз кәлди, дағлар көзәлләшди, јаваш-јаваш бу фәсил дә өз јерини башга фәслә верди. Јај дағларда, аран јерләрдә кечән ғыш һавасы кими олуб. Кәнддән јајлағларә кечдүләр. Тәкчә малдарығла мәшғүл олмајан айләләр галды. Инди Рәсул һәким мән-тәгәсиндә аз-аз олуб, ону мұхтәлиф кәндләрә, јајлағларә чағырыр, бир јердән башга јерә кедир, гајыда билмәдији үчүн, һарада галды, кечәләјирди.

О, каһ јағыша, каһ думана дүшүрдү. Бә'зән азыр, јолу титирир, башга сәмтә кедиб чыхырды. Ашағыларда, дәрәләрин дибиндә, гајаларын үстүндә ајылар көрүр, мешәләрдән кечир, фысды, вәләс ағачларынын көлкәси алтында узаныб динчәлирди. Һүндүр дағ јолларындан кечәркән чәтин тапылан Гантәпәр чичәјинә раст кәлирди. Күнәбахана бәнзәјән, лакин ондан кичик олан бу чичәк-ләр Һүндүр отларын арасындан баш галдырырды. Рәсул дәрһал атдан дүшүр, дағ дөшүнү кәзә-кәзә бу чичәк-ләри дәрйиб, бөјүк бир дөстә бағлајырды. Ачығ сары рәнкли чичәк-ләрин ортасында күнәбаханын тумлары кими сых-сых көј тохумлар јерләшпир. Бунарлыг арасындан кичик, ити, тиканлы гара рәнкли јарпагычлар чыхыр. Узун, көјүмтүл зогун үстүндә бу чичәк-ләр күнәбахан кими азачығ әјилмиш һалда олуб. Рәсул онлардан дәрман кими истифадә едир, буна көрә раст кәлән-дә чоҳ дәрйрди.

О, чајлағларда, арх кәнарларында, јолларын әтрафында һәмишә балдырган ахтарырды. Бәрк өскүрән адамларә буну мәсләһәт көрүр, бә'зән өзүндә оlanda веририди. Балдырганын узун зогуну сындыранда бу битки-

дөн өскүрөк дарманынын ижи келдири. Рәсул дагларын көзөллүйини, фүсүнкарлыгыны сејр етмөклө жанашы, белә нө мөтлөрдөн дә истифадә етмөјө чалышырды.

Күнлөрин бир күнүндә Рәсул вахты илә гарда, чов-ғунда кәлдији Чичөк кәндинин үстүнә чыхды. Јај заманы о, кәнди чох чәтинликлә таныды. Нөһәнк бир даға сөјкөнмиш, бу дағын этәкләри бојунча ашағыја гәдәр узанмыш, бир тәрәфи дибсиз учурума ачылан бу көнд чығырлары, долајлары, гајалы, тәпәли, бағлы-бағатлы јерлери илә зонкин иди. О, нәдәнсә елә-белә балача Сонаны көрмөк, һәмин бабаја салам вермәк истәди. Буна ештијач дудуғундан аты кәндә доғру сүрдү.

Евләрин јанындан өтүб, кәндин ичәрисинә кирәндә, гаршысына кәлән адамлардан һәмид бабаны сорушду: — Һәмид баба јохдур.—дедиләр. — Өмрүнү сизә бағышлајыб...

— Нә вахт?!

— Ики ај бундан габаг...

Бу хәбәр ону гәмләндирди, мүтәәссир етди, керн гајытмаг истәди. Нәдәнсә буна гарары кәлмәди. Ат јаваш-јаваш кедирди. Онун үстүндә Рәсул мәғлуб олуб, дөјүшдән кәдәрлә дөнән сүвариләрә бәнзәјирди. Неч јана бахмыш, көзүнүн гаршысында һәмид баба чанланыр, гејб олур, јериндә башга шәкилдә заһир олурду. Бир дә башыны галдыранда таныш бир һәјәт көзүнә дәјди.

Дашлы, тиканлы, коллу чәпәр гышдакындан хейли фәртли иди, јанларындан јашыл отлар галхыр, бөјүрткәнләрин узун зоғлары чәпәрин үстүндән јерә салланыр, тиканлы, еңли јарпагы гангаллар көрүнүрдү. Евин үстүндә гыфыл варды, һәјәтдә неч кәс јох иди. Рәсул атын сүрүб бурадан узаглашмаг истәјирди ки, јолун кәнарында балача бир гызын бүзүшүб даш үстүндә отурдуғуну көрдү. О, чәлд атындан дүшдү. Гыз башыны галдырыб, мараг долу көзләрини јад адама дикди. Шәккшүбһә ола билмәзди, гыз Сона иди. Рәсул әлини онун сачларына чөкди.

— Сәнин адын Сонадырмы?—дејә күлә-күлә сорушду.

Ушаг чаваб вермәди, јаман сыхылырды. Башыны ашағыја дикдисә дә, шөн көзләри алтдан-алтдан јенә она бахырды. Онун әјниндә читдән солғун, узун бир палтар вар иди. Ајағјалын олдуғундан тоз-торпаға батмышды. Рәсул һејбәсиндән чохдан галмыш конфетләри көтүрүб Сонанын өвчунә басды, бир даһа сачыны сығаллады вә атына минди. Бирдән-бирә сүрүб кедә билмәди,

јенә гызә бахды. Гызын тәһна, јазыг көркәми ону һәмид бабанын өлүмүндән дә бөтәр гәмләндирди. Кәнддән чыкыб узун чығырла јухарыја, гајалы дағларә тәрәф јол аланда һәр шеји унутмушду; бир-бириндән көзәл мәнзәрәләрә тамаша етмөјә башлады.

Јоллар ону бәзән чох јорурду. Бу заман динчини алмаг үчүн јахшы, сәфалы булаг кәнарыны сечир, су ичиб, јункүләри гәлјаналтыдан сонра плашыны јашыл отлары үстүнә сәјирди. Әлләрини чарпазлајыб башынын алтына тојуб, үзү көјә тәрәф узанды. Белә јерләрдә неч чүрә јата билмирди. Тәртәмиз булудлар башынын үстүндә јаваш-јаваш һәрәкәт едирди. Топа-топа, ајры-ајры, мүхтәлиф шәкилдә, кәһ сејрәк, кәһ да галын олан булудлары нәјә десән бәнзәтмәк оларды; филә дә, дөвәјә дә, памбыг тајасына да, буз парчаларына да. О, буналарә бахмагдан дојмурду.

Бир дөфә јорулдуғуну дүјүб, кичик мөшәнин јанында атыны сахлады вә јерә атылды. Бураларда булагын олдуғуну билирди. Һарадаса јухарыда, мөшәнин сол тәрәфиндә, уча, јасты гајанын бөјрүндән төкүлән кичик шәләләнин јанында иди. Рәсул чилову дарта-дарта јухарыја чыхды, ат бәзән дајаныр, чилов дартылдығындан башы ирәлијә доғру узаныр, сонра јаваш-јаваш һәрәкәт едирди. Мөшә дағын ашағы этәкләриндә олдуғу үчүн бәзи ағачларын будаглары чығырын үстүнә салланыр, һәтта торпаға дәјирди. Рәсул бу јердән кеңиб, шәләләнин шырылтысыны ешитди, дајаныб о јан бу јана бахды. Лакин булағы көрә билмәди. Бир аз да ирәли кетди, үстүндә гырмызы, хырда көзлү мөјвәләри олан ајыккыласы колунун архасына кечәндә бирдән дајанды.

Булағын бөјрүндә, јашыл отларын үстүндә бир гыз узанмышды. Олдуғча көзәл иди. Бәлкә гызы һәддиндән артыг көзәл көстәрән онун чох чаван олмасы иди. Јәгин ја он беш, ја да он алты јашы оларды.

Гыз ајылды, ону көрүб башынын үстүндә тутдуғу чылпаг, ағ голларыны јерә дајајыб дик атылды. һејрәтлә әтрафына бахды.

Чәлд өзүнү ајыккыласы колунун арасына атды. Онун һүркүб горхмасында да бир көзәллик варды. Рәсул гызын ондан горхмасындан азачыг кәдәрләнсә дә, бүрүзә вермәди, һәтта буна төбии бир шеј киими бахырды. Тәк-тәһна бир мөшә, даг олан бир јердә намәлүм, јад адамдан бир гызын горхмасы тәәччүблү дејилди. О, аты бу-

лагдан аралыдакы палыд ағачынын алтына апарды, чилулу будаға кечирди. Су ичиб гызын узандығы жердә да-
жанды, дизи үстә отурду вә үзүгојлу сәрилди. От үстә
жатмасындан галхыб гачмасына гәдәр бу кәнд гызынын
бүтүн һәрәкәтләрини хатырлады. Урәји долмушду, ке-
чирдији күнләр, хатирәләр баш галдырыб ону јанды-
рырды. һәмишә јадында олан, санки архасында дајанан
бир инсан—арвады көзләри өнүндә чанланды. Илк ба-
һарда, гарлы торпагдан чүчәриб баш галдыран тохум
кими чох дәринликдә кизләнмиш бир һисс ојаныб вар-
лығыны бүрүду. Дилшадын бүтүн нөгсанларыны, өзүнү
үстүн тутмасыны, тәһгирини, сојугганлылығыны, лагејд-
лијини тамам унутду, индиچه, бу анда онун әлләри чийн-
ләриннә тохунса иди, јәгин ки, Рәсул јумшалар, һәр шеји
бағышларды. О, чевирилиб, үзү көјә узанды...

Бир аз кечмәмиш һава тутулду. Көј курулдајыб дағ-
дәрәјә сәс салды. Јағшы јарғаға башлады. Рәсул мешә-
нин ичиндә, бөјүк палыд ағачынын алтында иди.

Рәсул Гызылјатәг јајлағына кедирди. Бурада беш
нөмрәли бригада мөскөн салмышды. Мешәдән јајлағын
јолу једди километрә јахын иди. О, јағышын тез кәсмә-
сини арзулады, јајлагдан евә кетмәк истәјирди. Үзүнү
гырхмаг, чиммәк, раһатланмаг, өзүнү гајдаја салмаг
лазым иди. Јағыш кәсәнә охшашыр, һеј төкүрдү. Мешә-
нин ичиндә дајаныб јағышын сәсинә гулаг асмаг она
ләззәт верирди. Дамлалар јарпаглара төкүлдүкчә, ки-
чик, хырда сәсләр бирләшәр, арды-арасы кәсилмәдән еј-
ни бир әһәнк јарадырды. Јарпаглар јағыш алтында даһа
да јашыллашырды. Палыд ағачы ону кур јағышдан
горуса да, јарпагларындан сүзүлән дамлалар Рәсулун
чийнинә, бојнуна, башына, әлиһә дүшүрдү.

Јағыш азачық ара верди, мешәдаки сәс јавашыды.
Рәсул кетмәјә һазырлашырды ки, јенидән күчләнди,
әввәлкини дә өтдү, һәтта палыд ағачы белә јағышын
габағыны ала билмәди. Бу, узун чәкмәди, тез дә кәсил-
ди, Рәсул ата миниб, јола чыхды. Јағышдан сонра тәбиат
дәјишмиш, фүсүнкарлашмыш, санки ај ишығына гәрг
олмушду. Һава ишыгланмыш кими ачыг, ајдын вә парлаг
иди. Јағышын кәтирдәји тәмизлик һәр јердә, һәтта үфүг-
ләрдә дә дујулурду. Јол һүндүр дағын синәси илә узанды.
Саат јарымдан сонра о, бинәјә јахынлашды. Итләр һүр-
һүрә габағына чыхды, јатаға чатана гәдәр ондан әл чәк-
мәјиб атланыр, һүрүр, гачыр, јолу кәсмәјә чалышырды-

лар. Чобанларын гышгырығындан сонра сакит олдулар.
Рәсул атдан јерә дүшәндә, узагдан Шамили көрдү. Ша-
мил һејдәрлә нә барәдәсә сөзләширди. Рәсулу көрән
кими һәр икиси сүсду. Һејдәр башга чобанлар кими дәр-
һал ирәли кәлиб Рәсулла саламлашды. Шамил јериндән
тәрпәнмәди. О, ағ халатда, гојунларын арасында дајан-
мышды. Әлиндә чох ири бир ијнә тутмушду. Рәсулу кө-
рән кими үзүнү кәнара чевириди, һеч онун тәрәфинә бах-
мады да. Шамил кинли адам иди вә һәмишә Рәсулу гы-
лынчламаға чалышырды. Рәсул она һеч әһәмијјәт белә
вермирди. Нә үчүн кәлдијини билдикләри үчүн чобанлар
Рәсулу дәрәјә дә вәт етдиләр. Кечәнин үстүндә отурмуш
вә ајағыны јајлыгла сарымыш јашлы чобан һәкими кө-
рәндә ајаға дурмаг истәди, анчаг бачармады. Рәсул она
јахынлашды.

— Бу зәһримар ајағым һеч нәдән башыма белә ачыб.
Јенә јаргандан-заддан јыхылысайдым, мәни утандыр-
мады. Шишиб тулуға дөнүб, дејирәм, белкә чыхыб?

Рәсул тәмиз тәнзифи гајчы илә кәсиб дәрдаг бүкдү,
чантасындан мәһлул чыхартды. Тәнзифи мәһлула ба-
тырды. Сонра ону хәстәнин ајағына гојуб, һава кеңир-
мәјән назик кағыз вә памбыгла мөһкәм бүрүјүб, тән-
зифлә сарыды. Даһа бир-ики кестәриш верди, ајаға
галхды. Чобанлар ону гонаг етмәк вә кечә сахламаг ис-
тәдиләр. Хүсусилә һејдәр даһа чох чаныјананлыг едир-
ди. Рәсул нә гәдәр бәһанә кәтирдик дә олмады ки, ол-
мады. Ахырда деди:

— Јахшы... кечә галмаға јох, анчаг јемәјә разыјам...

Евә кеч чатды. Нә үзүнү гырхмаға, нә дә чиммәјә
һәвәси олду. Јыхылыб јатды. Сәһәр тездән ојанды. Јүн-
күл јуунду, үзүнү гырхды, јемәклән сонра кабинетги-
нә кечди. Бир дә ешитди гапы дөјүлдүр.

— Бујур, — дејә Рәсул сәсләнәндә ичәријә горха-
горха бир гыз дахил олду, Рәсул ону дәрһал таныды.
Мешәдә, булаг јанында, чәмәнликдә узанмыш гыз иди.
Јахына кәлди. Астадан, өзү кими зәриф олан бир сәслә:
— Голум бәрк сыйрылыб, јара едиб, — деди.

— Ачын бахым... Бах, бурада отурун, тәләсмәјин...

Гыз голуну ачды. Рәсул јахынлашды нәзәрлән ке-
чирди, бирдән нечә олдуса, онун көзләринә бахды. Бу,
чох тәмиз, садәләвһ, мөһрибан, гајғысыз көзләр иди. Рә-
сул күлүмсүнүб:

— Бу нечә олуб? — дејә сорушду.

— Яхылмышам.

— Дежимми нарада?!

Гызын көзлөрүндө мараг, һейрәт көрүндү, күлө-күлө сорушду:

— Нарада?!

— Мешәдә, шәләләнин һахынлығында, булагын һахыннан гачаңда.

Гыз күлүмсүнүб: — Буну һарадан билирсиниз? — деҗә сорушду.

— Сәнин үстүнә атлы бир һадукәр кәлди... Горхунч бир киши ... сән дә илдырым киши дуруб гачдын. Әкәр гачмасаҗдын, о һадукәр киши сәни тутуб, өзүҗлә бәрабәр апарачагды. Дәрин, гаранлыг мағараҗа.

Гыз күлдү. Рәсул гызын азад, сәрбәст шәһликлә долу, һәһатла долу күлүһәринә мөфтүн олмушду. Ону динһәдиккә уғунуб өзүндән кәдән гыз елә бил даһа да көзәләширди. Гәһәнк һанағлары долғунлашыр, инчә батығлар һараныр, тез дә геҗб олурду. Күлмәҗини кәсиб, шән ифадә илә мөһрибанлығыла сорушду:

— Доғрудан, доктор, буну һарадан билирсиниз?!

— О һадукәр мән идим...

Гыз бу дәфә күлмәди, тутулуб гызарды, һөрмәтлә Рәсула бахды, өзүнүн о күнкү һәрәкәтинә бәраәт газандырмағ үчүн сөйләди:

— Сиз инчәмәҗин, доктор... Онда сизи танымырдым...

— Билирәм, гызым, билирәм... Бәс нә әчәб тәк-тәһһа кәзирдиниз?!

— Кәндимиз узагда деҗил. О һер хошума кәлир. Орада узаныб һәҗала далмағы чох сөвирәм.

Рәсул онун голуну һахшы-һахшы сарыды, дәрман верди, сарғысыны күндә ики дәфә дәҗишмәсини тапшырды. Гәлбиндә һенә туфан баш галдырды. О, санки тәнһалығыны, севкисиз, мәһәбәтсиз һаһадығыны инди дуҗду.

Бир нечә күн далбадал арвадын һатырлады. Јанды, говрулду, мәктуб һазды, охуҗанда һирсләниб чырды. Јенә тәкпар һазды, бир күн гоҗнунда саһлады, әзизләди. Һәтта ону көндәрмәк үчүн кәндә чыхды. Амма көндәрмәди. Мүхтәлиф фикирләр ону нараһат едир, әһвали-руһниҗәсини дәҗишир, һәддиндән артыг гызғын, одлу, еһтираслы, каһ да өлкүн, әзкин бәдбин бир һала салырды. Тез-тез Аһна һадына дүшүрдү. О, һәлә дә һаҗыдыб кәлмәһинди. Кәлинин геҗри-ади һәрәкәтләрини јада саланда Рәсулун көнлүндә өзүнә һад олан бир дуҗу кечиб-кедирди. Даһа бир нечә күн кечди. О, һәлә дә арва-

дына мәктуб көндәрмәһинди. Өз-өзүнә фикирләширди. «Һәр шеҗ гуртарыб. Бу аһрылыг, көрүнүр, онун өз үрәжиндән олуб. Мән исе һәлә дә сөвирәм. Елә билирдим бура кәлмәклә унутмушам, демә унуда билмәһишәм. Бу, мүмкүн деҗилмиши. Бәлкә мәктуб көндәрмә?! О, һәким, али савадлы, мән исе... Лазым деҗил, елә-белә һахшыдыр. Јазмаҗачағам. Бачардығым гәдәр унутмаға чалышаҗағам.»

Рәсул гәти адам олса да, бу мәсәләдә чох тәрәддүд едир, тез-тез фикрини дәҗишир, һәр күн бир һени хәһалла һаҗаһырды. Бүтүн бунлара баһмаҗарағ мәктуб көндәрмирди ки, көндәрмирди.

Рәсул мә'зунийәтә чыхды. Пәрвин арвадын һанына јолланды. Гоча һәҗәтдә иди, евин гаршысындакы алма ағачынын алтында дөшөк салмышды. Аҗағларыны узадыб мүркүләјирди. Рәсул һахынлашды, амма Пәрвин арвад ону көрмәди.

— Салам, ана, — деҗә һәким сәсләнәндә гоча дик атылды, — быҗ, башыма хеҗир, — сөйләјиб һығгана-һығгана аҗаға галхды. — Нә әчәб, оғул?! Һәмишә сән кәләсән?! Буҗур, кечәк евә... Ағрын мәнә кәлсин, гәдәмләрин јүнкүл олсун... Нә дурмуһсан, кечсәнә...

— Јох, ана, кедирәм, ишим вар... Кедирәм...

Пәрвин арвад Аһна кәдәндән сонра Рәсулла чох аз көрүшүрдү. Көрүшән заман она гызы һағғында мә'лу-мат верәр, бә'зән дөзмәјиб ағлаҗар, тәлејинин бәдбахт-лијиндән шикајәтләнәр, Аһнанын тәмиз сағалыб кәләчәҗи күн гурбан кәсәчәҗини дөнә-дөнә сөйләјәрди. Һәтта бу сөзү демәҗи унутмазды: «Гочу аҗағлары алтында кәс-дирәчәҗәм». Һеч кимә тәсәлли вермәјән Рәсул гоча арвадын дүмағ сачларына бахыб, истәр-истәмәз, сүн'и тә-сир бағышласа да, она тәсәлли верәрди. Инди онун һенә ағлајыб шикајәтләнәчәҗиндән горхурду...

— Оғул, чај гоҗум, кеч ичәри...

— Јох, ана... Мән Бақыҗа кедирәм... Сабаһ чыхача-ғам. Деҗим бәлкә Аһнаҗа сөзүн-совун олар, она көрә сәнә дәҗим...

— Аҗ сағ ол, бала... Она меҗвә көндәрмәк истәјирәм. Кағыз да верәрәм.

— Јахшы, кәлиб көтүрүрәм.

Бақыҗа кәдәчәҗи күн ону бир нечә дәфә олдуғу Таја-алты кәндинә тәчили чағырдылар. Кетмәмәк олмазды. Кетмәсәҗди, үрәҗини јеҗә-јеҗә галарды.

Көндө көнч бир мүөлүм бөжүнү тутуб, диванда узанмыш, агрыдан дилдерини бир-биринө сыхмышды. Уча бојлу, аг, зөриф бир гадын онун башы үстүндө көркин вә һөжөманлы һалда дајанмышды. Фелдшерин келиши онлары севиндирди, көркинлиги хейли азалтды. О дәрһал мүәллими мүәжинә еләди. Мүәллим:

— Мәнчә, бу-аппендиситдир, — дејирди. — Бир саатдан чохдур ки, мәни өлдүрүр.

— Бу дөнгө, бу дөнгө — Рәсул фикир сөйләмәкдә тәләсмәди, гәти әмин олдугдан сонра деди:

— Тезликлә чәрраһијјә апарылмалыдыр. Мән рајона, «тәҗчили жардыма» зәнк вурачағам кәлиб сәни апарсынлар.

Јарым саат кечмәмиш һәјәчан сигналы ешидилди. Көнд һүндүр дағларын ашағысында олдуғундан уча, долама јаллардан кәлән сәс тәјјарә сәсинә банзәјирди. Адамда елә тәәссурат јаранырды ки, дүз бу көндин үстүнә тәјјарә енир. Бир аз кечмиш јухарыда, кәндә енән јолун башланғычында көрүнән сүд ранкли гырмызы хачлы «Волга» тәјјарә сүрәти илә сүзүб кәлди. Мүәллимлә бәрабәр учабојлу гадын да машина минди. Машины ејни сүрәтлә дағ јолуну чыхыб һарадаса, чох-чох јухарыда көздән итди.

Рәсул чох еркән ојанды. Ачыг пәнчәрәјә јанашды. Сәһәрин хош, сәрин һавасыны чийрәлеринә чәкиб көрнәшди. Бақыја кәдәчәји үчүн севиндири, һатта кечә узун мүддәт јата билмәди... Нараһат иди, елә она көрә дә тездән галхмышды. О, кичик чамаданыны саһнана салды, бағлады. Мәнтәгәни дә јығышдырды, гапысына гыфыл вурду, тәлә илә ашағы енди. Һава сојуг иди, Рәсул бәлә һаваны чох севирди. Ағ, ипәк көјнәк кеймишди, һәр еһтимала гаршы пәнчәк көтүрмүш, голуна салмышды. Пәрвин арвад ону көзләјирди, балача сәбәт верди, јенә дил-ағыз етмәјә башлады. Рәсул гочанын әлини сыхыб арјылды вә пијада рајона јола дүшдү.

Рәсул рајона кәләндә хәстәханаја—мүәллими јолухмаға кетди, чәрраһијјә әмәлијјатынын мүәвәффәғијјәтлә кечдијини учабојлу гадындан өјрәниб раһат нәфәс алды.

Бақыја јола дүшмәк үчүн вағзала кәлди. Шәһәрә сәһәр чатды. О, өзүнә јер дүзәлтдикдән сонра Пәрвин арваддан Ајна үчүн көндәрдиди сәбәти көтүрдү вә хәстәханаја јолланды. Бу хәстәхана шәһәрин кәнарында иди вә

бөјүк һәјәтдә јерләширди. Һәјәт јашыллыг иди, хијабанлар варды. Үчүнчү корпусу тапыб, ағ халатлы нөвбәтчи гыздан Ајнаны сорушду. О, — бу дөнгә, — деди вә кетди. Рәсул чох көзләмәди. Кей рәнкли, солғун халатда Ајна гапыда көрүндү. Онун ағбәниз, көзәл үзү, шабалыды сачлары солғун халатын фонунда даһа чәзибәдар иди. Көзләри кениш ачылды, өзүнә һәлә дә инанмајан бир адам кими јаваш-јаваш јахынлашды, дүз Рәсулун өнүндә дајанды. Үзүндә нә севинч, нә һәјрәт, нә дә тәбәссүм. Тәкчә көзләри ишыгланды, гара көзләри! Солғун додалары араланды:

— Доктор, сизсиниз?!

— Мәнәм, Ајна, салам... Нечәсән?!

— Сағ олун, доктор... јахшыјам, хейли јахшыјам...

Сиздән инчимишәм...

— Нә үчүн?!

— Чүнки мәни алдатдыныз.

— Бу сәнин хейринәдир...

— Билирәм, доктор...

— Ајна, ал бу сәбәти, анан көндәриб.

— Сағ олун, әзијјәт чәкмисиниз...

Ајна сәбәти көтүрдү. Онун халатынын үст дүймәләриндән бири ачылды. Зөриф зәнчирлә бојнуна бағланмыш медалјон парылдады. Рәсул бу медалјону илк дөфә Ајнанын јанына кәдәндә онун синәсиндә көрдүјүнү хатырлады, гејри-ади бур марагла сорушду:

— Дејәсән медалјон јадикардыр?!

— Һә, доктор... Мәдәдди һәдијјәсидир. Бир дөфә мәнин медалјон хошладғымы билиб, алыб кәтирмишди. Бу, онун сонунчу јадикарыдыр. Он күн сонра...

Ајна сусду, даһа һеч нә демәјиб, үзүнү јана тутду. Рәсул ону билмәдән кәдәрләндирдији үчүн пешман олду, хейли сонра башга мөвзу тапды. Кәлин кәнд һәјәтына, анасына аид гыса суаллар верди... Рәсул бир саатдан чох онун јанында галды, ахырда ајаға галхыб көрүшәндә Ајна сорушду:

— Јенә кәләчәксиниз, доктор?!

— Көрәк... вахтын олса...

— Мәни бурада һеч кәс хәбәр алмыр... Јекәнә адамсынын ки... Вахтынын оlanda кәлин, доктор, јахшы?! Мән бәрк дәрхырама.

— Јахшы, Ајна, кәләрәм,

Рәсул онунла көрүшүб корпусдан чыхмаг истәјирди

ки, Айна архадан ону сөсләди. О, «доктор» сөзүнү елө инчө, елө титрәк бир аһәнклә тәләффүз етди ки, Рәсул јериндә дајанды, гәлбиндә сәсин тәсириндән хош бир дүјгү баш галдырды.

— Доктор, көзләјин, мән сизә бир шеј вермәлијәм.

Айна кетди, Рәсулу һејрәт көтүрмүшдү, кәлин она нә вермәк истәјирди, нә? Чох дүшүндүсә дә ағлына бир фикир кәлмәди. Бир аздан Айна кери гајытды, јахынлашыб, әлиндә тутдуғу галын китабы она узатды:

— Алын, доктор... Бу, сизин китабыңыздыр, охумушам.

— Хошуна кәлдимиз!

— Кәлди. Гәһрәман лап чох... Лап чох... Истәјирәм ки, һамы Сәттархан кими олсун: мөһкәм, ирадәли, горх-маз...

Рәсул Дилшадын ата-анасынын јашадығы күчәјә кәлиб чыхды, тәрәддүд бурулғаны ичиндә боғулду. Дилшаддан хәбәр билмәк истәјирди. Кәржин дүшүнчәләрдән сонра кери гајытды. Опера театрындан ахшама билет көтүрдү.

О, мәзуннијәтини Бақыда кечирмәји чох сеvirди. Достлар, танышлар, саһил, фуникулјор, метро, Дағусту парк... Бу дәфә ону Бақыја кәтирән сәбәб бәлкә дә Дилшад иди?! Һара кедирдисә ону ахтарыр, ону көрмәк истәјирди.

Рәсул үмидини дә итирмирди. Ајнанын јанына, хәстә-ханаја кедәндә дә бу хәјалла јашајырды. О, ағыр дүшүнчәләр ичиндә көзләмә отағында, узун, дилим-дилим тахта скамјада отурмушду. Бирдән она елә кәлди ки, Дилшады көрдү. Пилләләрдән јухарыдакы дәһлиздән ағ халатлы, уча бојлу, ејнә Дилшад кими һәким кечиб кетди. О һәким дә гапыдан кирән Рәсула чох диггәтлә бахды. Рәсул ғышгырмагдан зорла өзүнү сахлады, аңча Дилшадда охшажан һәкимин сәјмазјана етүб кечмәси онун јанылдығыны, сәһә етдијини кестәрди. Бәрк пешман олду, ағыр тәәссүф һисси ону буруду. Шәфғәт бачысындан Ајнаны хәбәр алды. Бу дәфә әјниндә башга рәнк халат олан Айна јахынлашыб дајанды. Рәсул јанында әјләшмәји тәклиф едәндә кәлин етиразыны билдирмәдән отуруб, өзүнү она чевирди.

— Һәким дејир ки, боғазымда чәрраһијә әмәлијаты апарылмалыды. Инди јох, пајызда... Елә горхурам ки...

— Горхма, Айна! Бу, о гәдәр дә тәһлүкәли дејил...

— Нә олачагса, олсун, горхмурам...

Айна хәјли дәјишлимишди, руһи чырпынтылар, гејри-

ади вәзијәтләр, бајылма вә башга бу кими хүсусијәтләр даһа онда јох иди. Бу чәһәти өзү дә етираф едирди. Рәсул чох јатдығыны сөјләјир, иштаһынн олмамасындан шикајәтләнирди. Һәр шеји унудуб елә сөһбәт едир, данышыр, мүхтәлиф суаллар верир, тез-тез кәлмәсини дәнә-дәнә тапшырырды. Ајрылан заман Рәсул әлини она узатдыгда, кәлин әввәл дурухду. Әлини кизләтмәк истади. Сонра исә горха-горха, чәкинә-чәкинә, јүнкүл һәркәтлә әлини һәкимин овчуна тохундурду. Ғыпгырмызы ғызарды, — сағ олун, — дејиб чыхыб кетди. Рәсул онун бу вәзијәтинә күлә-күлә хәстәхананы тәрк едиб, шәһәрә чыхды...

Рәсул ахырынчы дәфә Ајнаны јанына кәләндә онун кәдәрли олдуғуну көрдү. Сәбәбини сорушду. Айна:

— Доктор, — деди, — даһа кәлмәјәчәксиниз? Мән дарыхачағам.

— Пајызә нә галыб ки... Бир ај... Тезликлә сән дә гајыдыб кәләрсән...

— Кәнди, анамы көрмәк истәјирәм... Горхурам ки, һеч көрмәјим...

— Бу нә сөздүр, Айна?! Сән ки гәһрәманлары чох сеvirсән. Өзүн дә горхурсән...

Айна көзләрини галдырыб Рәсула баханда, онун ағ-аппаг ағардығыны көрүб һејрәтләнди:

— Нә олду сизә, доктор?!

Рәсул кәлинин суалыны ешитмәди, донмуш бир вәзијәтдә галды. Айна онун бахдығы сәмтә нәзәр саланда, көзләмә отағынын кириш гапысында учабојлу, кәзәл, ағ халатлы һәким гадынын башга бир һәкимлә сөһбәт етдијини көрдү. Һеч бир шеј баша дүшмәјиб, чијинләрини чәкди. Рәсулун рәнки һәлә дә өзүнә кәлмәмишди, лал-кар олмушду. Айна суалыны бир дә тәқрар етди, о, — һә, нә дејирсән? — дејә чашымыш адамлар кими өзүнү итирмиш һалда сорушду. Сонрадаң-сонраја Ајнанын нә дедијини дәрк едән Рәсул өзүнү сакит кестәрмәјә чалышды. Һәјәчаныны кизләдиб деди:

— Һеч нә олмајыб...

Айна онун дүз данышмадығыны дәрһал дүјдү, буну бурузә вермәк истәмәди. Өзүндән асылы олмадан, вәзијәтлә доған бир суал онун истадијинин әкси кими сәсләнди:

— Доктор... сиз о учабојлу гадыны таныјырсынызмы?

— Јох, танымырам. Ону башгасына охшатдым...

Гәрибә иди, һәҗчән Рәсулу һәлә дә тәрк етмәмишди. Һәкимләр чыхыб кетсәләр дә о, бу тә'сирдән гуртара билмәмишди. Ајна јенә суал верди:

—Доктор... кимә охшатдыныз?!

Суалын чавабы ләнкиди, Рәсул кәлини алдатмаг истәмәди, ачыг деди:

—Арвадыма...

—Бәс о һаны?!

—Ајрылмышыг, Ајна...

Бундан сонра нә олду, јадына кәлмир. Ајна илә көрүшдүјүнү, анасына јаздығы мөктубу чибинә гојдуғуну, күчәјә чыхаркән лаубалы һалда шөһәри долашдығыны, ахшам Бакыны ағыр бир кәдәрлә тәрк етдијини думанлы бир һалда хатырлајырды.

Ики күн иди ки, Рәсул евдән чөлә чыхмырды. Каһ китаб охумагла, каһ да јанына кәлән хәстәләрлә мәшғул олурду. Јашлы бир арвада диафимин вә витамин ијнәсини вуран Рәсул һәр дәфә она тәсәлли вә үмид верирди. Чүнки гадын чох бәдбин бир әһвали-руһијјә илә јашајырды. Һәр ки дәрман гуртаранда һәҗчәндән арвад лап өзүнү итирмишди:

— Бунлары бир дә һарада тапачағам? — дејә үмидсизләшмишди...

Поликлиникадакы тибб јығынчағына кедән Рәсул һәмин дәрманлары рајонда ахтарыб тапмыш, гадын үчүн кәтирмишди. Арвад онлары көрәндә севинчидән аз гала учачағды...

Күнортаүстү бир гајда олараг јағыш јағырды. Бә'зән һава елә гаралырды ки, санки ахшам дүшүрдү. Бә'зән исә күнәш доғурду, ал-әлван шөфәгләр гојнунда јаған јағышлары тамаша етмәк онун үчүн мө'чүзәјә бәрәбир иди. Пәнчәрәләри тајбатај ачды. Күнәш јағыш дамаларыны елә ајдын, елә парлаг кәстәрирди ки, көзә көрүнмәз сапа санки хырда ағ мәрвариләр дүзүлмүшдү.

Бир дәфә онун кабинетинин гапысы дөјүлдү. Рәсул гапыны ачды. Чичәк кәндидән кәлмиш Суғра иди, гучағында балача Сонасыны тутмушдү. Әжәр ушаг олмасажды, фелдшер кәңч гадынны чәтин таныјарды.

— Бујрун, бујрун, — десе дә онун адыны јадына сала билмәди, — кечин ичәри... Јенә нә олуб бу гәшәнк гыза?!

Сона бәркән ара вермәдән өскүрдү. Рәсул ону мүнәјинә етмәјә башлағанда гыз ағлајыр, горхурду. Ону ки-

ритмәк олмурду, һеч сусмурду. Чијәрләринә гулаг асдыгдан, һәрарәтини өлчүдкән сонра Рәсул:

— Һеч нә жохдур, — деди, — бир балача сојуг дәјиб, кечәр кедәр. Фикир вермәк лазымдыр. Сәһәр-ахшам исти сүд ичирин. Кәндиниздә балдырган вармы? Ондан да истифадә един, гајдасыны билирсинизми?!

— Билирәм, Рәсул гардаш, билирәм.

— Чох көзәл. Мән дәрман јазмырам. Бәс сәһһәтиниз нечәдир?! Һәкимә кетдиниз?!

— Јох!

— Нә үчүн?!

Суғра чаваб вермәјиб башыны ашағы дикди. Рәсул онун лагејдлийиндән әсәбиләшди. Суалы бир дә тәкрар верәндә, сәсинин аһәнки дәјишмиш, сәртләшмишди. Буну кәлин дә дујду, диксинди, башыны галдырыб она тәәччүблә бахды. Бу чидди, тәмкинли адамын үзү зәһмли олса да, горхулу дејилди. Суғра бунун гајғыдан, хејирхаһлыгдан доғдуғуну аңлады. Чәкинә-чәкинә:

— Вахтым олмајыб, доктор, — деди. — Имкан жохдур...

— Јох, сәбәб бу дејил. Сәбәб тәнбәлликдир, лагејдликдир. «еһ, нә олур олсун,» — дејә гәрибә, сојуг мүнәсибәтдир. Белә јарамаз. Хәстәлијин гаршысыны алмаг әвәзинә, онун гол-будаг атмасына шәрәит јарадырсыныз. Сонра лап сон ајагда кәләчәксиниз, онда да мүаличә етмәк чәтин олачағ... Бу хәстәлијин көкүнү нијә әввәлчәдән кәсмәјәк, нијә?! Бары дәрманлары алмысынмыз?!

— Алмышам, доктор...

— Јәгин ки, јемәкдән сонра атырсыныз! Һә, нијә динмирсиниз? Јохса дәрманлары да...

Суғра гызармышды. Утандығындан башыны галдырыб бахмырды да. Рәсул бәрк һирсләнди:

— Бу дәригә һәкимә кедин. Кәндә јох, дүз рајона. Ешидирсинизми?! Онун бүтүн кәстәришләринә әмәл един...

— Јахшы, доктор... Кедәрәм...

Бу вахт Рәсул балача гызын нәјә исә диггәтлә бахдығыны, анасына нә исә дедијини, онун ачыгландығыны, Сонанын ағламындығыны ачыг-ајдын көрдү. Әввәл һеч нә баша дүшмәди, Сонадан сорушды:

— Нә естәјирсан?!

Гыз алыни узатды, ојунчаг ајыны кәстәрди. Рәсул тәрәддүд ичиндә галды, нә етсин, билмәди. Суғра Сонаја ачыгланды, ону гучағына көтүрүб гапыја тәләсди. Гыз ағламага башлады. Рәсул даһа дөзә билмәди, пешман-

чылыг нисси чэкэе дэ ајыны көтүрдү, сүр'этлэ гачыб; гапыда онлара чатды. Ојунчагы Сонанын гучагына гојанда гыз һэр ики элини ачыб, ону багырына басды.

Сона элинин далы илэ көзүнү силди. Суғра чөлд јазлыг чыхарды. Көнч гадын буна көрө үзрхаллыг едир, тешөкүрүнү билдирер, һәм дэ Сонаны данлајырды...

Рәсул кері гајытды. Пәнчәраден ојунчаг ајыны синәсинә бөрк-бөрк сыхмыш, үзүкүләр балача гызы көрөндө, бајаг кечирдији пешманчылыг ниссинә көрө утанды, һәтта анлашылмаз, хош бир фәрәһ дүјдү...

Бир күн сонра ону беш нөмрәли бригадаја тә'чили чағырдылар. Онсуз да һәким јазлаглара чыхмаға һазырлашмышды, бу тәсадүф исә лап јеринә дүшдү. Атын белинә галхды, икикөзлү мешин чантасыны тәркинә гојду вә дағлара јол алды. Чох көзәл һава варды; нә исти иди, нә сојуг. Көнддөн узаглашды, Мәдәд учан гајаја чатыб, онун сол тәрәфинә кечди, чалаға енмәјө башлады. Чајлаг дәринликдә иди. Һәр ики тәрәф сыра-сыра узанмыш ири дағларла әһатә олунмушду. Јазлага јакынлашдыгча ачыг, нурлу һава дәјишир, ону тәзәчә дүшмәјө башлајан ахшам кими сәрин бир һава әвәз едирди. Бура сојуг иди. Дағлардакы кечәләрә мөхсус сөрт бир ајаз варды.

Јан-јана дурмуш ики дәјә көрүнөндө Рәсул јенә итләрин она тәрәф чумачағындан ештијат етди. Лакин сәссизлик иди. Дәјәјө чатанда баш чобан һејдәр сүд билонларыны улаға јүкләјирди. Фелдшері көрөн кими ишини јарымчыг гојду, аты тутду, онун дүшмәсинә көмөк едиб саламлашды. Һал-әһвал тутандан сонра һејдәр Рәсулу дәјәјө апармаг истади, о, разы олмады:

—Көзәл һавадыр,—деди,—кәл, бу отлугда әјләшөк. Хәстә кимдир?

—Чобанымыз гојун сојанда бармағыны кәсиб. Ганы јаман ахырды. Гаршысыны ала билмирди. Горхдуг. Она көрә сәнә хәбәр көндәрдик, јохса һеч әзијјәт вермәздик.

—Белә шејлә зарәфат еләмөк олмаз, һејдәр, һаны?

—Булаға кедиб, инди кәләр.

—О газан нәдир елә, һејдәр?!

—Нә олуб ки, доктор, газандыр да...

—Газан олмағына газандыр. Ичинә бир бах... Усту кими гапгарадыр. Ајыб дејил?!

Һејдәрин арыг үзүндө гызартылар көрүндү. Фелдшерин тә'нәли сөзләри ону бөрк тутду, даһа өзүнә бәрәәт газандыра билмәјиб хејли сусду. Нә дәјә биләрди? һаг-

лы сөзә е'тираз етмөк олар? Рәсул онун чох тутулдуғуну көрүб, сөһбәтин истигамәтини дәјишди:

—Кечән дәфә мән кәләндә Шамиллә нијә мүбаһисә едирдин?!

—Шамил мәнимлә бөрк чәкишир, доктор. Онда аз галды ки, лап дава едөк...

— Нә үстүндө?!

— Һеч нә... Гајадан јыхылан гојунун актына гол чөкмөк истамирди.

— Нијә?!

— Умачағы вар, она көрә... Мән исә һәлә һеч кәсә рүшвәт вермәмишәм. Она да вермәјөчәјәм. Әлимдән зәнчир чәкәјир, мәнә хәбәр көндәрб ки, һејдәр өзүнү јығышдырсын. Мән ондан горхмурам. Чүнки ишим дүз, үзүм ағ, алным ачыгдыр...

Бу заман чининдә тулуг, элиндә ведрә тутан учабојлу бир чобан дәјәјө јакынлашды. Ведрәни јерә гојуб, үсуллула тулуғу чининдән ашырды вә чөлд һәкнимлә көрүшмөк үчүн ирәли кәлди. Рәсул онун бармағына бахды. Әски парчасы илә сарынмышды. О, чантасыны көтүрүб, чобанла бирликдә дәјәјө кирди. Сарғы ишини гуртарыб чөлә чыханда көрдү ки, һејдәр ири газаны чанфәшанлыгга јујур.

Ону күлмөк тутду. Онларла көрүшүб ата минәнда бармағыны тәмиз тәнзифлә сарыдығы чобана деди:

— Ики күндөн сонра јаньма кәл...

О, чобанларын сојугдәјмәдән, гыздырмадан хәстәландјини һәлә көрмәмишди. Буна тәәччүбләнмирди. Тәмиз, көзәл һава, ағарты, булаг сују... Бунларын әһәмијјәти чох иди. Ону чох аз һалларда чағырдылар. Чағыранда да кәһ јүнкүл, кәһ да гејри-ади шејләр үчүн дә'вәт едирдиләр.

Таныш алачыға чатыб, атындан дүшмәдән, баш чобанла көрүшдү, һал-әһвал тутду. Чобанларын вәзијјәтини сорушду. Һамынын сағ-саламат олдуғуну билиб, башга бинәјө кетмөк үчүн јола чыхды. Чобан һә гәдәр исрар етдисә дә, атдан дүшмәди. О, уча дағ јолу илә јаваш-јаваш кедирди. Көј үзү тәртәмиз иди, ағаппаг булудлар үфүгләрә сығыныб галмышды. Тәрпәнмәдән, сакит галлағанмыш памбыг тәјасы кими көрүнүрдү. Дағын үстүндөн узанан јолун һәр ки тәрәфин дәрә иди: сағ да, сол да... Рәсул әтрафа нәзәр салмадан атыны аста-аста сүрүр, елә бил көјүн једдинчи гатында учурду.

О, башга бинэлэрә дәжиб керижә, евә гајыдырды. Јол ону бәрк јормушду. Габагда гоша булаг варды. Булага үстүндә кабабхана тикилмишди. Рәсул бурада дин-чәлмәји нәзәрдә тутуб, атынын сүр'әтини артырмаг үчүн она бир гамчы чәкди. Ора чатан кими јерә дүшдү, аты булагын јаныдакы отлуға бурахды. Бу вахт киминсә кур гәһгәһәси ешидилди. Рәсул ејвана галхаркән ашағыда, вәләс ағачынын алтында гојулмуш столун әтрафында үч-дәрд нәфәр көрдү. Онлардан бири Шамил иди. Шамил әлиндә гәдәһ тутмушду, гајғысыз бир һалда күлүр, бөјрүндәкинин чјининдән әрклә вурур, һамынын диггәтјини өзүнә чәлб едиб, гыса, мәзәли һадисәләр даңшырды. Үмуми гәһгәһә гоһурду.

Рәсул јемәк сифарши верди. Хидмәтчи Шамилкилин столуна тез-тез кедиб-кәлирди. Шамилин кур сәси ешидилди.

— Коңјак кәтирин...

Онлар тәзә коңјак шүшәсини бирчә анда бошаттылар. Рәсул јемәјини гуртарыб, пулуну верди вә ашағы дүшдү. Бу заман Шамил она тәрәф чеврилди:

— Доктор,—дејә, ән јахын достуну көрмүш кими јериндән дик галхды. — Мәним гонағым олачагсан, доктор... Бир коңјак да кәтирин...

Шамил онун бөјрүндә дајаныб,— доктор! — дејә әрклә сәсләнди. Бу заман јолун ағзында әли чомағлы һөјдәр көрүндү. Шамилин ронки ағаппаг ағарды.

Рәсул нә исә бир һадисәнин баш вердијини дәрһал аңлады. Каһ һөјдәрә, каһ да Шамилә бахды. Онлар бир-биринин үстүнә чуммаг истәјән дүшмән кими идиләр. һөјдәр габаға кәләндә Шамил ришхәндләр:

— Кабаб јемәјә кәлмисән? — дејә сорушду.

— Нә үчүн кәлдијими кәзәл билирсән!

— Артыг-әскик данышма.

— Шамил, көтүрдүкларини кери гајтар... јохса...

Шамил ирәли кәлди, һөјдәрин өнүндә дајаныб, һид-дәтли бахышларыны чәкмәдән, астадан нә исә деди вә кери гајытды. һөјдәр архадан:

— Кәзләјәчәјәм, — дејә гышгырды.

Рәсул бир шеј аңламаса да, бир-кии күн сонра она да бу һадисәнин сирләри ајдын олды.

О, мәнәтгәјә чатанда көрдү ки, гапынын ағзында бир мәктуб вар. һөјдәр ону көтүрдү. Кимдән ола биләрди?! Ачыб бахды, Ајнадан иди.

Јај јаваш-јаваш өз јерини пајызә верирди. Дағ кәндиндә бу даһа тез, даһа ајдын нәзәрә чарпыр, һаваларын сојумасы, јағышларын башланмасы, тез-тез аләмни башына көтүрән көј курултусу, үфүгдә чахан шимшәк арды-арасы кәсилмәдән давам едирди. Пајыз бүтүн тән-тәнәси илә өзүнү көстәрә билмәсә дә, кәлдијини хәбәр вермишди: көјләр бозарыр, булулларын карваны өтүб-кечир, узагларда итирди. Дағларын зирвәләриндә гар нәзәрә чарпыр, ашағы әтәкләриндә исә гыров агаран сацлар кими көрүнүрдү.

Рәсул чөлдә һај-күј ешитди, пәнчәрәдән баханда бир нечә нәфәрин јахынлашдығыны көрдү. Елә бу заман да гапы дејүлдү. О, гапыја кетди. һөјдәр, онун далынча Рәсула таныш олан үч нәфәр чобан да дахил олды. Фелдшер нә исә хошакәлмәз бир һадисәнин олдуғуну һисс едиб һәјчәнла сорушду:

— Нә олуб?!

Онлардан бири һөјдәри көстәрнб деди:

— Шамиллә далашыб.

Рәсул һөјдәрә үз тутду:

— Јахын кәл, һөјдәр, бурада отур,— күрсүнү она көстәрди. — Нечә олуб, даныш көрүм.

Һөјдәр һадисәнин нечә олдуғуну гысача данышды. Шамил һөјдәрдән ичазәсиз үч гојун көтүрүб апармышды. Бу гојунлары кери гајтарачағыны вәд етсә дә, сонра, гојунларсыз кәлмишди. Шамил өзүнүн јаздығы акта һөјдәри гол чәкмәјә мәчбур етмәк истәјирмиш. Куја бу гојунлары чанавар апармышдыр! һөјдәр онун бу сахта-карлығына гаршы чыханда араларында мұнағишә башлајыб, бу мұнағишә кет-кедә кәскинләшиб. Шамилин достлары да онун көмәјинә кәлиб, һөјдәри дөјмәк истәјиләр. Чобанлар һараја јетишиб гојмајыблар.

Һөјдәр деди:

— Ону мәһкәмәјә вермишәм. Дунја дәрәбәјлик дејил ки... Чох гудуруб. Аллаһыны да танымыр. Елә билирсән, доктор, мән горхурам? Јох! Истәсәјдим, онлары дөјәрдим, валлаһы чанларыны да алардым. Елә чомағы фырладыб кәлләләринә гојсајдым јерләриндә галардылар. Нәјә лазым! Фикирләшдим ки, адамлыг јахшы шејдир! Бах, бу чобанлар шаһиддирләр... Бәсдир... Инди дә рајкома кедәчәјәм. Кәлдик, дәрдимизи сәнинлә бөләк, Рәсул гардаш.

— Јахшы еләмисиниз. Сәдринизин, һәсән дајынын бундан хәбәри вар?!

— Вар. Бөрк һирсләниб. Шамили јанына чағырыб, о нәдәнсә кетмәјиб... Горхур...

Онлар хејли сөһбәтдән сонра ајаға галхдылар. Рәсул чобанлары гапыја гәдәр өтүрдү.

Шамил бөрк әл-ајаға дүшмүш, һейдәрин далына чохлу миннәтчи салмышды. Һейдәр кери чәкилмирди. Бу мәсәлә бөјүүб, рајон тәшкилатларына чатмышды. Рајком катиби һиддәтләниш, чидди тәдбир көрмәк үчүн колхоз сәдри һәсән дајыја тапшырыг вермишди. Шамил чыхыш јолу ахтарып, бу вәзијәтдән гуртармаг үчүн ағына-бозуна бахмадан һәр чүр алчаглыға, һижләә әл атырды.

О, Рәсулун да јанына кәлди. Гапы дөјүлдү; фелдшер гапыны ачаркән өмүндә илк дөфә иди ки, «бујурун ичәри» сөзүнү демәди. Гаршысында гыса палто кејимиш, бығларыны назик вурдурмуш, јарашыглы Шамил дурмушду. Тәкәббүрлү иди, јохлајычы, сүзкүн, бир аз истәһзалы көзләрлә бахырды.

— Салам, доктор...

— Салам. Нә бујуурсунуз?!

— Чидди сөһбәтим вар, доктор.

— Чидди!? Шамил сәнин мәнимлә нә чидди сөһбәтин ола биләр?!

— Доктор, дејәсән мәнимлә һеч данышмаг истәмирсән.

— Истәмирәм, Шамил...

Шамил белә гәти чаваб көзләмирди. Гыпгырмызы гызарды, бирдән-бирә дәјишиб јазыг көркәм алды. Бајагкы тәкәббүрдән әсәр-әламәт галмады. Бу заман Рәсул гарлы јолларда онун дүшдүјү вәзијәти хатырлады. Онда да белә горхаг, ачиз, заваллы көркәми варды. Рәсул гәлбиндә ашыб-дашан нифрәтлә гапыны чырпагдан өзүнү күчлә сахлады. Шамил јалвармаға башлады:

— Доктор... мәнә көмәк ет... доктор... о көпәкәгуну јола кәтир, сәнә чох һөрмәт едир. Малымдан, пулумдан кечәрәм... Ханиш едирәм... доктор... аман күнүдүр... Башға әлач галмајыб. Ешидирсәнми?! Балаларым вар. Јазыгыныз кәлсин... Мәнә јох, балаларыма... доктор... сән чох шеј едә биләрсән... Һәтта...

О, сөзүнүн далыны дејә билмәди, горхду, Рәсулун гәзәб вә һиддәтлә јанан көзләрини көрүб, өзүнү јығышдырды. Фелдшер она чох сөз демәк, индијә гәдәр гәлбиндә күкрәјән нифрәти ачыг билдирмәк истәјирди. Аячаг бирчә кәлмә илә кифајәтләнди:

— Чыхын кедин, Шамил... балаларыныз адындан данышмајын, ајыбдыр... кедин...

Шамил јенә дәјишди:

— Адамлыгың јохдур, — дејә гышгырды. — Бүтүн буңлары едән сәнсән. Мән билирәм, сән...

Рәсул гапыны өртмәк истәди. Анчаг Шамил елә гәзәбләнишди ки, әлини атыб гапыны тутду. Јенә јалвармаға, һейдәри јола кәтирмәк үчүн ондан ханиш етмәјә башлады. Рәсулун да гәзәби һәдд-һүдуд билмәди, елә ашды-дашды ки, онун әлини итәләди, гапыны һирслә өртүб, ичәри кечди...

Рәсул тәкбашына бүтүн ишләрин өһдәсиндән кәлә билмирди. Кәндлән кәндләдә мәнтәгәни бағламаға мәч-бур олурду. Јахын кәндләрдән адамлар кәлир, һәким олмадыгы үчүн кери гајыдырдылар. Буна көрә Рәсул бөрк нараһат олурду. Одур ки, тәзә, бөјүк хәстәхана тикилмәси, әләвә бир штат верилмәси һаггында рајон сәһијә шө'бәсинә мәктубла мұрачият етди. Јени илдән штат вериләчәји вәд олунса да, хәстәхана тикмәк мәсәләси колхозун өһдәсинә гојулду, «кет, сәдрлә даныш, гој о тиксин», — дедиләр. Һәсән дајы Рәсулу динләјиб узун мүддәт сусду, ајаға галхыб адәти үзрә отагда о баш-бу баша кетди. Пәнчәрәдә дајанды.

— Һәсән дајы, бу чох вачибдир. Гыш ајларында һеч нәдән горхумуз олмас. Чамаат да узаға, рајона кетмәз.

— Баша дүшүрәм, Рәсул, баша дүшүрәм.

— Нијә тәрәддүд едирсиниз, Һәсән дајы?!

— Бош јерә сөз вермәк истәмирәм. Вәсаит јохдур...

— Һәсән дајы... бу, инсанларын һәјәти илә бағлыдыр! Вачибдир...

Һәсән дајы пәнчәрәдән араланыб јаваш-јаваш јахынлашды, бу дөфә столун јанында дајанды, бир азча ашагы әјилди:

— Кәл, белә данышаг, Рәсул. Мәнә бир ил мөһләт вер... Бир ил...

Рәсул ајаға галхды, сәдрлә үз-үзә дајанды, тәрәддүдлә:

— Һәсән дајы...

— Инанмырсән, һә? Әмин ол, сөзүмүз-сөздүр.

Рәсул Һәсән дајы илә көрүшүб кабинетдән чыхды. Мәнтәгәјә доғру кетдикчә хәјала гапылыр, көзләри өнүндә икимәртәбәли, бөјүк, ишыглы бир бина, бу бина-

нын гаршысында дајанмыш ағ халатлы бир тибб бачысы чанланырды. Чохданкы арзусу јенә үрәјиндә доғду. Институтга кирмәк, һәким олмағ... Мүтлөг кедәчәкдир, мүтлөг... Һәјат она бәјүк вә әңкин бир төчрүбә вермишди. Одур ки, институтда охумағ она асан оларды...

Бу фикир вә хәјалла кедәркән бирдән дајанды. Чүнки һәгигәтән мәнтәгәнин гаршысында бир гыз кәзирди. Рәсул узағдан онун ким олдуғуну тәјин едә билмәди. Бир анлығ она елә кәлди ки, бајағ хәјалында көрдүју инди һәгигәт олачағдыр. Һәјәчанла аддымларыны сүр-әтләндирди. Елә билди ки, Дилшаддыр. Пешман олуб Рәсулу ахтаран, онун далынча кәлиб үзр истәмәјә һазыр олан, бағышланмасыны јалваран Дилшад... Үрәји елә көврәлди ки... Ахы о буну чоҳдан көзләјирди, инанырды ки, нә вахтса бир күн, белә олачағдыр! Һәкмән, һәкмән... Инсан мөһкәм севәндә, бу севкинни утуда билмир. Рәсул да ону үрәјиндән чыхармағы бачармырды. Инди гызын Дилшад олмадығыны көрәндә өзүнүн јайла гыш кими дәјишдијини дујуб, буну да бир хәјал санды. Мәнтәгәнин гаршысында кәзән гыз Ајна иди.

Ајна чох дәјишмишди. Сакит, һәлим, утанчағ олмушду. Рәсул ону ичәри дәвәт етсә дә, гапынын јанындача дајанды. Рәсула гәтијјән бахмыр, үзүнүн јан тәрәфә тутуб, әли илә шалынын учуну дидишдирди. Фелдшер: — Хош кәлмисән, Ајна — деди, — һәмишә евлә-ешикдә олсан...

— Сағ олун...

— Кәл, јахын кәл, Ајна. Утанма, кәл отур.

— Јох, кедирәм.

Инди Ајнанын көзләрини көрмәк мүмкүн дејилди. Рәсул бу јарашығлы, үрәјәјатан, башы бәләлы, көзәл кәлине бахыр, өзүндән асылы олмадан онун бир ај бундан әввәлки һәрәкәтләрини јадна салырды. Ајна нә исә демәк истәјир, һәјәчанданмы, һәјаданмы сусур, синәси ениб-галхырды.

Рәсул сүкута дөзә билмәди:

— Өзүнү нечә һисс едирсән, Ајна?

— Јахшыјам.

Сүкут чөкдү. Рәсул ону данышдырмағ истәјир, сөз тапа билмирди. Фикирләшиб Бакыны кәзиб кәзмәдијини сорушду:

— Јох, — дејә Ајна башыны тәрпәтди. — Вахтым олмайыб...

— Боғазындакы шиши кәсәндә горхмадын ки?!

— Горхмадым...

— Үрәјин нечәдир, тез-тез вурмур ки?!

— Јох, јахшыдыр...

— Кәрәк һәлә дәрман ичәсэн...

— Билирәм, доктор...

Рәсул јенә нә исә сорушмағ истәјирди ки, бу дәфә Ајна дилләнди:

— Бәс сиз нечәсиниз, доктор?

— Сағ ол, Ајна... Јахшыјам, — дејә Рәсул чаваб верди, ејни заманда гәлбиндән бир һисс кечди.

— Һәкимләр јахшы бахдылармы?!

— Һә, разыјам... Мәнә кағыз да верибләр...

— Һә кағыз?

— Мәүличәдән сонра кәндә нә етмәлијәм. Бу барәдә јазылыб. Дејәсэн, ијнә дә вар...

— Јанындадырмы?!

— Һә, кәтирмишәм. Алын...

Рәсул кағызы көтүрдү, бахды, сонра онун синәсиндәки медалјона нәзәр салыб сорушду:

— Ичиндә нә вар?!

— Шәкил...

— Аһа... Јәгин Мәдәдиндир...

— Бәли, доктор, онундур... О, тәкчә медалјонда дејил...

Ајнанын сон фикри Рәсулун хошуна кәлди. — «Нә ағыллы чаваб верди», — дејә дүшүндү. Кәлин кетмәк истәјир, онун дүшүнчәләрә гапылмасына көрә тәрпәнә билмир, көзләјирди. Дејәсэн, Рәсул Ајнанын бурада олдуғуну унутмушду.

— Доктор...

— А... бағышла, Ајна... нә исә дединиз?!

— Нијә фикирлисиниз, доктор?!

— Јох, јох... Елә-белә... Сизин мәрәбәтинизә гһбтә едирәм. Көрүрәм ки, Мәдәддән башга һеч кәси севә билмәсиниз.

— Чүнки Мәдәд кими адамлар аз-аз олур...

— Әкәр гаршыныза чыхса... онда нечә?!

— Билмирәм, доктор... Бу барәдә фикирләшмәмишәм...

Ајна һәјәчанланды, јанағлары гызарды. Кечирдији гәрибә әһвали-руһијјәә көрә өзү дә тәәччүбләнди, бунлары һәкимдән кизли сахламағ үчүн худафизләшиб, чыхыб кетди. О, һәгигәти деди, буна бахмајарағ, гәл-

биндө кизли жатан бир дуугунун шаһе галхмағындан фикрләшмөк вахтынын кәлдијини дө баша дүшдү.

О күн Ајна Рәсулдан гәрибә һәрәкәтләри үчүн үзр истәмәјә, һәкимин јахшылығларына тәшәккүрүнү билдирмәјә кәлмишиди. Лакин бунлары бачармады. Һәм дө сөһбәтин истигамәти башга мәчра илә ахыб кечди. Ајна инди үрәји илә сөһбәт едир, Рәсула бәсләдији мүнәсибәтини өзү үчүн там ајдынлашдыра билмирди. Мәдәлдән сонра һеч кәсә кетмәјәчәјини гәт етмиш кәлин, инди гәрибә дүғулар ичиндә јашајырды. Нәдәнсә, һәмишә Мәдәлдә Рәсул арасында бир уғунлуг тапыр, гәлбини дәрнинјиндә бир ғығылчымын јандығыны дүјурду.

Рәсул јенә гарабага, чидди, гәмли олмушду. Кәндә тәсадуғи һалларда чыхыр, һәмишә кабинетиндә чалышырды. Чох вахт ијнә габы одун үстүндә галырды. Јанына тез-тез хәстәләр кәлир, она ијнә вурдурудулар. Кәндләрә чыханда тез кери јајытмаға чәлд едирди.

О, сәксәкәли, нараһат јатыр, гәрибә јухулар көрүрдү. Бир дө гапынын дөјүлдүјүнү ешидирди. Һәвәслә јериндән галхыб гачыр, кимлијини сорушмадан гапыны ачырды. Һеч шүбһәсиз, орада дајанан Ајна олурду: утанчаг, һәлим, јарашығы Ајна. Рәсул ону диндирмәк истәјир, нәдәнсә дили сөз тутмурду. Елә һеј ајын солғун ишығлары алтында дајанмыш бу чидди кәлинә бахырды. Ајна кәзләрини кәнара тутса да, һәр шеји һисс едир, дүјурду.

Ајнаны бә'зән Дилшад әвәз едирди. Һәмишә тохунма јун жакет әјиндә олурду. Јахынлашыб голларыны онун бојнуна долајыр:

— Мәни бағышлајарсанмы, Рәсул? — дејә пычылдајырды.

Рәсул әввәл һеч нә демир, ону бағрына басыб өпүр, сонра кәзләринә бахыб, билирдим ки, кәлчәкәсән, — дејирди.

Бирдән бу мәнзәрәләр һарадаса гејб олуб итир вә Рәсул һәнгигәнән сәс ешидирди. Јериндә диқ атылыр, гаранлығ отагда әтрафа бојланыр, сүкут ичиндә гулаг асырды. Јох, гапы дөјүлдүрдү. Рәсула елә кәлирди ки, јухуда көрдүкләри инди, бу дөнигә һәјата јетәчәкдир. Чәлд чарпајыдан сычрајыр, гапыја чумурду. Лакин кәлән нә Ајна, нә дө ки, Дилшад олурду...

Пајыз кет-кәдә өзүнү кәстәрир, һава күндә бир нечә чүрә олур, каһ думанлы, чискинли, каһ да күнәшли кечирди.

Рәсул кәндә кетмәјә һазырлашмышды. Чантасыны сәлиггә салыр, лазыми шејләри көтүрүб гојурду. Почталдон она мәктүб көтирди вә бир һәфтәдән сонра рајон мәһкәмәсиндә Шамилин ишинә бахачағларыны хәбәр верди. Рәсул мәктүбу столун үстүнә атды, чантасыны көтүрүб чәлә чыхды вә атын бөјрүндән ашырды.

Гапыны бағлајыб, чылову голуна кечирди, аста-аста һәрәкәт етди. Кәндин гуртарачағында, дағларын әткәләриндән тутуб јухарыларә тәрәф узанан чығырын јанында ата минди. Бу заман чеврилиб овуч ичи кими көрүнөн кәндә бахды. Узагда, тәһна сөјүд ағачындан бәридә, ағ шиферли евин гаршысында бир ғыз дајанмышды: О, Ајна иди, Рәсул аты сүрдү, лап јухарыја галханда јенә чеврилиб архаја бахды. Кәнд дәринликдә галмышды. Ајна исә көрүнмәз олмушду. Бир аз сонра онун өзү дө булулдарын гојунда кәздән итди.

ҺИЛ-ҺИЛ МЕШӘСИНИН ПАЈЫЗЫ

Шаир сон вахтлар һекајәләр јазыб мәтбуатда чап етдирди. Севдији мө'тәбәр јазычылардан биринин «идилик һекајәләрини охујрам» демәсиндән ганы гаралмыш, өз јазылары һагғында чидди дүшүнмәјә башламышды. Даһа һекајәләр јазмыр, јазанда да чапа вермир, тәкчә ше'рләри илә чыхыш едир, өзүндән наразы кәзир, һара исә чыхыб кетмәк һагғында фикрләширди. Нәһәјәт, бир-иқи ајлыға јарадычылығ е'замијјәти көтүрдү вә Һил-һил мешәсинә кәлди. Мәгәсди бурада галмаг, тәбиәти, мешәни мүшаһидә етмәк, ше'рләр јазмаг иди.

Онун үчүн ајрылмыш бапбалача отаға тәкчә чарпајы јерләширди, чарпајынын үстүндән гоша пәнчәрә ачылырды. Чантасыны чарпајынын, бир нечә ше'р китабыны, гејд дәфтәрини исә балынчын алтына гојмушду. Чох заман пәнчәрәләри ачыр, чарпајыда узаныб фикрләшир, гејдләр апарырды.

Бу отағын архасында кәнч арвады вә иқи ушағы илә мешәбәји Ризван олурду. Јемәк мәсәләси онларын еһдәсиндә иди. Һәр шеј һазыр оландә тахта дивар тыгғылдајырды. Бир аз о јанда ејни типли даһа иқи ев варды,

отагларынын бә'зиси бош иди, бә'зисиндә исә фәһләләр
јашајырдылар. Бу евләрдән ашағьда, мешәнин' јахын-
лығында, јол кәнарында, бурада дејилән кими завод
варды. Әслиндә бу, заводдан даһа чох бөјүк бир е'ма-
латхана иди. Мешәдән кәтирилән ағачлар доғраныб,
һамарланыб тахталар чәриллирди.

Шаир илк дәфә Ризванла бу завода кәләндә һәр шејә
мө'чүзә кими бахырды. Ири ағач көвдәләрини доғрајан
машина доғру кетди. Машынын ашағь-јухары һәрәкәт
едән муһәрики пәнчәрә чәрчивәсинә бәнзәјирди, ири
көвдәләр бу чәрчивәјә вериллирди. Чәрчивәнин о јанын-
дан һазыр тахталар чыхырды.

Машынын јанында јекәпәр бир адам дајанмышды.
О, һәтәм иди. Көк вә чанлы олдуғундан голлары, аја-
лары көтүк кими көрүнүрдү. Мејдан кими синәси варды.
Адатән белә адамлар ағыр тәрпәнишли олурлар, анчак
Һәтәм елә дејилди, зирәк вә чевик иди. Ән бөјүк
ағач көвдәләрини тәкчә галдырыр, машынын чәрчивәси-
нә доғру узаданда чәтилик чәкмирди. Бу тәрәфләрдә
һамы һәтәмә јахшы таныјырды, үзүнә демәсәләр дә, ар-
хада ону «дәвә» ләғәби илә чағырырдылар. О, шаирә ба-
хыб ғымышды, Ризвана тәрәф дөндү:

—А Ризван,—деди,—бу гонағын кимдир?!

—Шәһәрдән кәлиб, јазы-позу адамыдыр...

—Хејир ола, даһа буралара нијә кәлиб?! Рајон вар,
кәнд вар, оранын адамлары вар... Бураса мешәлик...
тәк-түк сәни, мәним кими адамлар, вәссалам!

—Мешә илә марағланыр...

Һәтәм ики јоғун ағач көвдәсини бирдән галдырыб,
машина тәрәф узатды, сонра гонаға бахды:

—Гардаш, дејсән чәрәк-зад јемирсән, гуру сүмүксән!
Нечә јашајырсан? Әтә-ғана долмағ лазымдыр.

—Чалышарам.

—Мәни көрүрсән, бәдәним сәнә гәрибә кәлир, һә?!
Һил-һил мешәсиндә доғулмушам, ушағьлым да, кәнчә-
лијим дә бурада кечиб. Елә билирәм, бу күчү, гүввәти
мәнә мешә вериб. Истәсәм, дағы јериндән ојнадарам.

—Чоходан бурада ишләјирсән?!

—Нечә бәјәм? Јохса биздән дә јазмағ истәјирсән? Јох,
чаван оғлан, белә шеј еләмә. Тичарәт ишчиси дејилик
ки, әјәр-әскијимиз олсун. Аллаһа шүкүр, күл кими иши-
миз вар, машынымыз да чағбаҗаг ишнини көрүр. Планы-
мыз да долур. Јазсан, кәрәк бизи тә'рифләјәсән!

—Јазмағ барәдә нараһат олмајын. Бәс' ғышда' нечә
ишләјирсиниз, сојур олмур сизә?!

—Чанымыз әјрәниб, сојур-зад олмур.

Заводун дөрд тәрәфи ачығ иди, үстү шиферлә тәзәчә
өртүлмүшдү. Чајлагдан чыхан јүк машыны балача јо-
хушу чәтиликлә галдыр, заводда јахылашды. Үстү ағач
көвдәләри илә долу иди. Арха кузасы јаваш-јаваш галх-
ды, бүтүн ағачлар сүрүшүб јерә төкүлдү. Һәтәм шаир
бурахмыр, елә һеј өз иши һағында данышырды. Узагда
дајанан Ризвана әлини јелләди:

—Еј, гоһум, тәәнәффүсдә гонағымсыныз. Ешитдн?

—Јох, ишимиз вар. Һәтәм, сағлығ олсун.

—Елә шеј јохдур. Тәнәффүсә јарым саат вар.

Ики фәһлә индичә кәтирилән ағач көвдәләрини ма-
шынын јанына дашымаға башлады. Һәтәм әлине балта
көтүрүб көвдәләрин үстүндәки дүјүнләри вуруб гонагыр-
ды.

Заводун јухары тәрәфиндә доғранмыш тахталар јо-
нулуб һамарланырды. Бурада бир нечә дәзкәһ кур-
кортәјирди. Шаир бу дәзкәһләра һәвәслә бахыр, фәһлә-
ләрә мухтәлиф суаллар верилди. Ризван ону сәсләди.

—Вахтымыз јохдур, кәлин кедәк.

Һәтәмн сәси курулдады:

—Гоһум, инчијәрәм сәндән, гонағым олмасаныз.

—Һәтәм, инчима, ишимиз вар, галсын башга вахта!

Ризван ону мешәјә апарды. Шаир Һил-һил мешәсинин
пајзыны бүтүн инчәлијинә вә көзәллијинә гәдәр көрмәк
истәјирди. Гәрибә о иди ки, октябрын әввәлләри олса да,
һәлә јарпағлар саралмамышды. Мешәнин дәринликла-
риндә исә там баһар һавасы варды. Бу һејрәтини Риз-
вандан кизләтди. Ризван күлдү:

—Еһ, бу ајры мешәдир. Онун пајзы илә ғышыны,
баһары илә јазыны бир-бириндән ајырмағ чәтиндир. Па-
јыз бирдән-бирә јох, јаваш-јаваш, саатбасаат кәлир. Ора
бах, јухарыдакы ағачлар саралыблар.

Шаир башыны галдырды, мешәдә дағ көрдү, үстүндә
дә ағачлар! Дағ итмишди, башдан-баша јамјашыл иди
вә һасар кими узанырды. Дағы коллар, ағачлар, сарма-
шыглар бүрүмүшдү.

—Дағын о тәрәфи нәдир?

—Јенә мешә. Габагда тәбиәтин јаратдығы јол вар.
Тунел кими.

Бу јол јарыгаранлығ иди, мағараја бәнзәјирди, о тәр-
әфдән душән ишығ олмасајды, һеч кәс бурадан кечмәјә

чүр'әт етмәзди. О тәрәфә кечәндә шаир ејни мәнзәрә көр-
ду: ағачлар, отлар, хәзәлләр, јерә төкүлмүш гуппуру; га-
ра будаглар... Ағачлар кет-кедә сыхлашды. Ризван сары
чичәкләри кәстәрди. Әтраф бу чичәкләрлә долу иди, он-
ларын чоху солгун вә өлжүн олса да, һәлә көзәллијини
итирмәмишди.

Кери гајыданда Ризван деди:

—Сабаһ күнорта сәни кабабханаја апарачагам. На-
һары орада едәрик.

Кабабхана мөшәнин ичиндә иди. Шаир јарашыглы,
ишыглы бир бина көрәчәјини тәсәввүрүнә кәтирирди. Ама
Ризван ону стадион кими көрүнән бир талаја кәтирән-
дә һејрәтлә әтрафа бахды. Стуллар әвәзинә көтүкләр го-
јулмушду. Бә'зән ачыглыгда, бә'зән сых ағачларын ара-
сында. Кабаб ији кәлирди. Ризван шаири даһа хәлвәт
бир јерә чәкмәк истәди. Бу хәлвәт јер уча вәләс ағачы-
нын алты иди. Бура јахынлашанда һәтәми көрдүләр. Һә-
тәм бир араг шүшәсини тәкбашына бошалтмышды, онла-
ры әли илә јанына чағырды.

—Еј, гоһум,—дејә чығырды.—Кәлин, әнтигә фүрсәт
дүшүб. Кәлин, мәнимлә јанашы әјләшин. Еј, Сәмәндәр!
Сәмәндәр!

—Һәтәм, лазым дејил. Нијә белә чох ичмисән?!

—Дәрдим чохдур, Ризван, дәрдим...

—Јенә нә олуб?!

—Кәлин, әјләшин!—онларын әјләшмәси һәтәми сө-
виндирди.—Еј, Сәмәндәр, һарада өлмүсән?!

Һараданса, ағ халатда бир кәнч кәлиб дајанды.

—Бура бах, Сәмәндәр, алты шиш кабаб, ики шүшә дә
о гуш сүдүндән... Амма тез олуң, тәләсирәм. Мәммәк-
кәримә мәним адымдан дөсән, һәр шәј дүзәләр!

—Баш үстә, һәтәм!—кәнч кетди.

—Ики арағы нејнирсән, һәтәм?—Ризван һејрәтлә со-
рушду.

—Мәним ишинмә гарышма, гоһум. Сифариш вердим,
гуртарды.

Шаир бир аз аралыда чаван вәләсә бахырды. Пајыз
кјрсә дә, вәләсин јарпаглары һәлә саралмамышды. Ба-
һардакы кими парлаг вә тәзә иди. Јарпаглары јашыл чи-
чәк кими салланырды.

—Дәрдим бөјүкдур, гоһум,—дејә һәтәм бајагкы сөз-
ләрини тәкрар етди.—Күндә евдә гырғынды. Сизин хала-
гызды, анам, гардашым арвады һеч јола кетмирләр. Јер
үзүндә белә инсанлар көрмәмишәм. Галмышам орталыг-
190

да. Јухары бахырам бығ, ашағы бахырам саггал, нә едим,
һеч билмирәм...

—Әсмәр давакар гыз дејил.

—Мәсәлә дә орасындады, дөзүб, дөзүб, даһа дөзмүр.
Еһ, гардаш, ағырды, о бириләринә күчүм чатмыр, дүшү-
рәм Әсмәрин үстүнә. Ону дөјмәкдән чүчлә өзүмү сахла-
мышам.

—Онда Әсмәр сәндән бирдәфәлик үз дөндәрәр.

—Јох, дөндәрмәз... Өзүм истәмирәм ахы!

Кәнч ири мәчмәјидә һәр шәј кәтирди. Һәтәм әлини
атыб араг шүшәсини көтүрду, галын стәканлары ағзына
кими долдурмаға башлады. Бир шүшә чатмајанда, икин-
чисини дә ачды.

—Нә едирсән, һәтәм?!—Ризван нараһатлыгга соруш-
ду.

—Мән келәсијәм, бу стәканы да ичим... Сиз исә өзү-
нүз биләсиниз! Мәнимлә галдырын...

О, өз стәканыны да ағзына кими долдуруб шүшәни
бир кәнара гојду.

—Кабабдан бир аз јејин,—деди, онлары көзләди,
сонра стәканы јухары галдырды.—Гонағымызын шәрә-
финә. Хош кәлиб бу мешәјә, һәмишә кәлсин, көз үстә је-
ри вар.

Һәтәм стәканы узадыб онларын стәканлары илә тог-
гушдурду, бирнәфәсә ичди. Ризван да, шаир дә она һеј-
рәтлә бахырдылар.

—Һә, нә олду, ичин,—Һәтәм ајаға галхды. Мәни
бағышлајын... Вачиб ишим вар. һагг-һесаб чатыб, нә гә-
дәр јејиб-иңсаниз, һеч ким сизә күлдән ағыр сөз дејә
билмәз. Һәләлик.—Һәтәм кетди, ағачлар арасында тез-
ликлә јох олду. Шаир арағын јарысыны ичиб јерә гојду:

—Нә гәрибә адамдыр? — деди.

—Күл кими ев-ешик, вар-дөләт, кәл ки, јашаја бил-
мирләр. Күндә дава-гырғынды...

—Нә үстүндә?!

—Билмәк олур ки, арвадларын ишини?!

—Кәрәк бир сәбәб олсун ахы...

—Һәтәмин гардашы һәбсдәдир. Тутублар. Арвады
инди онлары чин атына миндирир. Һеч нәдән. Нә вар ки,
нијә һәтәмкилин ушағы олмур. Еһ, узун мәсәләди... Унүт
буну, дә көрүм, бура хошуна кәлир, јохса јох?!

—Гијәмәтир!

—Әсл тәбии ресторандыр. Мешә рестораны!

—Адыны елә гојмаг олар.

— Доғрудур. Мешә рестораны.

— Һәм дә орижиналдыр.

Ризван мешә һадиселәриндән, аҗы эһвалатларындан данышмаға башлады. Шаир һөвәслә она гулаг асырды.

Сәһәр җемәжиндән сонра шаир ики саат ишләди. Јору-ланда дуруб Ризванкилә кетди. Ризван һәмишә олдуғу кими җенә түфәнк тәмизләјирди.

— Гуртармадын бу иши?!

— Түфәнки һәр күн тәмизләмәк лазымдыр.

— Атмырсан, еләмирсән. Һәфтәдә бир дәфә тәмизлә-сән бәсдир! Бәлкә мешәјә кедәсан мәнимлә?

— Јох, кедә билмәјәчәјәм. Өзүн кет кәз, узаға кетмә!

— Јахшы, һәләлик.

Шаир мешәјә чајлаг тәрәфдән јахынлашды. Нә чы-ғыр варды, нә дә јол. Ағачлар алтында сых-сых битән-отлар һүндүрә галмышды. О, отлары баса-баса ирәли-леди, хејли кетди. Бирдән керијә чеврилиб бахды. Ејни мәнзәрә көрдү: јан-јанашы дајанан сәјсыз-һесабыз ағачлар. Дәниздә һәр јан су олдуғу кими, бурада да һансы тәрәфә чеврилсән, ағач, җенә дә ағач варды. Шаир азачағындан горхд, дәринлијә кетмәди, мешәнин кәна-ры илә аддылады. Башдан-баша јамјашыл олан бир ағачы нишанлады. Ону мушаһидә етмәк истәјирди. Аја-ғынын алтында галан гупгуру будаглар шыгылтты илә сынырды. О гәдәр хәзәл варды ки, гапгара гаралмыш, торпаға чеврилимишди. Балача гоз кими фирузәји рәнк-ли көбәләкләр көрдү. Әлини узадыб бирини гопартмаг истәди. Бирдән партлады, әтрафы тоз бүрүдү. Шаир бу көбәләкләрә даһа әлини вурмады. О, чаван шивләрдән бирини гопартмаг истәди, нә гәдәр әлләшдисә, ғыра бил-мәди. Чох мөһкәм иди. Бирдән чығыр көрдү, бу чығыр мешәнин дәринлијиндән кәлирди. О, бу чығырла адды-лады, бирдән мешә гуртарды вә онун јашадығы ев үзә чыхды.

Шаир мешәдән ајрылмаг истәмирди. Амма јорулду-ғуну да дујду. Евә јахынлашанда Ризванын бир ғызла сөһбәт етдијини көрдү. Ону мараг бүрүдү. Белә јердә кезәл ғыз! Нәдәнсә узагдан-узаға о ғызы кезәл кими тәсәввүр етди. Јахынлашдыгда онун һәгигәтән зәриф, арыг, учабој, јарашыглы, бәдән гурулушу чәһәтдән ча-зибәдәр олдуғуну көрдүкдә марағы даһа да артды. Онун кәлдијини көрән ғыз, дәрһал Ризвандан узаглашды.

Фәһлә евинин балача отагларындан биринә кирди. Риз-ван дәһрә илә јондуғу чубуғу јердән галдырыб:

— Мешәдән нә тез гајытдын? — дејә марагла сорушду.

— Дәринлијә кетмәкдән горхдум.

— Ејби јох, мәнимлә кедәрсән.

— О ғыз ким иди, Ризван?

— Халам ғызыдыр. О күн һәтәмин данышдығы ғыз...

— Демәк, о, һәтәмин арвадыдыр.

— Өзүдүр ки вар.

— Бәс нә, әчәб бура кәлиб чыхыб?

— Һәтәм җенә әләми бир-биринә гатыб. Ғыз да һирс-ләниб башыны көтүрүб евдән чыхыб.

— Әсл мелодрама.

— Нә едәсән, һәјатдыр. Әсмәрин бәхти кәтирмәди.

— О, һеч кәнд ғызларына охшамыр.

— Бақыда тәһсил алыб. Әдәбијат муәллиминдир.

— Доғрудан?! — шаир ири көтүјүн үстүндә әјләш-ди. — Онда ше’ри, сәнәти севәр ки!

— Сәни ондан сорушдум. Таныды. Бир ше’рини дә тә’рифләди. Бир-ики мисра да деди, үрәјә дәјмәјин, нә билим, нә...

— Сизә јалварырам мән дәнә-дәнә,
Һеч заман дәјмәјин һисан гәлбинә!

— Һә, һә, бу мисралары охуду. Өзү дә үрәкдән охуду.

— Көрүнүр зөвғү вар. Дејирсән, ады Әсмәр олду онун?

— Бәли, Әсмәр.

— Мараглы ғыза охшајыр. Мәни таныш елә онунла.

— Нә данышырсан?! Елә фикрә дүшүб еләмә!

— Бурада горхулу нә вар ки?!

— Әрини ки, аллаһа шүкүр көрмүсән. Јахшы оғлан олса да, өз арамыздыр, бир аз һејвәрәлији вар. Бејни ғызды, аллаһыны да танымыр. Бир дә сөз кәздирәнләр истәдијин гәдәр. Кедиб биринин үстүнә бешини дә гојуб чатдырарлар.

— Сән тәмиз оландан сонра...

— Еһ... олмады ки, гардаш, бура шәһәр дејил, узаг, кимсәсиз бир јердир. Чамаатын да өз ганунлары вар. Сән дә башламысан ки, таныш елә, флан-бәшмәкан.

Шаир элини желлэјиб ондан узаглашды, өз отагына чөкилди. Эввэлки кими нэ гејд дәфтерини, нэ дә ше'р китабларыны чыхартды. Ахшам гәдәр ачгә пәнчәрәдән гоншу евин өртүлү пәнчәрәсинә бахды. Һәмин күн Әсмәр отагдан чөлә чыхмады. О, сабаһы да көрүмәди. Икинчи күн, јемәк үчүн һәјәтә чыханда шаир Әсмәрин Ризванкилдән өз отагына кетдијини көрдү. Әсмәр башыны ашағы дикмишди. Евә чатыб гапыдан ичери кирәнә гәдәр бир дәфә дә олсун чеврилиб архаја бахмады. Гызын бу е'тинасызлыгы, сојуганлылыгы шаирин үрәјиндә ојанан марағын үстүнә нараһатчылыг дујусуну да артырмышды. Сөвги-тәбии бир һисс ону гыза тәрәф чәкирди. Ким билир, бәлкә дә бу, сакит мешәнин гөјнундә белә мэдәни, мүасир, көзәл гызла сөһбәт етмәк, данышмаг, күлмәк әрзусу илә бағлы иди. Шаирин башга јад бир фикри јох иди. Садәчә олараг гызын һәјәты илә марагланырды. Анчаг Әсмәр өзүнү чох гәрибә апарырды. Ону көрән кими дәрһал гачыр, үзүнә бахырды, әһәмијәт вермири.

Бир дәфә о, Ризванкилә кәләндә Әсмәрин евдән чыхдыгыны көрдү. Дајанды, салам вермәк истәди, Әсмәр јәнә башыны галдырмадан јанындан кечәндә габагыны кәсди:

— Бир дәгигә олар?!

Әсмәр бир кәлмә чаваб вермәди, башына да галдырмады, бөјрүндән сивнишб сүр'әтлә чыхыб кетди. Шаир һәјрәт чинидә чјинләрини атды. О ахшам евдә отура билмади. Һәјәтдә фыр-фыр фырланды. Амма Әсмәр чөлә чыхмады, һеч пәнчәрәдән дә бојланмады. Кери гајы-данда Ризванла растлашды:

— Хејир ола, һарадан белә?!

— Бир аз үрәјим дарыхды.

— Халам гызы сиздән килеј едир.

— Килеј нијә, нә етмишәм ки?

— О күн габагыны кәсмисән. Дејир она јарашмаз.

— Ризван, мәни баша дүш...

— А гардаш, о дәфә демिशәм, јәнә дә дејирәм, сәнин башында шәһәр һавасы вар. Билдин?! Јахшы, онун габагыны кәсмәкдә мәгсәдин нәди?

— Һеч нә. Елә-белә сөһбәт етмәк. Лап де ки, она ше'р охумаг истәјирәм, әдәбијат һаггында данышмаг истәјирәм.

— Јох, дүз демирсән, бу хына о хынадан дејил, ахыр-да Әсмәри бурадан гачырдачагсан. Горхусундан ата-

анасынын јанына кетмир. Мәнә пәнаһ кәтириб. Бурада да сән башламысан ону нараһат етмәјә...

— Бәс Һәтәм далынча кәлмәјиб?!

— Һәлә ки, јох. О күн хәбәр көндәриб ки, гајытсын.

— Јахшы, Ризван, онда кәл белә шәртләшәк. Сабаһ сиздә һаһара гој о да кәлсин. Хаһишими чатдыр она. Әкәр мүмкүнсә... Үрәјинизә дә башга шеј кәлмәсин. Елә-белә бә'зи шејләри өјрәнмәк, билмәк истәјирәм. Јахшы, Ризван?!

— Бирдән бунлары көтүрүб јазыб-еләрсән һа...

— Нараһат олма, Ризван, хаһишими Әсмәрә чатдыр.

— Ачыгыны дејим ки, Һәтәмдән горхурам. Елә Әсмәр дә ондан чәкинир. Һәтәм ганан-гандыран дејил. Гулағына бир балача сөз чатса, ағына-бозуна бахмаз, ди кәл күј-мә'рәкәјә гулаг ас.

— Кечән дәфә демисән, Ризван, билирәм, мән она ешг е'лан етмирәм, ја да евләнмирәм... Кизли көрүш дә тә'јин етмирәм.

Һәмин вахтда шаир Ризванкилә кәләндә Әсмәри онларда көрмәјиб пәрт олду. Ризван тәмизләдији түфанки бир кәнара, һәлә галанмамыш печин үстүнә гојуб она бахды.

— Хаһишими чатдырдым. Һеч нә демәди, чыхыб кетди. Көзләјәк, бәлкә кәлди?! Ахы динмәмәк разылыг әләмәтидир.

— Чәтин кәләр. Бир шејә тәәччүб едирәм ки, Әсмәр нијә белә тәрәдир? Мүәллим, кәндин габагчыл адамы, ачыг көзлү. Нијә беләдир, анлаја билмирәм. Көһнә тәсәввүрлә јашамаг индики әсрдә... ағлыма батмыр...

Јемәкдән сонра шаир худаһафизләшиб чөлә чыханда Әсмәрин мешәјә тәрәф кетдијини көрүб дајанды. Бирдән-бирә елә билди ки, Әсмәр тамам чыхыб кедир, бу ишдә дә о күнаһкардыр. Бу ани фикри ону һәјәчана салды. Даһа башга һеч нә һаггында дүшүнмәјиб илдырым сүр'әтилә кери гајтармаг үчүн онун далынча гачды. Мешәјә кирәндә Әсмәри һеч јанда көрмәјиб дурухду, сонра јәнә ирәлијә атылды, ајагы нәјәсә илишди. Јыкылмагдан өзүнү күчлә сахлады. Јүјүрдү, јүјүрдү. Бирдән дајанды, һәр тәрәфә бахды. Әсмәр һеч јанда јох иди. Онун бирдән-бирә јоха чыхмасы шаирә мө'чүзәли кәлирди. Өзүндән асылы олмадан:

— Әсмәр... Әсмәр... — дејә гышгырды. Нә сәс варды, нә дә сәмир. О, јәнә ирәлијә кетди, јәнә чагырды, јәнә дөрд тәрәфә бахды. Бирдән көрдү ки, мешәнин ән дәрин

жериндәдир. Башыны галдырды, көп итмишди, бир-бирине говушан будаглардан вә жарпаглардан башга һеч нә көрүнмүрдү. Бу нәдир?! Сары жарпаглар да варды. Өзү дә нә гәдәр! Ики-үч күн бундан әввәл һеч бири сарал-мамышды. Амма инди! Шаир Әсмәри унудуб табитин бу мөчүзәсине: каһ башынын үстүндәки, каһ сагдакы, каһ да солдакы будаглары саралан жарпагларына бахырды. Санки кимсә, көзәкөрүмәјөн бир адам онлары рәнкләжә-рәнкләжә кечиб кетмишди. Шаир беләчә алу-дәликлә һәр тәрәфә көз кәздирәндә бирдән дикинди.

Аксәја пәһрәлјинин јанындакы колларың бөјрүндә Әсмәр дајанмышды.

Бир мөчүзә суртармамыш јени бир мөчүзә илә үзләшән шаир гытларды. Соңра Әсмәрә тәрәф бир-иңи аддым атды.

— Мәндән нә истәјирсиниз? Нијә мәни изләјирсиниз?! Шаир башына күллү јайлыг өртмүш, ону боғазында дјүүнләмиш Әсмәрин ағбәниз, көзәл үзүнә бахыб, сөзләриндән пәрт олду. Пәртлјини зарафатла өрт-басдыр етмәјә чалышды:

— Нирсли олмаг сизә јарашмыр.

— Мән нирсли дејиләм. Сизә елә кәлир. Мәним да-лымча дүшмәк сизин кими адама һеч јарашмыр. Көрән нә дејәр?!

— Нә дејәчәк десин. Ахы мән елә билдим ки, сиз...

— Өзүңүз јахшы билирсиниз ки, мәним әрим вар, — Әсмәр онун сөзүнү кәсди.

— Билирәм.

— Әкәр билирсинизсә, бу ушагчасына һәрәкәтә нә ад вермәк олар?!

— Әкәр бу һәрәкәтим сизә гәбаһәт кими көрүнүрсә, бағышлајын. Инаның, һеч бир пис мөгсәдим јохдур, һәр шејлә марагланарам. Еләчә дә сизин һәјатынызла.

— Наһаг јерә, наһаг јерә!

Әсмәрин сәси инди нирсли чыхды, ағбәниз сифәтини гызартылар бүрүдү.

— Мән сизинлә дост олмаг истәјирәм!

Шаирин вәчдлә дедији бу сөзләри Әсмәр башыны јырғаламагла гаршылады.

— Хаһиш едирәм мәни раһат бурахын. Далымча даһа кәлмәјин. Мәнимлә дә марагланмајын.

Деди вә чыхыб кетди.

— Дајаның, Әсмәр!

Әсмәр дајанмады, архаја да чеврилмәди. Шаир ис-

тәр-истәмәз онун далымча бахды. Көрүнүр, Әсмәр мөшәнин јолларыны јахшы таныјырды. Јаваш-јаваш ағачларың архасында јоха чыхды. Индики бу мүнәсибәта бахмајараг шаир кери гајытмаг истәмирди, әксинә һансы гүввәсә ону Әсмәрә доғру чәкирди. О, һәгигәтән бу чаван кәлинлә белә марагланмағына өзү дә һәјрәт едирди. Мешәдәки азачыг сөһбәт онун үчүн мәнәсыз олмәди. Әсмәрин кетдји галын вә сых мешә јолуна бахмаг инди шаирә олдугча хош иди. Өзү дә бу јолу кетмәк истәјирди. Амма бу истәјини үрәјиндә боғуб керијә гајытмага башлады.

Һавада нәмишлик варды. Шаир көзүнү жарпаглардан чәкирди. Башдан-баша саралмыш ағач ахтарды, тапа билмәди. Һәлә јашыллығыны сахлајан жарпаглар јаша долан гадын кими көзәллијини итирмәсә дә, парлаглығыны итирмишди.

Бирдән јолу итирди. Ора-бура бахыб һара кедәчәјини мүйәјән едә билмәди. Ваһимәләнди. Јаваш-јаваш ирәлиләди, бир нечә күн бундан габаг нишанладығы ағачы көрәндә көзләринә ишыг кәлди, кәһнә танышың көрмүш кими севинди. Демәк, мөшәнин кәнарында иди. Даһа чәсарәтләнди. Нишан гојдугу ағача бахды. Онда бу ағачын будагларында бир дәнә дә сары жарпаг јох иди. Инди... көр нә гәдәрди! Һеч онлары сәјмаг олардымы?! Нил-нил мөшәсиндә пајызың һөкмранлығы башлајырды.

О, евә јахынлашанда һај-күј ешитди. Бирдән һәтәми көрдү, әлини өлчә-өлчә Ризвана нәсә дејирди. Сәси әләми көтүрмүшдү:

— Мәни һеч кәс танымаса да, сән јахшы таныјырсан, Ризван! Өлдүрәчәјәм ону, нәфәсини кәсачәјәм, сән сағ, мән сағ, әл чәкән дејиләм. Де ки, гајытсын евинә, дә она, дәллијим тутса, һеч нә! Әләми гатарам бир-биринә, ешидирсән, Ризван?!

— Ешидирәм, һәтәм, ешидирәм.

— Ағлыны јығсын башына, нечә күндүр мәктәбә дә кетмир, ушаглары галыб мүйәллимсиз. Бары, мәктәбинә кәлсин.

Һәтәм данышдыгча гызышыр, сәәбиләшир, әл-голуну атыр, көзләри гајнајырды. Бу замән о олдугча горхунч бир көркәм алырды. Нәдәнсә шаир онун бу вәзијәтини көрүб даһа ирәли кәлмәди, бир кәнарда дајанды. Дәрһал да дүшүндү ки, бу адам ајы кимидир, Әсмәр кими зәриф бир мәхлуг онун әлиндә күл кими солур.

Бир-биринә һеч җарашмырлар. Бәс онлары баглаҗан һәдир?! Һәтәм сусмаҗ билмирди, гәзәбли сөзләри далбадал җаґдырдыр. Ризван онун баш апардығыны дуҗуб, дәһрәни көтүрдү, җоґун будаґы доґрады, Һәтәм сон дәфә ғышгырды:

— Сәнә архаҗын олурам, Ризван! Сабаһдан кәлиб ону евиндә көрмәсәм, җенә кәләчәҗәм.

О, аґыр җеришлә кәдәркән бирдән шаири көрдү, бир ан аҗаҗ сахлаҗыб она бахды, сонра Ризвана тәрәф дөндү:

— Гоһағынын җанында да деҗирәм, ахыры җахшы гуртармаз!

Һәтәм чыхыб кетди. Шаир Ризвана җахын кәлди.

— Бу нә җаман мәрәкә галдырыб?

— Хәҗри һәдир?! Ғышгырмаґы һамы бачарар! Инсан олмаҗ чәтиндир! Әсмәр кими бир ғыз белә һеҗвәрәнин әлиндә галыб.

— Бәс һиҗә она әрә кедиб?!

— Нә билим. Баша дүшүрсән, раҗон җериндә вәзиҗәт башґа чүрдүр?! Әсмәр ағыллы ғыздыр, җәгин ки, онлары бирләшдирән һәсә вар.

— Ғахшы, һәтәм сәндән нә тәләб едир?

— Ешитмәдин? Деҗир ки, Әсмәри гаҗтарым евинә.

— Өзү һиҗә демир?!

— Горхур, чәкинир, нә билим, бәлкә дә мәним гоһумлуґума көрә белә едир...

— Ғәни Әсмәр гаҗыдар?!

— Нәһи гаҗытмыр? Бәс нә едәчәк?! Буһдан сонра тәзә аилә гурмаҗачаґ ки?! Гаҗытмаґы мәсләһәтдир.

— Мән олсаҗым гаҗытмаздым.

— Сән олсаҗдын, — Ризван лаґ етди. Бура шәһәр деҗил.

— Еһ, бу сөзләрини җаман тәкрар едирсән, Ризван. Әсмәр шәһәр ғызы деҗил. Бүтүн буһларын әсл мәтләбә дәхли җохдур.

— Вар!

— Чох гәрибәдир, Ризван, Әсмәр мешәҗә кетди, җәгин ата-анасынын җанына?!

— Ора кедә билмәз, чүнки ата-анасы узаґда җашаҗыр.

— Бәс онда?!

— Һил-һил мешәсинин һарасындаса Әсмәрин атасынын еви вар. Мәнә елә кәлир ки, һәмин евә кедиб.

— Кечәни орада галачаґ?!

— Бәлкә дә... Бир дә ки, бу ишләрә һаһаґ гатышыр-

сан, һәнинә кәрәк һара кедир, нечә кедир, өз арамызды, деҗирәм, далынча нечә җүҗүрдүҗүнү көрмүшәм. Ғахшы деҗил, бир башґасы да көрүб әринә чатдыра биләр. Һәтәм дә ки...

— Дүз деҗирсән, Ризван!

Шаир атаґына чәкилди, чарпаҗыда җарыузанмыш һалда көзләрини ачыґ пәнчәрәдән көҗә зилләди. Көҗ тутумлуш, мавилиҗини итириб бозармышды. Һава да гаралырды.

О, сүбһ тәздән җухудан оҗанды, көзләрини ачан кими пар-пар җанан дан улдузуну көрдү. Дан улдузу шәфәҗләрини этәраф сәпә-сәпә һаваны ишыґладыр, өзү һәсә бу ишыґ ичиндә әриҗиб кичилирди. Бир аздан тамам җоһа чыхды. Шаир галхыб пәнчәрәҗә җахынлашды вә гаґра гаралан мешәҗә тәрәф бахды. Кечәнин гаранлығы җердән, көҗдан чәкилиб мешәдә кизләнмишди. Бирдән бу гаранлыґ мешәнин ичиндән аґаппаґ бир ғыз чыхды. Һеч шүбһәсиз, о Әсмәр иди. Ғенә боґазында дүҗүнләдиҗи күллү җаҗлыґ башында. Онун аґаппаґ палтары кет-кедә бөҗүдү, чохалды вә гаты бир думана чеврилди. Думан бүтүн мешәни бүрүдү. Ахыб евләрә доґру кәлди, өтүб-кечди.

О күн һава ачылмады. Мешә думан вә чискин ичиндә галды. Әсмәр дә гаҗытмады.

Шаир о күнүнү мүталиә илә кечирди. Әсмәри унутмаґа чалышырды. Анчаґ тез-тез җадына дүшүр, чарпаҗыдан галхыб пәнчәрәдән чөлә, мешәҗә бахырды. Думан вә чискин мешәдән чәкилмирди. Икинчи күн Ризван-килә һаһара кәлөндә, гоһшу атаґда, башы ашаґы әҗләшмиш Әсмәри көрдү. Ғеҗри-ихтиҗари олараґ салам верди. Әсмәр башыны галдырыб саламы алды вә күлә-күлә сорушду:

— О күн мешәдә азмадыныз ки?!

— Јох!

— Мән дә үрәҗими җеҗирдим ки, бирдән азыб едәрсиниз...

— Ғахшы кәлдим. Бәс сиз һарада галдыныз?!

— Атамын евиндә.

— Тәк-тәнһа?!

— Әлбәттә.

— Горхмадыныз?!

— Јох, өҗрәнмишәм.

— Јахшы, жемәји кәтир! — дејә Ризван арвадына мә'налы-мә'налы бахды. — Гардаш, кәл сән дә бура...

— Бәлкә бир јердә отураг?!

Ризван чаваб вермәсини көзләмәдән Әсмәр дилләнди: — Мән ач дејиләм. Она кәрә сиз раһат наһарынызы един.

Ризван динмәсә дә, гашгабағыны төкдү. Тәнбәллик етмәјиб гоншу отағын гапысындакы пәрдәни өртдү.

— Кеч әјләш! Нијә елә бахырсан? Јәгин дүшүнүрсән ки, Ризван нә мэдәнијјәтсиз адамдыр.

— Јох... елә дүшүнмүрәм.

Онлар сүкут ичиндә жемәји гуртарыб чајы көзләди-ләр. Чајы онлара Әсмәр кәтирди.

— Ризван, — дејә гыз она мүрачиәт етди, — һәтәмә чатдыр ки, мән даһа о евә кәлмәјәчәјәм. Мәктәб сары-дан исә никаран олмасын. Тәјинатымы дәјишмишәм.

— Нечә јә ни?

— Башга мәктәбә кедирәм. Дүнән дәрс дә демишәм.

— Сән дә данышырсан, Әсмәр?!

— Дедикләрим һәгигәтдир, Ризван, баша дүш, мәним башга әләчым јох иди... Билмирсән, мәним үчүн орада нечә чәтиндир.

— Ешитмишәм, Әсмәр...

— Ешитмәк аздыр, көрмәк лазымдыр.

— Сонра... Ризван, мәним тәклифими дә она чатдыр.

Һәлә-һәләбәт разы салмаға чалыш. Разы олса, онун тәһ-гирини дә бағышламаға һазырам.

— Јахшы, Әсмәр, мән бунлары она чатдырарам...

Әсмәр пәрдәни галдырыб јенә гоншу отаға кечди. Шаир ону мүшаһидә едирди. Гәрјибә иди ки, онун мейрибан, ағбәниз үзүнә бахдыгча, мөлаһәтли сәсини ешит-дикчә дахлиндә ојанмыш мејлин, марағын нә гәдәр күчлү олдуғуну бир даһа дујурду. Чајы ичдикчә дүшү-нүр, өзүнүн шәһәрдекә севки мәчәрәларыны хатырла-јыр, таныш гызлары бир-бир јадына салыр, амма һеч бирсиндә Әсмәрдә олдуғу тәмизлијин, нәчиблијин, саф-лығын олдуғуну көрә билмирди. Бәлкә дә елә буна көрә Әсмәр онун үчүн белә әзиз вә мунис олмушду?! Адәтән чајы тез-тәләсик ичиб өз отағына чәкилән шаир бу дәфә сакит иди, нәсә көзләјирди. Ризван да буну һисс едиб, јериндән галхды. Елә олду ки, шаир дә, Әсмәр дә ејни вахта чыхдылар. Әсмәр дәрһал өз евинә тәрәф јол ал-ды. Шаир онун ардынча кедиб:

— Әсмәр, — деди, — нә тәләсирсән?!

— Әсмәр дајанды, јаваш-јаваш чеврилиб үзүнү она тәрәф тутду. Онун нә ири көзләри вармыш! Бу ири көзләр ағбәниз сифәтинә нечә јарашырды. Буну шаир илк дәфә инди кашф етди. Һәм дә бу ири көзләрин парылтысында мейрибанлыг, мунислик сајрышырды. Шаир бирдән-би-рә она дәрәжәји сөзү тапа билмәди, сусду. Чүнки Әсмәр-дән белә мейрибанлыг көзләмирди. Одур ки, ағлына, кәлән даһа доғрусу, үрәјиндә олан сөзләри деди:

— Әсмәр, сән мәним чох хошума кәлирсән!

— Әсмәрин үзүндәки, көзүндәки мейрибанлыг дәрһал јоха чыхды.

— Мә'насыз сөз данышырсыныз! — деди, чеврилиб чыхыб кетди.

Шаир пәрт олдуса да, гызын сәртләшәркән јенә кә-зәллијини итирмәдијини көрәндү, бу сәртликлә јанашы, сөзләринин онда доғурдуғу мөмунлуғу да кизләдә бил-мәдијини дујанда хошалланды, күлүмсүнүб евә сары кетмәк үчүн дөнәндә гаршысында Ризван дајанды.

— Кедәк мәнимлә һәтәмин јанына.

— Истәмүрәм.

— Нијә?!

Шаир чаваб вермәди, Ризванын нә демәк истәдијини баша дүшдүјүндән утаныб башыны ашағы дикди.

— Јахшы, кетмирсән, кетмә!

Ризван кетди. Шаир исә отағына чәкилди. Пәнчәрә-дән тез-тез бахырды. О, Әсмәрдән үзр истәмәк гәрары-на кәлди.

Сәһәр бу мәгсәдлә Әсмәрин отагдан чыхмасыны көз-ләјирди. Кәзир, доланыр, Ризванла сөһбәт едир, көзү илә гызы ахтарырды. Нәһәјәт, дөзә билмәјиб Ризвандан сорушду.

— Мешәјә кедиб.

— Јәгин мәктәбә?

— Јох. Бу күн истираһәт күнүдүр.

— Вај, тамам јадымдан чыхыб. Бәс онда хејир ола?!

— Нә билим, валлаһ, бәлкә кәзмәјә, ја да атасы еви-нә кедиб билмирәм, мәнә демәди.

— Ризван, мәнимлә кедәрсән мешәјә?!

— Онсуз да кетмәлијәм. Көзлә, гој балтаны кәтирим кәлим.

Шаир думандан, чискиндән, јағышдан сонра мешәјә кетдији үчүн севинирди. Мешә дә бир нечә күн бундан әввәлки ким дејилди. Јарпагларын үстүндә пар-пар па-рылдајан дамчылар иччи кими көрүнүрдү. Јер гурума-мышды, үст-үстә галанмыш хәзәлләр јаш иди. Күчлү

јагыш елә бил мешәни сыхмышды: Үшүжән адамлар кими бүүшүмүшдү. Шаир бу күн даһа чох сары жарпаглар көрөчәјини күман едирди. Амма јох... Бу ики-үч күндө елә бил бир жарпаг да саралмамышды. Ризван балтаны чјиннә гојмушду. Габагда кејирди. Шаир дә далынча!

Мешә жарымгаранлыг иди, сојуг иди, атрафы хәзәл вә јагыш тохусу бүрүмүшдү. Ризван һүндүр бир јерә галхды, хәзәлләр јаш олдуғундан јер сүрүшкән иди, онун ајағы бир нечә дөфә сүрүшдү, архаја дөндү:

— Еһтијатлы ол, јыхыларсан!

Еһ, һеч о галха билирди ки! Ризван дајанмаға мөчбур олду. Әлини узатды. Јухарыда бир ағач маили әјилмишди. Башга ағачын көвдәсинә тохунуб көрпү кими галмышды. Пөһрәликләрин үстүнү өртүмүшдү. Ризван ону гырмаг истәјирди. Балтаны көвдәсинә зәрблә вуранда гоншу ағачлардан дамчылар төкүлдү. Һәр дөфә балта сәсләнәндә шаирин башына јагыш јағырды.

Ризван балтаны елә дүз, елә мөһкәм вурурду ки, ағач көвдәсиндән гопан парчалар бәзән сырҗајыб кәнара дүшүрдү. Шаир онун јорулдуғуну көрүб балтаны алыб вурмаг истәди, амма башга тәрәфә вурду. Һәм дә балта сүрүшдү. Ризван күлдү:

— Гој бир кәнара, өзүм еләјәрәм. Сән мешәјә бах!

— Гијамәт мешәдир, Ризван, Әсмәрин атасынын еви бурадан чох узагдыр!

— Јенә Әсмәр?!

— Јахшы да, Ризван, ачығын тутмасын. Ахы мөгсәдин сәнә демишәм.

— Гардаш, баша дүш ки, башга мөгсәдин олса да, бачарығын олса да, Әсмәрдән бир шеј чыхмаз. О, бәзи гызлар кими алданан дејил, тәмиздир, исмәтлидир.

— Бунлары билирәм.

— Ола билмәз.

— Билмәсәјдим Әсмәр хошума кәлмәзди.

— О, әринә һеч заман хәјанәт етмәз.

— Ону да билирәм.

Ризван һејрәтлә бахды:

— Сән нә гәрибә адамсан!

— Һејрәтләнмә, Ризван! Әсмәр тәбиәтин гызыдыр, бах, мешәдәки ● ағачлары көрүрсәнми, нечә көзәлдир, сафдыр, Әсмәр мәнә керә о ағача бәнзәјир, тәбиндир, о рәнкдән, бојадан, мөкрдән узагдыр. Мән о ағачы нечә хошлајырамса, Әсмәри дә еләчә хошлајырам.

Ризван јенә она һејрәтлә бахырды:

— Дејәсән, инди-инди сәни баша дүшүрәм...

Шаир сөһбәт етсә дә, бир көзү жарпаглардан сүзүлән дамчыларда галмышды. О, һүндүрдә учалан ағачларын бир-биринин үстүнә әјилмиш будагларынын алтына кәлди. Ән ашағыдакы будағын јашыл жарпағынын учунда бир дамчы көрүб овчуну ачды. Дамчы онун овчунда парчаланды. Устләки жарпагдан бајамкы жарпағын үстүнә бир дамчы дүшдү, ахыб, ахыб учунда дајанды вә јаваш-јаваш үзүлүб јенә шаирин овчунда јох олду. Јуп-јумру мирвари кими көрүнөн дамчылар жарпагдан жарпаға сүзүлдүрдү. Ризван ағачы кәсиб гуртармышды, башга ағача тохунуб маили галдығындан ону итәләмәк ләзим иди. О дамчыларла ојнајан шаири кәмәјә чағырды. Италәдиләр. Ағач сүрүшүб зәрблә јерә чырпылды. О бири ағачлардан ағ-ағ дамчылар төкүлдү. Ёнлар кери гајыданда Һәтәмин гәзәб ичиндә дајандығыны көрдүләр. Һәтәм Әсмәрин јашадығы отағын гапысыны зәрблә вур-вурә:

— Ач, Әсмәр, ач! — дејә гышгырды. — Ешидирсән, Әсмәр?! Ач дејирәм сәнә, сөзүм вар, Әсмәр!

Ризван деди:

— Ај Һәтәм, бәлкә евдә јохдур?!

— Евдәдир, индичә кәлди, — Һәтәм онлары көрүб даһа да гызышды. — Истәјир ки, гапыны сындырым. Ач, Әсмәр, ач, мәни дәли еләмә!

Бирдән Әсмәр гапыны ачыб чөлә чыхды. Үзү сақит иди. Бу анда чох көзәл көрүндү. Инди башында јайлыг јохду, сачлары чижинләринә төкүлүмүшдү. Үзү даһа да ағармышды. Бајадан чошуб алами дағыдан Һәтәм сусмуш, Һәтта бир азча керијә чәкилмишди.

— Әсмәр, јығыш кедәк евимизә!

— Мән о евә кетмәјәчәјәм.

— Кедәчәксән! — Һәтәм гышгырды. Ејни аһәнклә тәкрар етди, — кедәчәксән!

— Јох! — Әсмәр јенә сақитликлә, анчаг гәтијјәтлә дилләнди. — Кет, фикирләш Һәтәм, мән ора ајағымы басмајачағам.

Һәтәм әсди, чошду, бағырды, јенә бәдәни титрәди, — кедәчәксән, ешидирсән, кедәчәксән!

О, әлини галдырыб јумруғуну көјдә фырлатды. Әсмәр јенә сақит дајанмышды. Бирдән әлиндән тутуб, ону өз ардынча чәкиб алармаг истәди. Бу заман Әсмәр илан кими гывырылыб Һәтәмин әлиндән чыхды вә дәрһал отағына чәкилди. Һәтәм гызы һәдәләјә-һәдәләјә чыхыб кетди.

Бир күн sonra һава күнәшли олды. Шаир чарпајыда жарыузанмыш һалда Чон Стејнбекин «Чарли илә сәјаһәт» китабыны охујурду. О белә әдәбијаты; бөјүк сәнәткарларын јол гејдләрини, мәктубларыны, күндәликләрини муталиә етмәји чох сеvirди. Башы бәрк гарыштыр олса да, пәнчәрәјә көлкә дүшдүјүнү дүјүб башыны галдырды вә көзләринә инанмады. Пәнчәрәнин бөјрүндә Әсмәр дајанмышды.

— Салам!

— Салам, Әсмәр! — Шаир дәрһал чарпајыдан галхды. — Мән о күн сиздән үзр истәмәк истәјирдим.

— Ризван мәнә һәр шеји дејиб, сағ олун! Әввәл сизә нифрәт еdirдим. Мәнә елә кәлирди ки, мәгсәдиниз башгадыр...

— Бәс инди?

— Инди Ризванын сөһбәтиндән sonra... Гөрмәтин вар!

— Сағ олун. Дејәсэн, бу күн дә мешәјә кетмишиниз?!

— Бәли. Атамн евинә. Атам мешәни чох сеvirб. Өзү нә орада да ев тикиб. Чох заман һәмин евдә јашајуб.

— Јохса сиз дә орада галмаг истәјирсиниз?

— Истәјирәм.

— Монастырларда јашајан раһибләр тәк?!

— Јох, елә јох.

— Бәс нечә?!

— Әримлә бирликдә!

— Ону сеvirсинизми?!

— Сеvirрәм, сеvirрәм, мәсәлә бунда дејил. Гәр һалда о мәним әримдир.

— Әлбәттә! Бәс сизи бирләшdirән нәdir?!

— Мешә!

— Анлаја билмәдим.

— Нијә ки! Икимиз дә мешәни сеvirик, онсуз бир күн дә гала билмәрик. Оун да атасы мешәчи олуб, мәним дә! Дүздүр, мән мүәллим олмушам, буна бахмајараг, бүтүн фикрим мешәdir. һансы китабы охујурсунуз?

Шаир китабын үз габығыны көстәрди. Чон Стејнбекин адыны русча охујан гыз ону танымадығыны етираф едиб сорушду:

— Мараглыдыр јәгин?

— Чох!

— Мән Драјзердән башга Америка јазычысы танымырам.

— Бәс Марк Твен?!

— Бәли, ону да таныјырам.

— Чек Лондон?!

— Доғрудан, ону да унутмушам. Мартин Иден идеал гәррәманымдыр.

— Мәнә бир нечә ше'р китабы вар. Верим бирини сизә.

— Верин.

— Алын «Гызыл гаяд» китабыны...

— Охујуб сабаһ гајтарарам! — китабы ондан алды, худаһафизләшиб кетди.

Ахшам һава сојуду. Шаир јенә чарпајыда жарыузанмыш һалда Чон Стејнбекин китабыны охујурду. Бирдән аддым сәсләри ешитди. Елә билди ки. Әсмәрdir. Ири, гапгара бир көлкә көрду. Көлкәнин әлиндә күмүш киим парылдајан бир шеј! Оуну дили-ағзы гуруду. Сөвги-тәбии пәнчәрәләри бағламаг истәди, анчаг кеч иди.

— Еј сохулчан, һүнәрин вар, ирәли чых.

— Қимсән?! — Шаир горха-горха, дили топуг чалачала сорушду. — Нә истәјирсән?!

Гәтәмин ири, чанлы көвдәси бүтүн пәнчәрәни тутду. Оуну көзләри гәзәб ичиндә јанырды. Әлиндәки бычағы ирәли узатды:

— Көрүрсән буну, сохулчан, көрүрсән?!

Горхудан шаир динә билмирди.

— Истәсәм нәфәсини бу дәгигә кәсәрәм. Бир даһа онун-бунун адамына саташмазсан! Сәнә хәбәрдарлыг еdirрәм: сабаһ илим-илим итил бурадан. Нә гәдәр ки, башын саламатдыр, чых кет.

Шаирин горху һисси азалмышды.

— Бәлкә ичәри кәләсән? — дејә боғуг сәслә сорушду: — Кәл, киши киими сөһбәт едәк. — Ону сусдуғуну, бир ан сакитләшдијини көрүб чәсарәтләнди. — Хаһиш еdirрәм, һәтәм!

— Сән јә'ни кишисән?!

— Кәл ичәри, бурада сөһбәт едәк. Јенә хаһиш еdirрәм. Гапы сағ тәрәфдәdir. Бујур.

Гәтәм пәнчәрәдән чәкилиб отаға кирәнә гәдәр шаир чарпајынын алтындакы чантадан бир «Екстра» арағы чыхарыб пәнчәрәнин кәнарына гојду. Сонра нә едәчәјини билмәјиб бир ан чашыб галды:

— Гәтәм, кеч әйләш! — чарпајыны көстәрди. — Бир дәгигә көзлә Ризвана дәјиб кәлирәм.

Ики галын стәканла, турш хијарла, чөрәклә кери гајытды. Арағы ачыб стәканла сүздү. Бирини Гәтәмә узатды:

— Гәрибә дә олса, индики көрүшүмүзүн шәрәфинә!
Һәтәм стәканы көтүрсә дә, көзләриндәки гәзәб соју-
мамышды. Ичмәмишдән габаг сорушду:

— Мәндән чоһ горхдун?

— Ким бычагы көрсә горхмаз?!

— Бәхтин кәтирди. Әсмәрлә сөһбәт етдијини мәнә хә-
бәр верәндә өзүмдә дејилдим. Бура чумурдум. Јолдаш-
ларым тутуб сахладылар. Бунун јалан олдуғуну сөйлә-
диләр. Бир аз сакитләшдим. Јохса аллаһ билир, әлимдән
нә хәтә чыхачагды!

— Јахшы, бунлары ичәк!

— Сән дејән сағлыға! — Һәтәм стәканы башына чөк-
ди. — Доғрудан онунла сөһбәт етмисән?!

— Бәли, етмишәм.

Һәтәм чарлајыдан дик галхды, рәнки ағаппаг ағарды.

— Әјләш, һәтәм! — Шаир сакитликлә, мөһрибанлығ-
ла дилләниб бир әлини онун чийинә гојду. — Әјләш!
Горхма, Әсмәр чоһ вәфалы кәлиндир. Бизим сөһбәтимиз
һеч беш дәгигә чакмәјиб. Она китаб вермишәм.

Һәтәм әјләшмәди, шаирин сөзләрини сојугганлығла
динләди.

Бирдән сорушду:

— Нәдән данышдыныз?

— Китаблардан, бир дә ки, атасынын мешәдәки
евиндән.

Һәтәм әјләшиб фикрә кетди. Шаир женә стәканлара
араг сүздү.

— Сән нијә онунла кедиб орада галмаға разы ол-
мурсан?

— Елә билирсән асанды? Анам орада, гардашым ар-
вады орада, бир чәтин күлфәти илә... Онлары башсыз
гојуб һара кедим? Гардашым һәбсдәдир. Кәрәк мән
көмәк едим, башга әлачым јохдур. Арвад да бир атма-
ралы. Гардашым да елә онун учбатындан тутулуб. Та-
маһкардыр. Әсмәр мәнним үчүн һәр шејдир. Ону севи-
рәм, чоһ севи-рәм. О евдән кедәндән бәри өзүмдә дејиләм.
Тәрслији дә тутуб, гајытмаг истәм-мир. Дүз дә еләјир. Ба-
ша дүш ки, нәдәнсә Әсмәри чоһ севмәјим онларын хошу-
на кәлмир.

— Һәтәм, сән Әсмәрлә разы олсан һәр шеј дүзәләр.

— Анам истәјир ки, ону бошајым, сонсуз кәлин мәнә
лазым дејил, — дејир. Билмир ки, Әсмәр сонсуз дејил,
мән хәстәјәм, ону билмир. Мән дә дејә билмирәм, ина-
нырсан ки, орталығда бир чидди сәбәб јохдур. Бу дава-

шава үчүн... Әсмәр онлара көмәк едирди. Јахшылығ-
нын әвәзи будур да!

Бир-биринин сағлығна ичдиләр. Һәтәм ушаг кими
көврәлди. көзләри јашарды, үрәјини бошалдыб сакит-
ләшди. О, инди әлиндә бычаг ојнадан, гәзәбли, горхулу
Һәтәм дејилди. Шаир исә ичкинин тә'сириндән чошмуш-
ду, ше'р охујурду.

Күнләр кечирди. Һәтәм бир нечә дәфә кәлмиш, Әс-
мәри евинә апара билмәмишди. Нәһәјәт, башга чыхыш
јолу тапмајыб онунла мешәдәки евдә јашамаға разы ол-
мушду. Онлар кедәндән сонра шаирин көзүндә һәр шеј
өз көзәллијини итирмишди. Истриһәт күнү Һәтәмкили
Ризванла ону гонаг чағырдылар.

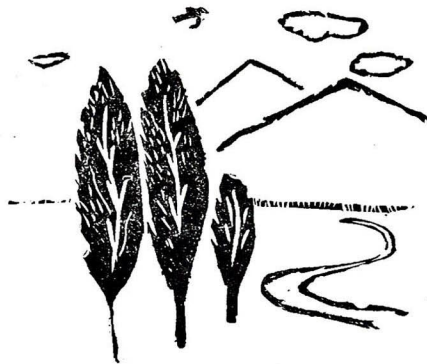
Шаир мешәјә кирәндә көзү дөрд олду. Инди јарпағ-
ларын әксәријјәти саралмышды. Көһнә хәзәлләрин үстү
таптәзә хәзәлләрлә долмушду. Сары јарпағларын ара-
сындан көрүнән јашыл јарпағлар рәнкарәнклик јара-
дырды. Дәринликдә исә јашылығ чоһ иди. Һәлә күнәш
телләрини бура узада билмәмишди. Ризван ону дар бир
чығырла апарырды, бу чығыр таладан, пөһрәликдән, га-
јадан, бөјүрткәнликдән кечирди. Көрпә колларын үстү
гапгара гаралмыш бөјүрткәнлә долу иди. Шаир ајаг
сахлады, үзүм тәнәји кими јерә јатмыш бөјүрткән колу-
нун бир будағны галдырды. Мешә кет-келә сыхлашыр-
ды, ағачларын алтында тәзә ачылан сәһәрин һавасы-
варды вә бу бозумтул, тутгун һаваны гыпгырмызы ишығ
золағлары кәсирди.

Ев көзләнилмәдән гаршыларына чыхды. Тахта пил-
ләләри олан дөрд пәнчәрәли, ачыг ејванлы, икнотағлы
бу ев ади кәнд евләри кими мөһкәм иди. Отағын бириндә
сүфрә ачылмышды. Әсмәр дә, Һәтәм дә онлары мөһри-
банлығла гаршылајыб, мөһрибанлығла да јола салды-
лар. Гајыданда шаирин үрәјиндә кәдәр вар иди. О, сары
јарпағларын сәлтәнәтиндән кечиб кетдикчә арабир бу
мешәдәки еви, орадакы садә, сәмиин көрүшү, онлара
хидмәт едән, бир ан белә сакит даянмадан, јемәк, ички,
мејвә кәтирән Әсмәри, онун мөһрибан үзүнү вә мөһри-

бан сәсини хатырлајыр, додагалты нәсә пычылдајырды. Шаир Гил-гил мешәсиндән ајрылмаг истәмирди вә бу мешә өз сары дүнјасы илә дамчы-дамчы ахыб гәлбинә долмушду. Сон дәфә нишан гојдуғу ағачы ахтарыб тапды вә сон дәфә онун гаршысында дајанды. Ағачда инди бир дәнә дә олсун јашыл јарпаг јох иди, башдан-баша саралмышды.

О, бүтүн бунлары һеч заман унутмады. һекајә јазды, бу һекајәни журнал редаксиясына јох, әввәлки һекајәләринә тәнгиди јанашмыш мө'тәбәр јазычынын мүһакимәсинә вермәк үчүн она апарды.

ҺЕКАЈӘЛӘР

МЕШӘДӘ ГЫЗ

Никмәт он күн хәстә ятдыгы үчүн мешәе кедә билмишиди. Бәрк дарыхырды. Сагалан кими мәктәбдә ики саат дәрсинә дежиб мүүллимләр отагына гојдуғу долу чантасыны көтүрүб мешәе јолланды. Мешәе јахынлашанда ону хош, көзәл бир һисс бүрүдү. Биринчи дөфә кәлән бир адам кими һәр јерә бахыр, севинирди. Талаја чатанда бир ан ајаг сахлады, јорулдуғуну дуду. Көрүнүр, хәстәлик өзүнү көстәрмишиди. Дајанды, нәфәс алыб әтрафа бахды, кәлдији јол чох һүндүр бир гајанын јаныннан кечиб кедирди. Гајанын һәр тәрәфиндән учауча ағачлар галхмышы, ону көлкә алтында сахламышды. Гајадан ашағыда ағачларын сыхлығы тор кими иди, бунларын арасындан кечиб-кедән жарыгаранлыг јол тунел кими дәринликдә итирди. О, јаваш-јаваш јолуна давам етди, таладан кечиб дар дөрәје енди. Сақитликдән гулаг тутуларду. Дөрәдән чыбы үзүјухары, мешәнин һүндүр әтәјиндә јерләшән талаја доғру аддымлады.

Талада кичик кома варды, ону Никмәт өзү тикмишиди. Тахта евчији дә, чәпәри дә, мүхтәлиф дирәкләри дә, столу, көтүкләри дә... Јахынлашыб чантасыны узунсов тахта стола гојанда, евчијин гапысынын азча ачыг олдугуну көрдү. Никмәтин јахшы јадында иди ки, ахырынчы дөфә бурдан келәндә гапыны бәрк-бәрк өртмүшдү. «Јәгин күләк ачыб» дејә бунә о гәдәр дә әһәмијјәт вермәди. Бирдән евчијин о тәрәфиндә очаг јери көрдү. «Еһ, бу овчулар да лап ағыны чыхарыблар. Башга јер јохдуур?» Чантаны јербәјер етмәк үчүн ичиндән кағыз торбалар, габлар, гурумасын дејә селлофона бүкдүјү чөрәји чыхартды, онлары столун үстә гојуб евчијә тәрәф кетмәк истәјәндә санки јериндәчә доңду:

Евчијин архасындакы галын бөјүрткән колларынын үстүнә ачыг-гырмызы рәнкли бир гыз кофтасы сәрләмишиди. «Бу нә демәкдир?! Бура кимсә кәлиб?! Ким?!

Бәлкә евчикдә адам вар?! Бирдән-бирә ону горху һисси бүрүдү, гапыја тәрәф бахды. Гапынын аралы олмасы үрәјинә даман шүбһәни даһа да күчләндирди. Ичәри кирмәје тәрәддүд етди. Аста-аста јахынлашды, гапыны итәләди, балача евчикдә һеч кәс јох иди; ичәри кирди. Әтрафа бахды. Үст-үстә дүздүјү консервләрдән үчүнүн рәфдән көтүрүлдүјүнү көрдүкдә һејрәтләнди. Отағын бир күнчүндә бапбалача бир чанта көрдү: гыз чантасы. Дидик-дидик олан галын сырыглысынын отағын бир тәрәфиндә дөшәк кими јерә салындығыны, үстүндә исе чырыг әдјалын олдуғуну көрдүкдә һејрәти даһа да чохалды. Никмәт чантаны көтүрүб гызыл рәнкли ачары бурду, гапағыны галдырыб бахды: мүхтәлиф кағыз-куғуз, пул, паспорт, нахышылы, әтирли дәсмал... Паспорт Нәчибә адлы кәч бир гызја мәхсус иди. Чантанын гапағыны өртдү, астача әввалки јеринә гојду, илдырым сүрәтилә чөлә чыхды вә дәрһал да һәр тәрәфә көз кәздирди. Јакин көзүнә һеч кәс дәјмәди. Ағачлар, ағачлар, сәссизлик... Гәрбибәдир, бүтүн бунлар нә демәкдир?! Бајаг дудуғу горху һисси јенә гәлбинә доңду. «Бәлкә бир һадисә баш вериб, бәлкә чинајәт вар?! Неч нә баша дүшә билмирәм.» Бејиннә гәрбибә фикирләр кәлди, онлары говмаға, өзүнә тәскинлик вериб ишләрини көрмәје чалышыды. Бачармады. Нәјәтин габағындакы бөјүрткән колларынын јахынлығында узун дирәкдән асылмыш вә ағзыначан јағыш сују илә долмуш шүшә габы көтүрмәк үчүн ора келәндә дә һеч јанда инс-чинс көзә дәјмирди.

Никмәт шүшә габы көтүрәндә шаггылыт кәлди, чәлд әтрафа бојланды: Јенә һеч нә көрмәди. Шүшә габ јағыш сују илә долмушду. Су хына рәнки алмышды. Ким билир, бу јағыш нә вахт јағыб?! Нәрәрәтөлчәни онун ичиндән чыхартды, нәрәрәти хүсуси дәфтәрә гејди етди.

Аралыда, дағ әтәјинин шималында балача тәпәнин дөшүндә, әтрафы сых пәһрәлик олан бир јердә гајнајан булаға тәрәф кетди. Булагда шүшә габы мөһкәм-мөһкәм јуду, ичини торпагла сүртдү. Әрпи тамам тәмнәләје билмәди. Гајыданда јенә көзү дөрд иди, шүшә габы дирәје кецириб һәр тәрәфи алтдан-алтдан сүзүрдү.

Онун кәлмәдији он беш күндә чәпәрин бир тәрәфинчә сых отлуг басмышды. Отлар арасындан ағ, сары чыклар баш галдырырды. Чәпәр јахынлығында чыр һејва ағачынын әјри-јүрү будағлары арасында гојулмуш папаг кими јуваја ики балача габ күчлә јерләширди: Никмәт бунлары да көтүрүб аларды, дәфтәринә бәзи гејдләр

етдији вахт узагдакы вэлэс аҕачынын архасындан бир эл галхыб-енди. Соира да керн чэкилди. «Мэни гара басыр, нэдири?» Габлары кэтириб һејва аҕачынын будагла-ры арасына гојанда, көзү вэлэсдэ иди. Бу дэфэ киминсэ башы чыхды. Гыз иди, јэгин ки, паспортун саһиби! Аҕач-дан ајрылыб евчијэ сары кедэндэ вэлэсэ сары бахды. Баш чэкилмишди. «Ајдындыр, демэк о гыз бу евчикдэ гал-лыб. О кимдир, бу мешэдэ тэк-тэнһа нэ едир? Мэгсэди нэдири, фикри нэдири? Гој көзләјим, көрүм нэ едэчэк? Јэгин ки, мэндэн горхур, јохса үзэ чыхарды. Сэбир едим көрөк, ахыры нэ олур». Никмэт бу фикрлэр ичиндэ јенэ башга ишлэрлэ мэшгул олду. Гыз да јериндан тэрпәнмэ-дэн галмышды. О, ачдығыны дујуб евдэн кэтирдјини ба-лача газанчаны көзүн үстүнө гојду. Эмэлли-башлы киз-лэнмиш гызын бура кэлмэк фикри јох иди. Никмэт ајага галхык, тэрэддүл ичиндэ вэлэсэ тэрэф кетди.

— Нэчибэ! — дејэ бэркдэн гышгырды. — Нэчибэ!..

Дашдан сас чыхды, Нэчибэдэн јох! «Бэлкэ гачыб ке-диб?» Никмэт јаваш-јаваш аддымлајыб, вэлэсин јахын-лығында дајанды.

Астадан:

— Нэчибэ! — дејэ чағыранда бирдэн гыз вэлэс аҕа-чынын далындан чыхыб, од сачан көзлэрлэ она бахды. Никмэт бу бахышлардан горхуб бир аддым керн чэкил-ди.. Гыз:

— Мэни апармаға кэлмисэн? Неч јана кетмэјэчэјэм— дејэ гээзблэ диллэнди.

Никмэт неч нэ баша дүшмэјиб һејрэтлэ гызга бахыр, сусурду. Ахы, она нэ десин?! Илк дэфэдэн хош тэ'сир ба-ғышлајан бу гызын гээзбли һэрэкатиндэ дэ, одсачан көз-лэриндэ дэ мөлаһэтин, садэлөвһлүјүн кизлэндијини дэр-һал дујду. Гыз башыны азча ашағы эјсэ дэ, көзлэрини Никмэтдэн чэкмэдэн, горха-горха дајанмышды.

— Сэн кимсэн? — Никмэт мүлајимчэһинэ сорушду.

— Бэс сэн кимсэн?

— Мэн мүэллим. Ашағыда, рајонда чоғрафија мүэл-лими.

— Бэс мэни һарадан таныјырсан?

— Мэн сизи танымырам.

— Бэс адымы... адымы чағырдын?!

— Чантандакы паспорту көрүшөм.

— А... доғрудан?! Чантам да, паспортум да орададыр ахы...

— Јэгин ачмысан?

— Бэли, ачам.

— Кэл, горхма, кэл, евдэн хөрөк кэтирмишэм.

Никмэт евчијэ гајытды. Көзүн үстүндөки хөрөк гајна-јырды. Чөпэрин јанында дајанмыш Нэчибөјэ бахды:

— Хөрөк һазырды!

Евчијэ кириб ири, тэзэ чөрөји чантадан чыхарды, чиб бычағы илэ јарысыны кэсиб көтүрдү. Чөлө чыханда Нэ-чибэнин газана бахыб күлдүјүнү көрдү:

— Ким бишириб буну?

— Анам.

— Нэ хош этри вар. Күл кими.

— Эсл бозбашдыр. Бүтүн эдвизијаты илэ... Бошгабым јохдур. Газанда јемэли олачағы. Кэл бура!

О, Нэчибэнин ики көтүјүн үстүндэ гојдуғу узунсов тахта столун этрафында эјлэшмөјэ дэ'вот етди. Отурмағ үчүн көтүклэр варды. Никмэт күлө-күлө:

— Јумшағ кресломуз будур! — деди, — утанма, эјлэш, төкчө сөјкөнөчөји јохдур! Амма чох раһатдыр.

Нэчибэ бу зарафатдан азча күлүмсэдисэ дэ, Никмэт онун кэдэрли, фикирли олдуғуну дэрһал дујду. Бајагдан гызы мүхтэлиф вөзијэтлэрдэ көрдүјү үчүн онун һаггында там тэсэввүр алмамышды. Инди гаршысында олдуғча кәнч, нэ арыг, нэ көк, инчөбел бир гыз дајанмышды. Ири көзлэри варды, бојча һүндүр дејилди. Үзүнүн чиллэри она нечэ јарашырды! Илк дэфэдэн, вэлэс аҕачынын ар-хасындан чыхандан хошуна кэлмиш бу гыз инди лап үрөјинэ јатырды.

— Аһ, јадыма дүшдү, бир нэлбэким вар, гој ону сэнни үчүн кэтирим.

— Зөһмэт чэкмэ, белэ дэ јахшыдыр.

Никмэт дэрһал евчијэ чумду, орадан нэлбэки, гашыг кэтирди, газандан хөрөји төкүб Нэчибэнин гаршысына гојду.

— Бујур, је. Мэн дэ елэ газандан. Даһа бағышла, бун-дан артыг неч нөјимиз јохдур.

— Лап јахшыдыр!

— Нечэ олуб ки, бура кэлиб чыхмысан?

— Бу, узун эһвалатдыр. Евдэн гачмышам.

— Евдэн нијэ?!

Гыз чаваб вермэјиб көзлэрини јерэ дикди, кэдэрлэн-ди.

— Јахшы, јахшы, чөрөјини је, сонра данышарсан... Һэ, башла көрөк. Утанма, башла...

Нәчибә женә сыхыла-сыхыла бир парча чөрөк көтүрдү, бозбашын сујуна батырыб jemәjә башлады.

—Чоx дадлыдыр.

Һикмәт утана-утана чөрөк jeјөн гыза сәрбәстлик вермәк үчүн гулпу сынмыш бардағы көтүрүб булаға кетди. Ону долдуруб гајыданда Нәчибә һәлә дә jeјирди, ону көрүб бош нәлбәкини кәнара итәләди, дәрһал ајаға галкыб столу жығышдырмаға башлады. Газаны, нәлбәкини, гашығы көтүрүб јумаг үчүн булаға апарды. Һикмәт евчијин гаршысындакы тахта пилләләрин үстүндә отуруб ону көздәди. Нәчибә гајыдыб габлары силмәк үчүн парча истәјәндә Һикмәт гаһгаһ чөкди:

—Бағышла, ханым!—деди.—Габ дәмәлимыз јохдур. Онлары гојун столун үстүнә, күнөш јакшы-јакшы гурудар.

—Хејр, дәмәл кәтирмәлисиниз. Кәлән дәфә јадыныздан чыхмасын.

Паһо! Ону әмәлли-башлы дили вармыш ки! Јох, дeјәсән, гаршысындакы мути, фағыр гызлардан дејилди. Бу, Һикмәтин үрәјиндән олду. Нәчибә габ-гашығы апарыб тахта столун үстүнә гојду:

—Гој күнөш гурутесун,—деди. Өзү дә көтүкләрин үстүндә әјләшди.

Һикмәт күрәјини тахта пилләләрә сөјкәјиб хумарларнырды. Јемәкдән сонра јатмаг истәјирди. Зорла јухусуну говуб Нәчибәjә баягкы суалы верди:

—Евдән нијә гачмысан?

—Өкеј атам истәјирди ки, мәни әрә версин, башындан елсин. Мән дә разы дејилдим. Ахырда зора кечди. Мән-сиз евимизә кәлән елчиләрә разылыг да верди. Елә билди ки, бундан сонра јумшалачағам. Соң дәфә мәннимлә мөһкәм атышды. Мән «јох»—дејиб сөзүмүн үстүндә дајандым. Өзүндән чыхды, гышгырды, әләми бир-биринә гатды. Анамы дојду. Мәни евдән говду. «Рәдд ол бурадан, көзүм сәни көрмәсин!» Мән дә шәләми жығышдырдым. Анам ајагларыма дүшүб јалвармаға башлады. «А бала, һара кедирсән?» Онуң сөзүнә дә гулаг асмадым. Евдән чыхдым. Фикирләшдим ки, Бақыја кедәрәм. Анд ичдим ки, бир дә кери гајытмајачағам!

—Сәни истәјән ким иди?

—Кәндәки дүканчынын оғлу, аваранын бири... Һеч ким онуң һаггында јакшы фикирдә дејил. Көзләриндән бичлик јағыр. Ондан лап әвәлдән вәһһал кедирди...

—Бәс сонра нә олду? Бақыја кетдин?

—Јох! Автобус кәндән кетмишди. Дүшүндүм ки, тәсадүфән кәлән бир машына минәрәм. Кәндә дајанмадым, јолума давам етдим. Мешә јакхылыгында, ики јолун ажрычында бир ағач вар, орада динчими алмаг үчүн дајандым. Узаглан көрдүм ки, кимсә дәлымча кәлир. Билдим ки, өкеј атамдыр. Она охшатдым. Ишләрин шулуғ олдуғуну баша дүшдүм. Билдим ки, мәни һөкмән кери гајтарачагдыр. Одур ки, мешәjә кирдим вә гачмаға башладым. Од кими. Мән белә галын мешә һеч јанда көрмәнишәм. Галын да вар, галын да! Гачырам, гачырам, мешә гуртармаг билмир ки, билмир. Елә сых бир јер гаршыма чыхды ки, дајанмаға мөчбур олдум. Санки јашыл диварды. Һеч билмәдим нә едим. Һансы төрәфә кетдимсә јолум бағлы! Дала да гајытмагдан горхдум. Тәрс кими һава да гаралырды.

Нәчибә сүкүт едиб нәфәсини дәрди.

—Бәс сонра нечә олду?

—Сонра... биртәһәр орадан кечдим, башладым үзүашағы дүшмәjә... Елә горхурдум. Тәсәввүр елә, јарымгаранлыг мешә, төк-тәһһа бир гыз... нечә олар?! Көзүм дөрд иди. Бир шагылты гопанда һүркүрдүм, диксинирдим. Көрдүм ки, мешә гуртармаг билмир. Јенә гачмаға башладым. Бирдән бу бәлача евчији көрдүм. Нә јакшы! Өмрүмдә белә севниммәнишдим. Дәниздә батан бир адам кәми көрән кими... Бу евчијә раст кәлмәсәјдим бәлкә дә үрәјим партлағарды... Елә јорулушудым ки, јерими рәһатлајан кими јухуја кетдим. Бир дә сүбһ тездән ојандым. Дуран кими јемәк ахтармаг истәдим.

—Јә'ни бир шеј тапдын?!

—Консервләр... Инди кәл, буну ач көрүм, нечә ачырсан?! Рабинзон Крузону хатырладым. О јазыг тәһһа адада нечә јашајыб?! Көрүңүр, инсан мөчбур оlanda һәр шејә гадир олур. Мән дә чәтинликлә бу консервин бирини ачдым. Нечә ачмышам, бу, мәнә инди дә күлүнч кәлир.

Нәчибә күлүб сусду. Һикмәт она бахды:

—Бақыда кимин вар?

—Халам.

—Нијә кетмәдин бәс?!

—Һара кедим?! Бу евчикдән сонра һеч јана тәрпәнмәдим. Горхумдан. Мешә бөјүк, нә учу вар, нә дә бучағы. Горхдум. Горхдум ки, азарам. Һәрдән бу евчијә гәдәр кәлдијим мешә јадыма дүшәндә мәни вәһһимә басырды. Бу гәдәр јолу нечә кәлиб чыхмышам, өзүм бәзән өзүмә мәттәл галырам.

—Мәни көрүб нијә кизләндін?

—Нәдәнсә бәрк горхдум. Көрдүм ки, ашағы жолла көрлсән. Шејләрими дә көтүрмөдөн гачдым. Соңра истәдим ки, тамам чыхым кедим. Амма јенә горхдум. Ҳәм дә плашым бурда галмышды.

—Инди нә етмәк фикриндәсән?

—Бакыја кетмәк! Мәнә көмәк едәрсиниз?

—Әлбәттә!

Ҳикмәт һаваја бахды. Булудлар сыхлашмыш, көјләр гашгабагыны төкмүшдү.

—Дејәсән јағыш јағачаг!—Нәчибә дә башыны галдырып көјә бахды—Вај... үстүмә бир-иқи дамчы дүшдү.

Һава тугулду, чискинли, думанлы олду, көј курулдады, дағ мешәсинини зирвәсиндә гызыл скелет рәгс едиб сөндү. Нәчибә көтүјүн үстүндән дуруб әлләрини көјә узатды. Јенә бир-иқи дамчы дүшдү. Бу, гыза ләззәт верди.

—Нә гәрибә јағышдыр!

—Дејәсән бәрк јағачаг.

Ҳикмәт пилләләрин үстүндән галхыб:

— Кофтан исланачаг, — деди.

—А... доғрудан, гачым, көтүрүм.

Нәчибә евчијан архасындакы бөјүрткән колларына тәрәф кедиб кәлинчә бир јағыш төкмәјә башлады ки, һәр дамчысы кечинмәчәји үзүмүнүн киләси бојда! О, кофтаны дешүнә сыхмышды, јујүрүб өзүнү евчијан гапысындан ичәри салды. Сачлары, үст-башы әмәлли-башлы исланмышды. Ҳикмәт кәнара чәкилиб, она јол верди, шәнликлә, күлә-күлә сачларыны сујуну тәмизләјән гыз әлләрини ачыб кестәрди:

—Көрүрсән?! Бир аз да кечиксәјдим, чимәрдим!—Вај... бир бах, көр нечә бәрк јағыр.

Гапы жарыачыг иди. Дамлалар күмүш кими пар-пар јаныр, арасы кәсилмир, ағачлары, отлары јујур, гәрибә сәсләр јаранырды. Јенә көј курулдады, шырылты сәси күчләнди. Бирдән о, архаја дөндү. Нәчибә сачларыны ачымышды. Галын, галгара сачлар шәләлә кими чийинләринә төкүлмүшдү вә Ҳикмәт индијә гәдәр көрмәдији тамам башга бир гыз көрүрмүш кими һејрәтлә она бахырды. Чилләр елә бил итмиш, ағаппаг, гәшәнк үз гара сачларын далғаларында илаһиләшмишди. Нәчибә башыны әјиб, әлләри илә сачларыны гатлајыб чырпды, соңра онлары дала итәләди вә бирдән чидиләшди:

—Нијә елә бахырсан?!

—Сән нә көзәлсән!

—Нә демәк истәјирсән?!

—Һеч нә...—Ҳикмәтин сәси титрәди.—Һеч нә...

Ҳикмәт бирдән-бирә белә һәјәчанланмасына тәәччүб еләди. Бу, нә гәрибә һәјәчан иди! Бүтүн варлығыны исидән, титрәдән, илијинә гәдәр ахыб көзәкөрүнмәз бир һисслә долу һәјәчан ону сәһрили әләмә атымышды. Ҳикмәт үзүнү чевириб ачыг гапыдан бахды. Јағыш һәлә кәсмәмишди. Өзүнү сакиет етмәјә чалышды. Бирдән јадына дүшдү ки, евчијин јухары башында плашы вар, гызы сәрбәст бурахмаг үчүн ону көтүрүб һәјәтә чыхмаг гәрарына кәлди. Чеврилиб гыза сары кетди ки, јухары башдан плашы көтүрсүн, Бу вахт сачларыны дарајан Нәчибә горхуб сычрады, рәфләки консервләрдән бирини әлине көтүрдү, вар сәси илә гышгырды:

—Јахына кәлсән вурарам, сәни дә өлдүрәрәм, өзүмү дә!

Ҳикмәт тәрпәнмәјиб һејрәтлә гыза бахды. Ахы, ону пис мөгсәди јох иди. Бирдән гызын нә үчүн белә етдијини баша дүшдү, ону күлмәк тутду. Бајаг «сән нә көзәлсән» дејәндә гыз нәдәнсә шүбһәләнмишди. Инди исә плашы көтүрмәк үчүн кедәндә шүбһәси даһа да артмыш, ону горхутмушдү.

Горхса да, шүбһәләнсә дә, Нәчибәнин бу чүр һәрәкәтини, мәрдиликлә мүдәфијә галхдығыны, өлүмә белә һазыр олдуғуну өз кәфәли илә көрдүкдә онун үрәјиндә ојанмыш һүсн-рәғбәт һиссинә јени һиссләр говушмушдү. Нәчибәнин зил-гара сачлары күрәклеринә дағылмышды.

Ҳикмәтин күлмәји гызы бир аз сакиет етсә дә, көзләриндәки горху һәлә чәкилмәммишди. Инди чилләр јенә үзә чыхмыш, онун ағ сифәтинә гәтијәтлик, сартлик кәтирмишди. Ҳикмәт гызда бир доғмалыг дүјдү, бу һиссдән ону јенә хош һәјәчан бүрүдү.

—Дејәсән, бәрк горхдун?!

—Әкәр сәндә азачыг инсаф варса, мәнә јолу кестәр чыхыб кедим.

—Инан, һеч бир пис мөгсәдим јох иди, инан!

—Инанырам.

—Елә-белә, садәчә олараг орадакы плашы көтүрмәк истәјирдим.

—Һарадан?!

—Сән сөјкәнмисән.

Гыз горха-горха јанакы бахыб плашы көрдү.

—Вер ону мәнә.

Нәчибә әлини чийинини үстүндән узадыб плашы көтүрүб она верди.

- Јаман горхдун ха...
- Мөн неч нэдэн горхмурам.
- Көрүрэм, чох гочаг гызсан.
- Бу, јерсиз тә'рифидр.
- Јахшы, һирсләнмә.

Һикмәт евчикдән чыхыб гапыны өртдү. Јагыш кәсмишиди. О, плашы кејиб су илә долмуш шүшә габы тәздән көтүрдү, јагыш душмәјән јердә дәфтериндә гејләр апарды. Сују бошалдыб габы тәздән јеринә гојду. Нәчибә гапыны ачыб башыны чыхартды:

- Јагышын алтында нә едирсэн?
- Даһа јағмыр.
- Доғрудан?! Нә јахшы олдү! Мәни Бакыја өтүрәр-сэн?!

— Онда һазырлаш!

Бир аздан јагыш тамам кәсди. Булудлар дағылды, күнәш доғду. Тала бирдән-бирә елә ишыгланды ки! Парылдајан шеһ дамалары шәфәг рәнки алды. Һикмәт газаны көтүрүб чантаны Нәчибәдән истәди, чантаны алаң кими газаны онун ичинә гојду.

Һикмәт палтарыны дәјишән, бајаг бөјүрткән колла-рына сәрдији гырмызы кофтасыны кејән, сачларыны сәлигә илә дарајыб архада күл шәклиндә јыған, бир әлиндә редикүлүнү, дикәр әлиндә плашыны тутан гызә јенә марагла бахды.

Бә'зи шејләри евчијә дашыјан Һикмәт гапыны бәрк-бәрк өртдү, колларын арасында гапы әвзиннә гојдуғу узунсов ағачын јанында дуран Нәчибәјә тәрәф аддымла-ды.

Онлар рајона чатанда ахшам дүшүрдү. Һикмәтин анасы оғлуну танымалдығы бир гызла көрәндә һејрәтин-дән јериндә донуб галды.

— Ана, — дејә Һикмәт јахына кәлди — Гонағы гар-шыла, бу күн биздә галачаг.

- Ону һардан тапмысан, а бала?!
- Мешәдән.

— Нә?! — ананын үзүндә доған тәкчә һејрәт дејил-ди, — Бој... Мешәдә дә гыз олар?! Нечә јә'ни?!

Нәчибә јахынлашанда ана она тәрәф чеврилиб дәр-һал дәјишиди, үз-көзү ишыгланды:

— Хош кәлмисән, ај гызым! — дејә ширин диллә ону гаршылады. — Кәл, ағрын алым, кәл. Утанма, бураны өз евин бил. Ај Һикмәт, нә гәшәнк гонаг кәтирмисән бизә. Һәмнишә сән кәласән. — Ону гучаглады, үзүндән өлдү, чәкә-чәкә евә апарды. Һисс олунурду ки, гыз заһирән

ананын хошуна кәлмишдир. Һикмәт арвадын бирдән-би-рә белә дәјишмәсиндән, гонағы меһрибанлыгга гаршыла-мәсынән хошалланыб ејвана галхды, чантаны узунсов, ачығ ејванда гојулмуш кәһнә диванын үстүнә атды, ди-рәјә вурулмуш әлүзјүјана јахынлашды. Нәчибә ананын архасынча галхыб ејванын бир тәрәфиндә дајанды, ләз-зәтлә әл-үзүнү јујан Һикмәтә көзүчү бахды. Ана гызын редикүлүнү, плашыны алыб, ону отаға дә'вәт етди.

Ејванын үстүндә бир нечә ири ишығ јанырды. Һикмәт ананын көстәриши илә һәјәтдә самовары олламышды. Нәчибә стәкан-нәлбәкәиләри ејвандакы столда сәлигәјә салырды. Бир аздан һәр үчү столун әтрафында әјләшиб чај ичирди. Нәчибәнин ағ јанағлары тез-тез алланыр, сы-хылыр, тәкчә ана илә сәһбәт едирди. Һикмәт көзүнү он-дан чәкмир, һәр һәрәкәтинә кизличә фикир верирди.

Нәчибә ананын бүтүн ишләрини өзү көрүрдү, һәм дә сәлигә илә, бачарыгла көрүрдү. Һәтта инәји дә сағыб, сүдү биширди. Ананы тәаччүб бүрүдү, динмәсә дә, гызын зирәклији, һәр шеји билмәси, әләхшус өзүнүн көзәлли-ји дөшүнә јатмышды. Одур ки, ону һәр чүр сорғу-суала тутмуш, бүтүн һәјатыны чәк-чевир едиб әјрәнмиш, раһат-ланмышды. Һәрдән Һикмәтә астадан «әлмүш јахшы гыз-дыр» пычылдајырды.

Һикмәт сәһәр автобуса билет алыб ону Нәчибәјә узатды.

- Раһат јердир, багабдадыр. Истәјирсэн, кеч әјләш.
- Һәлә вахта вар.
- Бакыда һара дүшәчкән?!
- Халамкилә. Нијә гагшабаглысан?
- Һеч! Сәнин үчүн чәтин олса, мәнә хәбәр елә! Кәләң ај Бакыја кәлмәлијәм. Бәлкә көмәјим дәјди.
- Һәр һалда үнванмысы сәнә билдирчәјәм.
- Бир сөз сорушсам хәтринә дәјмәз?
- Соруш...
- Бәлкә сәни Бакыја апаран башга сәбәб вар?!
- Мәсәләң, нә?!
- Бәлкә орада сәни кимсә көзләјир?!

Нәчибә бу суалы көзләмирди. Гызарды. Бу вахт ав-тобусун сигналы ешидилди. Бу фүрсәтдән истифадә едиб чанланды:

- Һәләлик, сағ ол!

Нәчибә автобуса галхды, дөрдүнчү чәркәдә, пәнчәкә тәрәфдә әјләшиб үзүнү Һикмәтә сары чевирди. Чәтинлик-лә күлүмсүндү. Тәбәссүмү ишыглы дејилди, бу тәбәссүм-дә узагда күчлә сезилән думана бәнзәр бир кәдәр титрә-

жирди. Никмэт машина жахын көлди. Нәчибә көзләрннн ондан чәкмирдн. Тәбәссүмү кет-кедә ишыгланьырды. Нәсә дейрди. Никмэт һеч нә баша дүшүмрдү. Машын тәрпәнди. Нәчибә әлләрннн пәнчәрә шүшәсинә гојду, машын кетдикчә үзүнү әкс истигаһәтлә, Никмәтә сары чевирди. Додаглары «сағ ол» дейрди. Никмәт дә бир-ики алдым атыб әлини галдырды, машын сүр'әтиннн артырыб узаг-лашды. Бир аздан о көздән итди. Амма Никмәт һәлә дә дајаныб јоллара бахыр, әлини пәнчәрәјә гојуб көзүнү ондан чәкмәјән Нәчибәни көрүрдү.

КАРАНДАШЛАР

Рәссам тәзәчә јухуја кедирди ки, ики јашлы оғлу гапыны зәрблә вүрүб «ата,ата» дејә ону чағырды. Бир аз бөјүк олан икинчи оғлу пычылты илә «мане олма, јатыб» дејә балачаны дартыб апармаға чалышды. һара апарыр?! Бир шивән гопарды ки! Бирдән там сакитлик олду. Рәссамы тәзәчә јуху апаранда јенә гапы дөјүлдү. Бу дәфә биринчи синфә кедән оғлу атасыны чағырды, лakin онун сәс вермәдијини көрүб узаглашды. Рәссам о бири бөјрү үстә чеврилиб раһатланды. Јухуја кетмәјә чалышды. Ону ширин бир мүркү тутурду ки, дәһлиздә һарај-һашир гопду. Оғланлар дава едирдиләр. Балачасы бәркдән гышгырырды. Бу заман кәнч арвадынын назик сәси ешидилди:

— Бәширин, гојун ишимн көрүм, сакит олун. Ај Сәрвәр, ај Сәрвәр, көмәјә кәл, ај Сәрвәр...

Рәссамын кейнмәси илә дәһлизә чыхмасы бир олду. Ушаглар ону көрүб дәрһал сакитләшдиләр вә әскәр сырасы кими јанашы дајандылар. Рәссам онлара баханда өзүнү күлмәкдән күчлә сахлады. Бир-бириндән бир гарыш һүндүр олан оғланларын көзләри ишыгла, мәнә илә, дәчәлликлә долу иди. Биринчи синфә кедән оғлунун сачлары гаракул кими гыврым-гыврым, чох вә сых олду-гундан башы јекә көрүнүрдү. Ортанчыл утандыгындан көзләриннн јерә дикмишди. Санки донмушду. Гәти тәрпәнмирди. Балачасы исә ажры әләм иди. Хүсусилә көзләри! Бәлкә әләми гарышдыран будур! Нә дири-дири бахыр! О да ортанчыл гардашы кими, көзләриннн јерә диксә дә, бә'зән јаваш-јаваш галдырыр, куја јан тәрәфә

бахыр. Чидди олмаг истәјир, дејәсән бачара билмир, өзүнү күлмәкдән сахлајыр.

Мәтбәхдән кәлән кәнч гадын һирслә ушагларын үстүнә дүшдү, сонра да рәссаме ачыгланды:

— Ај Сәрвәр, ахы белә олмас, бу ушаглары бир аз сән фикир вер. Ишим чохдур. Јемәк һазырлајырам.

— Нә олуб ки?! Нирсләнмә, өзүн билирсән, ишләрим чохдур.

— Нә вахт ишсиз күнүн олуб ки?!

Кәлин даһа да әсәбләшди, мүбаһисә гызышды, рәссам да дөзмәјиб өзүндән чыхды, плашыны көтүрүб гапыны ачды вә зәрблә, һирслә чырпыб кетди.

Рәссам сонунчу дајаначагда автобуса галхды. Адамлар јаваш-јаваш јахынлашыр, минирдиләр. Бир кәлин гучагында балача ушаг габаг чәркәдә, јашлы бир гадыннн јанында әлләшди. Бир гоча кәлди, јерләр доллугундан рәссам өз јеринн она верди. Әлини уздыб дәмнрлдән тутду, кәлинин гарышысында дајанды. Гашабагалы ушаг нәдәнсә нараһат көрүнүрдү. Бир аздан машын тәрпәнди, кәлинин гучагындакы ушаг бәркдән гышгырыб агламаға башлады. Кәлин ону сакитләшдирмәк үчүн «чан, чан» дејиб бағрына басды. Амма фајда вермәди, ушаг сакит олмады ки, олмады. Сағдакы јашлы гадын додагларынын бир јерә јығыб бору кими ушаға сары узатды, ону охшады. Бу, әкс нәтичә верди. Ушаг даһа бәркдән гышгырды. Рәссамын јер вердији гоча һаразылыгла башыны јырғалады, ушаға ачыгланды. Вај, әләм олду! Гоча папағынн чыхартды, ушағы јелләмәк истәди. Ушаг онун дәз башыны көрүб даһа бәрк гышгырды. Рәссам «мәнним балам, сакит ол» дејә пычылдајан, јанатлары од тутуб јанан, һәјәчанындан нә едәчәјини билмәјән кәлинә бахыб она нәсә көмәк етмәк истәди.

Бирдән јадына плашынын чибинә гојдуғу рәнкли карандашлар дүшдү. Чәлд сары рәнклисинн көтүрүб дартынан, гышгыран ушағын көзү гарышында тутду. Ушаг карандаша көзүчү бахса да, сакит олмады. Рәссам јашыл рәнкли икинчи карандашы да чыхарыб сары илә јанашы тутду. Бу ики карандаш ушағын нәзәринн чәлб етди, анчаг нә әлини узатды, нә дә сәсинн кәсди. Рәссам үчүнчү карандашы — гырмызы рәнклисинн чыхартды. Буну верәндә ушағын сәси кәсилсә дә, мызылтысы, һычгырығы кәсилмәди. Кәлин ушағын бир аз тохдадығыны көрүб өзүнә кәлди. Јашлы арвад ушаға карандашлары кәстәриб:

— Көтүр, Баласы көтүр — деди.

Ушаг нэдэнсэ карандашлары көтүрмэжэ чүр'эт етмирди. Бу заман рэссам онлары дүжүнләнмиш јумругуна тэрэф јакынлашдырды. Ушаг бармагларыны ачыб карандашлары көтүрдү вэ мөһкәм-мөһкәм тутду. Рэссам чәһрайы рәнкли карандашлары да чыхартды, онлары исэ ушағын о бири элинэ тэрэф узатды. Инди ушағын көзләриндәки јаш гурумушду. Тамам сацит олмушду. Нэ мызылданыр, нэ дэ һычгырырды. Көлин јаваш-јаваш башыны галдырыб ајаг үстэ дајанмыш рэссамын үзүнэ бахды. Рэссам онун көзләриндэ ишыг кими јанан сонсуз миннәтдарлығы дәрһал дүјду. Машын мәркәзи күчдә дајананда, дүшмәјэ һазырлашан көлин карандашлары узтаган алыб саһибинэ гәјтармаға чәһд етди. Рэссам буна имкан вермәди. Көлин бир даһа миннәтдарлығыны билдириб дүшдү. Карандашлары элиндэ бөрк-бөрк тутан ушаг анасынын чининдән рэссама бахырды.

О, е'малатханаја кәлиб ишләмәк истәди, бачармады. Евдәки ушаглары, арвады, автобусда көрдүјү кәлин, ағлајан көрпә јадындан чыхырды. Гапы дөјүлөндэ севинди. Рэссамын јолдашларындан бири кәлиб ону јемәк-ичмәјэ чағырды. Нэдәнсэ кетмәк истәмәди, «кејфим јохдур» дејэ бәһанә кәтирди. Дивана узаныб хејли фикрләшди. Өзүндэ анлашылмаз, гәрибә бир һисс дүјурду. Бирдән ајаға галхды, үч гуту рәнкли карандаш көтүрдү, бир дәстә дэ ағ қағыз! Плашыны кејиб гапыдан чыхмаг истәјирди ки, зәнк вурулду. Дәстәји галдырды.

— Сәнсэн?! —

— Бәли, мәнәм.

— Танымадын?! —

— Нијэ танымадым. Нечәсән, нэ вар, нэ јох?

— Јахшыјам, һәр шеј өз гәјдасында.

— Тәксән?! —

Бирдән рэссам автобусда ағлајан ушағын сәсини эшитди. Элиндэ тутдуғу карандаш гутуларына бахды.

— Јох, тәк дејиләм, — деди — Оғлум јанымдадыр.

— Нечә јашы вар?

— Биринчи синфә кедир...

— Әмәлли-башлы папашасан ки! Тәбрик едирәм.

— Сағ ол!

— Һәләлик, худаһафиз!

— Худаһафиз!

Рэссам евә гајытды. Сонунчу дајаначагда дүшүб тәзә

салынмыш гәсәбәдә ән ахырынчы евә тәрэф аддымлады. Ачары чыхарыб гапыны ачды, аста-аста ичәри кечди. Гаршыдакы отағын гапысы јарыачыг иди. Рэссам јазаш-јаваш ичәријэ бојланды. Көрдү ки, оғланлары стол башында әјләшибләр. Икијашлы оғлу исэ анасынын јанындадыр. Ана нағыл данышырды. Бирдән ушаглар ону көрүб «ата, ата» дејэ бәркдән гышгырдылар. Чәлд столлардан һоппаныб үстүнә чумдулар. Онларын үрәкдән севинмәләрини санки рэссам илк дәфә көрүрдү. Илк дәфә... О, бир аныг дүшүндү ки, һәјатда јохдур, һараса узаға кетмишдир. Бу ушаглар онсуз сусуз балыг кими көрүнәрдиләр. Амма инди... Балача оғлан ахырда јүјүрдү, голларыны ачыб гаршысында дајанды. Рэссам әжилиб ону јердән галдырды, бағрына басды. Ушаг голларыны атасынын бојнуна долады.

Рэссам карандаш гутуларыны, қағызлары ушагларла пәјлады. Онлар јенә севиндиләр, јенә столун башына топлашдылар. Кәлин көзүчу рэссама бахды, столу јығышдыра-јығышдыра:

— Чөрәк јејәкәксән, јохса чај верим?!—дејэ сорушду.

— Чај истәјирәм.

Рэссам ушагларла бахырды. Онларын башы карандашларла елә гарышды ки, бүтүн дүнјаны унутдулар. Бирдән рэссам үрәјиндә һәвәс дүјдү, көмүр, қағыз көтүрдү, ушагларла баха-баха ишләмәјэ башлады.

Јоргун вэ әзкин көрүнән гадын чајы кәтириб онун јанында әјләшди. Ата да шәкил чәкирди, ушаглар да...

Бир нечә ајдан сонра һамынын нәзәр-диггәтини «шән ушаглар» адлы бир табло хусусилә чәлб едирди.

Бу табло једди рәнкли карандашларын сәјәсиндә јардылмышды.

ИКИ ГЭРЭНФИЛ

*Ундудулмаз бәстәкарымыз Гәнбәр
Һусејинин хатирәсина*

А идә шән бир гыз иди. Достлары она зарафатла дејирдиләр: «Мусигидән јаранмышы». Чох маһны билдири, лап чох. Зәриф додаглары һәмишә зүмүмә едирди.

О, Рамиз Һәсанлинин әсәрләрини хусусилә чох сеvir-

ди. Тээ бир маһнысы чыхан кими өрөнирди. Рамиз кет-кеде онун идеалына чеврилди. Бастөкар, гызын, нээринде һүндүрбөй, көч бир адам иди...

Бир дэфэ ону жахындан көрдү. Клубда бастөкарла көрүш олду... О гэдэр адам көлмишиди ки... Аиде анчаг бастөкара бахырды. Нече дэ жанылмышды. Рамиз онун төсөвүр етдижи кими дежилди. Көдөк боју варды, гаражаныз иди. Анчаг бу сифэтлөр тезликлө онун көзүндөн чөкилди. Бахышында бастөкарын гарибэ бир төбөссүмү галды. Ишыгылы төбөссүмү!

Аиде көзлөйрди ки, бастөкар «Севда» маһнысыны ифа етсин. Элиндөки гэрэнфиллери она вермек истөйрди. Маһны ифа олунамды, гыз мөктүб васитесилэ сифариш верди. Рамиз мөктүбү алан кими күлө-күлө пианонун архасында отуруб чалды. Салон да она гошулду. Аиде севинчиндөн учурду. Намы, намы охујурду.

Күллери верө билмэди, чүнки маһны гуртаран кими бүтүн салон һәрәкәтө калды, алгыш сәслери курулдалы. Ирәли кечмөк мүмкүн олмады. Фоједө бастөкара јанашмаг истәди, јенә бачармады. Чүнки кәнчлөр бастөкары әһәтә етмишидилөр. Аиде элиндә тутдуғу ики гэрэнфиллө чөкилиб бир кәнарда дајанды.

Бу заман Рамизин кәнчлөрдөн араланыб, дүз она тәрәф көлдијини көрдү. Өзүнү итирди, гызарды.

— Маһныны сифариш верән сиз идиниз?!

— Бәли, мән... Нәдән билдиниз?

— Элиниздөки гэрэнфилдин.

— Алын, буну сизә кәтирмишәм...

Рамиз гэрэнфиллери алды. Чох гијмәтли һәдијјә олдуғуну сөйләди. Гызын адыны сорушду, она маһны бастөлөјөчөјини вәд етди. Һәтта телефон нөмрәсини дәф-тәрчәсинә јазды...

Бу һадисәдән бир ил кечди. Рамиз гызы унутду, она нә маһны бастөләди, нә дә...

Аиде бастөкара мөктүб јазмаг фикринә дүшдү. Јазмаға башлады. «Сизә ики гэрәнфил верән гыз јадыныздадырмы?! Јәгин ки, мәни унутмусунуз. Мәнсә сизи унутмамшам... Һәлэ дә маһнынызы көзлөјирәм... Ахы, сөз вермишиниз?!»

Отағын пәнчәрәси өртүлмүш, галын пәрдәлери салынмышды. Ичәријә ишыг дүшмүрдү. Сакитлик иди. Бастөкар Рамиз Һәсәнли гара рәнкли бир пианонун жахынлы-

ғында гојулмуш тахта чарпайда узанмышды. Рәнки ағапаг иди, көзлери јумулмушду. Елө һәрәкәтсиз иди ки, санки нәфәс алмырды. Ортајашлы бир гадын чарпайын кәнарында отуруб маһзун, јорғун көзләрини бајардан бәри сүкут ичиндә дајанмыш һәкимә дикмишиди. Һәким башыны көдәрлә јыргаласа да, гурурла деди: — Нә дөзүмлү адамдыр... Чох күчлү ағрылары вар. Амма... чынгырыны да чыхармыр.

— Еһ, һәким... о, јашајачағына инаныр, чох инаныр. Буна көрө дө дөзүр.

Сүкут чөкдү. Бирдән гапынын зәнки чалынды. Бу сәс отагдакы кәркинилији азалды, гадын чөлд ајаға галхды.

Кәлән почталјон иди. О, кәтирдији мөктүбү вериб кетди. Һәким зәрфи ачан гадына, онун титрәјөн әлләринә, бир нечә ај әрзиндә солмуш јанағларына бахды.

— Һәким, буну Рамизә јазыблар. Бир гыз... Она охумаг лазымдыр.

— Бу күн олмаз, бәлкә сабаһ.

Һәким гадынын әлләриндән сүрүшүб дүшән мөктүбү јөрдөн көтүрүб олду.

Һәким бир күн сонра о мөктүбү аста-аста Рамизә охујурду. Бастөкарын үзүндә һеч бир ифадә көрүнмүр, рәнки белә дәјишмирди. Тәкчә додағлары өзүндән асылы олмајараг хәфифчә титрәјирди. Мөктүб охунуб гуртарды. Рамиз зорла көзләрини ачыб нә исә демәк истәди, бачармады. Һәким чох чөтинликлө баша дүшдү ки, о, мөктүбү бир дө динләмәк истәјир. Икинчи дэфэ охујандан сонра һәким хәстәјә бахды вә һейрәтиндән кери чөкилди. Рамизин ағапаг јанағларыны сејрәк гызарты бүрүмүшдү. Өртүлмүш көз гапағлары титрәјир, тез-тез нәфәс алырды. Һәкими даһа да һейрәтә салан Рамизин бармағлары олду. Бармағлар һавада јаваш-јаваш тәрпәннир, елө бил нә исә ахтарырды. Бајардан буналары мүшаһидә едән гадын дәрһал мөсәләни баша дүшдү. Һәкимә ишәрә етди, чарпайыны пианоја тәрәф чөкмәк лазым иди. Белә дө етдилөр. Гадын Рамизин әлини пианонун дилләри үстүнә гојду. Бир сәс... ики сәс... әл јорулду, јана дүшдү... Бу, јенә тәкар олунду. Јенә, јенә, јенә... Сонра гадын гәләм вә нот кағызлары кәтирди... Бастөкар ишләди, күчү түкәнәнә гэдәр ишләди. Нәһәјәт, нот кағызы, гәләм әлләриндән сүрүшүб јерә дүшдү, һушуну итирди...

Ишләмәк, бастөкар үчүн өмрү гысалтмаг демәк иди. О бирис күн гадын Рамизә мане олмаға чалышды. Мүх-тәлиф бәһанәлөр кәтирди. Анчаг... Рамиз инадындан дәнмәди, һәтта ајаға галхды.

О, дөрд күн далбадал ишледи, бөүк чөтинликке каһ бармагларыны пианонун диллериндә кәздирди, каһ да нот кағызына нә исә жазды. Тез жорулдуғу үчүн саатларла истриһәт еледи. Анчағ өзүнә кәлән кими женә ишледи. Бир һәфтә сонра гүввәси түкәндиҗиндән он дәгигә ишледи, гәләми јерә атыб, әлләрини раһатча синәси үстә гојду.

Гадын әјилиб онун үзүнә бахды. Рамизин сақит, солғун үзүндә үркәк тәбәссум пејда олмушду. О, үч күндән сонра вәфат еледи... Тәбәссум солғун, гарајаныз бәнизиндә доғуб галмышды.

Лакин сон әсәрини јарада билди. Бу сон әсәр гурујан бир булағын сон дамласына бәнзәјирди.

Аидә радио програмында Һәсәнлинин әсәрләринә һәср едилән верилишин олачағыны ејрәнмишди. О, һәмин күн радионун јанында отурмушду. Интизар ичиндә көзләјирди. Бирдән диктор бәстәкарын сон әсәриндән данышды. Деди ки, политехник институтун тәләбәси Аидә-јә һәср едилән «Ики гәрәнфил» адлы сүитаны веририк: Гыз һејрәтлә диксинди, «Демәк мәктубу алыб».

Мусиги сәсләнди, арам-арам, һәзин-һәзин чалынды, кет-кәдә курлады, баһар селләри кими ашыб-дашды. Отар дағ һавасы илә долду. Аидә јаваш-јаваш көзләрини ачды. Бу гејри-ади мусигинин шән, ојнағ халлары чоһалды, јаз күнаши кими үрәјә истикли кәтирди. Меһә дөндү, гызын синәсиндәки кәдәр думаныны говду, дағытды. Мусиги чанланды, баһар јағышлары кими сәсләнди. Гыз һәгигәтән јағышын јағдығыны күман едиб ајаға галхды, пәнчәрәјә јахынлашды. Јох, јағыш јағмырды. О, пәнчәрәдән күнәшли һаваја, шәһәрә, уча-уча евләрә, узагдакы дәнизә, ојунчагларла бәнзәјән кәмиләрә бахды... Аидә мусигини динләдикчә јүнкүлләшди, варлығы тәмиз, үлви дујуларла долду. Бу сәс һәјата, јашамаға чағырырды. Мусиги инләмир, кәнчлик кими ешглә, шөвглә курлајырды.

Мусиги битди. Диктор бу әсәрин нечә јарандығыннан данышды: «Рамиз Һәсәнлидән бизә ики јадикар галыб. Өләркән чөһрәсини бүрүјән ишығлы тәбәссум, бир дәр онун әсәрләри. Онун сон әсәри бәлкә дә һәјатдан бир нечә күн тез кетмасинә баис олду. Анчағ ајлардан бәри әзаб, истриаб долу сифәтиндәки ишыға да баис бу әсәр иди...»

Аидә әлләри илә көзләрини гапады, көз јашлары ахытды. Амма көз јашлары алтындан чөһрәсиндә гарибә бир ишығ пејда олурду. Бу ишығы она бәхш едән бәстәкарын сон әсәри иди.

Чәлд базара гачды. Ики гәрәнфил алды вә такси дајаначағына доғру кетди...

ЧАВАНШИРИН ҮРӘЈИ

Алтынчы синфин ушағлары ону өз ады илә јох, «гәһрәман» дејә чағырырдылар. Бунун ики сәбәби варды: һәм онун өзүнә једдинчи әсрдә јашамыш Азәрбајчанын икид сәркәрдәси Чаванширин ады гојлмушду, һәм дә јер үзүндәки бүгүн гәһрәманлары ушағлыгдан таныјыр вә онларың һәјатаны көзәл билирди. Көһнә сәркәрдәләрин дөбилгәли, низәли шәкилләри әсасында дүзәлтдији фугурлары, мүхтәлиф портретләри, гејри-ади мәлуматлары топлајыб сахлајырды. Дәрсликләрдән, китаблардан Бабакин, Александр Невскинин, Спартакын вә багша гәдим гәһрәманларын шәкилләрини чырыб көтүрәндә анасы ону јаман данлајырды!

Фәгәт онун өзү гәһрәманларә һеч охшамырды. Арығ узун, арбәниз оғланды, чоһ фағыр көркәми варды, һәрәкәтләриндә мүләјимлик, сүстлүк, ағырылыг дујулурду. Гәһрәманларла бәсләдији бөјүк севкиси илә өзүнүн заһири арасында олан бу чидди фәрг вә зиддијјәт бәзи ушағларын күләш һәләфинә сәбәб олмушду. О ушағлар Чаваншири лаға гојур, мин чүр атмачалы сөзләрлә саташыб һирсләндирмәк, чиннәтмәк истәјирдиләр. һамыдан чоһ Надир она көк вериб ишығ вермирди.

Надир өзүндән күчсүз ушағлары басыб дөјмәји чоһ севирди. Синифлә һамы ондан горхурду. Көк вә чанлы иди, мөһкәм голлары, кениш синәси варды. Өзүнү һамыдан күчлү вә гүввәтли һесаб етдији үчүн ловғаланырды, әдалы вә тәкәбүрлүк кәзирди. Чаванширин адыны «гор-хағ» гојмушду. Бир дөфә онларын арасында мөһкәм мүбаһисә дүшдү. Надир күчлү вә гүввәтли олмағы гәһрәманлар үчүн әсас һесаб едирди. Чаваншир бу фикирлә разылашмады.

— Чоһ адам гүввәтли ола биләр. Анчағ гәһрәман ол-
маз...

— Нијә?!

— Чүнкү гәһрәман олмағын чох шәрти вар...
— Дүз дејил, нә шәрт еј! Күчүн, гүввәтин олду, демәк гәһрәман ола биләрсән!
— Јох!

Ушағлар да: «Чаваншир дүз дејир, Чаваншир дүз дејир» — һај-күјлә јербәјердән ғышгырыб Надирын үстүнә дүшдүләр. НаDIR пәрт олду. Бундан сонра, кизилчә Чаванширин горхаг олдуғуну көстәрмәк үчүн һарданса зәһәри чыхарылмыш бир иланы синифдә кәтириб, онун чантасынын ичинә гојду. Чаваншир чантаны ачаркән горхуб керн чәкилдисә дә, јанында дајанмыш ғызлара хәбәрдарлыг етмәји унутмады. Синифдә онун горхмасы јох, башгаларынын гејдинә галмасы хәусусилә нәзәрә чарпды. НаDIR иланы элине көтүрүб гәһгәһә чәкә-чәкә, «горхаг, горхаг» дејә Чаваншири әлә саланда ушағлар она етираз сәсини учалтдылар.

Бу һадисәдән сонра Чаваншир НаDIRдән бәрк инчиди. Һалбуки, бир вахт бешинчә синифдә оlanda НаDIR онун ән јакын јолдашы иди. Бир јердә «дәјүш шөһрәти» музеји јаратмышдылар, рајком катиби ишләјән, кемчиш икид тәјјарәчи Мәзәһирлә мәктәблә көрүш тәшкил етмишдиләр. Тәјјарәчи онлара бир мәктуб вермишди. Украинадан гоча бир гадын мұһарибә вахты Бақыннын госпиталында вәфат едән оғлунун мөзарыны тапмагда она көмәк көстәрмәји хаһиш едирди. Чаваншир дә, НаDIR дә, башга пионерләр дә һәвәслә бу ишә башладылар. Әскәрн мөзарыны тапдылар. Гоча гадын Бақыја кәлди, пионерләрлә көрүшдү, күл дәстәләри илә оғлунун мөзары үстүнә кетди. О вахт пионер баш дәстә рәһбәри Сола Чаванширдән дә, НаDIRдән дә, разы галмышды.

Бәс ииди?! Нијә НаDIR өзүнү һамыдан үстүн тутур?! Әдалы вә тәкәббүрлүдүр?! Нијә базар әтрафында фирланан ушағларла јакынлыг едир?! Чаваншир о мұбанисәни унутмага чалышыр, НаDIRи јенә эввәлки кими көрмәк истәјирди. Елә буна көрә ушағларла бирликдә евләринә кәлән НаDIRи көрәндә севинди вә албомларыны һәвәслә она көстәрди. Бунлар нә гәрибә албомлар иди?! Гәһрәманларын арасында көјәрчнн шәкли?! «Чаваншир, нә үчүн ону бурда сахлајырсан?!» Оһо, демә көјәрчнн дә гәһрәмандыр! Бу гуш суалты гајығын һеј'әтини өлүмдән гуртармышдыр. Бәс үстү-башы тоз-торпаг ичиндә, әјни чырыг-чырыг бу балача оғлан кимдир? О ки, Гаврошдур: Виктор Һүгонун гәһрәманы! Бәс шаир Нәсими?! Мөкәр Нәсими дә гәһрәмандыр? Бәли, дири-дири дәриси соју-

лан бу шаир Чаванширин нәзәриндә гәһрәмандан да јүксәкдир. Албомларда Һалилејин, Лермонтовун, Сабинрин, Толстојун шәкилләри варды.

НаDIR албомлары бәјәнмәјиб Чаванширә лағ етди:

— Еһ, ким кәлди онун шәклини гајыгусән ки... Гәһрәман Короғлудур. Бығыбурма, күрәји дузга, ғылынчы шимшәк, аты од...

— Мәндә Короғлунун да шәкли вар!

— Нә олсун шәкли вар?! Ахы бу шәкилләри дүзмәклә гәһрәман олмурлар... Гәһрәман олмаг үчүн күч, гүввә топламаг лазымдыр. Јохса сәнин кими... арыг, өлвәј!

НаDIR фәрәһлә элини синәсинә дәјдү. Бунунла демәк истәди ки, көрүрсүн, нечә күчлүјәм.

Синифдә өзүнү јенә пис апардығы, ушағлары инчидији үчүн бир нечә дәфә Чаваншир НаDIRә хәбәрдарлыг етди, бунун үстүндә дә араларында бәрк мұбәнисә дүшдү. Аз галды ки, туташсынлар. Нәһајәт, бир күн пионер дәстәси ҺүсејнҺала Әлијев адыны алмаг үчүн «чәсур ингилабчыларын јолу илә» сәјаһәтинә чыхдығы бир заманда елә һадисә баш верди ки...

Һәмнн күн пионерләр ингилабчы Ханлар Сәфәрәлијевин уча дағын әтәјиндә јерләшән гәбри үстүнә кетдиләр. Бурда әклил гојдулар, Ханларын ингилабы фәалијјәти һагында марағлы сөһбәти динләјиб әтрафа бахдылар. Һәр јердә буруг, бурутду. Буруглар дәннзин ичинә доғру аддымлајырды. Керн гајыданда, автобусдан дүшүб евә дағылышанда, НаDIR бир оғланла сөзләшди вә ону дөјмәлә башлады. Чаваншир јүјүрдү, оғланы НаDIRин элиндән алыб ону бәркдән итәләди. НаDIR Чаванширин үстүнә чуммаг истәјәндә пионерләр ону әһатә едиб јахына гојмадылар.

НаDIRин бу һәрәкәти дәстә шурасынын јығынчағында мұзакирә едилди. Нечә?! НаDIR буну һеч көзләмирди. Көзләри кәлләсинә чыхмышды. Чаваншир НаDIRин пионерә јарашмајан һәрәкәтләрини тәнгид етдикчә НаDIR јериндә отура билмир, гәзәбләнирди. Чаванширин горхмадан белә чәсарәтлә вә одла чыхыш етмәси онда һејрәт ојатмышды. «Она бир јакшы дәрәс верим ки, өләнәдәк јадындан чыхмасын. Өзү бир сүмүкдүр, бир дәри, үфүрсәм јыхылар. Амма данышмағына бир бах».

Һәмнн дәрәсдән сонра Чаванширин тиндә көзләјән НаDIR ону дөјмәк гәрарына кәлмишди. Чаваншир пионерләрлә бирликдә кәлиб кечдијиндән она јакынлашмага чәсарәти чатмады. Тәкчә:

— Горхаг, горхаг, — деж гышгырмагла кифајатлэнди. Чаваншир ону эшитмириш кими эһемийјэт вермэдэн узаглашы кетди.

Надирин кини сојумурду. Пионер дэстэсинин марагы тэдбирлэриндэн һеч бириндэ иштирак етир, һеј Чаванширә саташыр, јенә базар тәрәфдә јашајан ушагларла отуруб дурурду. Чаваншир исә ону дилә тутур, пис нијјетиндэн узаглашдырыб пионер дэстэсинин ишинә чәлб етмәјә чалышырды. Һејһат! Надир, Чаванширин, ачыгына балача партизан Лјона Голикова һәср едилән сәһәрчијә, дөниз нефтчиләри илә көрүшә кәлмәмиш, өнүндә анд ичиб пионерә кечдији 26-ларын мәгбаресинә кетмәмишди. Һәтта, пионер дэстэсинә Һүсејнбала Әлијевин ады верилән тәнтәнәдән гачмышды. Тәнтәнәнин исә јакшы кечдијини сонра эшитмишди. Комсомол комитэси нумажәндэсинин чыхышы, Сонанын Чаваншири вә башга пионерләри тәрифләмәси һаманын үрејиндән олмушду. Ахы пионерләр Бақы ингилабчыларынын гыса сәлнамәсини дүзәлтмишдиләр!

Бундан сонра, бир дәфә, Чаванширин шәкилләриндән бирини оғурладылар. Өзү дә Һүсејнбала Әлијевин шәклини! Бу һадисә нојабр ајында, Октябр ингилабынын әрәфәсиндә баш верди. Чаваншир тарих мүәллиминин хаһиши илә синфә бир нечә шәкил кәтирмишди. О. Ленинград әтрафында дөјүшмүш, 17 јердән јараланмыш икид тәјјарәчи Һүсејнбала Әлијевин гәһрәманлағындан елә һәзин вә елә үрәклә данышды ки, һаманын, һәтта Надинин дә хошуна кәлди. Буна бахмајараг гәзәби сојумады, бу гәзәб јени бир һисс пахыллыг һисси доғурду. Чаваншир Нелсон Степанјан һаггында данышмаға башлајанда исә она һеч гулаг асмырды. Фикри тамам башга јердә иди.

Чаваншир тәнәффүсдән гајыданда чантасынын ачыладыгыны һисс едиб, шәклин јох олдуғуну көрдү, бәрк тутулуб әтрафа көз кәздирди. Ганы гаралды. Шәкли ким көтүрә биләр?! Надир, анчаг Надир! Гәрибә иди, Надир кетмишди. Демәк, о көтүрүб, сүрүшүб, арадан да чыхыб. Чаваншир һәр шејә дөзмүшдү, буна дөзә билмәјәчәјини һисс едирди. Көрүнүр, Надир дә онун ән зәиф нөгтәсинә тохунмаг, Чаваншири јандырмаг, һирсләндирмәк вә даваја тәһрик етмәк истәмишди.

Дәрсдән сонра евә кедәнә базар јакынлығында һәрләнән ушагларла Надинин дајандығыны көрдү. Надир Һүсејнбала Әлијевин шәклини чантасындан чыхарыб она

көстәрди. Чаваншир онун бу мәгсәдини баша дүшмәјиб дајанды. Ушаглардан бири гышгырды:

— Һүнәрин варса, кәл шәкли ал...

О бири тиндә дајанмыш башга бир оғлан дилләнди:

— Ә... гәһрәман, көстәр көрөк нечә гәһрәмансан?! Атамачалар, кинајәләр јагыш кими јағарды:

— Нә олду, горхдун?! — Ушаглар, бу ки, горхағын биридир.

— Утаным јеринә... Адыны да гәһрәман гојуб. Ај чаным, бууну һарасы гәһрәмандыр?! Рәнки-руну ағарыб. Пишик ондан чәсарәтлидир.

Чаваншир һәр шеји аңлады. Ону дава етмәјә тәһрик едирдиләр. Өзү дә нечә хәлвәт јер сечмишдиләр: Дар даланын јанында, кәһнә, сәссиз бир күчә... О, Надирә тәрәф јаваш-јаваш ирәлиләјәндә ушагларын вурущмаг үчүн һазырлашдығыны көрдү. Надир исә онун инди чумачағыны, шәкли алмаға чалышачағыны кәзләјирди. Бу заман достларына ишарә едәчәк, онлар исә Чаваншири эшидирчәкдиләр. Чаваншир сақит иди, јакынлашыб Надинин гарышында дајанды:

— Сәндән хаһиш, едирәм ки, шәкли кери гајтарасан...

Хаһиш едирәм... Билдин, хаһиш...

Надир онун белә нәзакәтлә, сәмимийәтлә хаһиш етмәсини һеч көзләмирди. Чаванширин һирсләнмәси вә горхмамасы ону һејрәтә кәтирмишди. О бири ушаглар да өзләрини итирмишдиләр. Бундан истифадә едән Чаваншир јенә сәмимийәтлә давам етди:

— Бәлкә, Һүсејнбаланын шәкли сәнә чох лазымдыр, Надир?! Лазымса, келәк бизә, мөндә онун бир нечә шәкли вар. Һансыны истәсән көтүр, кәл... Унутма, тәзә албомларым вар, онлары сәнә көстәрәрәм, хошуна кәләр...

Өзүнү итирмиш Надир там сарсылды. Әтрафындагы ушагларла баха-баха чаш-баш галды. Чаваншир ону бу чыхылмаз вәзијјәдән гуртармаг үчүн голундан тутуб чәкә-чәкә өзү илә апарды. Бир дә көрдү ки, Чаванширкилин евиндәдир вә тәзә албомлара бахыр. Бир албомда Совет Иттифагы маршаллары, о бириндә гәһрәман космонавтлар, башгасында партизанлар... Надир һејран олмушду. Чаванширин арыг, ағбәниз үзүнә бахыб бирдән сорушду:

— Өзүн нијә белә күчсүзсән?! — Нә билирсән?! — Көрмүрәм. Гуру сүмүксән. Сәни бир көз гырпымында јерә сәрәрәм.

— Ловғаланма, Надир, сәрә билмәзсән...

— Нә?! — деҗө Надир өзүндөн чыхыб гызышды —
Сәни йыхмасам адымы дәжишдирәрәм. Кәл, күләшәк...
— Лазым дежил... — Чаваншир лагејд көркәмлә эли-
ни желләјәндә, Надир нәш'ә ичиндә күлүб деди:
— Нә, көрүрсән. Өзүн горхурсан?! Билирсән ки, мәним
габағымда дајана билмәссән...

Чаваншир дәһлизә чыхды, Надир дә онун далынча...
Дәһлизин бош вә кениш олдуғуну көрүб Чаванширини бе-
линдән јапышды. Чаваншир онун күләшмәк вә күчүнү
көстәрмәк истәјинини гаршысыны даһа алмады. Күләш-
диләр. Надир онунла бачара билмәди. Онун өзүнү бир
көз гырпымында көјә галдырыб јерә чырпды. Надир бир
дә тәшәббус етди, нәтичәси уғурлу олмады. Ону һејрәт
көтүрдү.

О, евә кедәндә Чаваншир һаггында дүшүнүрдү: Нә
үчүн бајаг бизә һүчум етмәди, һалбуки күчү варды. Һә-
мымызы пәрән-пәрән едә биләрди, вурарды да, дөјәрди
дә... Индијә гәдәр бир дәфә дә олсун һеч кимни јанында
өзүнү көстәрмәјиб. Һәмишә сақит, һәмишә фағыр, һәми-
шә мөһрибан... Мәнә нә гәдәр күзәшт едиб... Чох, лап
чох... Демәк гәһрәман олмағ үчүн төкчә күч-гүввә аз-
дыр... Һәм дә... ағыл, ирадә, инсанлык, сәбири, төмкини...
Еһ, даһа нә билим, нә...

Хәчаләт һисси илә һејрәт һисси бир-биринә гарыш-
мыш, бу һиссләрдән јени, күчлү, мөһкәм бир һисс баш
галдырмышды. Бу, јакшы јолдаш үчүн доған гурур
һисси идими, јохса өзүнә инам һисси?! Демәк чәтиндир!
Һәр һалда, Надир үрәјиндә шән вә көзәл бир һисс дујур-
ду. Она елә кәлирди ки, бир аз бундан әввәл Чаванширини
айбомуна јох, онун үрәјини вәрәгләмиш, бөјүк севкисини,
арзусуну көрүмш вә дујумшду...

КӨЗӘЛЛИК ГОЈНУНДА КӨЗӘЛЛИК

Истирәһәт етдијимиз јер мешәнинн әтәјиндәдир, мешә
исә гаршымыздаки дағларла бирликдә галхмыш, учал-
мышдыр. Санки көјә учалан дағлар дејил, нәһәнк мешә-
нин өзүдүр. Дәрәнин башлангычында, чығара дајаныб
гызларымы көзләјирдим, бир дә көрдүм ки, јүјүрә-јүјү-
рә кәлирләр.

— Ата, ичазә вер, Афаг хала да бизимлә кетсин.

— О кимдир?!

Бир дә көрдүм ки, кәч бир гадын арвадымла бир-
ликдә јанымда дуруб. Арвадым мәни онунла таныш едиб
деди:

— Мүәллимдир, сизинлә кетмәк истәјир.

— Нә дејирәм, бујурсун, шадам!

Афагын ушаг јанағлары гыгпырмызы гызарды. Гол-
суз, сары күлүб дон она чох јарашырды. Сачларыны гы-
са вурдурмушду. Бир сују москвалы гызлара охшајырды.
Әлиндә һәр еһтимала гаршы көтүрдүјү назик жакет
варды. Гызларын голуна кириб габага дүшүләр. Мән
дә онларын далынча! Арвадым әл едиб бизи јола салды,
тапшырды ки, тез гајыдаг. Бир аздан јашылығын ичин-
дә итдик. Мән төләсирдим. Чүнки тәбиәтә бахмағ, һәр
кичк лөһвәни белә јадымда сахламағ истәјирдим. Бир дә
көрдүм ки, онлар гол-гола јох, бир-биринин ардынча
кедирләр. Чүнки һәм чығыр даралмыш, һәм дә һәр ики
тәрәфини јашыл чәнкәлликләри чоһалмышды. Балача
ағачлар, коллар, отлар, чичәкләр бир-биринә гарышмыш-
ды. Бәзән бөјүрткән колларынын узун тиканлы зоғлары
узаныб јолу кәсмишди. Балача гызым гуш кими сәкир,
тез-тез архаја чеврилиб бизә бахыр, күл-чичәкләр дә-
рир, севинирди. Онун далынча бөјүк гызым кедирди,
сонра Афаг, сонра да мән... Будағлар бәзән бирләшиб
башымызын үстүндә чәтир кими ачылырды.

Бирдән онлар дајандылар, нәјәсә марагла бахдылар.
Һәтта балача гызым јоха чыхды. Мән јакынлашанда
Афаг деди:

— Нә гәшәнкдир. Отаг кими.

Гаршымызда һәгигтән јамјашыл бир отаг варды.
Мән дә балача гызымн далынча ичәри кечдим. Ағач-
лар, коллар һүндүрә галхмыш, бирләшмиш, таван јә-
ратмышды. Сых-сых ағачлар дөрд тәрәфдән дивар кими
галхмышды. Отагын дөшәмәси хәзәлләрлә, будағларла,
чөр-чөлпәрлә, отларла, чичәкләрлә долу иди. Гејри-ади
мәнзәрә тез-тез тәкрар оlanda, бизим үчүн адиләди.

Һәлә нә гәдәр јашыл талвар вар иди. Алты буз кими
сарин! Үстүндә сары чичәкләри олан коллар чох олдуғун-
дан һәр тәрәфи бүрүмүшдү, башга колларла бирләшиб
сых чәнкәлик јарадырды. Јухарыја фәвварә кими гал-
чан фындығ ағачлары бир топа нәһәнк күл дәстәсинә
чеврилирди. Башга коллар, сармашыглар ону бүрдү-
јүндән өзү көрүмәз олурду.

Бир аз ләнкидим, чүнки һәр ики тәрәфимдәки бојабөј
гәлхмыш јашылығ диварына бахырдым. Сармашыгла-

рын шејпура бэнзэр ағ чичөкләри мүхтәлиф колларын арасындан дәрһал сечиләрди. Бөјүрткәнләрин зоғлары һәр јандан дик-дик галхырды. Гызларымы көрмәјиб сур'әтими артырдым. Фикирләшдим ки, јәгин, һансы колун, талварын алтына кирибләр. Јенә галын, сых диварын гаршысындан кечәндә хышылты ешидиб чеврилдим. Афаг әлләрини узадыб фындыг ағачынын бир будағындан салланан чөһрајы рәнкли чичәји дәрмәк истәјир. Һоппанмаг истәјәндә мәни көрдү, күлүмсүндү:

— Әлим чатмыр, амма көзәл чичәкдир — деди — Оржинал рәнки вар.

Јахынлашдым, әлими узадыб чичәји дәрдим, Афага вериб:

— Бәс гызлар һаны?! — дејә сорушдум.

— Габага гачдылар...

Афаг чичәји әлләриндә тубуб дөшүнә сыхды. Чичәјин көзәл әтри мәнә дә кәлирди. Илк дәфә иди ки, чеврилиб онун үзүнә бахдым. Гәшәнк јанағлары азачыг тогуду, бу онун үзүнә ушаг сөмишијјәти кәтирирди. Зилгара көзләри о гөдәр ишығы иди ки, онун гаралығы бөзән итирди, бу ишыгда гара рәнк јагут кими көзәл көрүнүрдү. Она диггәтлә бахдығымы дујан Афаг јенә азачыг гызарды. Ону утандырмамаг, зарафат етмәк үчүн:

— Бурда һәр шеј көзәлди! — дедим, үмуми јола чыха-чыха әләвә етдим: — Бу фындыг ағачы да, коллар да, чичөкләр дә...

— Мән дә! — Афаг күлә-күлә деди, јанағлары даһа да гызарды. Көрүнүр ки, һәр шеји баша дүшән, ағыллы вә һәјәтсевәндир. Гызларымы сәсләјәндә балачасы бөјүрдән чыхыб мәнә бир дәстә чичөк узатды.

— Нечәдир, ата јахшыдыр?! —

Доғрудан да күлләр чох гәшәнк вә әлван иди.

Күлләри вериб јенә габага гачды. Бөјүк гызым исә башында улдуз-улдуз сары чичөкләри олан бир колун јанында дајанмышды. Үстү шах-шәвәллә өртүлмүш фындыг ағачынын бир тәрәфи әјилмишди, санки ону күншәдән горумаг истәјирди. Бир аз кетдикдән сонра ачыгыг башланды, бу ачыгыгдан ашағыда, дәннз кими далғаланан јашыллығы, гаршыда һүндүрдә ики дағын арасы илә узанан дәрәни көрә билдим. Бу ики јашыл дағын дәрәдә бирләшмәси атлас парчанын ғырышығына бөнзәди. Балача гызым јенә јоха чыхды. Һансы колун далында кизләнишди, аллаһ билир. Бөјүк гызым ону ахтарырды. Афаг исә күлләрә, чичөкләрә, ағачлара бахырды.

Инди чобанјастығы чичөкләри тез-тез көзә дәјирди. Бөзән бөјүк бир сәһни тугур, бөзән тәкәм сәјрәк көрүнүрдү. Афаг бу чичөкләри јығырды. Ортасы сапсары јанлары ағаптаг олан бу чичөкләрин әтри дә, көзәллији дә вәләһедичи иди. Бөјүк бир дәстәни мәнә көстәриб сорушду:

— Хошунуза кәлирми?

— Гијамәтир.

— Мән Москвада һәмишә бу чичөкләри алырам. Бөзән ора Бақыдан апарырам.

— Москваја тез-тез кедирсиннз?!

— Бәли, демәк олар ки, һәр јәј, Москваја вә Ленинграда.

— Нә әчәб?!

— Гоһумларымыз вар. Һәм дә шәһәрин мәдәни һәјәти илә марағланырам. Сәркиләрә, театрлара кетмәји чох хошлајырам. Хүсусилә тәзә сәркиләр мәнә севиндирир. Импрессионистләрин, Матиссин, Дејнеканын, Пикассонын сәркиләрәни баха билмишәм. Инди бу мешәдә нәдәнсә, о рәссамлары хатырлајырам.

— Бизим рәссамларымыз да сон заманлар...

— Еләдир, мән ән чох Расим Бабајев севирам. Таһир дә, Тоғрул да, Микајыл да јахшыдыр. Мәнсә Расими чох севирам.

Бир дә көрдүм ки, балача гызым ики дағын арасындакы һасарын үстүнә галхыб ордан бизи саламлајыр. Бөјүк гызым да һасарын алты илә кедирди. Јәгин ки, сагдакы мешәнин бөјүр илә галхан дәрәјә чыхмаг истәјирди. Санки бу һасарын јанындан дәрә башлајырды. Јашыллығыла елә өртүлмүшдү ки, беш аддым о тәрәфи көрмәк мүмкүн дејилди. Јер дәвә ајағларына бәнзәјән ири бага јарпағлары илә долу иди. Чаван гангаллар јәм-јашыл, тиканлы зоғлары үстүндә түнд ғырмызы рәнкли күнбәзвари чичөкләри илә дајанмышды. Афаг күлә-күлә онлара бахды:

— Гангалын да көзәли вармыш ки!

— Кәнчлик һәр јердә, һәр заман көзәлдир.

— Һејф ки, мәним кәнчлијим солур. Јашым отузү кечиб. Даһа нә кәнчлик?!

— Һәр һалда тамам узағлашмајыб.

— Ола билер. Мәнсә, онун гәдрини билмәдим.

Бирдән јухарыдан бир даш јумаланыб дүшдү. Горкух ирәлијә атылдым, фикирләшдим ки, һејван-зад олар, гызлар горхарлар. Лакин балача гызымн јамача дыр-

машдыгыны көрүбү тәкидлө керн гаҗытмасыны төлөб өлөдим. О, көнүлсүз кернжө дөнүб јамача чырмаг үчүн ичазө истөди. Јухарыда, јашыл будагларын, јарпагларын колларын арасында, диез гөдөр галхан отларын, чичөклөрин үстүндө дајанан он ики јашлы, сачы бантлы, ағ палтарлы, арыг, меһрибан бир гыз мөндөн ичазө истөјирди. Мөн бу мөнзәрәјө, көзәллик гојнундакы көзәллијө бахырды. Буну Афага көстөриб фикрими дејөндө мөнзәрөни бөјөнди.

— Гызын көнлүнө дөјмө! — деди. — Гој кетсин.

— Јахшы! — демөјимлө балача гызымын ирәлијө чуммасы бир олду.

Бөјүк гызым дәрө илө јухары галжырды. Дајаныб Афагын јахынлашмасыны көзләди. Көлө-көтүр јолда ирили-хырдалы дашлар варды. Гаршыда јола әјилән бир ағачын назик будаглары, демөк олар ки, јерө дејирди. Гызымла Афаг ағачын јанындан өтүб көрүнмөз олдулар. Бу, әнчир ағачы иди, ири јарпаглары илө назик будаглары дәрөни тутмушду, ошун арасына кириб бир аңлыг сых көлкөликдө дајанмаг истөдим. Әтраф сүкут ичиндө нөфөс алырды. Јарпагларын арасындан аста-аста дәрө боју галхан Афагы вө гызымы әјдын көрүрдүм. Бирдөн онлар дајаныб кернјө бахдылар. Мәни көрмөјиб һөјрөтлөндилөр, һәтта дејөсөн горхдулар. Бир аз да кечди, гызым бәркдән:

— Ата! — дејө гышгырды.

Әнчир ағачынын арасындан чыханда, онларын гөһ-гөһ илө күлдүјүнү көрдүм. Галбуки, чыкмасајдым, јәгин ки, һөјочан ичиндө мәни ахтарачагдылар. Бу заман бөјүк гызым балачанын далынча јамача дырманды. Она чатыб јухарыда көздөн итдилөр. Афаг мәни көзләди:

— Јахшы гызларыныз вар! — деди — Көзәллијө сөвирлөр.

— Көзәллијө ким сөвмир?! Нечө күндүр башымы дөнк едирлөр: кедөк, кедөк. Онларын хаһиши илө кедирәм. Јохса ки, бу гоча вахтымда...

— Нијө елө дејирсиниз, сиз һара, гочалыг һара?!

— Еһ, даһа гочалыгы јанымда көрүрәм.

Дәрө даһа да даралды. Биздөн бир аз габагда бир гуш көзирди. Јахынлашсаг да јериндөн тәрпәнмөди. Елө билдим ки, горхуб өлөмир. Лап јахынлашанда учуб бир аз аралыда јенө јерө гонду.

— Гаратојугдур! — дејө Афаг онун гәрнбөлијиндөн данышды. Елө бич гушдур. Бәзи адамлар кими...

— Бајаг сөзүнүз јарымчыг галды. Көнчлијин гәдрини билмөдијинизлө әлағадар.

— Еһ, о мөһнада дејирәм ки, һеч кәслө үнснјәт бағламамышам.

— Јәгин аилө дө гурмусунуз?

— Тәссөүф ки, јох! Рајонда јашајырам, рус дили мүәллимијәм, маарифө апармаг истөдилөр, кетмөдим, бүтүн ичтимаи ишлөрдө габагдајам, мүхтөлиф јерләрө езамнјәтө көндөрирлөр. Ди кәл ки, һеч кәс мәни хош-бөхт сәјмыр. Чүнкн әрнм јохдур. Гәрнбөдир ки, бу мәним ејнимө кәдмир. Тәкчө аһам дөрд өлөјир. Бир дө ки, гоһумларым. Елө кечө-күндүз данышырлар. Мөн дө һирсләнирәм, дејирәм ки, әрө кетмөк сәәдәтдир?! Мөкәр бунсүз сәәдәт јохдур?! Вах, инди бу дәрө боју галха-галха көзәлликләрө бахмаг мәним үчүн ән бөјүк сәәдәтдир!

— Аилө дө ләзымдыр!

— Әрө кетмөк хәтиринө әрө кетмөк, мәним үчүн рәзаләтдир!

Елө билирсиниз мәни истөјөн јохдур?! Ики ил, үч ил көзләөнлөр олуб. Инди дө вар! Кетмирәм, чүнкн сөвмирәм. Хошладығым адамлар да олуб. Онлар да мөндөн узаг гачылар. Бөлк дө мәни баша дүшмөјиблөр.

Бирдөн гәрнбө бир сәсешиди диксиндим, һәтта горхдум, гызларымы сәслөдим. Ләкин онлардан чаваб алмајанда бөрк наһат олмаға башладым. Бир дө онлары сәслөдим. Јенө чаваб кәлмөди. Шүбһәли-шүбһәли Афага бахдым. Афагын рөнки гачмышды. Чөлд өзүмү јамача атдым, јухарыда битән ағачларын чөркәси илө кетдим, ләкин бири көзүмө дөјмөди. Јашыл тәпәчикдө, палыд ағачынын алтында үстү, јаны башдан-баша отла өртүлүш ири бир кома көрдүм. Ордан күлүш сәси кәлирди. Јахынлашдым, һәр ики гызым команын ичиндө әјлөшмишиди. Онлара ачыгландым.

— Нијө чаваб вермирсиниз?

— Ата, ешитмирдик.

Команын ичи сәрнн вө хош иди. Мөн дө кечдим. Диб-дө көһнө јорған-дөшөк вар иди. Бардаш гуруб әјлөшдим.

— Көрүрсән, ата, нө јахшыдыр!

— Көрүрәм, Афаг хала орда тәкдир, һәм дө сиздөн никарандыр.

Онлар ајага галхыб дәрәјө гачдылар. Бу команан кетмөк истөмирдим. һәтта узандым. Елө бил мөнө дүнјаны вердилөр. Сакиглик, сәринлик, әтраф галын мешә,

даг... Гызларымын сәсини ешидиб тәнбөл-тәнбөл дуруб кетдим. Онлар Афагла бирликдә дәрә илә кедирдиләр. Гәрибә иди ки, һәр ики тәрәфдәки даг мешәси ениб бу дәрәдә бирләширди. Ашағы ениб онларын далынча кетдим, һәм сағ, һәм дә сол тәрәфдәки мешәјә баханда көрдүм ки, һәр ики мешә үстүмә кәлир. Бә'зән дәрәнин кәнары учалыр, дивар кими галхырды. Бу заман мешәни көрмәк олмурду. Бир аз јухарыда солдакы мешәдән, үстдән ашағы салланан дашлы-чынгылы бир јол ағарырды. Бу јол дејилди, селләр ахыб төкүлдүјүндән беләчә бу јери јол кими ағартмышды. Белә сел јолу сағ тәрәфдәки мешәдә дә варды. Балача гызым дајаныб әлиндәки узунсов, мүрәккәб рәнкли зәнкичәкләрини мәнә узатды. Онлары көтүрүб бағрыма басдым, көзәл, зәриф чичәкләрә бахмагдан јорулмурдум. Илаһи, балача гызын көзүндә нә гәдәр севинч варды вә бу севинчин өзү дә бир көзәллијә чеврилмиши.

Дәрә башга бир дәрәнин боғазына дирәнди, гуртармады, сола бурулуб јенә јухарыја дикләнди. Ичи хәзәл-лә, чәр-чәплә долу олан о, бири дәрәнин јолу дарды, онуш башында, һүндүрдә, нәһәнк бир ағач гол-будагларыны ачмыш, бөјүк сәһәни алтына алмышды. Мејнә будаглары кими бир-биринә сармашмыш көкләри исә һәр ики дәрәнин диварларындан чыхырды. Гәфилдән бу ағачдан нәсә үстүмүзә дүшдү. Гызлар гышгырдылар. Јахшы ки, мән бунун нә олдуғуну әввәлчәдән көрүшүшдүм, гупуғу будағы һавада әлимлә тутдум. Афаг ушаг кими гызарды:

—Көр нәдән горхлуду!—деди.

Гызларым исә гәһгәһә чәкдиләр. Будағы мәндән алыб гырдылар. Дәрһал шагғылты сәси әтрафы бүрүдү. Јенә дәрә илә галхмага башлајанда гызларым биздән хејли габагда гајалыгда битмиш, будаглары гурумуш, төкүл-мүш бир палыдын өңүндә дајандылар. Палыдын ачына-чаглы көркәми варды. Көвдәси башдан-баша мамыр тутмушду.

—Ата, нијә ону мамыр тутуб?!

—Чүнки көһнәлиб, гочалыб. Тәзә, чаван ағачларың һеч бириндә мамыр јохдур.

—Доғрудан һа!

—Ата, о ағача бах!—Бөјүк гызым палыдын сағ тәрәфиндәки гәрибә ағачы кәстәрди. Даһа доғрусу, бу, бир ағач дејилди, ики ағачды, јердән галхмыш, һавада бир-ләшмиш, бир-биринә сармашыб бурула-бурула учалмыш-

ды, санки ики галын кәндири бура бәркитмишдиләр. Бу ағача бахыб күлүрдүк.

Дәрәдә су ахырды. Көрүнүр, һарадаса, јахынлыгда булаг варды. Јухары галхдыгча, су чоһалыр, балача-балача көлмәчәләр, архлар јаранырды. Дәрә дәринләшир, һәр ики тәрәфин дивары һүндүрә галхырды. Сағ вә сол мешәнин ағачлары, оудаглары илә дәрәнин үстүндә көрүшүрдү.

—Ушаглар, керижә гајыдаг!

—Јох! Јох!

—Зирвәјә гәдәр кедәк.

—Зирвә узагдадыр, гызым. Сонра ахшама дүшәрик, зүлмәтдә исә јол кетмәк чәтиндир.

Гајыданда јенә гызларым габага дүшдүләр, һардаса көздән итидиләр. Афаг көлмәчәләрдән, архлардан кеңмәјә чәтинлик чәкәндә голундан тутурдум. Бу заман о, көзләрини галдырыб миннәтдарлыгла мәнә бахырды. Һәтта бә'зән өзү јыхылмамағ үчүн гышгырыб әлини мәнә узадырды. Афаг назик жакетини чјинләринә атмышды, сүрүшүрдү, аз гала јерә дүшсүн. Мән архадан жакети галдырыб тәзәдән чјинләринә салырдым. Бу заман архаја чеврилиб күлә-күлә разылыгла бахырды. Бирдән дајандым, башымы галдырыб дәрәнин үстүндә гучагладан будаглары бахдым. Јарпагларың арасындан көрүнән көјүн фирузәји рәнки дәннз рәнкинә чалырды.

Афаг да дајанды, һејрәтлә керижә дөндү. Мәнним кими көјә бахды, күлүмсүндү, јахынлашағымы көзләди. Кәнчлик тәрәвәтини һеч итирмәмиши, үзү чоһ гәшәнкди, ағаппаг тотуглуг исә она хусуси јарашыг кәтирирди. Бир анлыг һәр шеји унутдум, гызларымы да, истираһәт евини дә, дүңјаны да! Көзүмә бу мешәли дәрәдән, бир дә Афагдан башга һеч нә көрүнмәди.

Сүр'әтлә она јахынлашырдым ки, бирдән балача гызымын сәси кәлди:

—Ата, сүсән чичәкләри тапмышам, сүсән чичәкләри! Ата!

Дөрд тәрәфә бојландым. Гызымы көрә билмәдим. Афаг да күлә-күлә бахырды. Ону сәсләмәк истәјирдим ки, башымын үстүндә, дәрәнин сол тәрәфиндәки ири вәләс ағачынын алтындан чыхан гызымы көрдүм.

—Ај шејтан, һара галхмысан!—дејә гышгырдым.— Дүш ашағы!

БИРИНЧИ ҲЕКАЈЭ

—Ата, бурда сусан чичэклэри долудур.

Бир аз ашағыда, женэ гызларымы итирдим. Афаг габагда кедирди. Сур'эtimi артырыб она чатдым. Жаке-тини инди голуна кечирмишди. Элинде исэ балача гызымын вердији сусан чичэклэрини тутмушду:

—Мэн илк дэфэдир ки, белэ гэшэнк чичэк көрүрэм,— дејэ Афаг күлэ-күлэ мэнэ бахды.—Чох зэрифдир. Ина-нын, бу көзинтиден бөјүк зөвг алдым. Гызларыныз гија-мэтди, хошбөхт олсунлар. Сиз исэ мэни өз гызларыныз-дан айырманыз, буна көрө тэшэккүр едирэм.

—Дэјмэз!—десэм дэ, сарсылдым, бу тэшэккүрэ лајиг дејилдим. Чүнки бајаг, јухарыда бир анлыг да олса, ке-чирдијим кизли, анлашылмаз бир инсэсэ көрө хөчалэт чөкдир. Һэтта гызым мэнн сасләмэсэјди, нэсэ хошакөл-мэз бир сөз-сөһбөт дэ ола билэрдн.

—Нэсэ демэк истэјирсиниз?—Афаг ајаг сахлады,— чөкинмэјин, дејин!

Мэн дэ дајандым. Она сары чеврилдим. Афагын гара көзлэринни ишыгы үрөјэ гэдэр кедиб чатырды. Одур ки, чох баха билмэјиб, көзлэрини јајындырдым, фындыг ағачларынын јаратдыгы јашыл талвара зилләдим. Тэ-биөт көзэллјиндөн вөчдэ кэлдијими һеч кэсден кизлэт-мирдим, онда бос инсан көзэллјиндөн — елэ гаршымда дајанмыш Афагын көзэллјиндөн хошландыгымы нијэ кизлэдим?! Нијэ өзүнэ демэјим, буну демэк гэбаһэтдир-ми, јахууд кимэ исэ чөјанэтдирми?! Бу фикирлэр бејним-дөн шимшөк кими парлајыб кечдикчэ пычылдадым:

—Сэн мэним хошума кэлирсэн, Афаг!

Гыз дискинди, елэ бил гара көзлэринни ишыгы ар-ды, ағаппаг үзүнүн тотуг јерлэри лалэјэ дөндү, утанча-лыг, һејрэт, шашгынылыг бир-биринэ гарышды, өзүнү итирдијиндөн һөјөчанланды. Ону бу вэзијэтдөн гуртар-маг үчүн:

—Горхма, Афаг!—дедим.—Сэн бу тэбиөт кими хошу-ма кэлирсэн!

Афаг өзүнэ кэлди, күлдү.

—Аһ, тэбиөт!—дејэ мән'налы-мән'налы мэнэ бахды,— тэөссүф ки, тэбиөт кими көзөл дејилэм.

Бу заман узагда, дэрэнин башлангычындыкы һасарын о тајында, гызларым бизи гаршыламага кэлэн аналары-на һөвэслэ нэсэ данышардылар. Афагла онлара доғру кетдикчэ күнөш бу јашыл дағын архасында көрүнмэз олурду. Мэн көзэллјин гојнунда бу көзэллјин өзүндөн доған даһа үлви, даһа мүгөдэс бир көзэллик көрдүм, о нуудулмаз дујгу кими һөмишөлик үрөјимдэ галды.

Базарда сатычыларын сэси алэми көтүрмүшдүр. Көһ-нө валларда охунан маһныларын сэси кими тутгун вэ боғунгудр. Ара-сыра һансы чаванынсэ соло кими һүн-дүрдөн гышгырыгы ешдиллр вэ умуми курултуја гары-шыһ һарадаса гејб олур. Аһәңдар олмајан эслэр бир-бирини тэгиб едир.

Јашлы бир киши, онун архасынча кэдэн, элинде гөһ-вөји рәнкли ири кағыз торба тутмуш 12-13 јашлы арыг, ағбөниз бир оғлан ушагы издиһам ичинде каһ итир, каһ да чыхыр. Кишинин гырха јахын јашы олар. Көк вэ чан-лыдыр, бир элинде јайлыг тутмушдур, тез-тез бојнунун тэрини силлр. Үзү азачыг түклүдүр. Ушага тәрәф чеври-лр, анчаг она бахмдан сорушур:

—Нэ истэјирсән, де алым. Алма, армуд, эзкил, үзүм... Нэ десән... Сэлим, оғлум, утанма. Көндүн нэ истэсэ, чө-кинмэ, де, атан алсын. Бөһ-бөһ, көр нэ јашхы алмалар-дыр. Гардаш, ондан бир кило чөк!

О, тэрэзинин бир көзүнэ долмуш алмалары икибир-үчбир көтүрүб оғланын торбасына бошалдыр. Ушаг гэ-тијән севинмир, лагејд вэ сојугдур. Нэсэ демэк истэјир, киши ахырынчы алмалары төкүб, сатычыја пул верир, ирәли кечир. Сэлим торбанын баш учуну бүрмөлөјиб је-риндөн тэрпәнмөдөн кедэнин ардынча бахыр. Онуң көз-лэринде кэдэр вар: јандыран, јалваран, дил ачан бир кэ-дөр. Бу көдөр алов шөклинде иди, јаныр, јанырды. Сан-ки гөлбинин атэши, гөзэби, демэк истэдији сөзлэр көзлэ-ринде әкс олунмушду. Көзлэр дэ јанармыш вэ сөсләнәр-миш! Бунлары дујмаг үчүн онлара нэзәр салмаг кифа-јэт едәрди. Анчаг Сэлимин додаглары ачылмыр, јох, де-јәсән, дөзэ билмир, одур ки, онун зөһф сэси ешидиллр:

—Ата...

Киши архаја дөнсэ дэ, ушағын көзлэрини көрмөдөн, сапсары армудлары кестэрир:

—Оғлум, сулу армудлардыр.— Сонра сатычыја тэ-рәф дөнүр:—Кило јарым чөк. Һә, гијамэт олду. Торба-нын ағзыны ач, баласы. Тез. Ешитмирсән?! Нэ олуб сәнэ, Сэлим?

Оғлан дискинән кими олур, чөлд торбанын ағзыны ачыр. Киши тэ'рифлөјэ-тэрифлөјэ армудлары бошал-

дыр. Сәлим женә севинмир, бајагкы вәзирјәтдәдир. Көзләри женә туфанлы көј кимидир. Ата өз ишиндәдир, оғлу үчүн инди үзүм алыр. Өзү дә ән јахшысыны; ағшаныны. Киләләр шүшә кими сафдыр, иридр, адым бахдыгча бахмаг истәјир. Сәлимин онда да көзү јохдур, елә бил неч ағшаныны көрмүр.

Базардан чыхырлар. Сәлимин гучағы долудур. Әлиндәки торбаны күчлә сахлајыр. Күчәнин тининә чатанда дајаныр. Ата исә сол тәрәфә дөнүр, бирдән онун кәлмәдјини көрүп тәәччүбәнир, сәсләјир. Оғлан јериндән тәрпәнмир. Ата она јахынлашыр, Сәлимин көзләринә бахмагдан горхур, неч нә баша дүшмәјирмиш кими садөлвәһчәсинә сорушур:

- Нә истәјирсән, оғлум?
- Евмизә кетмәк истәјирәм, бирчә саатлыға...
- Кәлән дәфә апарарам.
- Јох... онда истәмјирәм. Инди, бу күн...

Ата гутулур, бәһанә ахтарыр, лакин тапа билмәјиб сусур. Нә десин? Көрпәликдән јашадығы, бөјүдүјү бир евә кетмәк истәјән ушағын фикрини һансы бәһанә илә јайындырсын? Нечә десин ки, инди о евдә сәни семирләр. Өкәј ана Сәлимин ады чәкиләндә өзүндән чыхыр, һирсләнир. Ата булары дејә билмир. Дүшүнүр, ону ушаг евинә апарыб гојдуғу күнү хатырлајыр.

О вахт Сәлимин доғуз јашы варды. Анасынын вәфатындан чәми бир ил кечмишди. Әввәл һара кетдијиндән ушағын хәбәри јох иди. Сонра ушаг евиндә атасындан ајрылачағыны биләндә елә күчлү шивән гопарды ки! О сас... аман аллаһ, неч заман атанын гулағларындан кетмир, һәр дәфә јадына дүшәндә бүтүн бәдәни кизилдәјирди. Сәлим көз јашларыны ахыдырды. Гәрибә иди, анасы өләндә белә ағламамышды. Бир ил әзиндә үрәјинә долмуш һәсрәт — ана һәсрәти атасыны итирәчәјиндән доған горху һисси илә бирләшмиш вә ушаг үчүн көз јашына чеврилмишди...

Атасы ондан ајрыла билмирди. Онун да үрәји көврәлмишди. Анчаг нејләјә биләрди. Чүнки тәзә ешгә дүшмүш, севдији кәнч, көзәл гадын Сәлимин евдән чыхмасыны тәкид етмиш, ону ушаг евинә гојмағы мәсләһәт көрмүшдү. Ата чох көгүр-гојдан сонра Сәлими кәтириб ушаг евинә вермәли олмушдү. Тәрбијәчиләр ушағы ғышгыра-ғышгыра апардылар. Узун мүддәт Сәлимин сәси атанын гулағларындан кетмәди. Сәлим: — Ата! — дејә ғышгырыр, севдији бир инсаны көмәјә ча-

ғырыр, ондан ајрыла билмирди... Һәтта күчәјә чыханда белә бу сас ону тәғиб едирди: узагда сәсләнән, јаваш-јаваш зәифләшән көј курултусу кими иди.

Ата бир һәфтә далбадал кәлди, һәр дәфә дә ејни һәнкамә баш верди. Күнләр кечдикчә онун Сәлимин јанына кәлмәси азалды, ушаг евинә өјрәшмәјә башлајан Сәлим кет-кедә дәјишди, кириди, сакит, лагәјд, сојуг олдү. Сон заманлар ата арабир кәлирди. Кәләндә дә боллуча вәдләр верирди. Каһ киноја, каһ театра, каһ да сиркә апарачағыны сөјләјир, бәһанәләри дә мүхтәлиф олурду. Каһ е'зәмијјәтә кедир, каһ гонаг јола салыр, каһ да ичласа тәләсирди. Ушаг неч нә демир, нә севинчини, нә дә кәдәри билдирирди. Ахыр вахтлар ки хәниши варды. Евә вә киноја кетмәк истәјирди. Ата һәр дәфә женә вәд верир, сонра өз вәдини унудур, күнләр елә-белә кечирди. Сәлим атасындан инчјир, она бәсләдји мәнәббәти күчлү олдүғундан инчиклик нифрәтә чеврилә билмирди.

Инди ата женә оғлуну дилә тутмаг, вәд вермәк вә ону ушаг евинә јола салмаг истәјирди. Сәлим деди:

- Ата, мәни евимизә апар. Аз галым, лап аз.
- Орада сәни семирләр, оғлум.
- Ата, евимизә истәјирәм.
- Ата бир аз һирсләнди:
- Ахы, евдә нә вар, оғлум?
- Анамы көрмәк истәјирәм...

Бу сөзләр атаны илдырым кими вурду. Елә көзләнилмәз сәсләнди ки, ата диксинди. Санки оғлан һәгигәтән евә кетсә, анасыны көрәчәкди. Онун сәсиндә гәрибә инам да варды. Ата шахтаја дүшмүш кими үшүдү. Гәлбиндә инчә сииләр фәрјад етди.

- Ата... Мәни евимизә апар...
- Ахы, оғлум...
- Горхма, ата, мән шәкил көгүрәчәјәм.
- Шәкил?! — һә, анамын шәклини...
- Һарадан?
- Дивандан. Орада кизләтмишәм.
- Диван?! Һансы диван?!

Бу суалы ушаға вермәк истәјән ата бирдән сусду. Јадына дүшдү. Тәзә арвад евә кәләндән бир ај сонра көһнә, гара мешин өртүклү диваны чыхартдырыр, јеринә тәзәсини алдырмышды. Демәк, шәкил дә... Инди буну Сәлимә нечә десин?! Тәрслијә бир бах! Јохса кедиб

шәкли тапар, бунулла да чаныны гуртарарды. О, огулун кезләринә бахмагдан горхдуғу үчүн үзүнү јана тутмушду. Сәлим атасынын разылашдығыны күман едиб сифәти ачылмышды. Азачыґ габага кәлди, онун үзүнә бахмаг истәди. Бахды вә дәрһал сифәти тутулду.

Атанын гашгабағы јер сүпүрүрдү вә тәрәддүд ичиндә галмышды. Ону гәтијјән евә апармаг фикриндә дејилди. Арвадынын ачығы тутачағындан горхурду. Шәклин јох олдуғуну да демәкдән чәкинирди. Әлини астача Сәлимин чијинләринә гојду:

— Кәл кедәк, оғлум, — деди, — кәлән дәфә кәләндә сәни киноја апарарам, мутлөг апарарам. Кег, ушагларла ојна. Сәнә јахшы алма, армуд, үзүм алмышам, онлардан дојунча је. Ев нәјинә лазымдыр, белә фикирләри башындан чыхарт. Ағыллы ол, оғлум! Кәл кедәк.

Ата јенә Сәлимин кезләринә бахмырды.

Оғлан кәнара счырады, атасынын әлини итәләјиб допдолу кағыз торбаны һирслә вә зәрблә јерә чырпыб узаглашды.

Бу кәләнилмәз һадисәдән ата һејрәтләнди, чашды, нә едәчәјини билмәјиб бир нечә ан јерә төкүлмүш мејвәләрә бахды. Кағыз торба чырылмышды. Алмаларын бә'зиси дијирләниб күчәјә дағылмыш, армудлар, үзүмләр әзилмишди. Ата башыны галдырыб:

— Сәлим... Сәлим... —дејә оғлунын архасынча бахды.

Сәлимсә бир өмрүн итмиш лошбахтлији кими јох олмушду...

ИКИНЧИ ҺЕКАЈӘ

Бу јахынларда ушаг евинә кетмишдим. Узун дәһлизин лап јухары башында бир пәнчәрә варды. Һәјәтдән кирән кими бу пәнчәрәнин габағында дајанмыш бир оғлан көрдүм. Әввәл ону танымадым. Ушаглар өтрафыма топлашдылар. Дәһлизә кечәндә јенә ораја бахдым. Һәмин ушаг пәнчәрәдән араланмамыш, көзүнү кениш һәјәтин бөјүк гапысына зилләмишди. Она чох бахдығымы көрүб ушаглар бир ағыздан:

— О, Сәлимдир, — дедиләр.

Өзүмү сахлаја билмәјиб Сәлимә тәрәф кетдим. О мәни көрмүрдү. Пәнчәрәдән һәсрәтлә бахырды. Бирдән ајаг сәсләрини ешидиб архаја дөндү вә мәни көрүб үс-түмә јүјүрдү. Бир анылыг онун ән доґма, ән әзиз адамы олду. Бојнуму гучаглады, «әми» дејә севинч ичиндә

үзүмә бахды. Мән дә ону гучагладым, сачларыны охшадым. Сизә мәлум олан һадисәдән сонра бир хејли кечмишди вә бу мүддәт әрзиндә о, хејли дәјишмишди. Арыґ вә солгун үзү мәнә Диккенсн гәһрәманларыны хатырладырды. Кезләриндә нә гәзәб, нә дә һиддәт варды. Сон дәрәчә мүләјимләшмишди. Јај ахшамларынын сакит һавасы кими, фыртынадан, јағышдан сонра ачылан көј кими әһвали-руһијјәси дәјишмишди.

— Нечәсән, Сәлим?

Суалыма чаваб вермәди. Башыны ашағы дикди. Онун үзүнә чох баха билмәдим. Хејли суслугдан сонра дилләнди, башга сөз десә дә, бунулла һәм дә суалыма чаваб вермиш олду:

— Атам һеч јаныма кәлмир.

Мәни һејрәт кетүрдү:

— Нечә, һеч бир дәфә дә кәлмәјиб?

— Јох, кәлмәјиб, анчаг ону һәмишә кезләјирәм.

— Јәгин сәнин күсәјинә көрә кәлмир.

— Еһ, бир ајдан сонра тамам буну унутдум. Тамам...

Ондан даһа һеч нә истәмирәм. Нә кино, нә театр... Она балача мәктуб да көндәрдим, чаваб кәлмәди. Јазмышдым ки, һәр шеји унутмушам. Әми, ону һеч көрмәмисән?! — Јох, Сәлим, чохдандыр көрмәмишәм.

— Әкәр көрсән, де јаныма кәлсин. Де ки, евә дә кетмәк истәмир. Тәкчә өзү кәлсин, тәкчә өзү... Јахшы әми?! — Јахшы, оғлум, архајын ол, ахтарыб тапарам, сөзләрини дә она чатдырарам.

Сәлим һәјәчанланмышды, данышдыгча көврәлир, сәси титрәјирди. Ону сакит еләмәјә чалышдым, фәјдасыз иди, ејни һәјәчанла мәнә јалварырды:

— Әми, мәндән инчимәјин, ахы бурада дарыхырам. Көр нечә вахтдыр ки, ону көрмүрәм. Дејирәм бәлкә узага кедиб?!

— Дарыхма, Сәлим, дејәрәм, кәләр.

Ону динләдикчә дүшүнүрдүм: Сәлим атасындан мәһәббәт көрмәдијиндән синәсиндә гәзәб үмmanı јаранмышды. Јакин өтүб-кечән һәр күн бу үммандан бир дахла апармышды. Беләликлә, бу гәзәб үмmanı әрнмиш, јох олмушду. Јери бош галмамышды. Ата һәсрәти ону јандырырды вә һәр јени күн о һәсрәтдән үрәјинә бир дахла салырды. Бу дамлалар јығылыб мәһәббәтә чеврилди. Сәлим бә'зән елә билирди ки, анасы кими атасыны да итирмишдир. Һәр ики һәсрәт бирләшдијиндән белә күчлү вә јандырычы олмушду. Мән атасыны һөк-

мән көрөчөжимө, онула данышачагыма сөз вердим, Сәлим динмөдөн гөмли төбөссүмлө үзүмө бахды. Мән ону өпүб арылдым. Ири дөмр гүпүя јахынлашанда кернө дөндүм. Көрдүм ки, Сәлим женө јериндөн тәрпөн-мөдөн архамча бахыр.

Сәлимни тапшырыгыны јеринө јетирмөк үчүн атасынн ишлөдији тарих институтуна кәлдим. Институт јухарыда, Академија шөһөрчиңдө тикилимиш јени, көзөл биңалардан бириндө јерлөшхрди. Билирдим ки, XIX әср Азербайчан тарихи үзрө мүтәхәссисдир. Сораглашыб тапандан сонра кабинетинө кирдим. Ичөридө гөшөнк, јарашыгылы гадын отурмушду. Сорушдум. Гадын:

— Сиз онун нәјисиниз? — дејө кәдрөлө хөбөр алды.

— Нөч нөји.

— Бу шөһөрдө јашајырсыныз?

— Јашајырам.

— Бөс нијө хөбөриниз јохдур ки, о үч ај бундан габат вөфат едиб?!

Гулагларыма инанмадым. Лал кими дајанмышдым. Гадын һөјрөтлө үзүмө бахды, сөзлөрини јенидөн төкрар етди. Мән инди анчаг бир нөфөри көүрдүм: Сәлими. Онун кәдрөли үзү каһ јахынлашыр, каһ да узаглашырды. Бирдөн көзлөрини көрдүм. О көзлөрини көрмөмөк үчүн үзүмү јана чөвирдим. Фөгөт женө онлары көрдүм. Һансы тәрөфө бахырдымса, женө, женө... Отагдан нечө чыхдыгымы билмөдим. Јаваш-јаваш пиллөлөри дүшөр-көн, кимсө мөни архадан көслөди. Кернө чөвирлидим. Пиллөлөрин үстүндө олдугча көзөл бир көлин дурмушду. Диздөн азачыг јухары палтары ону даһа көнч көстөрирдн. Гулагларындан күнбөзвары, көј рөнкли ири сырғалар салланырды. Башымы галдыранда илк нөзөримө чарпан онун гөшөнк, дүз ајаллары олду. Сонра... көзөл, зөриф бөдөни, даһа сонра үзү, көзү... Ағ бојнуна гөвс шөклиндө дүшөн гапгара сачлары... Бир нечө пиллө јухары галхыб, көлинин јахынлыгында дајандым.

— Бујурун, — дөдим.

— О сизө нө үчүн лазымдыр?!

Сәси дө зөриф иди. Јухарыдан ашагы диггөтлө мәнө бахды. Билдим ки, сөһбөт Сәлимни атасындан кедир. Көлинин ким олмасы мөни марагландырды.

— Онун нөјисиниз ки?

— Арвадыјам...

— Арвады?!

— Бөли, мөни бу института төзөчө ишө көтүрүблөр.

Әримдөн сонра... Индичө мәнө дөдилөр ки, сиз ону ахтарысыныз.

— Ахтарырдым, анчаг...

Дөрһал сусдум, сөзүмүн далысыны дејө билмөдим. Нө үчүн? Горхдум ки, дејөчөжим кичик, кобуд сөз ону титрөтсин, сарсытсын. Ахы о елә инчө иди ки... Буна көрө сөһбөтимн башга шөкилдө давам етдирмөк истөдим: — Онун өвлөды вардымы?!

Көлинин женө һөјөчан кечирөчөјини күман етдим. Амма сакит иди. Һөтта сөсиндө дө һөч нө бүрүзө вермөди. Әввөлки кими инчө сөслө дөди:

— Бир гызы вар.

— Гызы?!

Бу хөбөрдөн һөјрөтлөндим. Дөмөк, онун гызы да олуб. Јөгин ки, Сәлимни төзө бачысындан хөбөри јохдур. Һисс едирдим ки, гаршыма дајанан бу көзөл үчүн Сәлим һөјатда јашамыр вө онун һаггында сөһбөт етмөк мөһнасыздыр. Буна бахмајараг, женө сорушдум: — Дејөсөн онун оғлу да варды?!

Көлинин сифөти дөрһал дејишди. Елә сөрт олду ки, зөрифлији бир ан ичиндө итди. Башыны гејзлө тәрпөдөндө сачлары јеллөнди, һөтта сөсинин инчөлији белө јох олду.

— Ахы сиз кимсиниз, нө мөгсөдиниз вар?

Чаваб вермөдөн она бахырдым; көлинин һалы үрөјимдө һәм кәдр, һәм дө тәөссүф һисси доғурду. Буларла бөрабөр бу сөһбөти давам етдирмөјимни мөһнасызлыгыны анладым.

— Бағышлајын, ханым, — дөдим, — сизи нараһат етдијим үчүн үзр истөјирөм.

Чыхыб кетдим. Әкөр бу көзөл гадынла гаршылашмасайдым, бир инсанда инчөликлө кобудлуғун јанашы олдуғуна инанмаздым. Мөһкөм әмин олдум ки, о, Сәлим һаггында нөнкин дүшүнмүр, һөтта ону данмаға, өзүндөн көнар етмөјө һазырдыр.

Бир һөфтө кечди. Һөлө дө Сәлимни јанына кетмөјө үрөк елөмирдим. Горхурдүм. Бу ағыр хөбөри она чатдырмаг мөним үчүн чөх еттин иди. Сәлим атасыны көзлөјир. Атасы исө һөч заман кәлмөјөчөк. Еһ, кәлдији вахт нө хөјри варды?!

Онун кәлмөји илө кәлмөмөји арасында фөрг јохду. Бөлкө Сәлим үчүн елә дејил. Бөлкө дө күнлөр дахла-дахла ата һасрәтини онун гөлбиндөн апарыб һөмишөлик јоха чыхарачагыды. Бөс инди Сәлимө нө

дејечәјәм, нә?! Гатмагарышыг фикирләр башымдан чыхырды.

Јенә бир һәфтә кечди. Нәһәјәт, кетмәји вә Сәлимә кизләтмәдән һәр шеји демәји гәрәра алдым. Һәр һалда белә етмәк јахшы иди.

Бу фикирләрлә мән ушаг евинин һәјәтинә дахил олдым. Нәдәнсә бинаја кирмәјә чәсарәтим чатмады. Кәлиб таныш пәнчәрәјә сөјкәндим. Ахы Сәлим атасыны бурада көзләјирди, онун кәләчәјини, бурада көрүшәчәкләрини тәсәввүрүнә кәтирирди. Пәнчәрә ачыг иди, узун, ишыгыла дәһлиз сакиг вә кимсәсиз иди. Јахынлыгда Н. Крупска-јанын портрети көрүнүрдү. Дәһлиздән ушаглар кечиб-кедирдиләр. Күлүшләри ешидилирди. Сәлими чағыртмаг истәди. Елә бу вахт узагда балача, арыг бир оғлан ушагы көрүндү. Ејнән Сәлим кими... Дејәсән о иди. Бә-дәнимдән үштүмә кечди. Сәсләмәк истәјирдим ки, бир-дән «Ата!» дејән кур бир кәлмә экс-сәда кими ешидилди. Сәлим мәни узагдан атасына охшатмышды. Бу фикир мәни титрәтдијиндән көзләрини јумдум. Нисс едирдим ки, дәһлизин о башындан Сәлим мәнә доғру јүјүрмәкдәдир. Онун ајаг сәсләри кет-кедә күчләнир, онун јахынлашдығыны дујурдум. Дәрһал башымы галдырдым, көзүмү ачмаға горхдум, санки ону көрә билмә-јәчәкдим. Көзүмү ачанда көрдүм ки, јахынлыгында дајаныб, һејрәт долу көзләрлә мәнә бахыр:

— Сизсиниз? — дејә кәдәр ичиндә сусду.

Мән дә сусурдум. Нә дејим, нечә дејим?! Ағыр сүкүт чөкүшдү. Икнимиз дә динмирдик. Онун суал верәчәјини көзләјирдим. Горхурдум. Сорушса, һөкмән һәнгигәти демәли идим. Кизләтмәјин мәнәсыз олдуғуну анлајырдым. Нәһәјәт, јахынлашыб астадан дилләнди:

— Әми, атам кәлмәјиб?! Јәгин шәһәрдә јохдур...

— Јохдур...

Бу чавабла вәзијәтдән чыхмаға чалышдым. Көзлә-дијимин әкси олду. Сәлим ағлады, һиддәтләнди, гәзәб-ләнди, һычгыра-һычгыра деди:

— Јаландыр, јаландыр...

Өзүмү итирдим. Мәкәр о, һәр шеји билирди?! Онун фикрини дәјишдирмәјә чалышдым:

— Јох, Сәлим, јалан дејил...

— Јалан олмаса, јаныма кәләрди. Јәгин мәни көрмәк истәмир.

— Гулаг ас, Сәлим. Атан узаға кедиб. Бир ајдан сой-

ра кәләчәк. Онда ону һөкмән көрәрәм. Сәйә сөз вери-рәм, Сәлим.

О сакиләшди. Көз јашларыны силди. Мәнә әмәлли-башлы инанды. Ајрыларкән, балача блокнот кәтирмәји-ми хаһиш едиб деди:

— Әми, көзләјәчәјәм...

— Архајын ол, Сәлим...

Көрүшүб ајрылдым. Раһат нәфәс ала-ала кетдим. Көрүшүн белә хош әһвали-руһијә илә гуртардығына көрә севиндим. Бир дә онун јанына ики ајдан сойра кет-дим. Мәни Сәлим сојугтанлыгла гаршылады. Үзүндә һеч бир ифадә јох иди.

Блокноту вердим, севинчлә алды вә тәшәккүрүнү билдирди. Сойра горха-горха астадан сорушду;

— Атамы көрә билмәмисән, еләми?!

— Јох, Сәлим. Шәһәрә кәләндә хәбәрин олмајыб.

Мән ахтаранда исә јенә чыхыб кедиб.

Онун инанмаја чағығыны, өзүндән чыхачағыны көзлә-јирдим. Јох, һеч нә демәди, мәнзун, фикирли бир һалда хејли сусду.

Даһа бир нечә ај кечди. Һәр дәфә Сәлимин јанына кәләндә јүјүрә-јүјүрә үстүмә гачыр, атасыны сорушур, һәмишәки чаваблара өјрәшдијиндән лагејд галыр, сөһ-бәт едир, күлүб данышырды.

Һәр дәфә дә атасындан сөһбәт етмәји чох севириди:

— Әми, бир дәфә атам мәни дәннәзә апарды. Онда балача идим. О гәдәр севиндим ки... Атам мәнә үзәмәк өј-рәдирди. Дејирди ки, сәндән јахшы үзкүч олар. Белим-дән јапышырды. Бир дәфә тута билмәди, мән дүз сујун ичинә батдым. Елә горхдум ки... әл-голуму атмаға башладым. Елә билдим боғулурам. Лап горхдум. Бир дә көрдүм атам мәни сујун ичиндән чыхарыб көјә галдырды.

Нәдәнсә бирдән-бирә сусду. Балача оғлан өзүндән асылы олмадан мәнәналы бир епизод данышмышды. Мәнәналы?! Бурда нә мәнәна варды?! Инди о батан адам вәзијәтиндә иди, атасынын голларына еһтијач нисс едир-ди. Јәни бу мәнәналы өзү дә баша дүшүшдү?! Бәс нијә белә фикирли вә мүкәддәр олду?! Нә гәдәр суал вердим-сә, онларын һамысына көнүлсүз чаваб гајтарды, даһа мәннимдә данышмаг истәмәди.

Сәлимин мәктәбдә нечә охумағы илә марагладым. Ә'лачы иди. Мүәллим деди ки, чох дәрракәли, ағыллы ушагдыр. Әдәбијаты хүсусилә көзәл билир. Бундан чох

мәмнун галдым. Икиаялыг мә'зунијјәтә кедәчәјими бир дөфә она дејәндә, кәдәрләнди, нә дүшүндүсә, бирдән хайиш етди:

— Мәнә мәктуб јазын...

— һәмкән јазарам, Сәлим... — Сән дө чаваб јазмағы унутма.

— Јахшы, әми...

Истәдим ки, мәктубла онун атасынын һөјәтда олмадығыны хәбәр верим. Чох дүшүндүм. Бунун мә'насыз олдуғуну анладым. Лакин ондан алдығым бир мәктуб мәни һөјәтдә гојду. Бу мәктубу дәјишмәдән ејни илә бура көчүрүрәм. «Салам, әми. Нечәсән? Мәктубун үчүн сағ ол. Охујуб севиндим. Әми, јазырсан ки, атам тезликлә јаныма кәләчәк. Анчаг һәр шеји билирәм. Билирәм ки, атам өлүб. Анам кими... Сән буну демәк истәмәјринди. Баша дүшүрәм, нә үчүн. Сағ ол, әми. Буну өкеј анам дејиб. Бир дөфә бура кәлмишиди. Билирәм, нә үчүн. Һәјәтдә бизим мүдирлә данышырды. Јадындамы, әми, кәлиб биринчи дөфә демишдин ки, атам шәһәрдә јохдур. Онун сәһәрисе иди. өкеј анам мәни танымады. Горхагорха ондан атамы сорушдум. Сәнин демәк истәдијин сөзү деди, сонра чыхыб кетди. Ағлаја билмирдим, әми. Һәјәтдә, һасарын дибиндәки көһнә тут ағачы варды, ора чыхдым, һеч ким көрмәсин дејә бир будагда отуруб ахшама кими орда галдым. Фикирләширдим, амма нә фикирләшијими демәк истәмирәм. һава гаралмаға башлајанда јенә дүшмәдим. Јемәк дө јадымдан чыхышды. Атам үчүн һөнкүр-һөнкүр ағламаг истәсәм дө бачармырдым. Бу, чәтин иди. Нијә, анламайрам. Мән ки ону чох севирдим. Һәләлик, әми, јенә мәктуб јаз. Сәлим.»

Мә'зунијјәтдән гајытдыгдан сонра Сәлимин јанына кетдим. Һәјәтә кирән кими көзүм пәнчәрәјә саташды. О, пәнчәрәнин дәмир чәрчивәләринә сөјкәниб дајанмышды. Кимсә көзләјирди. Фикирли олдуғундан кәлдијими көрмәди. Јанында алдығым блокнот варды. Нәји исә гејд едирди. Мәни көрүб өзүнү итирди. Блокноту кизләтмәјә чәһд етди. Анчаг бачара билмәди.

Она гара рәнкли бир берет алмышдым. Вердим, башына гојду. Һисс етмишдим ки, Сәлим берет гојмағы чох севир. Өзү дејәрди ки, анам башыма һәмнишә ғырмызы берет гојарды. Мәнә дөнә-дөнә тәшәккүр етди.

— Бу блокнота нә јазырсан? — дејә хәбәр алдым.

— Һеч, елә-белә...

— Јенә олсун, вер бахым...
Алдым, блокнотда чохлу јазылар варды. Көзүм аша-ыдакы бәндә саташды:

Мәним јаныма атам
Бир илдир ки, кәлмәјиб,
Өлүб дејирләр, амма
Мәним үчүн өлмәјиб!

Демә, Сәлим ше'р дө јазырмыш. Ше'рләринин сәмилији хошума кәлди. Онлары охујуб тә'рифләјәндә Сәлимин ғыпғырмызы ғызардығыны, башыны јерә дикдијини көрдүм. Илк дөфә иди ки, ағбәниз үзүнү ғызардығыны көрүрдүм.

Ондан ајрылыб кетмәк истәјәндә инчәбәдәнли, зәриф бир гадын һәјәтдә көрүндү. О, мәнә чох таныш кәлди. Үзүнү көрмәдијим үчүн ким олдуғуну тә'јин едә билмәдим. Сәлим:

— өкеј анамдыр, — астача пычылдајанда һәр шеј ајдын олду. «Нә үчүн бура тез-тез кәлир» — дејә фикирләшәндә түкүрпәдичи бир сәс бизи диксиндирди. 4-5 јашларында бир ғыз «ана, ана» — дејә елә дәһшәтлә ғышғырыб јүзүрдү ки, һамы она тәрәф бахды. Тәрбијәчиләр ғызы тутдулар. Фәгәт ушаг «ана» — дејә даһа бәркдән чығармаға башлады. Сәлимин көзләри јашарды. Көзәл гадын исә сүр'әтлә кедиб өзүнү чөлә атды. Ушағын «ана» дејән чығартысы даһа да күчлү вә јандырычы олду.

Сәлим астадан деди:

— Бир вахт мән дө белә ғышғырмышам.

Сәлими јанымадә көрмәдим. Үзүн дәһлизә нәзәр јетирдим. Көрдүм ки, бајаг тәрбијәчиләрин тутдуғу ғызы — бачысыны бағрына басмышдыр.

ШӘКӘРБУРА

Самрин анасы Лејли хала шәкәрбура биширди. Газ пиләтәсинин шүшәли көзүнү ачыр, бахыр, тез-тез шәкәрбуралары чыхарыр, сојумаг үчүн стола дүзүрдү.

— Нә көзләрини дикиб мәнә бахырсан, нијә жемир-сән? — дејә о, мәтбәх столунун бөјрүндә әјләмишчи Самира шәкәрбуралары кестәрди, — һә, көтүр, је, утанма, чох биширирәм... лап чох!

Самир чижинлерини атды. Үстү нахыш-нахыш, гатланмыш, бурулмуш, балача гагыгларга бәнзәјән исти шәкәрбуралардан хош әтир јайлырды. Мави рәнкли мәнбәх столунун үстүндә бунлар кәлдә үзән газлар кими көрүһүрдү.

Отадан һоппана-һоппана кәлән Соһа дәрһал шәкәрбуралардан бирини көтүрдү, бәрк исти олдуғундан «ој» дејә гышгырыб әлиндән бурахды. Соһра күлә-күлә гардашына бахыб деди:

- Билирәм, нијә бураны кәсдирмисән.
- Нијә?
- Мәктәбә апармаг истәјирсән бунлары.
- Һарадан хәбәр тутмусан?
- Бу сирдир..

Лејли хала тәзә шәкәрбуралары гојдуғу пиләтәннин шүшәли көзүнү өртүб, башыны галдырды:

— Соһа нәји билмир ки, јерин алтындан да хәбәри вар, үстүндән дә. Тәкчә шәкәрбура биширмәји өјрәнмәк истәмир.

— Аначан, ону да билирәм. Истәсән, биширәрәм.

Соһа күләрәк сојумуш шәкәрбуралардан бирини столун үстүндән көтүрүб һоппана-һоппана отаға гачды.

— Јаман шейтан бачын вар. Доғрудан, мәктәбә шәкәрбура апармаг истәјирсән?!

— Истәјирәм.

— Бачын дүз дејирмиш ки! Јахшы, нә үчүн апармаг истәјирсән?

— Ләтифә мүәллим дејиб.

Лејли хала бир шей баша дүшмәди. Ахы бу шәкәрбуралар Ләтифә мүәллимнин нәјинә лазымдыр?! Бәлкә сәһһа едириш?! Оғлундан нә гәдәр сорушудса да, әмәлли-башлы бир чаваб ала билмәди. Фикирләшди ки, јәгин ја гонағлары олачаг, ја да шәнлик едәчәкләр.

— Һамы кәтирәчәк, ај Самир?!

— Һамы јох... Беш-алты ушаг...

— Онда сәнә ән јахшы шәкәрбуралары сечим.

Сәһһа Самир мәктәбә кедндә ушағлары севинч ичиндә көрдү. О да анасынын вердији шәкәрбуралары мүәллим столунун үстүндәки шәкәрбураларын јанына гојду:

— Гутумуз да һазырдыр, Самир!

— Бәс селлофон қағызлар һаны?!

— Онлары мән кәтирмишәм! — дејә үчүнчү партидан ағбәниз бир гыз ајаға галхыб ирәлијә чыхды. Үст-үстә гојумуш селлофон қағызлары кәтириб стола гојду. Бу

вахт синиф гапысы ачылды. Сонанын башы көрүндү. Ушағлар гышгырыб она әл етдиләр. Гыз исә, — еј космонавтар, — дејә шәнликлә дилини чыхарыб гапы даһнда јох олду.

Гәннады мағазасында олдуғу кими синифдә елә хош әтир варды ки! Ләтифә мүәллим синифә кирәндә бир андыг гапыда дајанды. Соһра аста-аста стола јахынлашды, гутуну, шәкәрбуралары көрүб күлүмсүндү. Јеринә кечмәк истәјән ушағлары сахлады:

— Ишинизи јарымчыг гојмайын! — деди. — Кәлин, кәлин, давам етдирын, шәкәрбуралары јахшы вә сәлигәли бүкүн.

Самир кери гајытды, селлофанлары кәтирән ағбәниз гыз да, башга ушағлар да... Тезликлә гуту һазыр олду. Мүәллим балача бир мәктүб јазыб бәркдән охуду:

— Кимин әләвәси вар? — дејә сорушду:

Самир әлини галдырды:

— Мәним вар.

— Бујур, Самир.

— Космонавт әмиләри мәктәбимизә дәвәт едәк.

— Чох јахшы фикирди, — дејә Ләтифә мүәллим Самирлә разылашды, буну да мәктүбә әләвә етди.

Мәктүбү гутунун ичинә гојдулар. Бу заман Самир кизличә өз чантасындан бир бүкүлү чыхартды. Гутуја јахынлашды. Ағзыны бағламаг үчүн чәкич, мисмар көтүрәндә һәмин бүкүлүнү мәктүбун јанына гојду. Соһра гутунун ағзыны мәнкәм-мәнкәм бәркитди. Үстүндә «Улдуз шәһәрчијинә, Витали Жолобова вә башга космонавтарла» јазылмыш бу гутуну јола салмаг лазым иди. Ким исә деди:

— Бәс бизим үнван?!

Ону да јаздылар: Сумгајыт, 3 нөмрәли мәктәб! Дәрсдән соһра гутуну апарыб Улдуз шәһәрчијинә јола салдылар.

Бир ај кечди. Ушағларын сәбри түкәнирди. Чүнки чаваб кәлмирди. Ләтифә мүәллим космонавтардан данышмағы чох севирди. Һәр дәфә да ушағлары онларын шәкилләрини кестәрирди. Бир нечә ај бундан әввәл Витали Жолобова мәктүб јаздылар. Тезликлә ондан чаваб кәлди. Беләликлә, онларын арасында мәктүбләшма башлады.

Самир үчүн космонавтар ән доғма адамлар иди. Ләтифә мүәллим һансы космонавтын шәклини кестәрирди-сә, Самир онун ким олдуғуну дәрһал сөйләјирди.

Космонавтардан чаваб мәктүбунун кәлмәмәси һа-

мыдан чох Самири нараһат едирди. Буну билдији үчүн Сола она тез-тез саташтырды:

— Самир...
— Нәдир, Сола?!
— Дунан сизә мәктүб кәлиби!
— Доғрудан, һарадан билирсән?
— Почталјон кәтириб Ләтифа мұәллима верәндә көр-мүшөм. — Самирин көзләри севинчлә ишығланды вә бу заман Сонанын күлүшү отағы башына көтүрдү. Бачыснын зарафатындан һирсләнәс дә сусур, һеч нә демирди. Сола исә она һәр күн, һәр саат саташтырды.

— Самир...
— Даһа сәнә инанмырам.
— Самир... Көзләмә, онсуз да мәктүб кәлмәјчәк.
— Кәләчәк! Кәләчәк! Кәләчәк!
— Онда көзлә... көзлә...

Анчаг Самир чох көзләмәли олмады. Космонавтлардан мәктүбун кәлмәси тәкчә икинчи синифдә јох, бүтүн мәктәбдә бајрам олдү. Ләтифа мұәллим зәрфи ачды вә мәктүбу охумаға башлады: «Әзиз ушағлар! Көндәрдијиниз көзәл һәдијјә үчүн сизә миннәтдарлығымызы билдирirik. Гуту «Улдуз» шәһәрчијинә чатанда бурада јох идим. Космонавт јолдашларым исә ону мәнсиз ачмаг истәмәјибләр. Мән кәләндән сонра гуту ачылды. Көндәрдијиниз гејри-ади не мәтдән һамыја чатды. һамы да бир ағыздан онларын чох ләззәтли олдуғуну сөйләди. Доғрудан да, космонавтарла ләјиг һәдијјәдир. Кимсә деди ки, шәкәрбура өзү дә бир мөчүзәдир. Бу сөздә һәгигәт вар. Сағ олун, әзиз ушағлар. Бақмыја кәләндә һөкмән мәктәбинизә дәјәчәк, сизинлә көрүшәчәм. һамынызы өпүрәм, хуәсусилә балача космонавт Самири. Сизин Витали Жолобов!»

Мәктәб һејрәт ичиндә иди. Мәшһур космонавт Самири һарадан таныјырды?! Самир өзү дә һәјәчандан гызармыш, пәртмүшдү. Она һејрәт ичиндә баханлар арасында бирдән бачысыны көрдү. һәмишә күлән, зарафат едән Сола чох чидди иди, онун көзләриндә дәрин бир марағ варды. Инди гардашына тамам башга чүр бахырды. Синиф достлары да дөрд тәрәфдән ону әһатә едиб, мұхтәлиф суаллар јағдырырдылар. Чүнки онларын да Самирин гутуја кизилчә гојдуғу бүкүлүдән хәбәрләри јох иди. Ләтифа мұәллим Самири јанына чағырды. Башыны сығаллајыб сорушду:

— Она сән дә мәктүб јазмысан, Самир?
— Бәли, балача ракет көндәрмишәм...

— Бәс мәктүбдә нә јазмысай?!

— Мән дә космонавт олмаг истәјирәм.

Евә кәләндә анасы голларыны ачыб Самири бағрына басды:

— Мәним балача космонавтым! — деди.

Сола јазы столунун јанындан галхыб она фәхрлә, күлә-күлә бахырды. Даһа саташмырды.

Бу һадисәләрдән бир нечә ај кечди. Бир дәфә шәһәрә шад хәбәр јајылды. Витали Жолобов Бақыда гонағдыр. Ләтифа мұәллим директорла данышыб маариф назирлијинә кетмәк истәди. Бирдән телефонла назирликдән хәбәр вердиләр ки, Витали Жолобов онларын мәктәбинә кәләчәкдир.

Гара рәнки «Чајка» һәјәтә кирәндә әтраф ушағларла, күл-чичәкләрлә долу иди. Ән габагда Самир дајанмышды. Космонавт машындан дүшүб ирәли кәлди, она јахынлашыб күлә-күлә сорушду:

— Сән Самирсән?

— Бәли.

Космонавт ону јердән көјә галдырды. Ушағлар әл чалдылар. һәр јандан күл-чичәкләр төкүлдүрдү. Космонавт әлини јелләјә-јелләјә, Самирлә јанашы мәктәбә дахил олдү. Дәһлиз боју пионерләр дүзүлмүшдү. Әлләрин башынын үстүнә галдырыб гонаға саламлајырдылар.

Бу, унудулмаз, мейрибан вә көзәл бир көрүш кими һамынын гәлбиндә галды.

Баһар кәләндә Лејли хала јенә шәкәрбура биширirdи. Самир онун јанында дајаныб нәсә көзләјирди. Газ пиләтәсинин алт көзүнү ачан ана шәкәрбуралары чыхартды. Самир онлардан бирини ајырыб көтүрдү.

Онун үстүндә «Витали Жолобов» јазылмышды.

СӘНӘТ ЕШГИ

Севимли актрисамыз Аналја Пәнаһоваја итһаф олунур.

Бу һадисә көнч, мәшһур бир актрисанын һәјатында баш вермишдир.

Һарыңч сарышынсачлы, мөлаһәтли, ширин бир гыздыр. Гәрибә, хош, мейрибан әдалары, һәрәкәтләри вар. Елә назлыдыр ки, онунла тәкчә сөһбәт етмәк адамын

үрәјини охшайыр. Сәсинин аһәнки, бахышы, додағларынын титрәјиши, алләринин һәрәкәти инчәликлә долулару, һәм дә бир ушағ кими садәләвһдур, һәр шејә инанандыр. Марағлы бир һадисә даныш, бу вахт онун үзүнә дигтәт ет. Көзләриндәки һејрәт ону фусункар едир, дәјишир, даһа да мәләһәтли олур. Бәзән башыны әјиб ширинширин күлмәји, сачларыны дала атмасы, јахуд әли илә онлары ојнатмасы, мурачнәти, суалы, зарафатла гыјылан көзләри — бүтүн бунлар она анчағ көзәллик, јенә дә көзәллик кәтирир.

Сәһнәјә кәлиши илә мүвәффәгијәт газанды, дәрһал нәзәр-дигтәти чәлб етди вә һамынын севимлиси кими шөһрәт тапды.

Театрда «Һамлет» тамашасынын гызғын мәшғләри кедирди. Офелија ролу Нарынча тапшырылмышды. Бу, онун ән бөјүк арзуларындан бири иди вә инди бу арузусуна чатдығы үчүн севинчиндән учмаға һазырды. Онсуз да көзәл олан Нарынч бу күнләрдә һағыллар көзәлине дөнүмшдү. Илк мәшғләрдән өзүнү кестәрә билмишди. Санки анаданкәлмә Офелија иди. Бәлкә дә Шекспир елә бу образы Нарынч кими гызлары көрүб јаратмышды?! Нарынчын ојуну режиссору о гәдәр разы салырды ки, мәшғ етдикчә, һәвәси күн-күндән артырды. Икинчи Офелија һагғында дүшүнмүрдү. Ахы Нарынчы ким әвәз едә биләрди, буна елтијач вардымы?! Нарынч һәм заһирән, һәм дә дахилән Офелија үчүн јаранмыш әвәзсиз вә мисилсиз бир сәнәткар иди. Нарынчын үстүнлүкләри вә имканлары о гәдәр чохду ки, режиссор өзүндән һеч нә әлава етмир, бәзән өзү дә онун чыхышына һејранлыгла бахырды.

Бу заман режиссора елә бир хәбәр кәтирдиләр ки, о, һирсиндән бүтүн кечәни јата билмәди. Чүнки Офелијаны — Нарынчы итирмәк онун үчүн мүвәффәгијәтин јарысыны итирмәк кими бир шеј иди. Одур ки, сәһәр театра гәзәбли кәлди, һеч каси диндирмәди. Һәмишә Нарынчла сөһбәт едән бу адам бу дәфә һеч онун үзүнә бахмады да. Мәшғә дә кечикди. Кәлән кими дә әсаби данышды. Мәшғ заманы да тез-тез һирсләнир, Нарынчын үстүнә дүшүрдү. Бәзән бир һәрәкәти она бир нечә дәфә тәкрар етирди, бош скамјаларын арасында дајаныб сәһнәјә бахыр, әмрләр верирди. Һирсли олмасына бахмајарағ мүшәһидә етдији бир чәһәт һәм хошуна кәлди, һәм дә севинчинә сәбәб олду. Нарынч һәр һәрәкәти дәнә-дәнә тәкрар етсә дә, һеч заман чымхырмыр,

наразы галмыр, кичичик етираз әләмәти көстәрмирди. Бир дә о марағлы иди ки, даһа көзәл ојнајыр, даһа фусункар олурду. Бундан вәдә кәлән режиссор инди тәкрары әсәбилијиндән јох, сәнәт наминә еләтдирирди. Һәр јени һәрәкәт исә Нарынчын ојунуну даһа да көзәлләшдирди. Бундан мәмнун галан режиссорун һирси сојуду, тамам башға адама чеврилди, сакитләшиб бир кәнара чәкилди. Узун мүддәт ешитдији хәбәри унутду. Сәһнәнин бөјрүндә дајаныб јенә Нарынча — Офелијаја бахыр, дүшүнүрдү. Јох, Нарынчы итирмәк олмаз. Чүнки тамашанын көзәл вә тәсирли чыхмасы онунла бағлы иди.

О, мәшғдән сонра Нарынчы јанына — кабинетинә чығырды. Креслода јер көстәрди, анчағ Нарынч отурмады.

— Сән Офелија кими чәтин бир рол ојнадығыны билирсэн, ја јох?!

Нарынч чүинләрини мәләһәтли бир әла илә чәкиб бөјүмүш, һејрәтли көзләрлә режиссора бахды. Суалын әсл мәнасыны баша дүшмәмишди, одур ки, изаһат көзләјрди. Режиссор исә билмәди ки, өз фикрини она нечә баша салсын?! Нечә десин ки, кобуд олмасын. Бајагдан әл-голуну атан, чығыран, әмрләр верән режиссор инди сакит дајанмышды. Сөзүнү демәјә чәтинлик чәкирди. Одур ки, аста-аста дилләнди:

— Мән икинчи Офелија һазырламалыјам.

Бајагдан һејрәтлә бахан Нарынч бирдән-бирә дәјишди. Режиссорун Офелија ролунун ондан алмағ фикриндә олдуғуну куман едиб һәјәчаны, горхусу даһа да артды. Өзүнү унутду чылғынлыгла бәркәдн деди:

— Өләрәм, анчағ Офелијаны вермәрәм.

Бир нечә күндән сонра режиссорун истәдадли актрисалардан бирини Офелија ролуна һазырладығыны көрәндә Нарынч о күнкү фикринә тамам инанды. Демәк, Офелијаны ондан алырдылар. Нечә һирсләндијини һеч өзү дә билмәди. Бир дә ону көрдү ки, режиссорун отағындадыр, һирсиндән сөз дә дејә билмир. Режиссор күләкүлә:

— Ния мәнә гәзәблә бахырсан? — дејә Нарынчдан сорушду.

Нарынч гәзәбинин боғуб, суала чаваб вермәдән, Офелија ролуну һазырлајан икинчи актрисаја ишарә вуруб деди:

— Нә үчүн белә едирсэн? Мәнә инанмырсан?

— Мәкәр баша дүшүрсән?

—Нәји?!

—Ахы... ахы... тамаша күнү сән елө вәзйјјәтдә ола-
чагсан ки... ким билр, бәлкә дө хәстәханада...

Нарынч үчүн һәр шөј ајдын олдү. Режиссор еһти-
јатла, үстүөртүлү онун һамиләлијинә ишарә вурдү.
Актриса бәрк тутулса да, јанаглары гызарса да, сәбәбсиз
јерә режиссорә бәсләдији пис мүнәсибәтә көрә хөчәлөт
чөкмөј башлады. Нәсә демәк истәди, бачара билмәди.
Нә өзүнү мудафиә едирди; нә дө үзрһаһлыг истәјирди.
Өзү дө бу барәдә һеч дүшүнмәмишди, инди бирдөн ону
горхулу бир һәјәчан бүрүдү. Тамаша күнү јахынлашан-
да исә бу горху даһа да күчләнмишди. Ики күн галмыш
режиссор гәт етди ки, Нарынчы һеч чүрә илк тамашаја
бурахмаг олмас. Бу гәрәрыни билдирәндә Нарынч өзүнү
сахлаја билмәјиб һөнкүр-һөнкүр аглады. Режиссор даһа
дајанмајыб, дәрһал театрдан кетди. Сәһәр ишә кәлән-
дә Нарынчын көз јашлары ичиндә галы ағзында дајан-
дығыны көрдү. Нарынч ушаг кими әлләрини узядыб тит-
рәк додаглары илә она елө јалвармаға башлады ки,
һөјкәл кими гурујан режиссор нө чаваб верөчәјини бил-
мәди. Актриса сусмур, тә'кид едир, илк тамашада чы-
хыш етмәк үчүн ичазә алмаг истәјирди.

—Баша дүш, Офелија ролү мөним үчүн нә демәк-
дир?! Өз көзүнүн гаршысында ону нечә һәвәслә һазыр-
ламышам. Әкәр чыхыш елмәсәм, өләрәм, јалварырам,
хәнишһини јерә салма, Офелија мөним үрәјимдир, һәја-
тымдыр!

Нарынч көз јашлары ичәрисиндә, титрәјә-титрәјә өз
јалварышындан галмышды. Нәһәјәт, «бахарыг, сон
мәшгә кәл» дејә гејри-мүөјјән чаваб верән вә үрәји
көврөлән режиссор бунула Нарынчы кәлөчөкдә сакиг
етмәк, баша салмаг фикриндә иди. Лакин јох... Нарынч
бир адым да кери чөкилмәк истәмирди. Чөкилмирди
дә. Сәһәр дә, ашхам да ондан узаглашмыш, елө бу
барәдә ондан каһ хәниш едир, каһ да јалварырды. Сон
мәшгә кәләндә режиссор ону динләјиб:

—Ахы бу вәзйјјәтдә сән Офелија дејилсән! — дејә
дөзмәјиб гышгырды.

—Онун сәнәтә дәһли јохдур. Инан, јохдур. Әкәр
Офелијаны мән јахшы јарада биләрәмсә, онда сәһнәјә
нијә чыхмајым, нијә?!

—Јахшы, мәшг еләјин, көрәк...

Режиссор икинчи актрисанын ојунуна баха билмәди,
әсәбиләшди. Зәрифлик, кезәллик олса да, Офелија јох
иди, санки сәһнәјә гәмсиз, кәдәрсиз, дүјгусуз, бәрли-
258

бөзәкли бир мөләк кәлирди. Нарынч исә... јох, бунлары
мүгајисә етмәк белә дүз дејилди. Режиссор тәрәддүд
ичиндә галмышды, нечә етсин, бу чәтин вәзйјјәтдән нечә,
гуртарсын?! Илаһи, Нарынч илк тамашада ојнамаг үчүн
нечә еһтирасла јашајырды.

Тамаша күнү кәләндә... режиссор һәјәчанындан бир
јердә дајана билмирди. Театр адамла долду. һөкүмәт
нумајәндәләри дө кәлдиләр. Ашағыда, ложаја кирән
режиссор чох нараһат иди, пәрдәнин ачылмасыни көз-
ләјирди. Тамаша башланса да, онун нараһатлығы кечиб
кетмәди. Нарынч илк дөфә сәһнәјә чыханда залдан
нарзасы бир далға ахыб кетди. Чүнки актрисанын һами-
лә олмасы дәрһал өзүнү бүрүзә верди. Режиссор бу дал-
ғаны дүјүб «батдыг» дејә пычыллады, бирдән сағ ложада
әлләшиб әлиндә узун, бөзәкли трубка тутмуш јөкәләр,
көк театр тәнгидчисинин башыны јыргаламасыни көрдү,
даһа дајана билмәди, ајаға галгыб дәһлизә чыхды. Әсә-
билијини, кәркинлијини говмаг үчүн о јана, бу јана кә-
зинди. Сонра јенә кери гајытды. Залда дәрин бир сүкүт
варды. Сәһнәјә бахды. Сәһнәдә Офелија һамынын диг-
гәт мәркәзиндә иди. Зәриф, кезәл, бакирә Офелија... На-
рынч мөләһәтлә инчәликлә ојнајырды, һәр һәрәкәти јер-
индә, өлчүлү-бичили, һәјәтда олдуғу кими тәбии, чан-
лы... санки Шекспир дөврүнүн ән зәриф бир мөхлуғу јер
үзүндә тәзәдән пејда олмушду. Илк бахышда нәзәри
чәлб едән нөгсан даһа көзә көрүнмүрдү. Чүнки сәһнәдә
инчә бир гыз варды, онун сәси, һәрәкәти, давранышы,
дурушу — һәр шөј кезәлликлә долу иди.

Һадисәләр инкишаф етдикчә, кәркинләшдикчә, онун
дәли олдуғу сәһнә јахынлашдыгча зал башдан-баша
ләл олдү. Нарынч—Офелија сәһнәјә чыхды, бу вахт мөш-
һур, бөјүк бир бәстәкәрын мисилсиз мусигиси ешидилди.
Бу мусиги дејилди, кәдәрли, һезин, көзәкөрүнмәз бир
ләпә иди, сәһнәдән башлајыб бүтүн зала доғру ахыр,
үрәкләрә долур, титрөдир, өтүб-кечирди. Бу гејри-ади
мусигинин фонунда Офелијанын гәрибә, ағыр, кәдәрли
анларыны мөһәрәтлә ифа едән актрисанын ојуну да
гејри-ади иди. Офелија әлләрини ачыб һезин, кәдәрли
маһныны охудуғча тәкчә инсанлар јох, театрын дивар-
лары да, чилчыраглары да тамашачы олурду. Санки
актриса мусигинин һезин ганадларында алова дүшмүш
кими дәличәсинә учан, фырланан, зәриф бир кәпәнәк
иди. О, бу кәдәрли анында да кезәл көрүнүрдү. Нарынч-
Офелијанын фачиәсини инчәликлә, һәссаслыгла, тәбиин-

иликкә ифа етдикчә онун өзү унутулур, тәмиз, исмәтли бир гызан бөүк севкиси, ачы тәлеји үрәкләри титрәдирди. Дагыныг сачлары бах... Әлләрин һавадакы һәрәкәтләри нә гәдәр инчәдир! Јерә јыхылмасы, фырланмасы сәһнәсиндә режиссор јериндә отура билмәди. Бир тәрәфдән јуксак, гејри-ади ојун, о бири тәрәфдән горху һисси... Ахы Нарынч елә вәзијјәтдәдир ки, чылғыныг вә көркинлик она гејијјән олмас. Афәрин! Геч горхмур. Нечә фәдакардыр. Сәнәт намиһә фәдакарлыг! Көр сәнәтә бәсләдји севкиси нечә күчлүдүр!

Бу заман курултулу алгышлар гопду. Режиссор һәр шеји унутуб сырави бир тамашачы киһи әл чаланлары гошулду. Бирдән көзү јенә јанындакы ложада әјләшән театр тәһгидчисинә саташды. Көк тәһгидчи јенә башыны јыргалајырды. Трубкасыны јенә әлиндә тутмушду. Гәрибә иди, јохса Нарынчын ојунундан наразы галмышды?! Ола биләр. Көрүнүр, ахыра гәдәр актрисанын нәһсаньдан башга һеч нәјә фикир вермәмишди. Завалла! Режиссор бу алгышлар алтында сәһнә архасына чумду, актрисанын чыхмасыны көзләди. Нарынч јорғун, рәнки ағармыш бир һалда кәлиб дивара сөјкәнди. Алгышлар һәлә кәсилмәмишди. Режиссор актрисанын әринә көзүчу бахыб Нарынча јахынлашды, гучаглајыб онун алһындан өндү.

Икинчи тамашада да Офелија ролунда Нарынч чыхыш еләди, јенә бөүк мвәффәгијјәтлә ојнады. Офелијаһын дәли олдуғу сәһнәни гуртарыб чыхан киһи гышгырды. Чәлд тәчһили јардым машыны чағырдылар. Нарынчы хәстәханаја апардылар. «Һамлет» тамашасы гуртарандан сонра хош бир хәбәр кәлди. Нарынчын гызы олмушду.

Сәһәр балача көрпәни јанында көрән кәңч ана башыны јаваш-јаваш галдырыб онун үзүнә бахды, астадан пычылдады:

—Офелија... Мәним әзиз Офелијаһам...

ТӘБИӘТ ЕТУДЛӘРИ

Достум рәссам Рәшид Әмирова

Рәссам чәјын кәнары илә узаг дағ кәндинә пијада кедирди. Чај кур вә дашгын олдуғундан кәнарларда битән ағачлары су басмышды. Бир ағач чәјын дүз ортасы-

на јыхылмышды. Јашыл јарпаглары рәнкһини итирмәмиш, даһа да парлаг олмушду.

Тахта көрпүнүн судагы дајагларындан бири ағач көтүјү иди. Јәгин ағачы бу мөгсәдлә кәсмишидиләр. Көтүкдән тәзә, јашыл пәһрәләр галхыр, көрпүнүн сағ вә сол тәрәфиндән узанырды.

Чәјын һәр ики тәрәфи јамјашыл мешәләрлә өртүлмүш дағлар иди. Рәссам һәр јерә гәтгәтлә бахырды. Га-ра карандашла албомуна гејдләр едир, тәләсмәдән, јаваш-јаваш ирәдиләјирди.

Гајанын јанындан дөнәркән, рәссам дурухуб кери чәкилди. Чәјын гырағында шах-шәвәллә өртүлмүш һовуз киһи јердә бир гыз чимирди. Бурадан кедиш-кәлиш олмадагы үчүн архајынлашмышды. Геч нәјә, һеч кәсә фикир вермәдән, ләззәтлә чимирди. Рәссам ону утандыр-мамаг үчүн јериндән тәрпәнмәјиб көзләди. Хәјли сонра гызын кәјинмәјә башладығыны көрүб, јаваш-јаваш үзә чыхды. О тәрәфә бахмадан өз јолу илә кетди. Сачларыны дарајан гыз ону көрән киһи дәрһал ајаға галхды, јердәки тәсмалы көтүрүб тәләсик бүкдү вә сүрәтлә узаг-лашды. Арабир горха-горха кери дөнүб бахыр, рәссамын кәлдијини көрүб аддымларыны јејинләдирди.

Кәндә јахынлашанда гыз кичик мешәдә көздән итди. Рәссам кәдәрләнди. Мешә илә кәндин арасындакы бөүк армуд ағачынын јанында дајанды. Әтраф кәлкәли олса да, күнәш шәфәгләри алтында чичәк ачмыш армуд ағачы парылдајырды. Рәссам гатлама стулуну ачды, албому дизинин үстүнә гојуб ишләмәјә башлады.

Бу вахт мешәдән сәс ешитди. Јериндән галхыб кола тәрәф кетди. Нашы олдуғу үчүн азачык горхмушду. Кола јахынлашанда диксинди, јашыл зоғларын архасында дајанмыш гәшәнк бир гыз көрдү.

Гыз мараг ичиндә бахырды. Гырмызы чит палтарындан рәссам гызы дәрһал таныды. Гапгара сачлары сәлигә илә даранмышды. Јад адамын кәлдијини көрүб бири-ки аддым чәкилди. Рәссам дајаныб сорушду:

—Нижә горхурсан?

Гыз чаваб вермәјиб чәкилди. Көзләриндәки мараг сәнәмәишди. Елә һеј рәссама бахырды. Сорушду:

—Бурада нә едирсиниз?!

—Рәссамам шәкил чәкирәм.

Рәссамда онун портретини чәкмәк арзусу ојанмышды. Одур ки, гызы сахламаг истәјирди.

—Нижә гачырсан?

Гыз чаваб вөрмөбү чижинлөрүнн чөкди вә узаглашды. Рәссам ишани давам етдирмәжә башлады. Армуд ағачыны, мешәни, коллары, гајалыглары чөкди: Бу вахт арчасында киминсә дајандығыны дүдү. Чөлд чеврилиб гызы көрдү. Гыз бу дөфә гачмады, күлә-күлә деди:

— Бајагдан дурмушам, хәбәриниз олмајыб.

Рәссам чөкдији шөкли көстәрди:

— Хошуна кәлирми?

— Бир шеј баша дүшмүрәм.

— Бунлар гараламалардыр. Сонра үзәриндә ишләжә-чөјәм.

Бирдән һава дөјниди. Рәссам башыны галдырыб бахды. Көј булудла долмушду. Дөјүш шејпуруна бәнзәјән көј курултусу дағларда әкс-сәда верди. Гыз көјә бахды.

— Јағыш јағачаг.

— Адын нәдир?

— Афәрдир.

— Афәр, бурада даһа нә чөкә биләрәм?

— Кәндин о тәрәфиндә, мешәниң гуртарачағында јахшы јерләр вар. Ора кедин, өзүнүз көрәчәксиниз. Истәјирсиниз, мән өтүрүм?

— Өзүм кедәрәм, чо сағ ол.

Рәссам мешәниң кәнары илә кедирди. Чығырлар узабыт мешәниң ичәриләриндә көздән итирди. Ағачларын алты отла, јарпагла долу иди. Кәнд гајалы, бағлы-бағатлы бир јердә салынмышды. һава јенә тутулмушду. Чөмәнликдән балача бир оғлан үч гузу кәтирди. Кәндин гуртарачағындакы евин өнүндән, зивәдән палтар јыған бир гадын «Ај Сәнәм, јағыш кәлир» — дејә гоншусуну сәсләди. Узаглар титрәк, тутгун думан ичиндә иди, сојуг, сәрт һава далғасы ахыб кәлирди.

Кимсә ону архадан сәсләди. Рәссам керижә чевриләндә Афәрин јүјүрә-јүјүрә кәлдијини көрдү. Гыз тәнкнәфәс јахынлашды:

— Јағыш кәлир, — деди, — кетмәјин, исланарсыныз...

Рәссамы вәләсин алтына сәсләјән гыз, биринчи өзү ағач алтына гачды. Јағыш чапар кими кәлиб чапар кими дә кетди. Рәссам вәләсин алтында сачларында су парылдајан Афәрә бахды.

— Чәсарәтли гыза охшајырсан... Мәнә бәләдчилик елә...

Рәссам ирәли кетди. Онун өнүндә бөјүк вә кениш чөмәнлик ачылды. Отлар исланмышды, дамалар парыл-

дајырды. Чөмәнлијин кәнарына јахынлашанда ону дәншәт бүрүдү. Чөлд кери чөкилди. Гаршыда бөјүк вә дәр-рин учурум варды.

Габагдакы гајаја кечмәк үчүн чөмәнликдән дар бир көрпү узанырды. Рәссам көрпүнүн алтына лүшдү. Бурадан баханда гаја учурума доғру салланырды.

Албомуну ачды, стулуну дүзәлдиб гајаның дибиндә әјләшди, даш көрпүнүн бирләшдији гајадан етүдләр чөк-мәјә башлады. Гајаның үст һиссәси сәрдабәјә бәнзәјирди. Зирвәдән колларын будаглары салланырды. Дашларын чатламыш јерләриндән балача ағачлар чыхырды. Дашларын үстү бычаг кими сүрүшкән олдуғундан, рәссам аз галды јыхылчылк. Колдан тутду. Афәр бәркдән күлдү. Рәссамын парт олдуғуну көрүб сәсини кәсди. Хош сөз демәк истәди, бачармады. Рәссам колдан тута-тута ашағы дүшдү. Афәр онун далынча кәлиб горха-горха дилләнди:

— Мәндән инчидиниз?

— Сәндән? Нә үчүн?

— Мән јахшы иш көрмәдим. Ахы, јыхылана күлмәз-ләр.

Гаја һасар кими узанырды. Онун башында бир кәнч дајаныб бахырды.

— О кимдир?

Афәр ора бахмадан:— Гурбандыр, — деди.

— Сән ки, ону көрмүрсән, нә билирсән Гурбандыр?! — Бајагдан дајаныб...

Учурумун даһа көзәл мәнзәрәси көрүндү.

Онлар чаја ендиләр. Гыз зирәкди, атлана-атлана дүшүрдү. Арабир дајаныр, дағ кешнишләриндән дәрби рәссамә верирди. Рәссам бу кешнишләри ләззәтлә јејирди. Бирдән онун көзү јенә гајаја саташды. Гурбан зирвәдә дурурду.

Онлар чаја ениб кәсә јолла кәндә ирәлиләдиләр. Гаршыдакы бирмәртәбәли евләрин архасындан бағлар узанырды. Кәнд Бөјүк гаја дејилән јердән башлајыр, дәрә боју аралыдакы дағларын әтәкләринә гәдәр узанырды.

Онлар Бөјүк гајаның јахынлығындан бурулуб мөктәбә чатдылар. Бу вахт Афәр «һөләлик» дејиб баға тәрәф дөндү. Рәссам онун көзләнилмәдән кетмәсинә тәччүб-лөнди. Гаршыдан гыпгырмызы, јекәпәр бир адамың она доғру кәлдијини көрдү.

— Рәшид сизсиниз?! — дејә јахынлашан адам рәссамдан сорушду.

— Бәли, мәнәм.

— Ај сағ олмуш, бәс һансы јолла кәлмисиниз? Көјлө, јохса јерин алты илә?! Нечә дөфә габагыныза машын чыыб. Рајкомдан зәнк вурмушдулар. Машын кедир, гајыдыр ки, неч кәс јохдур. Колхоз сәдри әлдән-дилдән дүшүб... Кедәк гардаш...

О, кәнд Советинин ишчиси иди, Рәшидин голундан тутуб, һәлә индијә гәдәр рајондан кәндә пијада кәлән гонага раст кәлмәдијини сөјләди.

Онлар кәндин јухары башындакы кәнд Совети сәдринин икимертәбәли, ағ бинасына јахынлашанда агламаг сәси ешидилди. «Бәсдир, биби, даһа еләмәрәм»,— дејә бир гыз ағлајырды. Кәнд Совети сәдри һәјәтә кирән кими о сәс кәсилди. Һәјәт балача иди, бир нечә мөшә ағачы чөпәр боју дүзүлмүшдү. Рәшид үстү јорған-дөшөклә јүкләнмиш чарпајынын јахынлыгындакы столун јанында әјләшиб, дивардакы халыларга бахды. Халыларын үстүндән мүхталиф нахышлы парчалар вурулмушду. Бу вахт, о пәнчәрәдән Афәри көрдү. Афәр сәмовара од салырды. Кәлиб отага кирәндә о да һејрәтлө Рәшидә бахды, чөлд башыны ашағы салыб шкафдан тәзә сүфрә көтүрдү. Гыз һәјәтә чыханда кәнд Совети сәдриндән сорушду:

— Гызыныздыр?!

— Бәли. — О, көнүлсүз чаваб верди.

— Бајаг нијә ағлајырды?

— Анасы бир аз тәнбәһ еләмишди. Белә шејләрә фикир вермәјин, кечиб кедәр...

Бир аздан колхоз сәдри дә кәлди, кичик мәчлис дүзәлди. Рәшид гонаглара хидмәт едән Афәрә диггәтлө бахырды. Афәр даһа күлмүрдү. Санки үзүндәки шән тәбәссүм әбәдилик сөнмүшдү.

Рәссам сәһәр колхоз сәдриндән бәләдчи истәјәндә неч ағлына да кәтирмәзди ки, онун бәләдчиси дүнән гајанын зирвәсиндә дајанмыш Гурбан олачагдыр. Јарым саат кечмәмиш Гурбан ики агла бәрәбәр дарвазанын ағзында иди. Афәр ејванын дирәјиндән тутуб бахырды. Дүнәнки кәдериндән әсәр-әләмәт галмамышды, көзләри шән-шән парылдајырды. Бирдән күлмәјә башлады. Рәссам Гурбанын, Гурбан исә рәссамын үзүнә бахды. Һеч бири бир шеј анламајыб, чижинләрини чөкдиләр.

Јола чыхдылар. Јол дәрәдән кечиб, дағын әтәкляринә доғру кедирди. Әтраф чичәк ачымыш алма, армуд, чәркә-чәркә дүзүлмүш палыд ағачлары илә долу иди. Јохуш башланды вә дағларын, гајаларын үстү илә уча зирвә-

ләрә доғру узанды. Гурбан архада кедирди. Рәссам атыны јахшы сүрә билмир, тез-тез дајанырды.

— Дүнән гајадан бахан сән идин?!

— Бәли.

— Нијә бизә јахынлашмадың?!

— Ахы, сизи танымырдым.

Онлар булага јахынлашдылар. Булагын әтрафы узун зоғлу лилпәрлө долу иди. Она керә чамаат она Лилпәр булагы дејирди. Гурбан лилпәрлө су ичди вә буну рәссам да өјрәтди. Кәнд чох ашағыда галмышды. Ордан башлаған гајалар кет-кедә бөјүјүрдү.

— Она Отагала дејирләр. Гәдимдә ким исә тикиб. Һеч кәс ора чыха билмир. Бир нәфәр бу јахынларда нечә едибсә, ора чыхыб. Отага кириб. Ичәридә маһуд вармыш. Әлини вуранда маһуд овчунда күл кими олуб. Һәна да вармыш. Гәдимдир, чох гәдим...

Чығыр дағын башында торпаг јоллара говушду. Јол о бири дағларла бирләшир вә јухарыларда итирди. Кәнарда јамјашыл чәмәнлик ачылды. Онлар чәмәнликдә кедәркән рәссамы ән чох марагландыран нәркизләр өлдү.

— Нијә Афәр бизә бахыб күлүрдү?

— Нә дејим?! — Гурбан гызара-гызара чижинләрини чөкди, — јаман дөчөл гыздыр. Һеч сакит дајанмыр. Мәнимлә күсүлүдүр.

— Дејәсән Афәрдән хошун кәлир?!

— Һә...

Узун дәрәнин башланчыгындакы «Хорхор» булагынын јанында дајандылар. Дәрәнин дибиндәки ағачлар кичик коллар кими көрүнүрдү. Булаг гајанын алтындан ахырды. Гајанын үстү мамырла долу иди. Бә'зиләри нахышлы, күллү нимчәләрә бәнзәјирди.

Узагда, дағын әтәјиндә дәјәләр көрүндү. Бура јахынлашанда јашлы, сағлам, күмраһ бир киши габага кәлди. Гурбан үзүнү Рәшидә тутуб деди:

— Атамдыр, таныш олу.

— Хош кәлмисән, оғул. Ај Гурбан, адам гонаг кәтирәндә хәбәр еләмәз?!

Малик дајы јаман әл-ајаға дүшдү. Гојун кәсмәк истәди, күч-бала илә оғу фикриндән дашындырдылар. Чәмәнликдә сүфрә салды, говурма, јағ, гатыг, гајмаг, пендир кәтирди.

— Тәзәчә көчмүшүк. Оғул, кәнддә кимкилә дүшмүсән?!

— Совет сәдрини евинө...

Малик дајы һирсләнди:

— Јахшы адам дејил, чүнки әлиндән јахшылыг кәлмир. Ити көрүм, гурду көрүм, ону јох... Оғлүм мәни онлара елчи кәндәрмәк истәјир. Гыз да өзүнүн дејил. Гоһумудур. Көз ачмағына имкан вермирләр. Кәниз кими ишләдирләр. Ондан да бәтәри! Гыз нечә дөзүб галыр, баша дүшә билмирәм.

— Афер ағыллы гызарып...

— Бәһ... о гызы тәрифләјән нә јаман чоһдур. Кәндә һамы тәрифләјир. Тәкчә мәним көзүм ондан су ичмир... Динкишдир, динкиш...

Рәшид күлүб Гурбана бахды. Гурбан гызарыб башыны ашағы салмышды.

Онлар јенә јола чыханда һава тутулмушду. Малик дајы онлара дәрәјә енмәји, мешә илә кетмәји мәсләһәт көрдү. Узаглашдылар, мешәјә кирәндә. Рәшид Гурбандан сорушду:

— Аферлә барышмаг истәмирсән?!

— Истәјирәм...

— Бәс нијә лагејдик кәстәирсән? Бәлкә о, дәрдини бөлүшмәјә бир адам ахтарыр?! Вәзијәтини јахшы билирсән, буна нечә дөзүрсән?! Нечә дөзүрсән ки, севдијин бир гызын һәјаты фәрәһли дејил? Нијә она көмәк етмирсән? Мәнасыз утанчаглыг вә мәғрурлуг бош шејдир, мәнә елә кәлир ки, Аферин јахшы бир доста елтијачы вар.

Онлар кәндә кеч гајытдылар. Рәшид јорғун олса да јата билмирди. Каһ тәбнәти, каһ да Афәри дүшүнүрдү. Һараданса мамырлары хатырлады. Онлары каһ дәниз јосунлары кими, каһ да мүхтәлиф медузалар кими тәсәввүрүнә кәтирирди. Отағын пәнчәрәси дөјүлдү. Рәшид јатагдан азачы галхыб пәнчәрәјә бахды. Гаранлыгда Афәри күчлә таныја билди.

— А... сәнсән?

— Мәнәм. Бағышлајын... Дејәсән, сөзүнүз варды?

— Тәзә мәнзәрәләр көрмәк истәјирәм, мәнә көмәк етсән...

— Јахшы. Сәһәр тездән, алтыда, Бөјүк гајанын јанында олун.

О, һәмнин вахтда Бөјүк гајанын јанында иди. Гајанын кәнары илә ахан чај дәрә боју салланыб кедирди. Рәшид кәндә бахды, Афер һеч јанда јох иди. Бу вахт рәссам көрдүјү мәнзәрәдән јериндә донуб галды.

Јамачдан галхан, јамјашыл, ири чөкәнин алтында бир әлиндә чанга, бир әлиндә беш-алты һәркиз тутмуш, сачларыны сәлигә илә дарамыш, мәктәбли формасында бир гыз дајанмышды.

— Сабаһыныз хејир!

— Салам. Нијә дајанмысыныз?! Кедәк...

Афер габаға дүшдү. Чајда үстү мамырлы бир гаја варды. Афер гајанын үстүнә чыхды. Рәссамын үрәјини дәринлијиндә һәлим, хош бир кәдәр доғмушду. Гочалыга доғру кетдијини санки инди баша дүшүмүшдү. Бу вахт ики гоз ағачы көрдү. Бири гаралыб, чадар-чадар олмуш, гуру, солғун, о бири ағаппаг, көзәл, уча, јашыл иди. Рәссам бир чаван гоз ағачына, бир дә Аферә бахды.

Сол јамачын этәјиндә ири даш варды. Дашын үстүндән балача, јамјашыл бир ағач галхмышды. Афер дашларын үстү илә чајдан кечәркән, рәссамын кәлиб чатмасыны көзләди. Рәссам ири дашын үстүндән галхан ағача баха-баха кәлирди. Ағач күлдана бәнзәјирди.

— Көзәлдирими?!— Афер ағачы кәстәрди. — Мән һәмишә бу јолла кедиб кәлирәм.

Һүндүрә чыхдылар. Сәма башлары үстүндә шәфәг ичиндә бәрг вурурду. Рәшид отлугда отурду, палыдын көвдәсинә сөјкәнмиш Аферә бахды.

— Гурбандан нијә күсмүсән?!

— Сизә нә дејиб ки?!

— Тәкчә күсмәји дејиб.

Афер башыны ашағы дикмишди.

— Дејәсән барышмаг истәјирсән?

— Һәм истәјирәм, һәм дә јох...

— Нә үчүн?

— Гурбан гәрибә оғландыр, каһ мәнә елә кәлир ки, гочагдыр, каһ да горхаг...

— Нәдән билирсән?!

— Бир дәфә мәктәбдән кәләндә Гурбан да мәнә гошулду. Јолда үстүмүзә чобан итләри чумду. Гурбан горхуб-еләмәдән онларын гаршысыны кәсди. Мәнни горуду. Икид кими... Амма бир дәфә гызларла бир јердә кәлирдим... Гурбан јенә раст кәлди... Нәдәнсә бизә гошулмады... Елә узагдан баха-баха чыхыб кетди...

Рәшид күлдү.

— Доғрудан да Гурбан горхаг имниш...

— Бәс нијә күлүрсүнүз?

Бунун сәбәбини демәјиб астадан сорушду:

— Гурбан хошуна кәлирми?!
— Кәлир...

Афәр утаныб ирәли кетди, Рәшид гызын гајалыға дүшдүжүнү көрдү. Афәр башыны галдырыб:

— Дүшүн, — деди, — бурадан чај көзөл көрүнүр.

Рәссам чыгыры тапды, кеңиб гызын јанына кәлди. Чајы көрмәк мүмкүн дејилди. Јарпаглар мане олурду. О, әјилди, ашағыдан галхан будағы чәкди, кичик пәнчәрә ачылды.

— Кәл, бах. — Афәри сәсләди. Гыз севинчлә башға бир будағы кәнара итәләди, пәнчәрә даһа да бөјүдү. Рәссам етүд чәкмәжә башлады.

Афәр тәләсирди. Кәндә јахынлашдылар. Кәндин кирәчәјиндә, көрпүдөн хејли аралыда бир мәктәб көрүндү. Гыз рәссамдан айрылды вә деди:

— Бу кәндә фысдыг мешәлији вар. Мешәнин ахырында көһнә галалар көрәчәксән... О јерләри кәзин, марағлыдыр... Она кими мән дө мәктәбдән чыхарам. Бир јердә гајдыларыг. Бах, бурада дајаныб көзләјәчәјәм. Нәкмән кәлин, көзләјәчәјәм...

— Јахшы, Афәр, кәләрәм...

Рәшид кәнди доланыб фысдыг мешәсинә кирди. Бу, сых, галын вә көзәл мешә иди. Башдан-баша фысдыг ағачлары илә долу мешәнин санки учу-бучағы јох иди. Лап ахырда галалары көзән Рәшид, Афәрин дедији вахтада мәктәбә чатмаг үчүн тәләсди. Кери гајдыаркән, мәктәбә чатыб бирдән дајанды вә дәрәжә бахды. Афәр вә бир кәнч сәһбат едә-едә јаваш-јаваш кедирдиләр. Рәшид кәнчи таныды — Гурбан иди.

Гурбан гызын чантасыны көтүрмүшдү. Әлиндә јелләдә-јелләдә апарырды. Афәр оғланла јанашы кедирди. Гыз каһ элини галдырыб ағачларын јарпагларына тохундурур, каһ дајаныб Гурбанын дедији сөзләрә гулаг асыр, каһ башыны ашағы дикиб сусур, каһ да күлдүрдү. Рәссам тәбиәтин көзәл гојнунда дунјаны унутмуш кими кедән бу ики кәнчдән көзүнү чәкә билмирди. Онлар архаја бахмадан ирәлиләјир, сых ағачларын арасына кирдиләр. Бир аздан тамам итдиләр.

Рәшид һәлә дә бахырды. Тәбиәтин гојнунда итән бу ики кәнчин тәмиз, саф дүјуғлары һаггында дүшүнүрдү. Бу, севки идими?! Демәк чәтиндир. Бәлкә дә севкидир, бәлкә дә бундан да јүксәк, бундан да көзәл бир дүјуғдур. Ола биләр. Она елә кәлирди ки, тәбиәтдә ахтарды-

ғыны тапмышдыр. Онун да үрәјиндә белә көзәл дүјуғлар ојанмышды. Геј чәкмәк, чәкмәк истәјирди. О, Афәрин көзләјәчәји һаггында вердији вәди унутмасындан инчимәди, үрәјиндә хош бир јүнкүллүк дүјдү. Кәндә кәдән машина минди...

КҮЛ МАҒАЗАСЫНДА АКВАРИУМ

Мәктәбә кедәндә дә, гајыданда да Наиләнин јолу кичик дүкәнларын чәркәсиндә јерләшән, гапысы да, диварлары да шүшәдән олан күл мағазасынын јанындан кечирди. О, алыны шүшәјә дајајыб ичәријә бахмағы чох севирди. Ичәридә гәдим евләрдә олдуғу кими рәфләрдү варды. Бу рәфләрә һәрмә занбилләр вә дибчәкләр дүзүлмүшдү. Бир-бириндән гәшәнк, әлван, рәнкәрәнк күл-чичәкләр мағазанын әсл бәзәјинә чеврилмишди. Наиләнин һәр шејдән әввәл, гаршы диварын ичиндә, шүшә архасында, билет кассасына бәзәјән аквариум чәлбәтмишди. Аквариума үстдән ишыг дүшүрдү. Су да, ичин-даки отлар да, шүшәләр дә јамјашыл рәнкә чалырды вә бу јашыллыг ичиндә гыпгырмызы балача балыгларын үзмәси сәһри көрүнүрдү. Гара бир балыгын арабир бу гырмызы балыгларын арасындан чыхыб аквариумун диннә енмәси, сонра исә јухарыја доғру миллинмәси. Наиләнин хошуна кәлирди. Онун ән бөјүк марағына сәбәб аквариумдакы габарчыглар иди, хырда-хырда габарчыглар көпүк кими шишир, галхыр, сујун үзүндә ләпәләнирди.

Наилә бир дәфә атасы илә ахшам кәзмәжә чыхмышды. Бура чатанда өзүнү сахлаја билмәди, јүјүрдү вә јенә алыны шүшәјә сөјкәди. Бу дәфә һәр шеј она гејриәди кәлди. Неон лампалары гырмызы рәнкдә ишыг сәпирди, дибчәкдәки күл-чичәкләр гәрибә, әлван бир бојачиндә бәрг сачырды. Пиштахтанын үстүнә гојулмуш вазлардакы гәрәңфилләр занбаг кими дөрд тәрәфә әјилмишди. Бирдән гыз аквариуму көрдү. Гырмызы, әлван ишыглар ичәрисиндә јамјашыл аквариум она театр сәһнеси кими көрүндү. Гырмызы балыглар јенә аста-аста үзүрдүләр.

— Ата, бах, нә көзәлдири! — Наилә атасыны чағырды. О, јахынлашыб әввәл күл мағазасына, сонра башыны јухары галдырмыш балача гызынын чил-чил үзүндә-

ки севинчә бахды. Һејрәтләнмәди. Баша дүшдү ки, ғыза бу севинчи дибчәкләр, күл-чичәкләр, әлван ишыглар, аквариум, ғырмызы балыглар бәхш етмишдир. Наилә һеј бахыр, бурдан ајрылмаг истәмриди.

Бир нечә күндән сорна онлар күл алмаг үчүн һәмнин мағазая кәдиләр. Пиштахтанын далындан бир гоча дәрһал ајага галхды. Наиләјә бахыб мһрибан-мһрибан деди:

— Мән бу ғызы таныјырам. Өзү дә јахшы таныјырам!

Наилә һејрәтләнди. Чүнки һәмишә күл мағазасына баханда, гочанын башы елә ғырышыг олурду ки, ону һеч көрмүрдү. Ғызын һејрәтини дујан гоча күлә-күлә деди:

— Мән сәни һәмишә көрүрдүм, ғызым, һәмишә. Инди де көрәк күлләри кимин үчүн алырсан?!

— Мусиги мүәллимә үчүн...

Гоча әлван бир дәстә дүзәлдиб Наиләјә узатды:

— Хошуна кәлирми?!

— Бәли.

Рәнкарәнк, тәзә вә тәрәвәтли күл дәстәсини көтүрән Наилә севинә-севинә гочая — Саг ол! — деди.

Јај тәтили башланмышды. Наилә икинчи синфә кечмишди. О чохданды ки, күл мағазасына кетмирди. Бир дәфә чөрәк алмаға јолланаркән, өзүнү сахлаја билмәди, гача-гача күл мағазасына јахынлашды. Дибчәкләри, чичәкләри, јашыл аквариуму көрмәк истәјирди. Гочанын јериндә башга бир адам варды, ајаг үстә дајаныб алма јејирди. Бирдән Наиләни һејрәт көтүрдү. Чүнки аквариум јериндә јох иди, јери гуш јувасы кими бош галмышды. О, көзләринә инана билмәди, даһа дајанмајыб бурадан узаглашды. Кәлмәјинә пешман олду.

Атасынын ад күнүндә Наилә она күл алмаг үчүн мағазая кирди. Јенә кишини көрүб ганы гаралды. О дәфәки кими алма јејән кишинин домба көзләри варды. Бир көзүндүн алтында јанағынын сүмүјү азра ирәли чыхмышды. Санки көзләри чәп иди. Наилә ирәли кәлиб пулу узатды:

— Әми, мәнә күл верин...

Елә бил киши ону ешитмәди. Елә алма јејирди. Наилә рәфләрә бахды. Бир нечә дибчәк јыхылмыш, торпағы тәкүлмүшдү. Ғыз бир аз да дајаныб јенә дилләнди:

— Күл истәјирәм.

— Күл јохдур! — киши бәркдән сәсләнди, ғызын

кетмәдијини көрүб сәсини галдырды — Ешитмирсән?! Күл јохдур! Нә үзүмә бахырсан?!

Наилә тәрпәнмәдән һејрәт ичиндә галмышды.

— Күл јохдур. Чых кет бурдан! Бој... Нә көзүнү дикмисән мәнә?! Хортданам, јохса нәјәм?! Тез ол сүрүш бурдан.

Наилә кәдәр ичиндә күл мағазасындан чыхды. Бир даһа бу тәрәфә кәлмәди.

Бир пајыз ахшамында Наилә атасы илә кәзмәјә чыхды. Бирдән күл мағазасынын ишыглы олдуғуну көрүб јүјүрдү. Мағазая јенә ишыглар јаныр, јенә дибчәкләрдә күл-чичәкләр сајрышырды. Аквариум да јериндә иди вә јашыл рәнкә чалырды. Ғырмызы балыглар да үзүрдү. Ғыз:

— Ата, гоча кәлиб! — дејә севинч ичиндә ғышгырды. Ата һеч нә баша дүшмәди. Нечә јәни гоча кәлиб?! Јахынлашыб буну ғызындан сорушмаг истәјирди ки, мағазанын архасындан чыхан, әлиндә бир дәстә күл тутан мһрибан гочаны көрдү. Гоча да фәрәһлә Наиләни сүзүб деди:

— Хош кәлмисән, ғызым. Бир һәфтәдән чохдур ки, јолуну көзләјирәм. Нијә көрүнмүрсән?

— Ахы бунлар јох иди, — ғыз әлилә аквариуму көстәрди.

— Һә, ғызым, ики-үч ај хәстә јатдым, мәнә әвәз етдиләр. Көрүм пис адамын үзү гара олсун! Һәр шеји дағытды. Өзүм кәлмишәм, јенә гајдаја салмышам. Ај ғызым, бу күлләри көтүр, гој сәнин олсун!

Ата һејрәт ичиндә галмышды. Наиләнин үзүндәки чилләр севинч ишыглары ичәрсиндә әријиб јох олмушду. Ата дүшүнүрдү: Инсанлара, хусусилә ушагларә севинч вермәкдән, фәрәһ вермәкдән көзәл нә ола биләр?! Бу ишыглар да, күл-чичәкләр дә, аквариум да, онун ичиндә үзән ғызыл балыглар да Наиләјә бир өмүрлүк севинч кәтирмишди. Гоча өзү дә мәннун иди, күлләри вериб разы һалда чыхыб кетди. Наилә һәлә дә алнынн шушәјә сөјкәјиб аквариума бахырды. Ғызыл балыглар каһ ашағы енир, каһ јухары галхыр, арабир дә онларын арасындан гара бир балыг чыхыб аста-аста үзүрдү.

Наиләнин севинчинин һәдди-һүдуду јох иди.

КИТАБЫН ИЧИНДӘКИЛӘР

Повестләр

Jerә дагылан мунчуглар...	4
Кечә гапы дөјүлүр	95
Ғил-һил мешәсинни пайыз	187

Ғекајәләр

Мешәдә гыз	210
Қарандашлар	220
Ики гәрәнфил	223
Чаваншприн үрәји	227
Көзәллик гојнунда көзәллик	232
Сәлим һаггында ики һекајә	241
Шәкәрбура	251
Сәнәт ешиги	255
Тәбиғәт етүдләри	261
Жүл мағазасында акварнум	270

Јенијетмәләр үчүн

(Тофик Махмуд)

Мехтиев Тофик Махмуд оглы

РАССЫПАВШИЕСЯ БУСЫ

(*На азербайджанском языке*)

Рәјчи филолокија елмләри намизәди *Акиф Гүсәјнов*.

Редактору *Мәмәд Намаз*, Рәссамы *М. Гулијев*, Бәдми редактору *Н. Рәһимов*,
Техники редактору *Н. Сулейманов*, Корректорлары *С. һәгвәрдијева, Х. Гарајева*.

ИБ № 1197.

Јығылмаға верилмиш 18. 01. 83. Чапа изваланымыш 23. 05. 83. ФГ 13636. Кағыз
форматы 84×108/16. Мәтбәә кағызы № 2. Јүксәк чап үсулу. Гар. Литературнаја.
Шәрти чап вәрағи 14,28. Рәнкли шәрти чап вәрағи 14,70. Учот нәшр. вәрағи
14,6. Сифариш № 187. Тиражы 30 000. Гимәти чилд № 7-дә — 1 ман. 20 гәп.,
Јумшаг габында — 90 гәп.

Азербәјчан ССР Дәвләт Нәшријат. Полиграфія вә Китаб Тичарәти Ишләри
Комитеси.

Кәччлик нәшријаты, Бақы, Гүсү һачыјев күчәси, 4.

26 Бақы комиссары адына мәтбәә, Бақы, Әли Вәјрамов күчәси, № 3.

1000

1000

